ALİ ŞERİATİ

24 BÜTÜN ESERLERİ

İnsan

FECR

Fecr Yayınları 111
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 24

İnsan

Eserin Orijinal Adı
İnsan

Tercüme
Yard. Doç. Dr. Şamil Öçal

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Enver Arpa
Dr. Murat Demirkol
Cahit Ezerbolatoğlu

ISBN 978-975-6004-44-9

3. Baskı: Şubat 2012

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 3419234 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

İnsan

FECR

Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul

edemeyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (s.a) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ve İNSAN

Konumuz "İnsan ve İslam!" Önceden haberdar edildiğim program benim için oldukça ilgi çekici idi. Bunu şunun için söylüyorum: Bilmeyen biri, benim bu oturum için seçtiğim konuların tümünü ve başlangıçta öğrenci arkadaşların yaptığı konuşmaları önceden bilinen ve kararlaştırılmış şeyler diye düşünebilir. Ne var ki ben bu arkadaşları bugüne dek hiç görmemiştim. Şimdi dinlediğim, bu gece için seçilmiş olan şiir[1] de gerçekten benim bu gece arkadaşlarla yapacağım sohbetin konusu ile uyum içindedir. Bu tür dostça sözler, iyiliğe alamettir. Ayrıca, birbirlerine uzak beldelerden gelmiş, ortak düşünen, aynı yolda yürüyen ve ortak dertleri olan kimselerin fikirde ve inançta birlikteliklerinin göstergesidir. Tekniğin uzak mesafeleri yakınlaştırdığı doğrudur. Ancak, ortak bir inanca sahip olmak bu mesafeleri daha da yakınlaştırıyor.

İnsan kapsamlı ve önemli bir konudur. Bugünün medeniyeti, kendi dininin temelini hümanizm yani insanın asaleti, "insanperestlik" üzerine kurmuştur. Bunun sebebi antik din ve ekollerin, insanın şahsiyetini beş paralık etmiş, insanı tanrılara kurban olmaya zorlamış olmalarıdır. İnsanı, iradesini "tanrı iradesi" karşısında "aciz" saymaya zorlamış olmalarıdır. Bundan dolayı hümanizm, Rönesans'tan bu yana gayb ve metafizik üzerine temellenmiş teist dinlerin karşısında yer alan ve insana soyluluk kazandırmak isteyen bir ekoldür. Hümanizmin dayanağı bundan ibarettir. Hümanizm, kökeni Atina'ya kadar uzanmakla birlikte, dünya çapında bir ekol olarak, Batı medeniyetinin temelinde yer almıştır. Yine Orta Çağların skolastik dinine, Hristiyanlık dinine tepki olarak çıktığı araştırmalara dayanan bir gerçektir. Benim amacım, imkanlar elverdiği ölçüde bu gece bu konu üzerinde durmaktır. Bakalım bizim dinimiz İslam, insan konusunda nasıl bir görüş ortaya koyuyor. Acaba İslam insana; hedef ve ideali tanrı karşısında acziyetini dile getirmek olan aciz bir varlık olarak mı bakıyor? Acaba İslam, insaniyeti asalet olarak kabul etmiyor mu? İslam'a inanmak, insanın zaval-

[1] Sefer-i Peydayeş

lılığına inanmakla aynı anlama mı gelmektedir? Ya da bunun aksi, İslam'a, İslam'ın gerçekliğine inanmak, bizatihi insanı asıl kabul etmek ve onun üstünlüklerine değer vermek midir? Bugün üzerinde duracağım konu budur.

Hümanizmin dinlerde ne demek olduğunu veya insanın dinlerde nasıl algılandığını bilmek için tek ya da en iyi yol, söz konusu dinlerdeki yaratılış felsefesini incelemektir. Bütün Doğu ve Batı dinlerinin yaratılış felsefelerini incelemeye fırsatım yok. Zorunlu olarak bunu, İslam'daki ve İslam öncesi dinler olan Musa, İsa ve İbrahim'in dinindeki yaratılış felsefesini incelemekle sınırlandıracağım.

İslam ya da İslam'ın tamamlayıcısı olduğu İbrahim'in sahifeleri, insanı nasıl ele almış ya da onu nasıl tanımlamıştır? Acaba insanın konumu, Kur'an'da Allah'ın anlattığı insanın yaratılış keyfiyetinden ya da Peygamber'in konuyla ilgili hadislerinden anlaşılabilir mi? Dediğim gibi Kur'an'da insanın sembolü olan "Adem'in yaratılış hikayesi"ni inceleyerek insanın, İslam öncesi dinlere, İslam'a ve Allah'a göre nasıl bir varlık olduğunu anlayabiliriz. Öncelikle şunu ifade edeyim ki dinlerin kullandığı dil, özellikle de peygamberlerine inandığımız Sâmi dinlerinin kullandığı dil semboliktir. Sembolik dil, anlamı remizlerle veren dildir. Bugün bu, henüz keşfedilen en güzel ve en yüce dildir. Bu dil, verilmek istenen anlamı doğrudan veren şu bildiğimiz ihbarî dilden daha derin ve kalıcı bir değere sahiptir. Normal yani sembol ve remiz taşımayan bir dil, eğitim için daha sade olabilir. Ancak böyle bir dil kalıcı değildir. Neden? Çünkü meşhur çağdaş filozof Abdurrahman Bedevî'nin deyişiyle, kendi öğretilerini ve sahip olduğu gerçekleri sıradan ve tek boyutlu kelimelerle anlatan bir ekol veya din kalıcı olamaz. Zira bu ekolün muhatapları avamdan, tahsil görmüş kişilerden ve diğer kesimlerden oluşmaktadır. Aynı şekilde bir dinin muhatabı, belli bir zaman ya da belli bir kuşak olmayıp tarih boyunca birbiri ardından gelen değişik özellikteki nesillerdir. Bunlar gerek düşünce yönünden gerekse görüş ve bakış açısı yönünden birbir-

lerinden farklıdırlar. Bu ekolün kendi öğretilerini açıklamak için seçtiği dil, ister istemez birkaç yönü ve katmanı olan bir dil olmalıdır ki bu yönlerden her biri bir nesil ve bu katmanlardan her biri de bir grup tarafından anlaşılmış olsun. Tek yönlü olursa sadece bir grup tarafından anlaşılmış olur ve diğer gruplar için herhangi bir kıymet taşımaz. Ya da bu mesele sadece bir kuşağın anlaması için ortaya konursa daha sonra gelecek olan ikinci ve üçüncü kuşak ondan yeni anlamlar çıkaramaz. Bunun içindir ki sembolik bir dille yazılmış olan tüm edebî eserler kalıcı olmaktadır. Hafız'ın şiirleri günümüze dek gelmiştir. Ondan her defasında yeni yeni anlamlar çıkarıyoruz. Zevkimizin engin kıstasıyla, Hafız'ın dediklerinden yepyeni çıkarımlarda bulunuyoruz. Ancak bir Beyhaki Tarihi aynı şekilde değildir. Sadî'nin Gülistan'ı da böyledir (remizli ifadeler yoktur). Gülistan'ı okuduğumuzda, içerdiği manaların, ayan beyan ortada olduğunu görürüz. Lafız olarak ondan zevk alırız ama içerdiği manalardan birçoğu şimdi ortadan kalkmıştır. Çünkü, söylediği şeyler artık anlaşılmış, boş ve önemsiz şeyler haline gelmiştir. Ancak Hafız'ın kullandığı dil, birkaç yönü olan sembolik bir dildir. Bu sembollerin her birinden bizler kendi fikrî yapımıza ve zevkimize bağlı olarak özel bir anlam çıkarırız. Ondan yeni düşünceler çıkararak ona yeni bir bakış açısı kazandırırız. Bu yönüyledir ki ekoller, çok değişik tipteki insanlara ve değişik kuşaklara seslendiklerinden kullandıkları dillerin de sembolik olması gerekmektedir.

Dinde, ortaya çıkış zamanında anlaşılmamış olan birçok mana vardır. Din, bunları çıkış zamanında kullanılan bir dille anlatmayacak olsa o dönemin insanları tarafından anlaşılamayacak, meramını böyle bir dille ifade ettiği takdirde ise gelecek nesiller için bir orjinalliği kalmayacaktı. Bundan dolayıdır ki gelecekteki insanların bilimsel ve düşünsel gelişmişliklerine uygun olarak anlaşılabilecek sembolik ifadeler kullanmak gerekmektedir. Batı edebiyatı içerisindeki en önemli akımlardan biri sembolizmdir. Yani remizli bir söylem kullanmaktır. Görünüşte başka

bir anlam yüklenirken asıl derin anlamlar remizlerin gerisine gizlenmektedir. Manaları ise insanların ileride çözüp anlayabilecekleri ölçüde derindir.

Adem'in yaratılışının, yaratılış öyküsünün, daha doğrusu insanın yaratılış öyküsünün, on dört asır geçtikten, sosyal ve fen bilimlerinin bu derece gelişme göstermesinden sonra, böyle bir ortamda yaşayan bizlerin de üzerinde çalışma imkanımızın olması için mutlaka sembolik bir söylemle anlatılması gerekiyordu.

Peki İslam'a göre insan nasıl yaratılmıştır?

Önce Allah, meleklere seslenerek yeryüzünde kendisi için bir halife yaratma isteğini dile getirmiştir. (Burada İslam'ın insana ne kadar değer verdiğine iyice dikkat buyurunuz. Hatta Avrupa hümanizmi, Rönesans sonrasının hümanizmi bile insan için bu derece yüce bir kutsiyeti kabul edememiştir). İslam'a ve mümine göre en büyük, en yüce, insanın yaratıcısı, bütün evrenin hakimi ve en şereflisi olan Allah, meleklere seslenerek insanı kendi halifesi olarak tanıtıyor. İslam'a göre insanın taşıdığı mesaj, Allah'ın ona yönelttiği bu ilk seslenişten açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır. Yani insanın, Allah tarafından evrene yüklenen mesajı, O'nun bir temsilcisi olarak yeryüzünde uygulaması gerekmektedir. İnsanın ilk üstünlüğü onun yeryüzünde Allah'ın temsilcisi olmasıdır. Melekler hemen "Yine yeryüzünde kin güdüp intikam peşinde koşacak, kan akıtacak birini mi yaratmak istiyorsun?" diyerek kıyameti koparıyorlar. (Çünkü Adem'den önce de tıpkı bugünün insanları gibi cinayet işleyen, kan döken, günah işleyen diğer insanlar vardı. Bunun için hemen ardından melekler Allah'a, tekrar yeryüzünde yeni bir insan yaratınca, orada insanlar için yeni bir "dönem"i başlatmaya karar verince, bunun insanı tekrar kan dökmeye, günah işlemeye yönelteceğini hatırlatıyorlar). Buna karşılık Allah buyuruyor ki "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." Daha sonra Allah hemen Adem'i yaratmaya koyuluyor. Ardından hemen semboller başlıyor. Bu sembollerin gerisinde antropoloji açısından ne gibi derin nüktelerin gizli bulunduğuna iyi dikkat ediniz. Allah yeryü-

zünde, pis topraktan kendisine bir halife yaratmak istiyor. Aslında insanın yaratılması için en değerli ve en mukaddes bir maddeyi seçmesi gerekirken aksine Allah, bunu yapmayıp yeryüzündeki en pis maddeyi seçiyor. Kur'an'da üç yerde insanın yaratıldığı şey zikrediliyor. Birisi "salsalin kelfahhar" olarak geçiyor. Yani sel akarken dibe çöküp kalan çamurun kurumasıyla oluşan toprak katmanı. Başka bir yerde ise *"İnsanı hemain mesnundan yarattım."* diyor. (15/Hicr Suresi, 26,28,33) Yani kokuşmuş, pis kokulu balçık. Diğer bir yerde ise *"İnsanı balçıktan yarattım"* (6/Enam Suresi, 2) diyor. Öyleyse Allah kendisi için yeryüzünde bir halife yaratmayı dilediğinde, insanı, aziz temsilcisini, balçıktan ya da kurumuş balçıktan yaratmaya başlamış, sonra bu kuru balçığa kendi ruhunu üflemiş ve nihayet insan yaratılmıştır.

İnsan dilinde aşağılığı ifade etmek için kullanılan en aşağı, kokuşmuş, alçak ve zelil sembol "balçık"tır. Tabiî varlıklar arasında balçıktan daha adi bir şey yoktur. Yine aynı şekilde insanlığın dilinde en yüce, en aşkın ve en mukaddes varlık Allah'tır. Her varlığın en şerefli, en yüce ve en mukaddes ögesi ruhtur. Yani yeryüzündeki en adi maddeden yaratılan insana Allah daha sonra başka bir şeyi değil, kendi ruhunu üflüyor. Yani insanın dilinde "en yüce" olarak geçen bir nesneyi... Allah en yüce varlıktır; onun ruhu da insanın tasavvur edebileceği, insanın zihnine gelebilen en yüce varlıktır. İnsan balçıktan ve Allah'ın ruhundan meydana getirildiği için iki boyutlu bir varlıktır. Bununla anlatılmak istenen, insanın düalist bir varlık olduğudur. Tüm diğer varlıkların tek boyutlu olmalarına karşılık o çift boyutlu bir varlıktır. O, bir boyutuyla balçığa ve aşağılığa meyillidir. Tabiatında ve mayasında durmaya, bir yerde çöküp kalmaya, durgunluğa karşı bir temayül vardır. Öyle ki nehrin çoşup akarken, hareket ederken geride bıraktığı şeyler yani dibine çökmüş mil gibidir. Coşması yoktur. Hareketliliği ve dalgalanması yoktur. Geride kalmış ve oturmuş durumdaki bir çökelektir. Yapısı çökelmeye ve oturmaya, rahatlığı istemeye meyillidir.

Diğer taraftan öbür boyutu yani (Kur'an'ın tabiri ile) Allah'ın ruhu ise yüceliğe meyillidir. Birinci boyutun aksine, yükselmeye, düşünülebilen en yüce zirvelere tırmanmaya meyillidir. Yani Allah'a ve Allah'ın ruhuna... İşte insan iki zıtlıktan yaratıl mıştır; birisi balçık diğeri ise Allah'ın ruhudur. İnsanın büyüklüğü ve önemi iki boyutlu bir varlık olmasından ileri gelmektedir. İki boyut arasındaki aralık, balçıktan Allah'ın ruhuna kadar olan aralıktır. Her insan aynı şekilde iki boyutludur. Balçık ve çökelti kutbuna ya da yücelik ve ruha yani Allah'ın ruhuna gitmeyi istemesi, kendi idaresinde olan bir şeydir. Bu çaba ve savaş, insanın içinde, kendisine bu kutuplardan herhangi birisini alınyazısı olarak seçmesi için sürmektedir.

Sonra Allah insana isimleri öğretiyor. (Bunların her biri değişik yerlerde geçen Kur'an ayetleridir ki anlamlarını öz olarak zikrediyorum). Ancak "İnsana isimleri öğrettik" ne demek? Henüz bilinmiyor. Herkes bir şey söylemiş, her müfessir başka türlü tefsir etmiş. Başka biri bunun sembolik olduğunu söylemiş vs. Kısaca herkes kendi ifadesine göre, kendi anlayışına göre anlamlandırmış. Burada bir "öğretim"den söz edildiği üzerinde şüphe yoktur. İnsanın yaratılışı son bulduğunda Allah kendi halifesine öğretiyor ve o da böylece isimlere sahip olmuş oluyor. Sonra melekler *"Biz, dumansız ateşten"* (55/Rahman Suresi, 15) yaratılmışız, oysa insan balçıktan yaratılmış; nasıl oluyor da onu bizden daha üstün tutuyorsun?" diye feryat ediyorlar. Allah onlara verdiği cevapta "Ben sizin bilmediğinizi bilirim, bu iki boyutlu varlığa secde edin." diyor. Allah'ın büyük küçük tüm melekleri, böyle bir varlığın önünde secde etmekle yükümlü tutuluyorlar. Hümanizmin anlamı budur. Burada insanın ne kadar yücelik sahibi olduğu görülüyor. Öyle ki daha üstün bir asalete sahip olan ve nuranî yapıları bulunan melekler, balçıktan ve milden yaratılmış olan Adem'e secde ediyorlar. Allah onları itirazları sebebiyle denemeye tabi tutuyor; isimleri soruyor meleklere, onlar bilmiyorlar, oysa Adem bu isimleri biliyor. Bu denemede melekler yenik düşüyorlar. Adem'in şahsiyeti ve üstünlü-

ğü de böylece ortaya çıkmış oluyor. Bu üstünlük, isimleri bilmesinden dolayıdır ki melekler daha asil bir yapıya sahip oldukları halde onun önünde secdeye kapanıyorlar. İşte bu, insanın İslam'daki yerinin ne olduğunu açıklayan bir örnektir. İnsan öyle şeyler biliyor ki melekler bunları bilmiyorlar. Bundan dolayıdır ki melek ve şeytanın yapısal üstünlüğüne rağmen, insan daha üstün tutulmaktadır. Yani asalet ve üstünlük, soyla değil, ilim ve bilgelikle olur.

Diğer bir konu ise kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılışı meselesidir. Problem Arapça'dan Farsça'ya yapılan tercümeden kaynaklanmaktadır. Bu kelimenin Farsçaya "dende" (kaburga kemiği) şeklinde tercüme edilmesi hatalıdır. Arapça ve İbranice'de bu kelime "huy, tabiat" anlamına gelmektedir. "Havva'yı (yani kadını) erkeğin tabiatından yarattık". Çünkü kelime "kaburga kemiği" manasına da gelmektedir. "Kadını erkeğin sol kaburga kemiğinden yarattık. Bunun için kadınların bir kaburga kemiği eksiktir!" şeklinde bir de rivayet bulunmaktadır.

Nietzsche gibi büyük bir adam bile şöyle diyor: "Kadın bir varlıktan, erkekse başka bir varlıktan yaratılmıştır. Daha sonra bunlar birbirine benzemişlerdir. Tarih boyunca birbirlerine karışmışlardır." Yani bu ikisi köken olarak iki ayrı kökten gelmiş kabul edilmişlerdir. Yaklaşık olarak bunların tek bir kökenden geldiğine inanan bütün bilim adamları ve filozoflar bile her zaman kadının tabiatını aşağılama, erkeğin tabiatını ise yüceltme temayülündedirler. Kur'an'da ise Allah; *"Havva'yı erkeğin (Adem) tabiatından yarattık."* (4/Nisa Suresi, 1; 7/Araf Suresi, 189) buyuruyor. Yani kadın ve erkek tek bir mayadan ve ortak bir tabiatla yaratılmıştır.

Fakat burada insanın yaratılışında gözden kaçmaması gereken bir husus daha vardır. Allah tüm yaratıklarına sesleniyor. Hayvanlara, bitkilere ve cansız varlıklara seslenerek *"Benim yere, göğe, dağlara, sizin hepinize sunmak istediğim bir emanetim var"* diyor. Hepsi de bu emaneti almaktan çekiniyor, ancak in-

san kabul ediyor. (33/Ahzab Suresi, 72) Burada insanın başka bir faziletinin daha olduğu ortaya çıkıyor. Allah'ın tüm varlıklara teklif olarak götürüp de kabul etmedikleri bir emaneti, sadece insan omuzluyor. Yani insan yeryüzünde ve bu alemde hem Allah'ın temsilcisi hem de O'nun emanetçisidir. Acaba bu emanet nedir?

Herkes bu konuda başka bir şey söylüyor. Mevlana bu emanetten kastın "insan iradesi" olduğunu söylüyor. Yani insanın seçme serbestisi (ihtiyar). Benim görüşüm de bu doğrultudadır.

İnsanın tüm yaratıklara karşı yegane üstünlüğü, onun iradesidir. Yani hiçbir hayvan ve bitki kendi fıtratlarının tersine hareket edemezken sadece insan kendi fıtrat ve içgüdüsünün aksine hareket edebilmektedir. Mesela sizin bir hayvanı iki gün oruç tutuyor olarak görmeniz mümkün değildir. Kederden intihar eden veya büyük bir hizmeti yerine getiren ya da hıyanet eden hiçbir bitki görülmemiştir. Yani bir şeyin yaratılıştan gelen kendi yapısına aykırı davranabilmesi söz konusu değildir. Kendisine yaratılıştan belirlenen bir rotaya, bedeninin maddî ve manevî ihtiyaçlarına bile kafa tutabilen yegane varlık insandır. Kendi yararına olan şeylerin bile tersini yapabilir. Hem aklının gösterdiği doğrultuda hem de aklının muhalefet ettiği doğrultuda davranışlar sergileyebilir. İyi ya da kötü olmakta hürdür. Hem balçık olabilir hem de Allah'ı isteyen. Kısaca irade, insanın en büyük özelliğidir. İşte Allah ile insan arasındaki "akrabalık" da buradan anlaşılmaktadır.

Allah insana kendi ruhundan üfleyerek O'nu kendi emanetçisi yapmamış mı? O halde insan yeryüzünde Allah'ın halifesi ve akrabasıdır. Allah'ın ve insanın ruhu, iradeli olma denilen tek bir faziletle beslenmiştir. Yani yeryüzünde mutlak irade sahibi olan, evrendeki nizamın ve kanunun aksine bile olsa istediği her şeyi yapan Allah, insana kendi ruhundan üflemiştir. İnsan bu iradesiyle yeryüzünde Allah gibi hareket edebilir. Ancak O'nun kadar değil. İnsan, yalnız bu benzerlik sebebiyle yeryüzünde kendi fizyolojik ve içgüdüsel kanunlarına, istediğinde

aykırı hareket edebilir. Bu yüzden Allah ile insan arasındaki ortaklık ya da akrabalık, seçme serbestliğinden, iyi ya da kötü şeyi yapma, isyan veya itaat etme özgürlüğünden gelmektedir. Şu halde bu fıtrattan ve yaratılış felsefesinden çıkarılabilecek netice şudur:

İnsanlar birbirleriyle, değil eşit olmak, kardeştirler. Kardeş olmakla eşit olmak arasındaki fark açıktır. Eşitlik hukukî bir kavramdır. Ancak "kardeşlik" bütün insanların aynı tabiattan yaratılmış olduklarını ifade eder. Tüm insanlar bütün renkleriyle aynı kaynaktan doğmaktadırlar.

İkincisi ise kadın ve erkek tabiatının eşitliğidir. Yani tüm eski felsefelerin ve eski düşünce tarzlarının tersine, kadın ve erkek aynı varlık tarafından, aynı tabiattan ve aynı mayadan, aynı zamanda yaratılmışlardır. Özetle bütün yönüyle birer çifttirler. Aynı mayadandırlar ve aynı ırktandırlar. Kardeştirler, bacıdırlar ve eşittirler. Yani bir anadan ve babadan ya da bir kaynaktan gelmişlerdir.

Üçüncüsü, insanın meleklere ve tüm evrene üstünlüğü, bir bilgi üstünlüğüdür. İşte bunun için isimleri öğrenebiliyor ve tüm meleklerin kendisine secde ettiği bir varlık haline gelebiliyor. Melekler asil, soylu ve üstün tabiatlı olduklarını bilmelerine rağmen insanın ayağına kapanıp secde etmek zorunda kalıyorlar.

Hepsinden önemlisi; insan, balçık ve Allah arasında bulunmakta ve irade sahibi olduğu için de Allah kutbunu ya da balçık kutbunu seçebilmektedir. İrade sahibi olduğu için sorumluluk söz konusudur. Özgürlük ve seçme hakkı, bu sorumluluğu zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı İslam'a göre insan, kendi alın yazısından sorumlu olan yegane varlıktır. Hatta sadece kendi alın yazısından bile değil; dünyada ilâhî mesajı uygulamaktan ve O'nun emanetçisi olmaktan da sorumludur. İsimleri öğrenen odur. Bana göre isimlerin en iyi anlamı, çeşitli ilmî hakikatlerdir. Çünkü isim her şeyin sembolü, yani her kavramın somutlaşmış şeklidir. İsimlerin Allah tarafından öğretilmesi; evrende-

ki ilmî gerçekleri kavrama ve tüm manaları anlama yeteneği demektir. İnsan Allah'tan ilk öğretimi almasıyla birlikte alemdeki hakikatleri öğrenebilecektir. Bu da bizatihi en büyük sorumluluktur. İnsanın yazgısı bizzat insan tarafından oluşturulmalıdır. İnsan toplumu kendi yazgısından, insan ferdi de kendi yazgısından sorumludur. *"Onların kazandıkları kendilerine ve sizin kazandıklarınız da sizedir"* (2/Bakara Suresi, 134). Önceki medeniyetlerin yazgıları kendi kazandıklarıdır. Sizin yazgınızı da kendi kazandığınız şeyler belirleyecektir. İnsan, dileme ve seçme hakkına sahip olduğu için Allah'a karşı büyük bir sorumluluğu vardır.

Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur: İnsan yeryüzünde Allah'ın emanetçisi ve akrabasıdır. İnsan iki boyutludur: Birisi balçık ya da kokuşmuş mil, diğeri onun Allah'a doğru sıçrayışıdır.

Burada değinmem gereken bir husus var. Maalesef tarih büyük bir trajediye şâhitlik etmektedir. Bu da insanın iki boyutunun gereği gibi tanınmamış olmasından ileri gelmektedir. Diğer dinlerin, Allah'la şeytanın evrende varlığına ve onların birbiriyle savaşmakta olduklarına olan inancının aksine, İslam'a göre evrende tek bir güç vardır ve bu Allah'ın gücüdür. Ancak insanın derinliklerinde şeytan ve Allah savaşmaktadırlar. İnsan, bu ikisi arasında geçen savaşa sahnelik etmektedir.

Önceki dinlerin aksine İslam'daki bu düalizm, tabiatta değil, insanın içinde yaşanan bir 'iki tanrılı' tapınmadır. Tabiat bir "uknum"dur[2] ve birinin egemenliğine, iradesine bağlıdır ki o da Allah Teala'dır. Bundan dolayı şeytan, İslam'da Allah'ın karşısında değil, insanın karşısındadır. Yani, insanın tanrısal olan yarısının karşısındadır. İnsanın toprak ve Allah olmak üzere iki boyutu ve tabiatı olduğu için hem Allah'a muhtaçtır hem de top-

[2] Uknum: Bu terimin Batı dillerindeki karşılığı "hypostasis"dir. Ancak teslisteki üçten biri, üçüncüsü anlamına gelen bu kelimeyi Ali Şeriati "asıl/kök" anlamında ya da "insan, tabiat, Allah" üçlüsünden biri anlamında kullanmıştır."(Çev.)

rağa. Ortaya konulması ve inanılması gereken din, ideoloji veya hayat tarzı; her iki boyutun ihtiyaçlarını karşılayan ve her ikisine de önem veren bir din, ideoloji ve hayat tarzı olmalıdır. Ne yazık ki tarih bunu böyle anlatmamaktadır. Tarihin anlattığına göre bütün toplumlar ya tamamen zahitlik ve ahirete yönelmişler ya da tamamen toprağa ve dünyaya meyletmişlerdir. Çin medeniyeti başlangıçta dünyacı idi. Çin eşrafının hayatında olduğu gibi bütün tabiî lütuflardan daha çok dünya lezzetlerine ve güzelliklerine önem vermesine ve onlardan yararlanmak için çalışmasına rağmen daha sonra Lao Tsu geldi ve ahiret inancı olan bir din getirdi. Bu, insanın öbür yarısına, manevî yönüne şiddetli bir eğilimdi. Sonra Çinlileri öbür yarı olan manevî alana öyle bir çekiş çekti ki yaşam zevklerinden pay almaya her zaman hırslı olan bu insanlar, rahip, arif ve sufi oldular. Sonra da Konfüçyüs gelerek toplumu tamamen dünya tarafına yöneltti. Çinlilerin dikkatlerini yaşam lezzetleri yönüne çekti. Çin tekrar bu yüzden bozulmaya yüz tuttu. Binbir gece masalları ve racalar diyarı Hindistan... Mahavira ve Buda, insanları öbür dünyaya yöneltiyor; onları züht, ruhbanlık, mistiklik ve nefis tezkiyesi yönüne çekiyor. Bugün de racalar diyarı, mistiklerin çivi üzerinde uyuması, tek bir hurma ya da badem ile kırk gün oruç tutmanın, ruhsal egzersiz yapmanın ve sonra da uygarlık ve yaşam sahnesinden çekilmenin yaygın olduğu bir yerdir. Avrupa'da Roma'nın dünya üzerinde cinayetlerle ve kan akıtarak kurduğu materyalist, politik ve askerî otorite bütün servetleri kendi elinde toplayarak Asya'ya ve Avrupa'ya açıldı. Sonra nimetler, zevkler, gladyatör türü oyunlar içinde boğuldu. Sonra İsa geldi. Toplumu ahirete doğru yöneltti. Sonra Romalılar zevkten ve dünyaperestlikten Orta Çağdaki durumun oluşumunu sağlayacak kadar mistikliğe ve ahirete yöneldiler. Savaş, kan dökme ve askerî otoritelerin kurulduğu yerler, Orta Çağda yerini kiliselere, manastırlara, ruhbanlığa ve inzivaya bıraktı. Bu öyle bir sapmaydı ki nihayet mecburen Rönesans geldi, Avrupa'nın gözleri önüne tekrar dünyayı serdi. Bugün yine görüyoruz ki Avrupa medeniyeti dünya ile o kadar bağlılık kurmuş, in-

sanı ve insanlığı lezzetin, dünya yaşamının ve "daha iyi bir hayat yaşama"nın tekeline öylesine sokmuştur ki Profesör Schandall'in deyişiyle, "Bugünün dünyası, hayatında ihtiyaç duyduğu aleti yapmak için hayatını durdurmuştur." Bu, bugünkü insanlık felsefesinin sersemliğidir. Bu, gayesiz teknolojinin ve idealsiz medeniyetin ne anlama geldiğidir. Bugün insanlık bu tarafa öylesine yönelmiş ve o kadar sapmıştır ki artık başka bir Mesih'e gereksinim vardır.

Fakat İslam'daki insan felsefesine göre iki boyutlu bir varlık olan insanın, daima dengeli olabilmesi için toplum ve insan ruhu üzerinde iki zıt yönde sürekli etkili olan iki boyutlu bir dine sahip olması gerekir. Bu din de İslam'dır. Niçin?

Bütün dinleri tanıyabilmek için onların tanrısına, kitabına, peygamberine ve en önemlisi de kulların gidişatına bakmak, bunları tanımak gerekir.

Birincisi Allah anlayışı: İki boyutlu, iki yönlü olan bir Allah anlayışı vardır. Hem "Yehova"lık yönü (Yehud'un Allah'ı) olan bir Allah'tır ki toplumcu, dünyaya önem veren, siyasî, haşin, cezalandırması ağır ve otoriterdir, hem de İsa'nın Allah'ı gibi raûf, rahim ve rahmandır. Bunların hepsi de Allah'ın Kur'an'da geçen sıfatlarıdır.

İkincisi kitap: Kur'an, tıpkı Tevrat gibi toplumsal, politik ve askerî ahkamı içeren; hatta savaşmaktan, esir almaktan, esiri azat etmekten bahseden bir kitaptır. Yaşama karşı özendirme, inşâ ve imar etme, düşmanla ve olumsuz unsurlarla savaşma gibi konular Kur'an'ın üzerinde durduğu hususlardandır. Kur'an aynı zamanda nefsin arındırılmasına, ferdin ruh ve yüce ahlak bakımından takvalı olmasına özen gösterir.

Üçüncüsü, İslam'ın Peygamberi, örneklerini tarihte gördüğümüz gibi tek ruhta iki zıt yönü toplamış bir insandır. O hem düşmanlarıyla ve toplumu yıkıma sürükleyen unsurlarla savaşmakta ve sürekli kendi dünyasında yeni bir toplum ve medeniyetin oluşturulmasıyla uğraşmakta ve toplumu özel bir hedefe

doğru götürmektedir hem de namaz kılmakta olan muttakî ve zahit biridir.

Son olarak O'nun Ali, Ebuzer ve Selman gibi kullarının yaşam çizgileri. Bunlar iki yönlü âlim insanlardır. Öyle insanlar ki hem daha iyi bir yaşam sürmek için savaşım veren siyaset ve savaş adamıdırlar; –öyle ki biz bunların sürekli savaş sahnelerinde, eğitim, öğretim ve ilmî araştırmalarda boy gösterdiklerini görüyoruz– hem de muttakî, Doğu'nun büyük arifleri ve ruhbanları gibi arınmış, tertemiz adamlardır. Ebuzer hem fakirlik sebebiyle Osman'a savaş açan bir siyaset ve mücadele adamıdır hem de takvalı ve âlim bir kimsedir. Bugün Ebuzer'in Allah'ı tanıma hususunda yaptığı mevcut incelemeler, Kur'an'ı tanımak için en güzel örnekler ve anahtarlar arasında yer alır. Bakınız Peygamber'in tüm sahabesine. Hepsi kılıç adamıdır, hepsi toplumun daha iyi bir hayat yaşaması için ve daha iyi bir toplum oluşturmak için bir gayret içerisindedirler. Hepsi adalet, istikrar, büyük düşünme ve daha iyi hissetme adamıdırlar.

Sonuç itibariyle demek istediğim, İslam'a göre insanın Allah karşısında aşağılık bir yaratık olmadığıdır. Çünkü o, yeryüzünde Allah'ın işbirlikçisi, dostu, emanetçisi ve akrabasıdır. Allah tarafından ilim öğretilmiş, meleklerin secdesine mazhar olmuş biridir.

İki boyutlu olan ve böylece sorumluluğu omuzlamış bulunan insana, onu sadece dünyaya veya sadece ahirete yönelterek saptırmayan, her iki yönü de dengeleyecek olan bir din gereklidir. Yani insana büyük sorumluluğunu gerçekleştirebilmesi için iki boyutlu bir din gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK

Özgürlük

İnsanın en belirgin özelliği "kendisinden haberdar" oluşudur. Onun yaşamı ve hareket seyri, yalnızca biyolojik kanunların ve yaratılışta yapısına konulmuş olan, fıtratı ile yoğrulmuş doğal içgüdülerinin belirlemesine bağımlı değildir. Tekamül seyrinde, bilinçlenmesine paralel olarak seçme, kullanma ve yaratıcılık gücü onda kuvvetlenir. Sonuçta kendisine hükmeden tabiat kuvvetlerine ve onu şekillendiren fıtrî güçlere galip gelir. Onun varlıksal tekamül yönünü açıklayan bu zafere "insanlık" adı verilir.

Böylece insan; bilimin yaptığı, ellerinde ve yüzünde kıl olmayan kuyruksuz ve boynuzsuz, dik olarak yürüyen bir yaratık şeklindeki terminolojik tanımın aksine, "bilmenin" kendisine "özgürlük" bahşeden bir "irade" sağladığı beşer türüdür. Özgürlük, hakim olan "belirlenmişliğe" karşı kafa tutma imkanı; evreni ve canı yaratıp hareket ettiren, düzen veren ve idare eden nedensellik zincirinden kaçış imkanı...

Böylece tabiat, hayat, tarih ve toplumun bağlı olduğu; fizik, biyoloji, tarih ve sosyolojinin kendisinden söz ettiği bu nedensellik zincirinde bizzat bir neden olarak işlev gören, nedenselliğin belirlenmiş çizgisinde hareket eden ve gittikçe gelişen ölçüde tabiat, tarih, toplum ve kendinde istek değişikliğine yol açan bir güç meydana getiriyor.

Nihayet bu yaratık, bir yaratıcı oluveriyor. Maddî yaratılışın önceden kendisi için yaptığı takdire karşı çıkan bu insan, bizzat kendi tabiatının kurucusu ve yazgısının sorumlusu oluyor. Adem'in, Rabb'ine karşı yasak duvarını yıkarak başlattığı isyan, yeryüzüne inme, tabiî belirlenmişlikten kurtulma, önceki içgüdüsel hayatı ve dertsiz, mesuliyetsiz cenneti terk etme ile sürdü ve sonuç olarak tarihin hareketinde kendi kaderini kendi elleriyle çizdi. Tanrı'nın evrende yaptığını o ilahî tabiatta yaptı ve Kur'an'ın ifadesiyle "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" oldu. İnsanda böyle bir gücün varlığını inkar eden her din veya düşünce ekolü, hem biliyormuş görünmesine rağmen cahilce davranmaktadır hem de insanı insanlığından soyutlamaktadır. Cahilce

davranmaktadır; çünkü insanın somut gerçekliğini ve onun tabiat, tarih, medeniyet, kültür ve yaşamındaki rolünü görmezden gelmekte ve dünya görüşünün dar kalıplarına sığmadığı, zihinsel ön yargısına ve yapay mantığına uymadığı için açık ve hissedilir olan gerçeği reddetmektedir. İnsanı insanlığından soyutlamaya gelince; aslında iradeyi ondan çekip alınca sonunda insanın "sorumlu" olmasından dem vurmak yersiz ve anlamsızdır. Çünkü insandan sorumluluğu kaldırdığımızda sahip olduğu tüm değerleri ondan almış oluruz.

Belirlemenin ilahî iradeden, tabiatın iradesinden, milliyetin ve biyolojizmin iradesinden kaynaklanmış olması neyi değiştirir ki... Hepsi de belirlemedir ve belirlenimcilik (cebr), insan iradesinin yok edilmesi yani insanın ve fıtratının yok edilmesidir. İnsanın özgürlük ve sorumluluğunun yok edilmesidir. Sonra da kalkıp insanın itaatından, sorumluluğundan dem vurmak... Ve davetin, imanın, amelin, kıymetin, seçmenin, hayırın, şerrin, sevabın, günahın, hizmetin ve hıyanetin insan hayatında bir anlamının olduğunu ispat etmek sofistlerin yaptığı bir iştir ya da bunlar hitabet ve edebiyat yapmak için kullanılan terimlerdir. Öyle ki Cebriye'yi, peygamberlerin mesajından söz ederken ya da Marksistleri insanlık tarihinde eylemin rolünü açıklarken görürüz.

İnsan, "bilme" ile gerçekleşmektedir. Bunun en üstün tezahürü kendini bilmedir. "Kendini bilme" ne rastlantısal olarak ne daha önceki bir kararlaştırma ne gaybî ilham ne kalbî duyumsama ne de iç aydınlanma ile oluşmaktadır. İnsan, başkası ile yürüttüğü ilişkilerinden yola çıkarak "ben"e ulaşmaktadır. "Başka"sını tanımakla ve duyumsamakla "kendisi"ni keşfetmektedir.[3]

Bu, insan varlığının bütün boyutlarına uyan apaçık diyalektik bağdır. Örneğin şöyle söylenir: "Kişi kendi dilini, ancak yabancı bir dili bildiği ölçüde anlar."

[3] *"Ey insanlar biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız en çok korunanınızdır."* (49/Hucurat Suresi, 13) Burada açıkça, kabilelerin birbirlerini tanımaları için teşkil edildiğini görüyoruz.

Kendi toplumundan dışarı çıkmamış, başka bir milleti tanımamış, farklı bir çevre, din, kültür, ırk, ahlak, edebiyat, sanat, felsefe ve tarihi görmemiş, okumamış ve anlamamış, kendi çevresinde mahpus kalmış bir kimse şüphesiz kendisine ve sahip olduğu değerlere yabancıdır.

İnsanın kendini bilmesi zirveye ulaştığında ve kendisini en mükemmel varoluş durumunda hissettiğinde varlık alemi hakkında düşünmeye başlar.

İnsan, insan olarak, kendi konumuna ilişkin bilgi sahibi olmadıkça ve bunu duyumsamadıkça kendini bilme gerçekleşmez. Ancak evrenle kurduğu ilişki sayesinde açıkça ve en iyi derecede nerede olduğunu anlayabilir ve kim olduğunun farkına varabilir.

İnsan, yaşam diye isimlendirilen ve insanı sarhoş eden, onu gafil yapan ve boğan, kişisel yaşamına ait gürültülerden, toplumsal kargaşadan, ölüm günü dehşetinden, çevresinin zamansal ve mekansal sınırlamasından; uğraş, ihtiyaç, lezzet, acı, hırs, haset, heves, güç, ün ve servetten; sınırlı, geçici ve değişken konumlandırmalardan, sevgi ve nefretlerden, bağlılık ve kutuplaşmalardan, temayül, ümit ve arzulardan bir an uzaklaştığı zaman, düşünce ve duyguları üzerine öyle âni bir darbe iner ki... Bu harabelerin altından kafasını çıkarır. Onun için hayat çarkı bir saat veya saatlerce durur, sanki her şey hareketsizleşir, zaman durur, gaybî bir el yakasına yapışır ve onu sarsar, gizli bir güç başına vurur ve içinden sessiz bir haykırış yükselir:

"Ey sen:

Var olmak! Bu evren, yaşam, ömür, ölüm..."

Hangi düşünür, bu kaba, çirkin ve güçlü pençelerden yakasını kurtarabilir ki? Bu balyozların darbeleri karşısında insan hâlâ anlamazlıktan geliyor. Bu davulların devamlı gümbürtülerini işitmemek için kulağına pamuk tıkıyor... Tıpkı gökteki parlak yıldızlar gibi kalbine ok yağdıran bu nurları görmemek için göz kapaklarını sıkıyor ve kendisini her zaman olduğu gibi gündelik gürültülere bırakıveriyor. Heyecanın, kızgınlığın, kinin, lez-

zetin, güzelliğin, uğraşın ve mutluluğun kendisine verdiği uyuşturucu; ilerleme, ün, güç, başarı, saadet, refah vs. şeylerin verdiği endişe; bunların hepsi bizi zerre zerre yalıyor ve yavaş yavaş öldürüyor. Bizi eskitip öldürüyorlar. Her biri bize savrulan çifte gibi bizi ölüme doğru sürüklüyor. Bunlar bizi uyuşturuyor.

Asla! İnsan "düşünür" olarak kabul edilemez. Ancak onun bilgilenmesi engellenebilir, o bilgili sayılabilir! Ve onun "kendini bilme"sinden kaynaklanan şeylerle donatılması "yanlış" kabul edilebilir! Andre Gide'nin deyişiyle insan, gölette kaynayan, yorulmaz hız ve heyecanla dönen, oynayan ve tarif edilmez bir sevinçle mest olan küçük kurtçuklar gibi yaşamaz.

Aydınların, insanın sadece gelişmiş bir hayvan olmadığı gerçeğinden habersiz olmaları insanlık için bir faciadır. İnsan hayatı, sadece yaşam şekli, şartları ve araçları alanında bir gelişme ve karmaşıklık, tabiata hükmetme ve daha çok şeyden yararlanma anlamında medenî değildir. Bununla birlikte insan, türünün tekamül sürecinde nitelik ve varlıksal öz itibariyle de hayvandan farklı bir varlıktır. Onu hayvandan ayıran şey, derece farkı ve gelişmişlik değil, yeni bir boyut ve varlıksal bir özelliktir. İnsanın yaratılışı aslında bambaşka bir yaratılıştır. Onun hayvan karşısındaki varlıksal üstünlüğü tekamül değil, bilme; hayatî üstünlüğü de medeniyet değil, kendini bilmedir.

Pascal diyor ki: "İnsan, küçük sonsuzluk ve büyük sonsuzluk denilen iki sonsuzluğun toplamıdır. Zayıf bir çöp dahi insanı yok edebilir. Ancak bütün dünya onu öldürmeye kalksa o kendi "katil"inden daha üstündür. Çünkü o öldüğünün ve kendisini kimin öldürdüğünün farkındadır. Oysa dünya yaptığı işin farkında değildir."

Benim insan varlığında bilinç ve kendini bilme olarak temellendirdiğim şey; gelişme, medeniyet ve felsefî bir teori ya da bilimsel bir incelik değildir. Bu veya o dayanağı seçmek, insan türünün kaderini ve varlık algısını belirler: İnsandan ya kudret olarak bahsetmek ya da onu fazilet olarak algılamak.

İlk bakışta insan bilim felsefesinin, hayat kavramının, kültürün, tarihî seyrin, yönetim sorumluluğunun, fikrî idealin, ilmî mesuliyetin ve tekamül yönünün, güçlülük denilen ortak bir dayanağı ve faydalanmadan ibaret olan bir gaye sebebi vardır. Fakat ikinci bakışta dayanak takvadır, ideal ise kurtuluştur. İrticaî kültürümüzde bulunan çöküş ve alçalışa rağmen bu iki terimde gizlenmiş manaların derinliğini kavramak ve çevresini keşfetmek için çok uyanık ve asil olmak gerekir.

Günümüz insanını, ilmin zirvesinde sapıklığa düşüren ve mevcut medeniyeti gelişmenin doruğunda çıkmaza sürükleyen şey, insanın o bakış açısını seçmesi sebebiyle ödediği bir kefarettir.

Bugün şâhit olduğumuz Şehname'nin sonu, Bacon'un modern bilim lehine din ile savaşta söylediği uğursuz bir kahramanlığın ürünüdür: "Bilim, hakikatı bulma sevdasından vazgeçmelidir. Bundan böyle bilim yalnızca gücün peşinde olmalıdır."

Öyle ki modern çağların başlarında, "Limeni'l-mülk"[4] davulunu çalan bilim destanının Rüstem'i, teknolojinin de yardımıyla tacı ve tahtı dinin elinden alıp, insanı tıpkı Beyjen[5] gibi esaret kuyusundan kurtarması, cenneti insanoğlu için yeryüzünde yaratması ve evrenin bütün vahşilerine medeniyet getirmesi için yeni kardeşi sayılan "burjuvazi"nin başına koyuyor. Şimdi kendisi, kardeşi Şagud'un[6] kuyusuna düşmüş ağlamakta ve tıpkı "mutlu Rüstem" gibi o da geleceğinin karanlık ve korkunç olduğunu görmekte ve felaket gününden dolayı kahrolmaktadır.

Çağdaş insanı rahat bırakmayan bu çelişkiyi, her zaman kendi zaman ve mekanlarının esiri olmuş dar görüşlüler ve anlık olaylar ve gündelik tutkular içinde kaybolmuş olanlardan başka her

4 Otoritesini ilan etmek anlamında (Çev.)

5 Bir masal kahramanı, Gayv'in oğlu ve Rüstem'in kız kardeşinin oğludur. Söylenildiğine göre Beyjen, Afrasyab'ın kızı Munije'ye aşık olmuş, bir gece Munije'nin onu eve aldığı Afrasyab'a haber verildiğinde Afrasyab, onu bir kuyuya hapsettirmiştir. Durumu öğrenen Rüstem gidip Beyjen'i oradan kurtarmıştır.

6 Rüstem'i kuyuya atan ve onun kardeşi olan bir masal kahramanı (Çev.)

sağduyulu ve düşünen kimse fark edebilir. Bilimin hakikatten ayrılıp güç peşinde koşmaya başlamasından ve Allah'ın halkasından çıkıp burjuvazinin hizmetine girmesinden bu yana eski iffet, kutsiyet ve saygınlığını yitirerek, hayasız, başıboş, acımasız ve imansız bir fahişe olduğunu söylemek dışında ne gibi bir açıklama ve yorum yapılabilir ki? Artık Ruhu'l-Kudüs'ten hamile kalarak İsa'yı doğuran bir Meryem değil, İskender'in sadece güce tapan ve haz veren sevgilisi Tais oldu. Neticede, medeniyette tekamülün yolu ilerleme ve güç tarafından, hayatta tekamülün yolu ise tüketim çılgınlığı tarafından kapatıldı. İnsanî değerleri koruma anlamındaki "takva"yı bir kenara bırakmakla, insan varlığını her türlü kölelikten kurtarıp özgürleştirme manasındaki "felah"ı unutmakla ve tarih boyunca onun varlıksal hevesi, fıtrî arzusu ve ölümsüz aşkı olan, bütün dinlerin, felsefelerin, edebiyatların, sanatların ve kültürlerin ruhunu, hayatı süresince onun destan ve mitolojilerinin heyecanını oluşturan doğal, içgüdüsel, ekonomik, sınıfsal, siyasal, düşünsel ve kültürel varlığına yabancılaşmakla öyle bir çağ açar ki bilim, Süleyman'ın yüzüğünü parmağına takar, göğün tavanını deler, kutup yıldızlarına ayak basar, rüzgara biner ve aya hükmeder. Fakat o, tüccarların pazarında en değersiz cariyeden bile daha kolay yüksek fiyata alınıp satılır. Bu zamanda bilim, tamamen askerler, işçiler, halklar, hizmetçiler, köleler, efendiler, kapıcılar, tellallar, memurlar, erler, çalgıcılar, şarkıcılar, dansçılar, hatipler, müftüler ve kral, bey, han ve hakan hizmetlilerinin hizmetine verilmiştir. "Taassup" bilimle çeliştiği için, "sorumluluk" bilimsel özgürlüğü sınırladığı için, "iman" bilimin tarafsızlığına gölge düşürdüğü için, "ahlak" bilim dışı değerlerden ibaret ve idealist olduğu için, yalnızca olgulara dayanan bilim karşısında değersizdir. Bilim için, hizmet ettiği sarayın beyaz, kızıl ya da siyah renkli olması hiç fark etmez. Bu renkler ideolojik renklerdir. Oysa bugün ideolojilerin rengi yoktur. Çağımız teknoloji çağıdır. Sağ ve sol göreceli yönelimlerdir. Günümüzde bilim, inanç ve zihniyet olarak tarafsızdır. Çağımız, "Bilim, bilim içindir." çağıdır.

Bu sebepledir ki Amerikalılar yüzlerce kese altınla gelerek Avrupa ve Asya üniversitelerinden dehalar satın alıyorlar. Beyinsiz Hitler bile korkunç insan kıyma makinalarını işletebilmek ve vahşî cahiliye ilmini ispatlamak için elindeki parayı vererek istediği kadar parlak ilmî beyin satın alabiliyordu. Stalin de komünizm rejimini ekonomizm rejimine çevirebilmek için, bilimsel bir ideolojinin adının başına bir "E" harfi koymak kadar kolay bir şekilde "komunto" ya da K.G.B.'ye sipariş verip "Beriya" vasıtasıyla materyalist tarih felsefecisi, biyoloji bilgini, fizikçi, Marksist sosyolog ve antropolog yetiştirdi.

Çöl eşkiyasının, köy ağasının, şehir hırsızının ve pazar tüccarının mesleği olan para kazanma; kabadayıların ve yol kesenlerin mesleği olan dövüşme ve adam öldürme; vahşilerin, vampirlerin, çapulcuların, cellatların ve tefecilerin mesleği olan şehir basma, başkalarının malını yağmalama ve halkı esir alma; Firavun'un sihirbazlarının, Yahudi hahamların, kayserin rahiplerinin, Hüsrev'in din adamlarının, halifenin müftü ve kadılarının, sultanın ruhanilerinin, sihirbazların, cambazların, yalancı peygamberlerin, halkı aldatanların, göz boyayanların, falcıların, düzenbazların, pezevenklerin, meyhanecilerin, çalgıcıların, şarkıcıların, dansözlerin, yılancıların, büyücülerin, maskaraların, fahişelerin, eş cinsellerin, esrar, eroin ve haşhaş tüccarlarının, kumar, şehvet ve eğlence patronlarının mesleği olan, halkı kandırma, zihinleri uyuşturma, kitleleri kışkırtma ve sapıtma, kötülüğü, bozgunculuğu, çöküşü, tiryakiliği, hizipçiliği ve bidatçılığı yayma; bekçilerin, cellatların, vahşî ve acımasız kızıl elbiselilerin mesleği olan intikam alma, casusluk yapma, dövme, bağlama, tutuklama, hapse atma, işkence etme ve itirafa zorlama... İşte bilim, bütün bunları günümüzde tek başına üstlenmiş bulunmaktadır. Yine aynı bilim, din ve ideoloji ile yaptığı asırlarca mücadeleden sonra kazandığı özgürlük ve tarafsızlığa gölge düşmesin diye her türlü sorumluluğu şanına ve şerefine aykırı saymaktadır.

Sonuçta ne oldu? Sonuçta neyin olduğunu gözlerinle ayan beyan görebilirsin. Günbegün, kendi yaşadığın toplumda, kendi yaşam tarzında ve ahlakî tutumunda daha açık ve net olarak hissetmektesin:

"Barbar insanla beraber uygar bir toplum!"

Dün biz bu büyük medeniyetten uzak olduğumuz çağları da yaşadık. O zaman bilimin daha kutsal bir yüzü vardı. Harun Reşit, Tuğrul Bey ve Nâsıruddin Şah gibi en vahşî sultanlar bile o zaman ve mekanda kamuoyuna ve toplum vicdanına yerleşmiş, halkın iman ve kültürüne kök salmış olan değerlere saygı hatırına alimin evine gidiyor, keçe hasırın üzerinde diz çöküp onun elini öpüyordu. Ebu Hanife, İslam İmparatorunun başkadılık teklifini kabul etmediği için kırbaç yiyordu. O, halifenin üstünde bir otorite olması gereken ilmi, halifenin emrine vermemek için bu görevi geri çeviriyordu. Zira ilmin doğal mevkii buydu. Eğer bazı kimseler gücün hizmetine girmiş ve ona yakın olmuşlarsa ilmî makama ve sosyal rollerine ilgisiz kalmaları sebebiyle kirli meslek hainleri, zalim hizmetçiler; dini dünya, ilmi cehalet karşılığında satan tüccarlar olarak adlandırılmayı hak etmişlerdir.

Büyük Şia alimi "İkinci Şehit", ilminin kutsallığını dünya işlerine bulaştırma korkusundan dolayı geçimini diken satarak sağlıyordu.

Bugün Faon Brown, çağımızın, "Bilim bilim içindir." çağının özgür ve sorumsuz biliminin sembolüdür. Artık bir bilginin üniversitede yetişip çıktıktan sonra kendisini piyasaya arz etmesi ve arz talep ilişkisi içinde belirlenmiş değere göre satışa sunması gayet doğaldır.

Çağımızda hakim olan anlayışa göre, asrımızın büyük bilim adamlarının, üniversitede, laboratuarda, çalışma odasında, ilim ve araştırma makamında parladıktan sonra tıpkı bir spor klübünün bir futbolcu veya boksörü satın alması ya da bir meyhanecinin bir dansözü para ile avlayıp tuzağa düşürmesi gibi, bir

fabrika, ticarethane, sömürgeci kurum, şirket, kartel veya tröstün onları para ile satın alması ayıp sayılmamaktadır. Kendisini hizmet etmek üzere kapitaliste satan böyle bir bilgin, bütün keskin zekası, ilmî dehası ve ruhsal derinliğine rağmen en ufak bir utanç dahi hissetmemektedir. Öyle ki bilim, "gerçeğin" peşinde olmayı bir kenara iterek "kuvvet" elde etmenin peşine düşmüştür. O artık insanın fıtrî cevherinin yüceltilmesinde, arıtılmasında, varlıksal tekamülünde, insanî değerleri korumada ve insana rehberlik etmede eski sorumluluğunu kaybetmiştir. Hatta olabildiğince daha fazla pay almanın, harcamaları artırmanın, ekonomik kalkınma ve refah elde etmenin, eğlenme isteğinin ve zevkin peşine düşmenin bütünüyle hizmetine girdi. Bu durumda amacı "kurtuluş" ve dayanağı "hakikat" olan ideolojiyi, teknolojiye feda etmesi doğaldır. Aslında teknoloji; peygambervari bir fedakarlığa, cihada, fazilete ihlasa ve "ben" bilincine ihtiyaç duyar ve temelde, harcama tutkusuyla, eğlence çılgınlığı ile, "kuvvet istemi" ile kapitalizm ile; lüks, hazcılık ve zenginleşme ile başı dertte olan ve bütün bunları "dünya" olarak, kendini de "din" olarak niteleyen ideolojinin aksine, bilim ile malın yakınlaşmasının gayrimeşru çocuğudur. Burjuvazi bir "baba-erkil" sistem olarak kabul edilecek olursa burada "baba" paradır. Ve sadece paralılar, erkek olabilmektedirler.[7]

Bilimin insana ihanetinin korkunçluğuna bak! Eğer aydın bu büyük ihaneti fark etmiyorsa kendisi de acınacak bir halde bu aldanışa kurban gitmiş demektir. Hatta bilinçsiz biri bu ihanete sorumluluk adına ortaklık ve yoldaşlık etmekte!

Bilim, dini saf dışı etti. Pılını pırtısını toplatarak onu yaşam sahnesinin dışına itti, tapınaklara hapsetti. Kendisinin, onun ardılı

7 Bizim şairimiz Belhi bundan bin yüz yıl önce, bilim ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi burjuvazi öncesi toplum düzeninde aşağıda görüldüğü gibi şairane ifade ile açıklıyor:

"Bilim ve mal nergis ve güldür,
Aynı yerde beraber yetişmez.
Kimde mal varsa onda bilim olmaz,
Kimde de bilim varsa onda mal olmaz."

olduğunu iddia etti: Mutluluğu, özgürlüğü, adaleti, olgunluğu, kurtuluşu, hak aramayı ve bilimsel ahlakı vaat etti!

Kilisenin donukluğundan, gericiliğinden ve ruhaniliğinden bıkmış olan modern aydınlar bu çağrıya hemen inanıverdiler. "İlahî ruh" yerini "bilimsel bakış"a bıraktı; "bilim" de "iman"ın tahtına oturdu. Bilim, ideolojinin değerini düşürmek suretiyle modern insanı ona muhtaç olmaktan kurtarmak için dinin bütün söylemlerini sahiplendi.

Böylece bilim, kendisini din bağından kurtarıp özgür oldu. Aynı şekilde insanı da ona ideoloji sözü vererek imandan ayırdı. İnsanda sarsılmaz, pörsümez, unutulmaz, sönmez bir halde bulunan ve Allah'a kullukla sıcaklığını koruyan ve beslenen insanî değerler aşkının yerini insanî değerler bilimine terk etmesi ve onun bilincini ruh, mantıksal akıl, fıtrî iman, varlıksal yöneliş ve ahlakî vicdandan koparma arzusuyla onu kendi arkasından sürükledi.

Bu, Adem'in ikinci kez isyanıydı. Bu kez "yasak meyve" bilimdi. "Şeytan" burjuvazi, "yılan"sa para! (Belki ilkinde de durum aynıydı!?)

Her halükârda bilim, yeryüzünde insana, aşk ve değer yerine teknoloji ve faydanın gücüyle cennet inşa etmek için, Adem'le beraber tapınaktan dışarı çıktı. Hatta cenneti yaptığına da tanık oldu. Ama yaptığı cennet, Şeddad'ın[8] cennetiydi.

Öyle bir cennet ki orada sadece paranın sözü geçiyor. İnsanın ta derinlerinden coşup bizim yaşamımıza, ailemize, akrabalık bağımıza, edebiyatımıza, sanatımıza, estetiğimize, kültürümüze ve imanımıza akan; "oluş"u anlamlandıran; evrene ruh, içerik ve duygu veren aşk, değer, sevgi, fazilet, şeref, övünç, sanat, güzellik, yaşamın anlamı, en zarif ilişkiler, en ince duyular, en derin bağlar, en köklü gelenekler, en yüce idealler, en kutsal de-

8 Ad kavminin şımarıklarından, zenginliği ile ebedileşeceğine inanan biridir. İnsanın yeryüzünde de cennet oluşturabileceğini göstermek için İrem bağlarını inşa etmiştir. İsmini ancak "kötü örnek" olarak ebedileştirmiştir. (Çev.)

ğerler, bütün coşkular, heyecanlar, alevler, hevesler ve güdüler... İşte bütün bunlar o cennette ancak pazardaki ticaret malı kadar kabul görür.

Güzelliğe değil, ressamlığa ruh ve felsefe kazandıran büyüleyici ressam Van Gogh, harika eserler yaratabilmek için tual ve boya parasını dilencilik yaparak temin ediyordu. Metro pencerelerinde, yer altı dehlizlerinde, kentin cadde ve sokaklarında uyurken, açlıktan kıvranırken sanatın iftiharı, kültürün sermayesi, insan mucizesi olan tablolar yapıyordu.

Peki, nerede bu tablolar? Anlamsız varlıklarına sahte bir mana katmak isteyen domuz suratlı zenginlerin köşklerine ya da karılarının rekabet tutkusuyla para verip satın alınarak içinde para ve saçmalıktan başka bir şey olmayan şatafatlı salonlara asılmışlardır. Bunlara öyle dikkatli bakarlar ki sanki Bethoween'in "Ay Işığı Sonet"ini ya da babalarının ruhuna okunan "Yasin"i dinlemekteler!

İnsan bu gizemli tablolarda saklı sırları ancak kendisini keşfederek hissedebilir. Bu, Van Gogh'un bile deşifre edemediği bir sırdır. Bunları Londra müzayedesinde yüklü bir parayla satın alıyorlar. Bu müzayedelerde neler dönüyor: Midelerinin ve boğazlarının kulu olanlar, varlıklarını, banka çeklerine borçlu olanlar, bir moda sergisini ya da gösterisini gezdikten sonra müzayede salonuna geliyorlar. En göz alıcı tarihî eserleri, eşsiz sanat hazinelerini, özel birine ait el yazması nüshaları, harikulade resimleri, minyatürleri, oyma, kakma ve nakış eserlerini, her biri için bir çift gözün hem de sanatkar bir insan gözünün kör olduğu iğne ile yapılan eserleri; sonra milletlerin bir yenisinin bulunması imkansız olan birikimlerini, insan yaratıcılığının, zevkinin, sanatının ürünü olan yapıtları bir yığın çek karşılığında; günahlarla dolu evlilik törenleri için ya da eşlerinin hoşuna gitmek için yahut rakiplerini, ortaklarını susturmak, onlara yaranmak için, onlara "peşkeş" çekmek için... Ya da mobilyaların, avizelerin, perdelerin, ziynet eşyalarının, aksesuar bebeklerin; horoz, domuz ve öküz heykellerinin; babalarının,

dedelerinin, atalarının, hanlarının, hakanlarının, sultanlarının, krallarının, "devletlü"lerinin, kontlarının, lordlarının, "sir"lerinin, düklerinin, imparatoriçelerinin resimlerinin bulunduğu kabul salonlarında kendilerine ayrılan yere süs olarak asmak için satın alıyorlar!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN, İSLAM ve BATI EKOLLERİ

Trajedi Yahut Kurtuluş Yolu Ayrımında İnsan

Hûmanizm

İnsana ilişkin "kuşatıcı bir mantıksal tanım" üzerinde birleşmek neredeyse imkansızdır. Çünkü bu, bilimsel bakış açılarına, felsefî ekollere ve çeşitli dinlere göre değişiklik arz etmektedir.

Bilim, henüz bu "küçük dünya" üzerindeki sır perdesini aralayabilmiş değildir. Alexis Carrel'in deyişiyle: "İnsan, kendi dışındaki dünyayı kavradığı ve orada gelişme sağladığı ölçüde kendisinden uzaklaşmış ve kendi gerçekliğini unutmuştur." Onun, bilimsel antropoloji üzerinde araştırmalar yapan bir kuruluşun kurucusu ve çağımızın önde gelen bilim şahsiyetlerinden biri olarak insandan "meçhul" diye söz etmesi tesadüfî değildir.[9]

Ancak bütün bunlara rağmen insanı tanıma onun özü, gerçekliği ve maddî zatı konusunda bir görüş sahibi olma uğraşına son vermek imkansızdır.

Çünkü öncelikle insanı, yani kendimizi tanıma, olayı gerçekleşmeden, bizi bir tür "kendini bilmezlik bahtsızlığı" bürüyüverir. Bu durumda da "bilimin ışık saçan lambası" bizi hiçbir yere götüremez olur.

Bu öylesine trajik bir "eksiklik"tir ki insan bilim dünyasında kazandığı hayret verici başarılara rağmen hayatın anlamını ve kendi varlık kavramını doğru olarak anlamaktan mahrum bırakılmıştır. Dewey'in deyişiyle "O, kendi üzerinde otorite kurma açısından geçmişteki insandan daha zayıf ve bilinçsizdir."

Ancak, insan denen "meçhul"ü bilmek, diğer her türlü bilmeden daha öncelikli ve gereklidir. Kaldı ki bu bilme, hayatî önem taşıyan bir bilmedir.

İnsan türünü gerçek anlamda kurtarma ve en azından ona mutluluğu hissettirme uğrunda verilen çağdaş bilimsel, toplumsal ve ideolojik uğraşların başarısızlığa uğrama nedeni, elde edilen bütün bu başarıların, verilen uğraşların konusu olan insanın bilinmemişliği ya da unutulmuşluğudur dense fazla abartılmış sayılmaz.

9 Alexis Carrel'in söz konusu eserinin adı: "Lhome, cet Inconnu"

En seçkin mühendis ve mimarların, içinde yaşaması gereken ailenin, ne tip bir aile olduğunu, nasıl bir ruhsal yapıya sahip olduklarını ve yaşamları için gerekli temel ihtiyaçların neler olduğunu bilmeden, en gelişmiş teknolojiler kullanarak, "en iyi ve konforlu ev"den dem vurmaları tamamen anlamsızdır!

Bundan dolayıdır ki eğitim ve öğretim sisteminde kaydedilen şaşırtıcı ilerlemeler ve psikolojinin en son bulguları dahil teknolojinin sunduğu bütün imkanlardan faydalanmalarına rağmen, yeni neslin bilimsel, teknik ve düşünsel kazanımlarla donatılması dışında hiçbir parlak başarısı yoktur. Üstelik eski eğitim sistemleri ve ekolleri ile karşılaştırıldığında kısır bile sayılabilir. Bu arada öyle bir tablo ile karşı karşıya kalınmıştır ki bugünün insanı, insanı şekillendirme hususunda bütün zamanların insanından daha çok imkana sahiptir. Ama insanı nasıl şekillendireceği konusunda ondan daha az şey bilmektedir.

Aynı durum "yaşam" için de geçerlidir. İstediği şekilde bir yaşam sürdürebilir; ama "nasıl" yaşadığını bilemez, çünkü "niçin" yaşadığını bilmiyor.

Bunlar kapitalist toplumda kimsenin cevap veremediği, komünist toplum bireylerinin ise cevap vermeye bile yanaşmadığı temel sorulardır.

Buradan yola çıkarak, eski dinlerin yerini almak isteyen modern ideolojilerin, neden insanın temel ihtiyaçlarına cevap vermekten aciz kaldıkları ve nihayet insanları boşluğa sürükledikleri ya da köleleştirdikleri anlaşılabilir. Şimdi iki yapay ve yaldızlı dünya olan Doğu komünizmi ve Batı kapitalizminde "insan yaşam felsefesi"nin bu ikisinden başka bir anlamı yoktur. Her ikisinde de katledilen "insan fıtratının özgür gelişimi"dir.

Ancak böyle bir yargıya varmak için önce "insan fıtratı"nın ne olduğunu bilmemiz daha sonra onun özgür gelişiminden ya da soysuzlaştırılıp bozulmasından söz etmemiz gerekir.

Bu nedenle yine zorunlu olarak insanın özünü ve hakikatini tanımlamaya dönüyoruz. Çünkü insan; hakkın ve batılın, her ekol ve yaşam tarzının kabul veya reddedilişinin ölçütüdür.

İnsan varlığıyla ilgili tüm bilimsel belirsizliklere ve her ekol ve dinin insan hakkında yaptığı değişik yorumlara rağmen, büyük bilimsel, sosyolojik ve dinî ekollerin üzerinde birleştikleri en temel hususlarda ortak bir anlayışa varabilirz.

İnsanın, üzerinde birleşilen bu tabiatlar toplamına en geniş anlamıyla "hümanizm" denilebilir. Bununla kastedilen şudur: Hümanizm; asıl hedefinin, dünyada insanın kurtuluş ve olgunluğu olduğunu ilan etmiş, insanı en şerefli varlık saymış ve insan türünü şekillendiren temel ihtiyaçlara cevap vererek yöntemler önermiş bir ekoldür.

Bugün karşımızda, özde ve esasta birbirleriyle çelişmelerine rağmen böyle bir hümanizmi savunan dört büyük düşünce akımı vardır: 1) Batı liberalizmi 2) Marksizm 3) Egzistansiyalizm 4) Din.

Batı liberalizmi kendisini tarihin hümanizm kültür ve felsefesinin asıl mirasçısı saymaktadır. Söz konusu ekol bu durumda hümanizmi; antik Yunan'dan başlayıp günümüz Avrupa'sında görece olgunluğa erişmiş daimî bir "kültürel ve düşünsel" akım olarak görmektedir.

Hümanizm, antik Yunan'a özgü mitolojik bir bakış açısına dayanmaktadır. Yer ile gök (yani tanrılar dünyası ile insanlar dünyası) arasında rekabet, zıtlaşma, hatta bir tür haset ve kin hakimdir. Tanrılar, insanın karşısında bir güç olarak ortaya çıkarlar. Bütün çabaları ve hissettikleri şey, insan üzerinde zorbalığa dayanan bir otorite kurmaktır. İnsanı esir alma; güçsüz, bilgisiz ve "aşağılık toprak" olarak bırakma düşüncesi hakimdir. Sürekli olarak insanın bilinçlenmesinden, bağımsızlığından, özgürlüğünden ve tabiat üzerinde otorite kurmasından korkmaktadırlar. Buna kalkışan her insan büyük günah işlemiş, tanrılara başkaldırmış olduğu için en kötü işkence ve cezalandırmalara mahkum edilir.

İnsan, daima kendisini bu esaretten kurtarmanın yolunu araştırmakta, tanrısal güçlere sahip olarak kendi bağımsızlığını elde

etmeye, tabiatta tanrıların yerini almaya ve yazgısını onların kahredici pençesinden kurtarıp kendi irade ve seçimiyle hareket etmeye çalışmaktadır.

Elbette Yunan mitolojisinde insanlarla tanrılar arasındaki bu tip düşmanca bir ilişki tamamen doğal ve mantıklı idi. Bir bakıma bu, gerçek ve ileri bir durumdu. Çünkü Yunan mitolojisinde tanrılar "türlerin ilahları" ve deniz, nehir, yer, yağmur, güzellik, fiziksel güç, ekonomik verimlilik, yılın mevsimleri, tufan, zelzele, hastalık, kıtlık ve ölüm gibi tabiatın maddî güçlerinin sembolleridir.

Dolayısıyla, insanlar ile tanrılar arasındaki savaş, insanın, kendi kaderine, iradesine ve hayatına egemen olan tabiat kuvvetlerinin otoritesine karşı sürdürdüğü bir savaştır. İnsan, günbegün artan gücü ve bilgisi ile bu kuvvetlerin egemenliğinden kurtulma, başına buyruk olma ve tabiatta karşı konulmaz en büyük güç olma mücadelesi vermektedir. Yani tabiata hükmetme gücünü şahsında sembolleştiren Zeus'un yerini almak istemektedir.

Diderot ve Voltaire'den Feuerbach ve Marks'a kadar modern hümanistlerin içine düştükleri en büyük ve en şaşırtıcı yanılgı, bu maddî tabiatın alanı içerisinde kalan antik Yunan mitoloji dünyası ile "öz"de ondan farklı olan büyük şark dinlerinin dünya görüşü içerisindeki kutsal ve manevî dünyayı aynı saymalarıdır. İnsanın Ahuramazda, Rama, Tao, Kurtarıcı Baba (Mesih) ve Allah'la olan ilişkisini, Zeus'la olan ilişkisiyle karşılaştırdılar, hatta aynileştirdiler.

Halbuki bu iki tür ilişki aslında birbirinin zıddıdır. Orada "ilahî ateş"i insana hediye eden bir Promethee vardır. Önce ateşi tanrılardan çalıp uykuda oldukları bir sırada gizlice yeryüzüne getiriyor. Sonra işlediği bu günahtan ötürü tanrıların gazabına uğruyor.

Burada ise diğer melekler gibi Allah'ın emrine karşı gelerek Adem'e secde etmediği için Allah tarafından kovulan ve lanetlenen bir büyük melek yani İblis vardır.

Üstelik burada bu ilahî ateş, insana ulaştırılması ve ilahî davet, cihat, tehdit ve müjde ile Ademoğullarını karanlıklardan aydınlığa çağırmaları için risalet sahiplerine göksel bir ışık (hikmet ve mesaj) şeklinde emanet edilmiştir.

Burada, Zeus'un aksine, Allah'ın, insanı tabiata köle olma boyunduruğundan kurtarmak istediğini ve aynı Prometevarî aydınlığın ardından gelen kurtuluş yolunu bildirdiğini görüyoruz. Sonuçta şu hükme varıyoruz: Büyük dinlerin dünya görüşlerinde Allah insanı, Zeus'u yenmeye çağırmakta ve bütün meleklerin Adem'in önünde secdeye kapandıklarını, denizin ve karanın onların hizmetinde olduğunu bildirmektedir.

İşte bundan dolayı antik Yunan mitolojisinin dünya görüşünde hümanizmin "Türlerin ilahları anlamında tanrıların otoritesini ve onlara kulluğu reddetme" şekline bürünmüş olması ve insanın üstünlüğü ile tanrıların üstünlüğü arasında çelişki bulunması gayet mantıklı ve doğaldır.

Bunu esas alan Yunan hümanizmi, tanrıları reddederek, otoritelerini yok sayarak ve insan ile gök arasındaki kulluk bağını koparak "insanın üstünlüğü"ne ulaşma çabası içine girmiştir.

İnsan, doğruluk ve yanlışlık kriteri olarak alınıyor. İnsan bedeni de güzellik ölçütü sayılıyor.[10] Hayatta sadece insana güç ve haz sağlayan şeylere önem veriliyor.

Böylesi bir hümanizm, "gök" karşıtı olarak şekillenmesi yüzünden "dünyalı" oldu ve materyalizme eğilim gösterdi. Batılı dünya görüşüne göre antik Yunan'dan günümüz Avrupa'sına kadarki dönemde hümanizm, materyalizmin sınırları içine çekilmiş, ansiklopedist liberalizm, Batı burjuvazi kültürü ve Marksizm'de de benzeri bir alın yazısına sahip olmuştur.

[10] Yunan estetiğinin, insan vücudunu ve çıplak bedeninin güzelliklerini teşhir etmeyi kendisine tema olarak alması bundandır. En güzel insan başlarını sergileyen ve vücut görünümünün güzelliğini esas kabul eden Yunan heykeltıraşlığı bu tür bir hümanizmin kendisine kaynaklık ettiği bir akımdır. Aynı şekilde Rönesans sanatını modern Avrupa'ya tanıtan da budur.

Hümanizm Batı'da daha fazla teizm karşıtı bir şekil alarak gelişirken, Orta Çağ Katolikliğinin de Hristiyanlığı mutlak bir din anlamında "insanlık karşıtı" bir duruma sokmasına sebep oldu. Yer ile gök arasına antik Yunan ve roma mitolojisinde bulunan bir çelişkiyi soktu. Antik Yunan'dan esinlenerek yapılan "ilk günah", "insanın cennetten kovuluşu" gibi yorumlarla insanı aşağılık yeryüzünde Allah'ın belirleyici dilemesinin mahkumu yaptı. Ona "aşağılık günahkar, lanetli ve güçsüz" gibi sıfatlar yakıştırdı. Toplumda sadece bu "ruh"u taşıyan ruhaniler bunun dışında tutuluyordu. Ruhaniler dışındaki kimselerin kurtuluşu, ancak "neden" ve "niçin" diye sormadan ruhanileri körü körüne taklit etmelerine, onlara uymalarına ve Allah'ın idaresini yeryüzünde temsil eden resmî kurumlara üye olmalarına bağlıydı.

Bu tür düşünce, teizmi, hümanizmle karşı karşıya getirdi. İster istemez ilahî saltanatın gerçekleşmesine giden yol, hümanizmin kurban edildiği mabetten geçiyordu. Bundan dolayı Orta Çağ'da hümanizm yok oluyor ve artık ilim, kültür, yaşam, ahlak hatta estetik ve sanatta bile insana itibar edilmiyordu. Orta Çağ sanat ve estetik motiflerinin Ruhul kudüs, Mesih, melekler, mucizeler ve kerametler gibi insan ötesi ve fizik ötesi hikayelerden oluşması bu yüzdendir. Eğer resmedilen, bir insan görüntüsüyse sadece ruhaniler ve havarilerin baştan aşağı uzun ve geniş elbiseleri içinde gizlenmiş beşerî görüntülerinin canlandırılmasından ibarettir. Genellikle yüzleri peçe ile örtülmüş ya da "kutsal bir ışık huzmesi" içinde kaybolmuştur!

Edebiyat? Bu hikayelerin anlatılması.

Sanat? Bu hikayelerin ve çehrelerin çizimi.

Bilim? Bu kavramların ispat edilmesi.

Ahlak? İlk işlenen günahtan kurtulmak için tüm doğal eğilimlerin yok edilmesi.

Bu dünya hayatı ise öbür dünya için feda edilmesi gereken bir hayattır!

Gördüğümüz gibi Orta Çağ Katolikliğinin yaşadığı her yerde insanî üstünlükler yok edilerek Tanrı'ya ulaşılıyor. Yani ancak bunlar, Tanrı'nın insanı sevmesini sağlıyor.

Hristiyanlığın Tanrı'sı ile Zeus arasında ne kadar da yakın bir benzerlik var! İşte eğer modern Avrupa'daki Rönesans'tan sonra ortaya çıkan hümanizmin, antik Yunan hümanizminin takipçisi olduğunu söyleyebiliyorsak, Orta Çağ Hristiyanlığındaki "göksellik"in de rahatlıkla Yunan mitolojisindeki "göksellik"in devamı olduğunu söyleyebiliriz. İster Orta Çağ'da olsun ister Yeni Çağ'da olsun, her şey Yunan kaynağından besleniyor. Batı kültür tarihi, adı ister bilim isterse din olsun, bu kaynaktan beslenen iki zıt akımın devamından başka bir şey değildir.

Şimdi mesele daha da anlaşılır bir hale gelmektedir. Bugün birbirine zıt olan her iki akıma da "Yunan hümanizmi"nin kaynaklık ettiğini görüyoruz. Hem insanın, ideoloji ve uygulama yönünden maddîleştirilmesinde hemfikir olan burjuvazi ve Marksizm, hem ikisi de insan zatının manevî boyutlarını görmemek için bir şekilde gözünü kapatan Voltaire ve Marks, hem de liberal burjuvazi toplumu ve örgütlü komünist toplum, sonunda aynı insan, hayat ve toplum anlayışına ulaşırlar. Şimdi artık açıklanamaz bir eğilim olan gelişmiş komünist toplum burjuvazisi, ne tesadüfidir, ne gelip geçicidir ne de revizyonist bir sapmadır. Çünkü her şey insanda son bulur. Benzer insan anlayışları bulunan felsefelerin, başlangıçtaki yöntem farklılığına rağmen sonunda yolları da amaçları da bir olur.

Gerek Batı burjuvazi liberalizmi ve gerekse Marksizm, her durumda hümanizmden dem vururlar. Liberalizm bilimsel araştırma, fikrî mücadele ve ekonomik üretim alanlarında kişilerin ve düşüncelerin özgürleştirilmesi yoluyla insan yeteneklerinin yeşereceğini iddia etmektedir. Marksizm ise bu amaca özgürlükleri kaldırarak ve onları, toplumu aynı ideolojiye dayalı bir örgüt olarak yöneten ve insanları tek tipleştiren bir diktatörlük yönetiminin tekeline vererek ulaşır. Fakat yaşam felsefesi ve insan anlayışı, liberal burjuvazi felsefesinde gizli olan anlayışın aynı-

sıdır: "Burjuva" sınıfının yaşam tarzını tüm toplum katmanlarına yaymak."

"Öyleyse Marksizm, burjuvaziden daha çok burjuvazidir" denilmesi acaba şaka olmaz mı?

Evet, bu, hümanizm açısından somut bir gerçekliği olan bir şakadır.

Batı burjuvazi liberalizminin, kendisini tarihteki hümanist kültürün mirasçısı sayması ve Marksizm'in de kendisini hümanizmin yani tam insanın gerçekleşmesi için gerekli yol olarak tanıtması gibi egzistansiyalizm ikisinden de önce, Sartre'ın ifadesiyle aslında "bizzat kendisinin hümanizm" olduğunu iddia etmektedir. Elbette böyle bir iddiaya, iki selefinden önce egzistansiyalizmin hakkı vardır.

Fakat bu üçünden daha köklü ve daha eski olan dördüncü bir akım vardır ki bu da dinî dünya görüşüdür. Bundan dolayı her din, kendi çağrısının esasının "İnsanın, nihaî kurtuluşa iletilmesi" olduğunu bildirir. Zorunlu olarak bu, somut bir antropoloji felsefesidir. Çünkü insanın nasıl bir anlam taşıdığı aydınlatılmadan onun kurtuluşundan söz edilemez. Bütün dinlerin, yaratılış ve insanın yaratılış felsefesinden yola çıkmasının sebebi de budur.

Bu nedenle, günümüz dünyasında varlığını sürdüren bu dört değişik düşünce akımının, insanı bir asıl, üstün bir tür olarak görmesinden ve her birisinin, kendi ekolünün buna uygun olduğunu iddia etmesinden hareketle meseleleri ortaya koymak ve tartışmayı başlatmak için ortak temele dayalı bir tanım yapılabilir.

İnsan Varlığının Tasviri

Onsekizinci asır ve ondokuzuncu asrın başı Avrupa'sında modern hümanizmin en seçkin propagandacı ve düşünürleri olan radikalistler, 1800 yılında yayınladıkları bildiride, Tanrı'nın ahlak alanından çıkarılmasını ve insanın üstün bir bilinç sahibi olması nedeniyle onun yerine "bilinç"in konulmasını istiyorlardı.[11]

Onlara göre bu "ahlakî bilinç" insanın öz doğasından kaynaklanmakta, insan tabiatının gereği olarak bulunmaktaydı.

"İnsan doğası"na (nature humaine) ve "ahlakî bilinç"e (conscience morale) dayanmak, çağımızdaki ateist Batı hümanizminin değişmez esasıdır.

Bilimsel tasnif ve analiz çağının ortaya çıkışıyla, özellikle de psikolojiyi yenerek gerisinde bırakan sosyolojinin gelişmesiyle "insan doğası" denilen esas, önce şüpheye konu oldu, ardından inkar edildi. Bu arada, "ahlakî bilinç" bu doğanın derinliklerinden besleneceği yerde, değişmesi kaçınılmaz olan insan toplumu çevresinin doğasından beslenen ve onun değişmesiyle değişen "toplumsal bilinç"e dönüştü. Böylece kutsal ve metafizik değerler bütünü olarak sarsıldı ve düşüşe geçti.

Bütün bunlara rağmen Batı burjuvazi liberalizminin, kendisini üzerine dayalı bir sistem saydığı modern hümanizm; insanı, ölümsüz ahlakî faziletlere ve üstün metafizik değerlere sahip bir varlık olarak görmektedir. Bunlar, asıl ocağı insan olan fazilet ve değerlerdir. Bundan dolayı o, fizik ve fizik ötesi karşısında insanın üstünlüğüne dayanır.

Söz konusu hümanizmde "insan ahlakı" tamamen dinden alınmıştır. Fakat onun sadece dinî açıklaması inkar edilmiştir. Ahlakî faziletlere göre eğitim, gelişim ve fedakarlık imkanını Tanrı'ya inanmaksızın bildirmiştir.

[11] Bu şekilde bir eğitim ve öğretim felsefesi hemen talihsiz etkilerini gösterdiyse de sonunda resmen okullardan kaldırıldı. Çünkü Isoulet'in deyişiyle böylesi bir yöntem Fransa'da bir "kara ahlak" (ahlakî çöküntü)ın meydana gelmesine sebep oldu. Bu da Sokrates'ten bu yana Tanrı'yı, ahlakın temelinden kaldırma uğraşlarının başarısızlık tehlikesiyle yüz yüze olduğunu göstermektedir.

Marksizm bu açıdan iki döneme ayrılır: Başlangıçta Marks kapitalizme cephe almakta ve şiddetle saldırmaktadır. İkincisi, Marks'ın kendi komünist sosyal sistemini ortaya koymaya başladığı dönemdir. Marksizm'in kendisini ispatladığı bu ikinci dönemde Marks, ahlakî değerlere göre sergilediği hayret verici duyarlılığı kendi komünist siyasal, ekonomik ve devrimci coşkusunun altına yerleştirmiştir. Bu daha çok, tutkulu bir zafere işaret eden güç peşindeki bir siyasî lidere karşılık gelir. Ancak Marks, kuvvetli etkileyiciliğinin yanında, kapitalizmin hışmına uğramış birçok kişiyi cezbeden kendine özgü eleştirel bakış açısıyla kapitalizme karşı, "İnsanî yüce değerlerin düşüşüne ve yok oluşuna yol açıyor." diyerek saldırıya geçmiştir. O, acımasız, zalim ve duygusuz makine düzeni içinde; rekabete, sömürüye, ahlak bozukluğuna ve bencilliğe dayalı kapitalizm düzeni içinde kendisine yabancılaşmış olan insandan, irfanî bir söylemle, çalışkan, benlik bilinci olan, doğru, onurlu diye söz ediyor ve hemen arkasından şöyle haykırıyordu: "Çalışma, insanlığın özüdür. Kapitalizm bu özü maddî bir eşya olarak algılıyor. Buna para ile değer biçiyor; sonunda işçi, midesinin kölesi haline geliyor."

Ne var ki bu mistik söylem; üretimden, üretim araçlarının asıllığından, ekonomik verimlilikten ve özellikle kendi sosyalizminde bütün toplumu ekonomiye göre şekillendirme projesinden söz edince "materyalist" bir söyleme dönüşüyor.

Marksizm'in olumsuz yönünde, insandan övgüyle söz edilişi, Aron, Duverger ve Henry Loufer gibi düşünürleri Marks'ın eleştirel ve felsefî eserleri hakkında yarı şaka, yarı ciddi "mistik bir hümanizm" demeye sevk etmiştir.

Egzistansiyalizm; yaratılışı konu alan ilginç bir felsefî söylemde insanı, "Dünyada ayrı ayrı dokunmuş bir kumaş" olarak tanıtmaktadır. O, kendisine Tanrı ya da doğa tarafından hiçbir belirli özellik ve nitelik verilmemiş olan bir varlıktır. Seçme gücüne sahip olduğu için kendi kendisini şekillendirmekte ve yaratmaktadır.

Büyük Doğu dinlerinde insan, evrenin Tanrı'sıyla özel bir akrabalık bağına sahiptir. Zerdüşt'ün dininde insan, Ahuramaz-

da'nın dostudur. Hatta büyük yaratılış savaşında, Ehrimen ve askerlerine karşı "iyilik"in zaferi için ona yardım eder. Vahdet-i vücutçu (panteist) ve bunların başını çeken Hinduizm'de Tanrı, insan ve aşk, varlık alemini yeniden yaratmak için el ele vermişlerdir! Bu dinde insan ve Tanrı öyle iç içe girmişlerdir ki onları birbirinden mantıksal olarak ayırmak mümkün değildir. Aynı durum bizim büyük mutasavvıflarımızın eserlerinde de çok güzel açıklanmıştır. İslam'da ise insandan Allah'a doğru giden mesafe sonsuza kadar uzaklaştırılmasına rağmen Allah'tan insana doğru giden mesafe tamamen ortadan kaldırılmıştır. İslam, yaratılışta sadece onu, Tanrı'nın ruhuna sahip O'nun emanetinden sorumlu ve "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanması" gereken bir varlık olarak tanıtmaktadır.[12]

Üzerinde ittifak edilen bir hümanizmde, insan türünün en temel nitelikleri şöyle sıralanabilir:

1- İnsan, asil bir varlıktır. Yani, bütün doğal ve metafizik varlıklar arasında, bağımsız benlikli ve üstün bir "öz"e sahip olan tek varlıktır.

2- İnsan, iradesi olan bir varlıktır. Bu, onda bulunan açıklanması imkansız ve harikulade en büyük güçtür. Bu irade, tabiat alemini, tarihi ve toplumu kendisine mutlak olarak bağlayan nedensellik zincirine "bağımsız ilk neden" olarak dahil olur, işlev görür ve bu belirlenmiş teselsülde rol oynar.

Onun varlığının iki belirleyicisi olan özgürlük ve seçme ona ilahî bir nitelik kazandırmıştır.

3- İnsan, bilen bir varlıktır. Bu onun görünen en seçkin niteliğidir. Bilgi, düşüncenin hayret verici ve mucizevî gücüyle dış dünyanın gerçekliğini anlar, duyu tarafından örtülmüş gizlilikleri açığa çıkarır, her hakikat ve olayı tahlil eder, hissedilenler ve sonuçlar düzeyinde kalmaz, duyu ötesi şeyleri kavrar ve sonuçtan sebebe doğru çıkarımda bulunur. Bu şekilde hem kendi

[12] "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız." (Hadis-i Şerif)

duyusal sınırını zorlar hem de kendi zamansal sınırını şimdi içinde bulunmadığı geçmiş ve gelecek yönünde genişletir, ayrıca çevresine ilişkin doğru, yaygın ve derin bir tasavvur elde eder.

Pascal'ın deyişiyle; "İnsan zayıf bir ney çubuğundan öte bir şey değildir. Ufak bir damla dahi onu ortadan kaldırmak için yeterlidir. Ancak bütün dünya onu öldürmeye kalksa, o yine de bütün dünyadan daha üstündür. Çünkü dünya insanı yok ettiğinin farkında değildir ama insan kendi yok oluşunun farkındadır."

Kısacası, bilgi, varlıktan daha üstün bir "öz"dür.

4- İnsan, benliğinin şuurunda olan bir varlıktır. Yani kendisi hakkında huzurî bilgisi olan tek canlı varlıktır.

Kendisini kendinden bağımsız bir varlık olarak inceleyebilir, tahlil edebilir, tanıyabilir, değerlendirebilir ve neticede değiştirebilir.

Çağımızın büyük tarih felsefecisi Toynbee şöyle diyor: "Bugünkü insanlık medeniyeti, kendi tarihinin en yüksek merhalesine ulaşmış bulunmaktadır. Çünkü çöküşle yüzyüze olduğunu bilen sadece günümüz medeniyetidir!"

5- İnsan, yaratıcı bir varlıktır. Faaliyeti ile iç içe olan bu yaratıcılık onu, tabiatın karşısında, Tanrı'nın yanında bir konuma yerleştirir. O, kendisini olağanüstü bir güçle donatan bu yaratıcılık sayesinde varlığın doğal ölçülerinin ve kendi sınırlı imkanlarının ötesine geçebilir. Bu güç ona, sınırsız bir varlık kapasitesi ve açılım sağlar, onu tabiatın kendisine vermediği imkanlarla donatır.

Tabiatın derinliklerinde bulunan güçleri ona verdiği gibi, istediği takdirde tabiatta bulunmayan güçleri de onun için yaratır.

Bu şekilde kendisine ait yaratıcılık gücü sayesinde ilk safhada araç gereç üretir, ikinci safhada sanat yapar.

6- İnsan, ülküsü olan ya da idealist bir varlıktır. Hiçbir zaman "olan" a teslim olmaz. Onu, olması gerekene dönüştürmeye ça-

lışır. Bundan dolayı daima değişik şeyler yapar. Yine bu yüzden, çevrenin ürünü değil, çevresini şekillendiren bir aktör olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle, kendi ülküsünü gerçeğe empoze eder. Böylece yalnız hareket halinde ve olgunlaşma yönünde hareket eden birisi olarak kalmaz, üstelik diğer canlı varlıkların aksine kendi tekamül seyrini kendisi belirler ve olacakları önceden bilir.

İdealizm, insanın hareket ve tekamülünü sağlayan en büyük etkendir. Onu mevcut gerçeğin, tabiat ve hayatın sabit ve sınırlı duvarları arasında hareketsiz kalmaması için tahrik eder.

Onu, sürekli düşünmeye, meraka, icada, araştırmaya, gerçeği aramaya, maddî ve manevî üretime teşvik eden bu güçtür. Sanayi, sanat, edebiyat ve insan kültürünün diğer zenginlikleri, hiçbir zaman evrenin kendisine biçtiği konuma teslim olmak istemeyen bu varlığın idealist ruhunun dışa vurumudur.

7- İnsan, ahlakî yönü olan bir varlıktır. Burada çok önemli olan "değer" meselesi gündeme geliyor.

Değer, insan ile bir olay, davranış, eylem veya durum arasındaki ilişkiden ibaret olup içinde faydadan daha üstün bir güdü vardır. Bundan dolayı değer, ibadet ve itaatla yoğrulmuş bir kutsal ilişki olarak adlandırılabilir. Öyle ki bu ilişkide insan, kendi hayatını ve varlığını bile feda etmeye hazırdır.

Ama aynı zamanda, buradaki açıklamanın hiçbir zaman tabiî, aklî ve ilmî bir açıklama olamayacağı da pek âlâ düşünülebilir. Öyleyse bu duygu, tarih boyunca bütün din ve kültürlerde insan türünün en yüce varlık tezahürü olarak kabul edilir; her millet ve dinin kültüründe, büyük insanlık kültüründe en değerli sermayeleri, en görkemli iftiharları ve en kıymetli aşk, macera ve iltifatları oluşturur.

Edebiyat, sanat ve ilim yolunda kendi maddî hayatını unutan insanlardan din şehitlerine, hakikat mücahitlerine ve büyük millî kahramanlara kadar; evlilik için sevgiyi faydaya tercih eden insandan, inanç, millet ve insanlık karşısında ferdî aşkını,

hatta bizzat kendisini bir kenara koyan insana kadar herkes, insan hayatındaki insanî değerlerin yaratıcısıdır.

Değer ve fayda iki zıt kavramdır. Maddî olmayan bir varlık olarak insana, diğer bütün varlıklardan farklı olarak özsel üstünlükle iç içe geçmiş bir bağımsızlık tabiatı veren şey, onun amaçsız değer aşkıdır.

Değerler tabiatta bulunmazlar, maddede haricî bir varlıkları yoktur. Bundan dolayı realizmin, "değer"in varlığını kabullenmesi imkansızdır. Çünkü insan olmasaydı değerler de olmazdı. Buradan şu kesin ve zorunlu sonuca ulaşıyoruz: Değerler insanın iç dünyasından doğar. Bu nedenle idealist ya da sübjektif konulardır. Dolayısıyla realistlerin bunu mecburen inkar etmeleri gerekir.

Ama insan varlığının en yüce boyutları nasıl yok sayılabilir.

Elbette bu çok zor, aynı zamanda korkunç ve utanç verici bir iştir. Fakat bir realist, insanı maddî gerçekliğin önüne, zihinde olanı da zihin dışı gerçekliğin önüne geçirmeden bunu nasıl onaylayabilir? Bu, realizmi inkar etmektir.

Fakat sosyoloji, psikoloji ve antropolojide sadece kendi felsefî ve bilimsel düşüncelerine dayanan materyalist ve natüralist benzeri realist filozoflar, değerleri inkar noktasında fazla tereddüt göstermezler. Onları ya hurafe, vehim ve tevarüs edilmiş adetler ya maddî hayatın şekillendirdiği alışılmış sosyal gelenekler ya da bu konuşan hayvanın biyolojik yapısından kaynaklanan duygusal durumlar olarak açıklarlar. Acımasız ve yarı bilimsel kuru analizle onların saygınlık, kutsallık ve faziletini yok ederler. Aynen al renkli yumuşak ve canlı bir doku gibi cansız madenî parçalara ve ilk toprak unsurlarına ayrıştırırlar.

Realistler insanın, ilim ve hakikatin keşfi yolunda kendi varlığını unutma, hayatını milletine adama, ülküyü menfaate tercih etme, güzelliği ve iyiliği, lezzet ve faydadan daha değerli görme duygusunu sünnet düğününe katılma anındaki duygu gibi yorumluyorlar!

Marksizm burada, bir ideolojinin düşebileceği en kötü ve en zayıf duruma düşmüş bulunmaktadır.

Çünkü Marks, sadece felsefe yapan bir materyalist değildir ki Sartre gibi şöyle desin: "Özgürce, tercih ederek ve iyi niyetle neyi seçtiysen o değerdir ve iyidir"; kötülüğü ve bencilliği seçmiş olsan bile. Zira Marks, kendi zamanındaki "proloterya"ya rehberlik etmiş ve bir parti kurarak uygulamada ilerleme kaydetmiş, bundan dolayı somut bir çağrının sahibi olmuş toplumsal bir ideologtur. O, Sartre'ın aksine şöyle diyordu. "Neleri seçmelisin?"

Ayrıca onlar karşısında sorumluluk duyacaksın. Bu sorumluluk gereği, belirlenmiş olan bu ülküleri gerçekleştirmek için gayret göstereceksin, fedakarlık yapacaksın!

Yani bütün maddî vasıtalarını, ekonomik gereksinimlerini, içgüdüsel uğraşlarını, kendi ferdî çıkarlarını ve hatta kendi varlığını bu yolda feda etmelisin!

Bu durumda onun, "değerler"den, faydanın karşıtı olan ve insanın maddî varlığının ötesine uzanan değerler topluluğundan söz ettiğinde şüphe yoktur.

O kadar ki kapitalist sistemden ve burjuva psikolojisinden bahsederken onun, insan varlığının değerlerini para ile ölçtüğünü, insanı ahlakî bakımdan aşağıya sürüklediğini ve bozuk bir toplum meydana getirdiğini söyleyerek asıl dayanaklarının "ahlakî değerler" olduğunu ortaya koymaktadır.

Marks, düşünce sistemini ortaya koyup diyalektik materyalizmden söz ettiğinde, mutaassıp bir şekilde realizme vefalı olduğunu göstermek için uğraştığında, sadece doğa bilimlerinin maddî ve biyolojik açıklamasına giren şeyleri doğru ve kabul edilebilir saydığında ve insanî değerleri temelsiz, zayıf ve değersiz olarak tahlil ettiğinde artık herhangi bir materyalist ve kaba realisttir!

Marks'ın burada insanın saygınlığını korumak için kullanmış olduğu ve bilimsel hile ile iftihar ederek sürekli hatırlattığı ifade şudur: Diyalektik, diğer materyalistlerin ve natüralistlerin algıladığı gibi insanı, mekanik dünyada değişmez maddî bir şey

olarak algılamıyor. Aksine, tarihsel diyalektik ile hareket eden evrim halinde bir varlık olarak tanıtıyor.

Böyle bir tedbir ile Marks, insanı tabiattan tarihe taşıyor. Fakat bu "makam yükselmesi"nde insan, hiçbir özsel üstünlük bulamaz. Çünkü, tarih de Marks'ın deyişiyle "Maddî tabiatın hareketine bağlı"dır. İnsan tarihsel konumunda bile son tahlilde natüralistlerin "mekanik tabiat"ına döner. Onu maddî bir şey olarak algılıyorlar. Görüldüğü gibi Marks, toplumsal platformda insana hediye ettiği değerleri diyalektik materyalizm yoluyla ondan geri alıyor.

Burada Chandall'ın şu çok anlamlı sözünü hatırlamak lazım:

"Marks, insanın bütün öz değerlerini maddeci diyalektiğin kör belirlenmişlik arabasının tekerleri altında ezen bir filozoftur. Ancak politikacı ve lider olan Marks, bu değerlerden en heyecanlı övgülerle bahsederken insanı, zafer ve güçe alet etmektedir.

Acaba bu inandığınız soysuz değerlere dayanmanız başarıya ulaşmak için değil midir?

Öyleyse bu, en açık siyasal aldatma şeklidir.

Her halde, çağdaş dünyada hakim olan bu dört akımın üzerinde birleştikleri esaslardan yola çıkarak şöyle bir tanım yapılabilir:

İnsan, evrende kendine has bir özü bulunan şerefli, yaratılmış, irade sahibi olduğu için de üstün ve ayrıcalıklı, tabiatta "bağımsız bir neden" olarak bulunan, seçme gücüne sahip, tabiî yazgısına karşılık, kendi yazgısını oluşturabilen, sahip olduğu güç sayesinde yükümlü ve sorumlu olan bir varlıktır. Bu sorumluluk, bir değerler sistemine dayanmazsa anlamsızdır.

Aynı şekilde o, idealist bir varlıktır. Hem doğada hem toplumda hem de kendindeki "gerçek"i "hakikat"a, "olan"ı ise "olması gereken"e çevirmek için elinden geleni yapar. Bu dönüştürme onda olgunluğa doğru bir hareketin oluşmasına yol açar. Yine o, kendi çabası ile, "tabiat karşıtı bir güç" olarak ortaya çıkar. Bu yolla hem kendi tabiatını hem de evrenin tabiatını yeniden yaratır. Yaratıcı bir güce sahip olduğu için, bu yaratma ile hem tabiatın hem de kendisinin varlıksal olarak genişlemesini sağlar.

Böylece estetik, edebiyat ve sanat alanındaki yaratıcılığı ile maddî dünyaya onda olmayan şeyleri bahşeder. Sanatsal yaratıcılığı ile de tabiatın kendisine vermediği güçleri sağlar.

İnsan aynı zamanda düşünen bir varlıktır. O, bu metafizik yeteneği ile hem dünyayı, hem de dünya, toplum ve zaman içindeki kendi insanî varlık ve konumunu bilir. Bu yolla varlık alanını mevcut sınırlarının ötesine doğru genişletir. Düşüncesi, duyusal olgular düzeyinden daha derinlere iner ve maddî dünyanın dar tavanını aşıp daha yükseklere çıkar. Öyle ki dünyanın sınırları sona erdiği halde o yolculuğuna devam eder. Bu varlıksal yükseliş onda sonsuza kadar sürer.

Nihayet insan, kendisinden kutsallıkların sızdığı kutsal bir "öz"e sahiptir. Kutsallara karşı saygı onun varlığının olağanüstü ve mantık ötesi olan en yüce tecellileridir. Bunlar bütün olarak insanî değerleri, tarih boyunca insanlığın manevî sermayesi ve övüncü olan aşklar ortaya çıkarmış değerlerdir. Bunlar mukaddes kavramlardır. Delilleri değişik olsa da ebedî ve mutlaktırlar. Yalnızca insanın tür olarak değişmesi ve yok olmasıyla değişime uğrarlar. Büyük filozof Nietzsche bir araba atını kurtarmak uğruna canını feda etmiştir! Materyalist düşünce böyle bir şeyi, değil beyhude kabul etmek, onu tehlikeli bularak mahkum eder. Çünkü olay, bir "hayvan" için bir "deha"nın mahvoluşuyla sonuçlanmıştır.

Ne var ki insanın hayret verici "öz"ünde böylesi bir olayla karşılaştığında, heyecan dolu ve takdire layık bir halde, onu yücelten ve kutsallaştıran, bu tür bir "davranış"a muazzam bir değer yükleyen, akıllara durgunluk veren olağanüstü bir unsur vardır. Çünkü, Nietzsche'nin kendini feda etmekle bir ahlak yaratmış olması, deha bile olsa bir insanın varlığından daha üstün bir ahlakî değerdir.

İnsanda böyle bir yargı ve güdüyü meydana getiren şey, insan varlığının metafizik boyutudur. Materyalistler bu boyutu inkar etmekle insanı, kabul etmekle de kendi düşüncelerini inkar etmiş olurlar.

Modern Trajediler

İnsanın başkalaşım ve düşüşüne yol açan modern trajedileri genel olarak iki bölümde ele almak mümkündür:

Birincisi: Toplumsal sistemler

İkincisi: Düşünce sistemleri

Aralarında görünürde bir karşıtlık bulunan ve insanı kıskacına alan ya da buna davet eden iki toplumsal sistemin açıkça görülen yönü, üstün bir metafizik varlık olan insanın unutulması trajedisidir.

Komünizm ve kapitalizmin her ikisi de şekil farklılıklarına rağmen insana "ekonomik bir hayvan" olarak bakmaktadırlar. Aralarındaki bu şekil farkı bu hayvanın ihtiyaçlarını karşılamada hangisinin daha başarılı olabileceği meselesi üzerindedir.

Ekonomizm; F. Bacon'ın deyişiyle "Bilimin, gerçeğin peşini bırakıp gücün peşine düştüğü sanayileşmiş kapitalist Batı toplumlarının temel hayat felsefesidir." Her gün artan ve gittikçe çoğalan maddî ihtiyaçlar, tüketim alanını nicelik, nitelik ve çeşit bakımından genişletiyor; böylece maddî çıkar sağlamak için baş döndürücü bir şekilde dönen dev üretim makinalarından ne kadar çok şey üretilirse insanlar o derece tüketime tapan yaratıklar haline getiriliyorlar. İnsanların sırtına her gün biraz daha fazla, onları birer sara hastasına çeviren ağır "çalışma" yükü vuruyorlar.

Hatta insanı maddî işlerdeki tutsaklıktan kurtarıp ona daha çok boş zaman sağlaması gereken modern makine ve teknoloji mucizesinin bile onun için fazla bir şey yapabildiği söylenemez. Değişik maddî ihtiyaçların üretilmesindeki hız, üretim teknolojisinin olağanüstü hızından daha fazladır. İnsan, dayatılan bu baş döndürücü hızın ortasında daha mahkum, daha batık ve daha kendisine yabancı oluyor. Sadece manevî değerlerini, ahlakî güzelliklerini geliştirmek ve kutsal yeteneklerini ortaya çıkarmak için fırsat bulamamakla kalmaz; üstelik maddî tüketim

için çalışmaya ve çalışmak için tüketmeye dalması, delice bir lüks ve eğlence yarışına girmesi, onun geleneksel ahlakî değerlerini bile yok eder.

İnsanın ahlakî hareket eğrisi, komünist toplumda da böyledir. Birçok aydın, kapitalist toplumla komünist toplum arasındaki politik karşıtlık, ekonomik düzen farklılığı yüzünden komünist toplumların, psikoloji, hayat felsefesi ve hümanizm açısından, kapitalist toplumlardan farklı olduğunu sanır. Fakat ekonomik gelişimlerini nispeten tamamlamış komünist toplumlar ölçüt olarak alındığında, bunların toplumsal gidişat, sosyal psikoloji, ferdiyetçi dünya görüşü, yaşam felsefesi ve insan ahlakı bakımından Batı burjuvazisi insanı ile yakın bir benzerliğe sahip olduğunu görürüz. Bugün komünist toplumlarda furalizm, emburjuvazi ve liberalizm adıyla gündeme gelen şey, Batı insanına meyletmekten başka bir şey değildir. Yalnızca ferdin hayatında değil, devletin üretim sisteminde de yaygınlık kazanan moda, lüks ve şatafat düşkünlüğü, Marksist ve kapitalist toplumların her ikisinin de nihayetinde tarih piyasasına aynı tür insanı sürmelerinden ileri gelmektedir.

Demokrasi ve Batı liberalizmi; düşünce bağlamında kutsallaştırılmalarına rağmen, pratikte kendilerine uygun bir ruhun ve yağma meydanlarının olabildiğince artması, insanın ekonomik açıdan "tüketici hayvan" haline getirilmesi için dejeneresini hedefleyen, olabildiğince kaba, hızlı ve çıkar peşinde olan maddî güçlerin ortaya çıkması için sağlanan özgürlük imkanından başka bir anlama gelmemektedir.

Sosyalizm denilen devlet kapitalizmi, proleterya yönetimi denilen devlet diktatörlüğü, tek parti denilen düşünce despotluğu ve diyalektik materyalizm[13] denilen fikrî tutuculuk ve nihayet sosyalizmden komünizme geçiş için üretim bolluğu safhasına

[13] Terim olarak; bilimsel görüşlerin, felsefenin, sanatın, edebiyatın, bilimsel araştırmaların, insanların eğitim ve öğretiminin üzerine oturtulduğu esas anlamına gelmektedir. Yani bir tür dinsiz dinî yönetim!

hemen ulaşma adı altında ekonomizm ve makinalaşma temeline dayanma... Bütün bunlar, insanın yüzüne "kutsal bir özgür ve yaratıcı irade" olarak düşen ve onu kaba ve sıkıcı bir örgüt içinde sosyal bir nesne olarak şekillendiren enkaz parçalarıdır. Bu, Marks'ın burjuvazi insan hakkında söylediği en açık "kendine siyasal ve düşünsel olarak yabancılaşma" örneğidir.

Modern trajedilerin ikinci türü ideolojik trajedilerdir.

Burada ideolojiyi en geniş anlamında kullandığımızı belirtmek isterim.

Ateşli hümanizm taraftarı olanlar dahil, modern bilimlere dayandıklarını iddia eden bütün yeni ideolojiler, insanı üstün varlık olarak kabul etmezler.

Historizm (tarihçilik), tarihi, kendi akışında tarihsel hareketin belirlenimci yasalarına göre insan adlı unsurlar üreten materyalist bir belirlenimci akım olarak tanıtır. Bundan dolayı historizm, son tahlilde insanın hiçbir işe yaramadığı materyalist bir determinizm (belirlenimcilik) olarak sonuçlanır.

Doğal hayat kanunlarının üstünlüğü anlamındaki biyolojizm, insanı adeta bir hayvan ve verdiği bir numara olarak tarif eder, varlıkların evrim zincirinin en son halkası sayar. Doğal içgüdüler gibi onun bütün özel hasletleri ve manevî tezahürleri karakterinin gereği olarak ortaya çıkar.

Sosyolojinin asıl olduğuna inanan sosyolojizm, insanı, sosyal çevre tarlasında yetişen bir bitki olarak görür. Öyle ki onun da su, toprak ve havaya ihtiyacı vardır. Onun insan ürünlerinin değiştirilmesi, ancak tarlasının değiştirilmesiyle mümkündür. Onun değişimi de insanın gücünü aşan, insana ve yapısına hükmeden bilimsel yasalara göre gerçekleşir.

Eğer bu ekollere, insanı maddî bir nesne, doğal bir canlı veya biyolojik bir varlık olarak gören materyalizm ve natüralizmi de katarsak, çağımızdaki düşünsel trajedilerin meydana getirdiği bir tablo elde ederiz.

Bu arada Marksizm perişan bir haldedir. Marks, bir yandan insanı "maddî dünyanın surları içerisinde bir unsur" sayan materyalist biri olarak karşımıza çıkarken, öbür yandan Darwin'in eserlerini inceledikten sonra Engels'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Ben bu görüşü, kendi tarih felsefemin biyolojik temeli olarak kabul ediyorum."

Aynı zamanda Marks, oldukça aşırı bir sosyolojistir. Öyle ki o, hümanizm ve natüralizm karşılığında topluma bağımsızlık lütfeder. Alt yapı ve üst yapı ayrımı yapar. Buna göre alt yapı, ekonomik üretim tarzı iken; üst yapı kültür, ahlak, felsefe, edebiyat, sanat ve ideoloji gibi alanlardır. Gerçekte Marks, insanı bu unsurların toplamından ibaret bir üst yapı olarak tanıtır. Neticede insan, maddî üretim tarzının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim tarzını "üretim araçları" belirlediği için, son tahlilde Marksizm'de insanın asaleti "üretim araçları"nın asaletinden kaynaklanır. Yani, hümanizm yerine ustantiyalizm ya da İslam'ın ifadesiyle insan, Adem'in değil, araçların yavrusudur.

Ancak diyalektiğin materyalizme iliştirilmesiyle birlikte, insanın başına "iftirah" tacını koymamakla kalmıyor, "maddî determinizmi de insanın tarihsel yazgısı üzerinde otoriter kılıyordu. Bu ise, insan eyleminin eline ve ayağına vurulan bir prangadır. Gerçekte kendisine üstünlük verilen insan iradesine pranga vurulması, sonuç olarak insanın, geçmişte hurafe mezheplerin toplumda gücü elinde bulunduranlara bağlı olan felsefe ve kelamcıların insana kazdıkları kader kuyusuna düşmesi anlamına gelmektedir.

Bu aynı zincirdir. Fakat bir ucu göğe, diğer ucu yere bağlanmıştır. Bunun bir tür materyalist fatalizm[14] olduğunu söylemek, sanırız itham olarak değerlendirilmez.

İnsanı çepeçevre kuşatan üç trajedi: Kapitalizmin alçaklığı, Marksizm'in donukluğu, egzistansiyalizmin saçmalığı.

[14] Fatalizm, kadercilik demektir. (Çev.)

Kapitalizmin Aşağılığı, Marksizm'in Donukluğu ve Egzistansiyalizm'in Kofluğunun Tehdidi Karşısında İnsan

Geçmişten Günümüze

Çağdaş insanın yaşadığı trajedinin, her şeyden önce "insanlık trajedisi" olduğunu görüyoruz. İnsan, bir tür olarak kaybolmakta, inkar edilmekte, bozulmakta ve bir ipek böceği gibi kendi gayret ve sanatsal başarısının kurbanı olmaktadır.

Bundan daha şaşırtıcı olanı ise insanın tarih boyunca genellikle kendini kurtarma düşüncesine kurban gitmiş olmasıdır! Kurtuluş arzusu, tarihsel değişim içerisinde kendi esaret zincirini yapan bir ustaya dönüşmüş ve insan, kurtuluş umudu yolunda tuzağa düşmüştür.

Hem güçlü bir aşk hem de bir olgunlaşma ve kurtuluş çağrısı olan din, ilk berrak kaynağından çıkıp tarih yatağında akmaya başladıktan sonra tadını, rengini ve etkisini kaybetmiş; onun seyir çizgisini, tarihin dizginini eline alan ve sosyal zamanın başına yular geçiren aynı güçler belirlemiştir.

Başlangıçta, Çin'de, doğru insanı engelleyen, tabiatla (Tao) uyumlu doğal insan fıtratını bozup kirleten yapay hayat, sınırlı akıl ve kaba medeniyet esaretinden kurtuluş çağrısı olan Lao Tsu ekolü, bir süre sonra insanı hem ekonomik hem de aklî güçler bakımından sömüren, onun hayatını sonsuz korku ve yağcılığa mahkum eden sayısız tanrıya kulluk etmeye zorlamıştır.

Konfüçyüs, kendi halkını bu hayalî güçlerin esaretinden kurtarmak için hurafelerle mücadele etti. Halkını kuruntuların, sürekli kurban edişlerin, insanı zayıf düşüren istek ve riyazetlerin pençesinden kurtararak onları tekrar tarihe, hayata, akla ve topluma döndürdü. "Li" esasını, sosyal hayatın mantıksal sistemi ve aklî temeli olarak yerleştirdi. Ancak aynı esas daha sonra donuk ve değişmez geleneklere dönüşmüştür. Toplumdaki her çeşit hareket ve değişimi katletmiştir. İnsanlar kutup buzullarında donup kalmış canlılara dönüşmüşler, tutuculuktan gelen muhafazakarca bir durgunluğun içine düşmüşlerdir. Bir toplum

bilimci konuya ilişkin şöyle diyordu: "Eğer Çin toplum ve medeniyetinin 2500 yıldır ne onca hareket ve çalkantıya rağmen yıkılarak ne de ilerleme kaydederek günümüze dek yaşadığını görüyorsak, bunun sebebi, Konfüçyüsçü geleneksel muhafazakar aklın hakim olmasıdır.

Saf insanî irfanı, insan, tabiat ve Tanrı arasında oluşturduğu derin tevhit ile kendisinde birleştiren, evrenin cansız bedenine ruh üfleyen ve insana manevî yükseliş gücü veren Hinduizm, sonunda korkunç bir hurafeler yığınına dönüştü. O yığın içerisinde sayısız tanrı, insanın başına üşüşüyor, hatta zavallı kullarının ağzından lokmalarını kapıyor. Daha sonra kurtuluş mesajının ve yüksek Doğu irfanının sahibi olan Hinduları akıl dışı ölümcül çilelere ve resmî ruhaniler karşısında kulluk ve alçalmaya mahkum ediyor.

Sonra onları kurtarmak için Buda geldi, Hinduları göksel tanrılara tapma bağımlılığından kurtardı. Onun taraftarları sonunda Budist oldular. Bugün Farsça'da Buda'dan türemiş olan "put" kelimesi, en felaket şirk türlerinin yani putperestliğin genel adı olarak kabul edilmektedir!

Vadedilen kurtarıcı Mesih, insanı maddecilikten ve Yahudi hahamların tapınma şeklinden kurtarmak, dini İsrail tüccar ve soylularının hizmet aracı olmaktan çıkarmak, istikrar, barış, sevgi ve özgürlük getirmek için geldi. Böylece hahamların ve Ferisîlerin hurafelerine bağlanmış ve diktatör Kayser emperyalizmi tarafından köleleştirilmiş olan insanları kurtarmak istiyordu. Ama Hristiyanlığın ne duruma düştüğünü gördük. Gitti, Roma emperyalizminin halefi oldu. Roma kilisesi, Sezar'ın imparatorluk düzenini devam ettirdi. Skolastik, Orta Çağ feodalizminin alt yapısı ve özgür aklın, özgür gelişmenin ve özgür bilimin katili oldu. Barış dini, tarihte görülmemiş derecede kan döktü. İnsanın manevî ve ahlakî bakımdan Tanrı'ya benzemesi gerekirken Tanrı insanlaştı.

Nihayet, tevhit ve kurtuluş parolasıyla, tarihteki dinler zincirinin son gelişmiş halkası olan İslam geldi. İsfahan'ı fetheden o

Müslüman askerin deyişiyle, İslam, "İnsanı yerin pis çamurundan göklerin yüceliğine, birbirine kulluktan, alemlerin rabbine kulluğa, dinlerin zulmünden İslam'ın adaletine" davet ediyor.

İslam'ın Arap hilafetiyle nasıl dönüştüğünü gördük: Vahşi dünya fetihlerini ve fıkıh, kelam, tasavvuf, Selçuklu ve Moğol feodal sistemi adlı iktidar kültürünü dinî olarak yansıtıyor; Müslümanı kader zincirinde esir ediyor; kurtuluş yolunu tevhit, takva, ilim ve salih amelde değil, taklit, tevessül, adak ve geleneksel ibadetlerde veya gerçekten, toplumdan ve hayattan ideler âlemine, tarih ve ilerleme karşısında karamsarlığa kaçışta görüyor; bunları insanın bu dünyasını kurtarma ve fıtrî isteklerini öldürme olarak yorumluyordu.

Dinin, bilimsel ve sosyal ilerlemeyi engelleyen, fikrî, ruhî ve iradî gelişmeyi durduran bir faktör haline geldiği ve o teşrifat topluluğundan geriye tabu ve hurafelerin kaldığı bir sırada Rönesans, merkezinde kilise ve papa bulunan, resmî yetkililerden oluşan ve milletlere ve düşüncelere hükmeden büyük bir güce karşı toplumu motive eden bir hareket olarak ayaklandı. Aydınlar, Antik Yunan ve Roma'nın parlak asrı ile dinî yetkililerin yönetimde olduğu Orta çağın donuk asrını mukayese ederek, kendi toplumlarını kurtarmak için Latin Papa emperyalizmine karşı milliyetçiliğe, insanı kurtarmak için ise donuk ve hayalî Katolik kelamına karşı bilime davet ettiler.

Sloganları neydi? İnsanı, belirleyici göksel irade bağından; aklı, dinî inançların tahakkümünden; bilimi, kelamî dogmalardan kurtarmak! Dinin, ahirette olacağını vadettiği cenneti bu dünyada inşa etmek için gökten yere dönmek! Ne heyecanlı sloganlar! Aklın özgürlüğü, bilimin rehberliği ve para cenneti! Yeryüzündeki bu para cennetini hangi güçler inşa etmeli? Milletlerin sömürülmesi, halkın istismarı ve makine gücü! Yani bilim ve sermaye.

Bilim, dinin hizmetinden çıkıp gücün hizmetine girdi, güçlünün iradesine boyun eğdi ve dar görüşlü bir bilimciliğe dönüştü. Mesih'i öldürdü ama kendisi de Kayser'in kölesi oldu.

İnsan elinin ürünü olan makine, insanı işe kölelikten kurtarıp doğaya egemen kılacak yerde, makinaperestliğe dönüştü ve insanı zincire vurdu.

Nihayet bu cennetin bekçisi olan kapitalizm ama sihirli modern teknoloji ile donatılmış, bilim ile silahlanmış kapitalizm. Duygusuz makinizm ve teknobürokratik hükümetin ağır ve acımasız çarkları arasında kalan insanın modern esareti! İnsan, bu cennette sadece "otlamak zorunda kalan ekonomik bir hayvan". Tüketim felsefesi, tüketim felsefesi, yine tüketim felsefesi... Slogan? Liberalizm! Yani "bağımlı" olan insanın bağımsız ve yükümsüz olması! Demokrasi, yani daha önce senin mahiyetini seçen kimselerin seçilmesi!

Yaşam? Materyalizm. Ahlak? Menfaatçilik ve bencillik. Hedef? Tüketim. Yaşam felsefesi? İçgüdülerin tatmini. Ülkü? Refah ve pay alma. İman? İdeal? Aşk? Varlığın anlamı? İnsan kavramı?... Hiçbir şey.

Ancak insan, bu yeryüzü cennetinde de isyan etti:

1- Marksizm

2- Egzistansiyalizm!

Marksizm

Kapitalizmin reddedilmesi, sınıfların reddedilmesi, sömürünün reddedilmesi, devletin reddedilmesi, özel mülkiyetin reddedilmesi, altın stokçuluğunun ve faydacı ahlakın reddedilmesi... Hepsinden önemlisi de toplumsal iş ve üretim sisteminde insanın köleleştirilmesinin ve insanî özünün köreltilmesinin reddedilmesi...

Hayret! Hatta toplumda kurulacak düzen sadece "Herkese çalıştığı kadar" ilkesine değil, ayrıca "Herkese ihtiyacı kadar" ilkesine dayalı olacak!

Bu da ne demek?

Yani insanların mutlak manada eşit olması! Yani, herkesin hakkından fazlasına kavuşması, herkesin hak ettiğinden daha çok pay alacağı bir toplum vaadi!

Bu bir "rüya" ya da bir "ütopya" mı? Ne münâsebet! Bu defa ortada ne cennetten söz eden bir din ne "Erdemli Şehr"i kuran bir felsefe ne idealistler ne ahlakçı sosyalistler ne de ütopyacılar var.

Bu defa ondan bahseden, "bilimsel felsefe."

Peki, bu ideal toplumu kim kuracak?

Sorun, "kurma" değil, "kurulma" sorunudur. Çünkü tarihin belirlenimci kanunlarının keşfi, bunun kaçınılmaz olarak kurulacağı müjdesini veriyor! Kapitalist sistemin neden olduğu yoksulluk ve fakirlikten iyice bıkan işçiler, burjuvazi cennetine karşı isyan bayrağını açan aydınlar ve insanı kurtarmak arzusunda olan düşünürler ne istiyorlar?

Bu kez insan, kaldırılan devletin yerine proleterya diktatörlüğünü, özgür toplum ve çalışma özgürlüğü yerine bütün fertlerin atamayla iş başına geldiği tamamen tepeden programlanmış bir toplumu, reddedilen makinizm yerine kapitalist makinizme dayalı hızlı sanayi devrimi esasını, insanın burjuvazi bürokrasisi karşısındaki özgürlüğü yerine insanın merkezî devlet bürokra-

sisine esir edilmesini, sermayedarların aşırı kazanma hırsından kaynaklanan "insanı uzmanlaşmada parçalama" yerine egemen sistemin aşırı kazanma arzusunu da aşan ölçüde uzmanlaşmaya geçmesini, insanın kapitalist yönetim ve ekonomi örgütlerinden kurtuluşunun yerine sıkı örgütlenmiş toplumda köleleştirilmesini, insanın özgür gelişimi yerine sosyal, kültürel ve ahlakî olarak şekillendirilmesini, kiliseye bağlılığın yerine ideolojik komiteye bağlılığı ve tarihteki şahsiyetin yerine liderlere tapınmayı koydu.

Hümanizmin ideolojik bakımdan aşağılık ekonomizm maddeciliğine düşmesiyle, bilinçli, duyarlı ve varlığa egemen yüce melekelerle donanmış iradeden soyutlanan insan, şimdi determinist bir tarihsel diyalektik oyunun oyuncağı ve insan varlığına hükmeden iradesiz maddeci diyalektiğin ürünü olmuştur.

Gördüğümüz gibi insan, kapitalizmde "kayıtsız" iken Marksizm'de "tutsak"tır. Orada aldatan, burada aldatılan!

Hangisi daha trajediktir, dersiniz?

Egzistansiyalizm

Egzistansiyalizm her iki sisteme de baş kaldırdı. Sürekli insan varlığının özgürlük ve bağımsızlığını savunan insancıl düşünceler on sekizinci yüzyıldan, özellikle de on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Batı makinaperestlik ve kapitalizminin neden olduğu insanlık dışı trajediler karşısında durumun vehametini sezdiler. Gerek duygusal ve ahlakî olarak, gerekse bilimsel ve mantıksal incelemelerle buna karşı saldırıya geçtiler. Bu alanda Marksizm'in beslenmesine yetecek kadar zengin ve canlı bir literatür oluşturdular. Raymond Aron konuya ilişkin şöyle diyordu: Marksizm, Marksist olmayanların dediklerinin akıllıca bir araya getirilmesinden başka bir şey değildir."

Kapitalist sistemin, çağdaş insanlık medeniyetinin sembolü olan yaldızlı Avrupa medeniyeti içerisinde parlak başarılar ve kesin bir zafer elde etmesinden sonra insan ruhunun, bütün güç ve kapasitesiyle ona karşı direnmesi ve insancıl aydınların, onunla mücadele etmeyi en temel sorumluluk olarak üstlenmesi, gerçekten ilginç bir gelişmedir.

Sermaye üretendir. Sermaye mala değer kazandıran etkendir. Sermaye gerçeğin bekçisidir. İnsan varlığının en yüksek göstergesi olan çalışma ise sermayenin hizmetindedir.

Çok garip! Sermaye çağımızın en büyük putu oldu. İnsan onun karşısında bir hiçtir. Kendisine yabancı bir kul ve köle!

İnsanlığın, bu tecrübe karşısında bilimsel gerçek şeklini alan ikinci tecrübesi de trajik ve acıklıdır. Marksizm, Marks'ın kendi ideolojisini bütünüyle ortaya koymasından yarım asır sonra, Rusya aleyhine yazdığı ilk yazılardaki kötümserliğe rağmen hiç umulmadık bir bölgede uygulamaya konuldu.

İşte "modern put!" İnsan toplumun ürünüdür. Toplum da şuur, vicdan, ahlakî değerler, kültür, ideal ve insanî duygularla birlikte üretim araçlarının ürünüdür!

Günümüzde ise makinanın!

Şairin[15] şiirinde geçen bir hikayeye göre o, sevgilisinin gözlerinin büyüleyici etkisinden kurtulmak ve onu unutmak için çiçekçiliğe başlar. Bu işe o mecnun gözlerle uğraşmaktan uzak kalmak için soyunmuştur. Ama unutamaz!

Kış bulutunun sınırlı yardımı da bitti.
Geldi yine hasta nergisin nazlanma vakti.
Nergisin dalları açınca çiçek çiçek
Yazık! Gördüm her biri yarin gözleri olmuş!

Makinalaşmanın esaretinden kurtulmak için ona karşı amansız bir savaş açan Marksizm'e yönelen insanlık, Marksizm'in zafere ulaşmasından ve komünizm tarlasının meyveye durmasından sonra ansızın kendisini, endüstriyel kapitalist sistemdekinden daha açık ve ağır biçimde makinalaşma zincirine bağlanmış buldu. Öyle ki ideal sosyalist toplumun temel şartının "maddî bolluk", bu bolluğu sağlamanın temel şartının da "toplumun tepeden tırnağa ağır sanayi toplumuna dönüştürülmesi" olduğu ilan edildi. Bu da Lenin'in "Kapitalizmden öğrenmeli" dediği esaslara dayanmaktadır. Yani uzmanlaşma, teknobürokratik örgüt hiyerarşisi ve çıkarcı şahsî güdülere dayalı rekabet... Bütün bunların gerisinde toplumun tüm bireylerini kucaklamak için hızla ilerleyen yayılmacı ve otoriter bir örgüt; bunun da üzerinde, aynı zamanda kapitalist olan yönetici bürokratlardan müteşekkil yeni bir sınıf!

Öyleyse Marksizm, Batı kapitalizmi madalyonunun diğer yüzü mü?

İnsanın özgürlükçü vicdanı yine kendine döndü! Özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Asya halkları ve Afrika halkları sömürgeciliğe karşı ileri nasyonalizme yöneldiler. Kendi kültürlerine geri döndüler, tarihi bağlarını yenilediler ve malî şahsiyetlerini diriltme yoluna gittiler. Ancak dinle bağlarını koparmış, kapitalizmin makinaperestliğinden bıkmış ve komünizmin

[15] Hamid Şirazi Bey'in kaynağını belirtmeksizin şiirlerini güzel bir şekilde Farsça'ya tercüme ettiği Çinli şâir.

vadedilen toprağından ümidini kesmiş bir nesil, kendisine özgürce nefes alabileceği küçük bir pencere açmıştır. Bu, egzistansiyalizmdir. Bunu güçlü bir şekilde sistemleştiren ve bu felaketin verdiği acıyı sezen Sartre'dir.

Egzistansiyalizm; insandan ekonomik bir hayvan üreten kapitalizme, insanı "örgütlenmiş" maddeci bir varlık haline getiren Marksizm'e, insanı gaybî bir hakim gücün elinde iradesiz oyuncak olarak gören Katolikliğe ve insanı iş makinalarının zorunlu tekamülünün iradesiz kuklası yapan diyalektik materyalizme karşılık, insandan bir "tanrı" meydana getirdi ve ona görkemli övgüler düzdü.

Evrendeki bütün varlıklar özleri belirlendikten sonra varlık sahasına çıkıyor. Ancak insanın "özü" varlığından sonra gerçekleşiyor.

Bir ceviz ağacı ya da konuşan papağanın var olmadan önce ne oldukları ve ne olacakları bellidir. Ama insan var olduğunda ne olduğu, ne olacağı belli değildir. Nasıl olacağını kendisi belirleyecek, kendi mahiyetini kendisi seçecektir.

O zaman insan ne Allah'ın yarattığı bir varlık, ne tabiatın yarattığı bir varlık ne de üretim araçlarının ürünü olan bir varlıktır. "İnsan kendi kendisini yaratan bir tanrıdır!"

Kilisenin, kapitalizmin ve komünizmin insana karşı gösterdikleri bunca saygısızlıktan sonra bu çağrı, insanın yüceliğine inanan gönülleri daha nereye kadar peşinden sürükleyebilir!

Asrımızda böyle bir çağrının, modern filozoflar arasında en güçlü sosyal, edebî ve sanatsal kişiliğe sahip olan Sartre tarafından yapılacağı kaçınılmazdı.

Fakat Sartre de Marks gibi aynı çelişkiden muzdariptir. Marks bir yandan işçileri ve aydınları, kapitalist sistemi yıkarak yerine sosyalist düzeni kurmaları için harekete geçirmeye çalışıyordu. Yani bunu insanın düşüncesi, idesi, iradesi ve seçimi vasıtasıyla yapmayı planlıyordu. Öbür yandan ise diyalektik materyalizmde böyle bir insan için en küçük bir yer bile yoktu. Hare-

ket, değişim ve niceliğin niteliğe dönüşümünde determinist çelişki esasına dayanan ve insan üstü determinist yasalar gibi işlev gören bu bilimsel felsefe, kapitalist sistemi yıkmayı ve komünist toplumu gerçekleştirmeyi bizzat üstlenmiştir.

Böyle bir "salt maddeci determinizm" içerisinde insanın özgür seçimine nasıl yer bulunabilir? Kendisi tabiatın ve kaçınılmaz bir belirlenmişliğin ürünü olan böyle bir hürriyetin ne anlamı olabilir? Dolayısıyla hangi sorumluluktan söz edilebilir?

Sartre, tabiatın yaratılışı ile insanın yaratılışını birbirinden ayırmakla bir tür düalizmi kabul etmiştir. Zerdüştçü tarihsel düalizme, Manici özsel düalizme ve İslam'ın insan düalizmine dayalı düalist bir kozmoloji, bir şekilde açıklanabilir. Ancak Sartre; Nietzsche, Hegel ve Marks'tan hatta ikiyüz yıl önce yaşamış olan Ansiklopedistlerden sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da kendisini yeni bir dinsel ruh olarak gösteremedi ya da göstermek istemedi. Kendisini materyalizme yamadı. Hatta egzistansiyalizmin kendisini Marksizm'in evrim sürecinde bir ekol olarak tanıtması nedeniyle, Sartre, onu Marksizm öncesi değil, Marksizm sonrası bir ekol olarak gösterebilmek için Heidegger'den aldığı egzistansiyalizmi Marksizm dalına aşıladı.

Onun aşkın egzistansiyalizmin, tanrısal insan zirvesinden acıklı bir şekilde hiççiliğin şaşkın çölüne düşmesi işte bu yüzdendir.

Diyalektik materyalizm ya da "düalizm" nedir? Materyalizm, maddeci bir tek tanrıcılıktır. O halde bu tek tanrıcılığa düalizm şirki (insan-evren düazilmi) nereden geldi.

İnsanın en yüce hasletlerini ve en mukaddes ülkülerini bile tıpkı maddî iş araçlarının zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan eşyalar gibi, ekonomik üretim sisteminin bir ürünü olarak gören Marks'ın aksine Sartre, "Eğer annesinden felçli doğan bir çocuk koşuda birinci olamıyorsa bunun sorumlusu sadece kendisidir." diyebilmektedir.

Oh ne güzel! Peki bir Marksist bunu nasıl açıklayabilir. Sosyal çevre ve hatta insanın doğal yapısı üzerinde bile egemen olan

böyle bir madde üstü ve fizik ötesi iradenin kaynağı nedir?" şeklindeki soruya bir materyalist nasıl cevap verebilir?

Acaba maddenin kendisi maddî olmayan bir varlık mı yaratmıştır?

Bu soruya bir materyalistin verebileceği olumlu cevap, dünyanın Allah tarafından yaratıldığına inanan bir materyalizm karşıtının itirafında olduğu gibi, bunun bir mucize olduğunu kabullenmekten başka olamaz.

Fakat Sartre egzistansiyalizminin "felsefî alt yapı" merhalesindeki sıkıntısı sona ermiyor. Belki onun daha büyük sıkıntısı, bu ekolün bütün ağırlığını insanın eylemi üzerinde yoğunlaştırmasında yatar. İşte o, her şeyden önce burada aksar.

İnsan kendisini, "kendi eylemi" ile oluşturur!

"Kendi eylemi" ne demek?

Tek kelimeyle ifade edilirse "seçme".

Peki "seçme" ne demek?

İlahî ya da maddî hiçbir belirleyici dış faktörden kaynaklanmayan, olumlu ya da olumsuz ilk ve bağımsız bir neden olarak insanla ilişkili olan "özgür irade".

Burada Sartre'ın cevap veremediği "bu metafizik iradenin materyalist dünyaya nereden geldiği ve diyalektik ya da maddeci sebeplilik zincirine nasıl dahil olduğu" şeklindeki sorun dışında onun çözümsüz bıraktığı çok esaslı daha mühim bir sorun vardır: Bu, seçimdir. Her ne kadar bağımsız ve özgür olsa da onun bir temele dayanması ve değerlere göre şekillenmesi gerekir.

Görüldüğü gibi bu durumda da eski bir tartışma konusu olan iyi ve kötü ya da ahlak problemi gündeme geliyor. Sartre bu meseleye yeterince vakıftır ve onu gündemine alır.

İyi nedir? Kötü olan hangisidir?

Diyalektik materyalizm bu soruya cevap vermek zorunda değildir. Zaten ister ilahî ister maddeci olsun, determinist (kaderci)

ekolün buna cevap vermeye hiç ihtiyacı yoktur. Çünkü insan, ancak bir şeyi özgürce seçtiği zaman sorumluluk söz konusu olur. Neyi seçiyor? Niçin seçiyor?

İnsanın sorumluluğu meselesini metafizik sınırlara taşıyan Sartre'ın iyi ve kötünün seçiminde kullanılacak bir kural belirlemesi gerekir.

Diğer bir deyişle, insanın eylemini seçerken kullanacağı bir "ölçüt" belirlenmelidir.

Sartre'ın fikir babası olan Heidegger'in ifadesiyle "İnsan bu dünya çölüne fırlatılmış yalnız bir varlıktır." Sartre bunu "kendi kaderine terk edilmiş" (delaissement) kelimesiyle ifade ediyor. Bizim felsefemizde ise bunu "tefviz"[16] kelimesi karşılamaktadır.

Tanrı'dan, tabiattan, tarihin ve çevrenin belirleyici yasalarından kurtulan ve tanrısal bir iradeye sahip olan bu insan "sorumlu"dur. Çünkü eyleminde özgür olan bir iradesi vardır. Peki kime karşı sorumludur?

Bu da Sartre'ın karşısına dikilen ikinci soru işaretidir!

İşte Sartre bu iki soruya cevap verme uğraşı içindedir.

Maalesef her iki konuda da Sartre'ın o muhteşem mantıksal çıkarsama gücünden ve kuvvetli kaleminden eser yoktur!

Sartre, davranışı müspet seçim yapan iyiliğin ve menfi seçim yapan kötülüğün ölçütü olarak "iyi niyet"i esas alır:

"Eğer kişi davranış seçiminde bu seçimin genel geçer olduğunu ve diğerlerinin de kendisine uyduklarını hissederse bu davranış "iyi"dir. Fakat bir şeyi yalnızca kendisinin yaptığını, başkalarının bu hususta ona uymadıklarını hissederse bu da "kötü"dür.

Bir kasap düşünün; eti hileli sattığında sadece kendisinin böyle yapmış olmasını temenni eder. Fakat ucuz fiyata iyi et sattığı zaman herkesin kendisi gibi davranmasını ister.

[16] Bu kelimenin felsefî anlamda kaderciliğin karşıtı olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Çünkü ne cebre ne de "tam özgürlüğe" inanmayanlar şöyle demektedirler: La cebre vela tefvize bel emrun beynel emreyn." Kısaca, ne tam cebir ne tam özgürlük, ikisinin ortası." (Çev.)

Öyleyse iyi ve kötünün ölçütü öncelikle kişisel bir duygu iken daha sonra bütünüyle zihinsel bir mesele haline dönüşür.

Marksizm'e yamanmış bir materyalistin, insan eylemini bu derece bireysel ve zihinsel olarak açıklaması, doğrusu çok garip!

Peki Sartre, egzistansiyalist ahlak anlayışındaki bu temelsizlik ve zayıflığın, onun kötü sonuçlarının farkında değil miydi? Kesinlikle farkındaydı.

Ancak "başka çaresi yoktu."

Bu onun kendi cevabıdır. Evreni bir materyalist gözüyle incelediğimizde görürüz ki: Sartre'ın dışında kim, insanın özgürlük ve saygınlığını natüralizm, eski materyalizm veya modern materyalist diyalektiğin pençesinden kurtarıp yüceltmek ve kendi bağımsız iradesiyle ayakta kalmasını sağlamak isterse, ya kendi kendine tekrar tekrar belirlenimci diyalektik materyalizmin kör ve şuursuz zindanında debelenir yahut yukarıdaki durumunu korur. Fakat boş, anlamsız, hedefsiz ve o yüce ve özgür endamından bütün insanî değerler dökülerek. Hem de ne kadar hızlı ve korkunç bir şekilde.

"Gök ahmaktır, varlık boştur, tabiata kör ve determinist bir hareket hakimdir. Evren bilinç, duygu, irade ve hedefini kaybetmiştir. Varlığın somut bir anlamı yoktur. Bu korkunç uzay içerisinde insan yalnız, garip, yüzüstü bırakılmış ve bütün bağları koparılmış; anlam, hedef, değer ve hakikatini kendi başına yaratması gereken özgür bir iradedir.

Egzistansiyalizm, bireyin eline güçlü özgürlük ve irade otomobilini tutuşturduğu zaman kulağına şu cümleyi fısıldıyor. Ne yazık ki gidilecek hiçbir yer yok. İstediğin yere gidebilirsin. Ama seçtiğin her yön sadece sen seçtiğin için yöndür. Yoksa onun, başkalarının seçtiği yönlerden bir farkı yoktur. Çünkü bayındırlık hiçbir yerde yoktur. Kuşkusuz böyle bir bağış tamamen değersiz ve hatta tehlikelidir. İnsanı tıpkı Tanrı gibi, kendi istediği biçimde hareket eden ve özgür iradesi olan varlık şeklinde tanımlamak ve "Nasıl davranmalı?" sorusuna "Nasıl is-

terse öyle." şeklinde cevap vermek geçersiz ve yıkıcı bir kısır döngüdür. Ancak Sartre için başka çıkış yolu kalmamıştır. Çünkü bir yandan diyalektik materyalizmi kendi dünya görüşü olarak kabul ederken diğer yandan insanın seçme özgürlüğünden dem vurmaktadır. Fakat böyle bir maddeci ve manasız dünyada seçim kriteri, değer ölçüsü ve "iyi ve kötü"nün esası olarak bireyin iyi niyeti dışında başka nasıl bir temel gösterebilir?

Sartre, kendi ahlakî ve toplumsal egzistansiyalizminin şöyle özetlenebileceğinin farkındadır:

1- Her işi yababilecek kudretin vardır.

2- Özgürce olmak şartıyla yaptığın her şey meşrudur. Çünkü "seçim"in dışında bunu engelleyecek hiçbir etken yoktur.

Sonuç: Şu halde "güç yetirebilen" ve "özgür" insan için her iş caizdir.

Bu sonuca Sartre'ın bizzat kendisi ulaşıyor. Sonra da defalarca Dosteyevski'nin o meşhur sözünü tekrarlıyor:

"Eğer Tanrı yoksa dünyada her şey meşru demektir."

İnsandaki özgürlük, seçme, ahlak ve tüm diğer manevî değerlerin dayandığı temel ölçülerin bir kenara atılması çok tehlikeli bir durum değil midir? Zira evrende ve toplumda insanın bağımsız ve özgür iradeli bir varlık olduğunu belirterek, tabiatta insanı "tanrı" yapmaya çalışan Sartre egzistansiyalizmi, ancak bir şeytan yaratmaktadır.

Din Marksizm Karşıtlığında İnsan

Şüphesiz bugün dinden söz etmek oldukça zordur. Modern zihin; dinin, kurtarıcı, geliştirici ve ileri bir faktör olduğuna çok zor inanabilir.

Peki nedir bu modern zihin? Nerede ve nasıl şekillendi?

Bu zihin de tıpkı Batı'nın, üzerine markasını vurduğu günümüz medeniyet ve hayatının diğer mal ve sembolleri gibi Batı'dan gelmektedir. Fakat bugün Batı'dan söz edildiğinde bu terim Doğulu aydına sadece kapitalizm, sanayi, Hristiyanlık, sömürgecilik ve burjuvazi liberalizmini hatırlatmaktadır.

Batı'ya karşı koymak ve onu yıkmak istediğinde ona karşı en etkili silah olarak Marksizm'i görüyor.

Halbuki insan birazcık düşündüğünde, Marksizm'in de aynı Batı'nın tarih, sosyal sistem ve kültürel görüşünün öz ürünü olduğunu anlayacaktır.

Sadece bu ekolün kurucu ve liderlerinin Batılı olmasına dayanarak değil, ayrıca Marksist bir inceleme yaparak bu ideolojinin, modern Batı'da ortaya çıkmış endüstriyel burjuvazi üretim sisteminin sosyal alt yapısından doğan bir üst yapı olduğu tespit edilmelidir.

Marksizm, toplumun somut ve dogmatik yapısını alt yapı ve üst yapı diye iki bölüme ayıran tasnifinde, üretim araçlarına göre şekillenen maddî üretim sistemini alt yapı sayar. Din, ahlak, edebiyat, sanat, psikoloji, felsefe, siyasal, sosyal, ekonomik, insanî ve ontolojik görüş ve ideolojilerden oluşan bütün üst yapılar, üretim araçlarının ürünüdür.

Üretim araçlarının hem kapitalizm hem de Marksizm için dün olduğu gibi bugün de aynı anlama geldiği gerçeğinden kim şüphe edebilir?

Bunlara şu gerçeği de eklemeliyiz: Üretim araçları, söz konusu iki sistemde olduğu gibi, Protestanlık ve faşizmde de aynı işlevi görmektedir.

Protestanlık, kapitalizm, Marksizm ve faşizm!

Bu dört kardeş, maddecilik denilen köklü bir aileye mensupturlar. Dört ayrı akım gibi gözükmelerine rağmen hepsi de aynı batı ailesinde yetişmişlerdir.

Protestanlık "aşk"tan maddî "güç"e yönelmiş bir mezheptir. Hıristiyanlık'tan, burjuvazi ile uyumlu bir ideoloji ve ahlak meydana getirmiştir.

İdeolojisini, Ansiklopedistlerin 18. yüzyıl materyalizmine dayalı bir liberalizm ve demokrasi olarak tanıtan kapitalizm; özgürlük, hümanizm, felsefe ve bilimden yeni burjuvazi ile uyumlu bir kültür üretmiştir.

Marksizm, insan varlığının, tarihinin ve hayatının bütün görünümlerini ekonomik olarak açıklamak suretiyle, sosyalizmden, "sanayi yoluyla ekonomik bolluk" esasına dayalı bir saf ekonomik sistem ve Tanrı'nın insanlık tarihinde gerçekleşmesini hedefleyen Hegel diyalektiğinden, proleterya sınıfı için burjuva hayatı sağlayacak bir silah üretti.

Marksizm'le aynı ocaktan çıkmış olan faşizm, aslında bir teknokratlar ve bürokratlar sınıfıydı. Kapitalizm ve proleterya sınıfları arasında yeri yoktu. Üretim araçlarını ele geçirerek hakimiyet ve güç sağlamak istiyordu. Bu amaçla, orta sınıflara mensup büyük bir kitleyi de peşinden sürüklemişti.

Birisi din, diğeri ekonomik düzen, öbürü devrimci sınıfsal ideoloji, bir başkası ise bağnaz ırkçı hareket olan bu dört akımın ortak yönleri nelerdir?

1- İnsanın, manevî tezahürünün kesin olarak inkar edilmesi ve tabiattan daha üstün bir öze sahip, özsel hareketi yükselişe elverişli ve yaratılıştan idealist bir varlık olarak kabul edilmemesi.

2- İnsanın ihtiyaçlarını, "güç" ve "tüketim" ile sınırlamak ve ekonomik ihtiyaçları diğer bütün insanî ihtiyaçların önüne geçirmek.

3- Felsefede veya en azından ahlak ve psikolojide materyalist bir yol izlemek.

4- Güç ve tüketimi sağlamanın tek faktörü olarak makinaya dayanılması, üretim ilkesinin kutsanması ve nihayet makinanın en büyük "modern medeniyet putu" konumuna gelmesi.

5- Bu eğilime karşı en etkili direnci gösteren bir güç olarak dine özgü imana ve onun manevî boyutuna karşı koymak.

Fakat Protestanlık, Hristiyanlık çerçevesinde yeni burjuvazi sınıfının yararına faaliyet gösteren bir reform hareketi olduğu için bu çerçeveyle sınırlı kalmış, evrensel bir düşünce hareketi olamamıştır.

Ayrıca bugün artık Batı'nın şekillenmiş toplumunda yeni bir hareket ve çağrı olarak varlık felsefesini kaybetmiştir.

Faşizm, doğuşundaki hızla, yokluğa doğru gitmektedir. Ayrıca zaten somut ve dünyanın mevcut gidişatına ayak uydurabilen felsefî ve ideolojik bir ekol sayılmıyordu.

Kapitalizm, bugün kendisini 19. yüzyıla göre hızla değiştirmiştir. Bunun dışında zaten o, ideolojik ve sistematik bir ekol değildir. Her şeyden önce, din ile dolaylı olarak karşı karşıya gelen ekonomik ve sosyal bir sistemdir. Din karşıtı düşünürler, bu sosyal sisteme bağlı olmalarına ve dayandıkları bilim de yeni burjuvazi ruhuna uygun bir bilim olmasına rağmen din ile, burjuvazi adına değil, bilim adına mücadele etmişlerdir.

Marksizm'e gelince:

1- Özel bir dinî, kültürel ve ulusal sınırı olmayan evrensel bir çağrıdır.

2- Sert ve değişmez dogmalara karşı şiddetli tutuculuğu olan somut ve tam bir ideolojidir.

3- Sadece özel bir ekonomik ve siyasal sistem ortaya koymakla yetinmez. Ayrıca bütün maddî, manevî, fikrî, ahlakî, hayatî, ferdî ve ictimaî konulara müdahale eder. İnsan ve toplum varlığının tüm tezahür ve boyutlarını kapsar.

4- Felsefî ve düşünsel bir temeli olup insan, toplum, tarih ve gelecekle ilgili tüm yorum, açıklama, çözüm yolu ve mesajlarını bu temel üzerine oturtur.

5- Bu temel, en yaman dinî taassuplara benzediği açıkça ortada olan diyalektik materyalizmdir.

6- Marksizm ekolünde diyalektik materyalizm; Antik Yunan veya 18. yüzyıl dinsiz natüralist ve materyalistlerinin felsefî teorileri gibi bir felsefî teori değildir. Yalnızca evrene ve insana ilişkin bir başkaldırıyı ifade eder. Ayrıca hem yüzde yüz bilimsel bir gerçek olarak hem de kendisi karşısında yer alan hiçbir felsefî teoriye tahammül edemeyen bağnaz bir çağrı olarak tanınır.

7- Sonuç olarak, kendisini tek mutlak gerçek ve kendisi dışındaki her şeyi de mutlak batıl saydığı için temel bir misyon olarak kendisini, her dini sistematik olarak yok etmekle görevli hisseder. Dini, geçersiz olması yanında ayrıca zarar verici, akıl dışı ve toplum düşmanı da kabul ettiği için onu, yolunu tıkayan bir set olarak görür ve hiç çekinmeden Lenin'in ifadesiyle "Dine karşı acımasız olmak gerekir!" der.

Marksizm'in din karşıtı felsefî görüşünün esasını, Marksistlerin modern burjuvaziye bağlılıkla suçladıkları aydınların eserlerinde aramak gerekir.

Bundan dolayı Marks ve takipçisi Lenin, Ansiklopedistlerin eserlerinin komünistler tarafından yeniden basılması gerektiği öğüdünü veriyordu.

Marks ve Engels, Hegel idealizmi ile Marks'ın diyalektik materyalizmi arasında köprü olan Feuerbach'a ait "ters çevrilmiş Hegel konisi" tezini kendi icatları olarak takdim etmişler hatta eserlerinde adını bile anmadan onun birçok sözünü tekrarlamışlardır. Marks ve takipçileri, Feuerbach'ın din yorumuna yaldızlı dipnot, tekrar ve övgüden başka bir şey katmamışlardır. Aslında "Kişinin kendisine dinî olarak yabancılaşması" adıyla ortaya konan ve Marksizm'in büyük keşfi olarak sunulan meşhur din karşıtı büyük suçlama da Feuerbach'a özgü bir tabirdir.

O, *"Hristiyanlığın Özü"* kitabında, Hegel ekolünün başına getirdiği aynı ünlü ters çevirme işlemini, "Oğul, babadan doğmuştur" diyerek Oğul İsa ile Baba Tanrı arasındaki ilişkiye de uygulamıştır. Yani Tanrı İsa'da zuhur etmez, İsa'dan zuhur eder. Tanrılaşan İsa Mesih, güçlü bir arzuyla kurtulmak isteyen insan ruhunun dışarıda gerçekleşmiş biçimidir. Ruhulkudüs, insan ruhundan başka bir şey değildir. İnsan, Tanrı'yı kendisinde tanıyamadığı için onu metafizik bir varlıkta kişileştirir. Kendisinde olan şeyi hayalî bir göğe yerleştirir. İşte bu, "kendine dinî olarak yabancılaşma"dır. Eğer bu "kendine yabancılaşma"dan kurtulursa kendisine ulaşır, kendi kendisinin farkında olduğunu hisseder.

"İnsan, kendi kendisinin tanrısıdır."

Aslında Yahudi bir ailenin çocuğu olduğu halde, Almanya'da Yahudilerin faaliyetlerine kimi yasal kısıtlamalar getirildiği için din değiştirerek resmen Protestanlığı kabul eden Hegelci Marks, henüz gençken yazdığı küçük bir kitabın girişinde şöyle diyordu:

"Felsefe Promethee inancıyla alakalıdır. Kısaca, tanrılardan nefret ediyorum... Tanrı'nın varlığına ilişkin tüm deliller aynı zamanda Tanrı'nın yokluğunu gösteren delillerdir. Aslında gerçek delilleri şöyle açıklamak gerek: Tabiatta doğru bir düzen olmadığı için Tanrı vardır. Akıl dışı bir dünya olduğu için Tanrı vardır. Diğer bir deyişle, akılsızlık Tanrı'nın varlığının temelidir."

Promethee kimdir? Promethee, Yunan mitolojisinde insana yardım etmek için bir gece tanrılar uykudayken tanrısal ateşi çalıp insana hediye ederek diğer tanrılara ihanet eden bir tanrıdır. Tanrılar olaydan haberdar olunca onu zincire vururlar. Çünkü onlar insanın göksel ateşe sahip olmasından korkuyorlardı. Onun sürekli olarak yerde zillet, zayıflık ve karanlıklar içinde kalmasını ve hiçbir zaman yücelikler âlemine yaklaşmamasını istiyorlardı.

Prometheeci inanç ve toplum görüşünü hümanist filozof ve sosyologlardan alan, Saint Simon ve Proudhon'un, tıpkı onlar gibi

din anlayışını oluşturmada Yunan mitolojisinden faydalanmıştır. Yunan dinlerindeki insan tanrı ilişkisini tüm diğer dinlere genellemiştir. Marks, büyük Doğu dinlerinin bu konudaki görüşlerinin, Yunan mitolojisindeki Tanrı anlayışının tam aksine bir görüş olduğunu, insan ve Tanrı'nın, Yunan anlayışının aksine iki rakip güç olmadığını, insana kötü gözle bakan ve ondan korkan değil, ona karşı şiddetli sevgi besleyen bir Tanrı olduğunu, Doğu'da Tanrı'nın çağrısının temelini, insanın yerden göğün yüceliklerine, çamursu hayvanlar sınıfından ilahî yüceliklere yükseltilmesinin oluşturduğunu bilmiyordu. Zerdüşt'ün dininde insan Ahuramazda'nın galip gelmesi için sürekli meleklerle birlikte dış güçlere karşı savaşmaktadır. Ahuramazda ve onun melekleri her yerde insan hayatının koruyucusudurlar. Düalist Mani dininde insan, ilahî nurun varlık alanında gerçekleşmesinden sorumludur. Hint ve Çin irfanında da böyle bir ayrılık ve insanla Tanrı arasında aşılmaz bir sınır yoktur. Tanrı, varlığın ruhu ve hakikatin cevheri olarak insana ve tabiata akarak yaşar. Daha da önemlisi, kendilerine ait dünya görüşleri olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da antik Yunan'daki "ilahî ateş" yasak ağaca dönüşmüş; "Promethee" şeytan, Tanrı da insanın Promethee'si olmuştur.

Marks'ın bizzat seçerek söylediği "Ben tanrılardan nefret ediyorum" ifadesi üzerinde düşünülmesi gerekir. Felsefî bir eserin girişinde, üstelik tanrılardan söz edildiği bir sırada "nefret" kelimesinin seçilmesi doğal olamaz. "Nefret" gerçekte felsefî ya da bilimsel değil, duygusal bir terimdir. Bu ruhsal nefretin köklerini, onun özel yaşamında ve Hristiyan rahiplerin neden olduğu mutsuz aşkta aramak gerekir!

Marks'ın son sözde söylediği "Tanrı'nın varlığını ispat etmek için mevcut delilleri tersine döndürerek çıkarmasada bulunmak gerekir. Tabiatta doğru dürüst bir düzen olmadığı için Tanrı vardır. Dünyada akla aykırı durumlar olduğu için Tanrı vardır ve Tanrı'nın varlığı akılsızlık temeline dayanır." sözü, mantıksal bir yanıltma içermektedir. Bir defa dinî delillendirmede amiya-

ne din anlayışını ölçüt olarak kabul ediyor. Zira amiyane din anlayışı, Tanrı'yı daima olayların doğal ve mantıksal yasalarının ve aklî seyrinin dışında arar; istisnai hadiselerle, doğal ve bilimsel olmayan delillerle ispatlar. Oysa dinî kitaplar, hepsinin başında Kur'an, tevhidî ispat temelini hayatın değişmez kanunları, tabiat ve evrensel olayların aklîliği üzerine oturtur.

Bu delilleri de tabiatta hakim olan bilincin ispatına yönelik apaçık deliller olarak algılar. Hatta Kur'an-ı Kerim eleştirel bir dille materyalistlere şöyle hitap eder: "Sizler bu dünyanın düzeninin saçma ve boş olduğunu mu sanıyorsunuz?" Sonra cevabını yine kendisi veriyor: *"Bu dünya boşuna yaratılmamıştır."* (38/Sad Suresi, 27) Allah dünyada olup bitenleri sebepsiz yaratmaktan münezzehtir.

Evrendeki her şey, sünnetullah (Allah'ın değişmez kanunları) temeline dayanır. *"Allah'ın sünnetinde asla değişme ve başkalaşım yoktur."* (35/Fatır Suresi, 43). Tabiat, tarih ve insanda gerçekleşen her şey belli bir kader ve ecele bağlıdır.

Tabiatta şuurun ve ilmî bir düzenin varlığına dayanma, Kur'an'ın, Allah'ın varlığını ispatlarken başvurduğu en büyük delildir.

Burada görüyoruz ki Marks da Orta Çağın yeni yetme kelamcılarınca kullanılan metodu ve siyasî şantajları andırır biçimdeki aşağılık bir yöntemle, kendi rakip düşünce ekolünü yanlış ve sapkın anlayışlara dayandırmak suretiyle bazı dindarlara saldırmakta ve alay etmektedir.

Marks'ın dinin kökeniyle ilgili olarak kendi bakış açısından tek doğru analiz ve akıl yürütmesi şu meşhur sözüdür:

"Din insanın yaratıcısı değil, insan dinin yaratıcısıdır."

Burada Marks'ın yaptığı, sadece Feuerbach'ın cümlesini tekrar etmekten ibarettir! Feuerbach'ın cümlesini kendine aitmiş gibi göstermek için onun cümlesindeki Tanrı kelimesinin yerine "din" kelimesini koymuştur. Böylece kendi cümlesini anlamsızlaştırmak ya da en azından kapalı hale getirmekten başka bir

şey yapmamıştır. "Din insanın yaratıcısı değildir." de ne demek! Yoksa "Din insanın yaratıcısıdır" diyen mi var?!

Marks devam ediyor: Din, henüz kendisine hakim olamayan ya da kendisini tekrar kaybeden birinin kendisinden haberdar olmasıdır. Ancak bu, insan yazgısının hayret verici gerçekleşimidir. Çünkü insan yazgısının nesnel bir gerçekliği yoktur." Sonuç olarak dine karşı savaş açmak, ruhsal özü din tarafından oluşturulan evrene karşı savaş açmaktır."

Dinî bir felaket, gerçek felaketin ve bu felakete karşı koymanın açıklayıcısıdır. Din, çaresiz bir varlığın âhı, katı kalpli bir dünyanın kalbi, ruhsuz bir varlığın ruhu konumundadır. Din halkın afyonudur. Dinî eleştiri, dinin çevrelediği göz yaşı denizini eleştirmeyle sonuçlanır.

Hangi bağımsız düşünce, bu tabirlerde edebî gücün felsefî derinlikten daha fazla olduğunun farkına varamaz? Eğer Feuerbach teorisinin özünü bu ifadelerden çıkarıp alırsak geriye bir "kompozisyon numarası"ndan başka ne kalır ki?

Marks'ın daha tutarlı ve daha ciddi bir üslup kullanarak bitirdiği sözünün son kısmı, sadece ve sadece Feuerbach'ın "Kendine dinî olarak yabancılaşmayla mücadele" sözünün tekrarından ibarettir:

Dinî tenkit, insanı yanlıştan kurtarır. Böylece kendi yanlışını anlamış ve aklına hakim birisi olarak düşünüp davranır. Kendi gerçek güneşi etrafında yani kendi kendisine dönebilmek için kendi gerçeğini yaratır.

Acaba bu, Feuerbach'ın teorisinin temelini oluşturan "Tanrısız hümanizm"den farklı bir şey midir?

"Dinin, insanın kaderinin hayali ve hayret verici gerçekleşmesi olduğu" da ne demek?

Şüphesiz Marks, amiyane bir yanlış anlamayla, dinlerin bu dünya hayatının insanî ve ekonomik kusur ve düzensizliklerini, öbür dünya ile telafi etmeyi düşündüklerine işaret ediyor.

Oysa dini, dinin temel kaynaklarından öğrenmiş ve bilgili imamların uygulamalarıyla tanımış olan kimselere göre öbür dünya, insanın bu dünyadaki hayat akışının aklî, ilmî ve mantıkî devamından başka bir şey değildir. Öbür hayattaki cennet ve cehennem, yüksek veya düşük dereceler, topluma karşı sorumlu olan her insanın hizmet veya ihanetinin karşılığı ve maddî hayatın, bu ferdî veya sosyal dünyanın gaye sonucudur. Kişi bu dünyada ya insanî tekamül yolunu seçip kendisini ve toplumunu ahlakî değerlerle süsler ya da aksine fıtratını kirletip çevresine kötülük yapar.

Gördüğümüz gibi asıl bu dünyada böyle bir karşılığın olmaması ve bu devamlılığın koparılması, akıl dışı, hayret verici ve evrendeki işleyişin ilmîliğine aykırıdır. Öbür dünyanın inkar edilmesi, Marks'ın kendi ifadesiyle, insanı "taş kalpli bir dünyada ve ruhsuz bir varlıkta" tutsak eder ve insan, kör ve sonsuz bir diyalektik tezadın oyuncağı olan duygusuz madde aleminde, Tanrısızlık ve umutsuzlukla kuşatılmış göz yaşı denizinde boğulur.

Marks'ın, dini bağnazca ezmek için sarfettiği sözler arasında yer alan "Din, insanın kaderinin akıllara durgunluk verici bir gerçekleşimidir. Halbuki insanın gerçek bir kaderi yoktur." ifadesi oldukça ilginçtir.

Elbette Marks'ın bunları yazdığı bir asır öncesinde henüz ifadesinin sonuçlarını gözleriyle göreceği ve tehlikenin boyutlarını hissedeceği 20. asır, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasının kara düşünce asrı gelmemişti. "İnsanın gerçek bir kaderi yoktur." Din ile materyalizm arasındaki temel fark işte burada yatar.

Bugün insanın hızla nihilizme (hiççilik) doğru koşması, özellikle de genç kuşağın "anlamsız bir isyan"a kalkışması, felsefe, sanat ve ahlakın başta insan olmak üzere her şeyin anlamsızlığından söz etmesi, ilahî dünya görüşünü reddetmenin doğal ve kaçınılmaz sonucudur.

Çünkü varlıktan ve insandan Allah'ın varlığı düşüncesini söküp atmak, varlığı ahmak, insanı anlamsız yapar. O zaman ne Sartre egzistansiyalizmi ne de Marks'ın ters çevirdiği Hegel diyalektiği, bu bilinç ve anlamı kazandırabilir!

Marks'ın diyalektik oyununun, burjuvazinin çöküp Marksizm'in zafer kazanmasından sonra tarihte ebediyyen bozulması ve tez ile antitez arasındaki mücadelenin içerde ve dışarda barışçı bir ortak yaşamla sonuçlanması, hiç de tesadüfî değildir. İnsanın yazgısının komünizmden sonra gerek öbür dünyada gerekse bu dünyada nasıl olacağı niçin açıklanamıyor? Bu ne eski materyalizmin ne de diyalektik materyalizmin üstesinden gelebileceği bir sorudur. Çünkü Rene Guenon'un deyişiyle "Eğer dünya anlamsız ve hedefsiz ise, insan da anlamsız ve hedefsizdir." Marks'ın kendi ifadesiyle "gerçek yazgıdan mahrumdur."

İslam, insanı, Marks'ın "dinî felaket" olarak görmesinin aksine, *"Biz Ademoğullarını onurlandırdık"* (17/İsra Suresi, 70) ayetinin işaret ettiği gibi sadece tabiatta yüceltmekle kalmıyor, ayrıca şu gerçeği de ilan ediyor: Allah, insanı, değer ve güçlerini Tanrı'da arayan ve ağlayıp sızlayarak O'ndan yardım isteyen unutulmuş ve çaresiz bir varlık olarak değil, aksine, varlık alemindeki özel emanetçisi[17] ve tabiattaki halifesi[18] olarak yaratmıştır.

Feuerbach ve Marks'ın görüşlerine temel olarak aldıkları "İnsanın Tanrı karşısında kendisine yabancılaşması" ifadesine en büyük reddiye, insanın olgunluk ve kurtuluşunu "onun üstünlüğü ve sorumluluğu" ilkesinde gören Ali'den (a.s) gelir:

"Hastalığın senin içindedir ama bilmiyorsun!

Şifan da senin içindedir ama görmüyorsun!"

Anlaşılan o ki Marks'ın din bilgisi, sonradan Protestanlığı kabul eden Yahudi kökenli babasından öğrendikleriyle sınırlıdır.

17 *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk ama onlar üstlenmekten kaçındılar, ondan (sorumluluk) korktular, onu insan üstlendi. Çünkü o çok zalim, çok cahildir."* (33/Ahzab Suresi, 72)

18 Bir zamanlar Rabb'in meleklere *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti."* (2/Bakara Suresi, 30)

Hatta o, hem Yahudilik'te hem Protestanlık'ta hem de İslam'da dinin en temel ilkelerinden biri kabul edilen "tefviz" esasını bile hiç işitmemiştir. Buna göre Allah, insanı çalışıp çabalayarak yaşamını sürdürmesi ve kendi kurtuluşu yolunda gayret göstermesi için yeryüzünde hür bırakmıştır.

Ancak Marks, bir ekolü ezmek için, onun orijinal metinlerine ve inanç esaslarına dayanmayı tercih etmek yerine, bu ekolün cahil taraftarları arasında yaşayan hurafelere ve sapmalara göre çıkarımda bulunuyor. Çünkü o zaman incelemeye ve alay etmeye gerek duyulmayacak; dini reddetmek oldukça zor olacaktır!

Marks dinle mücadele etmenin en kolay yolunu tercih ediyordu. Her ne kadar bu kolayına kaçış, onu "bilgin filozof"luktan "propaganda yapan nutukçu"ya ve "demagoji yapan politikacı"ya çeviriyorsa da onun için fazla önemli değildi. Çünkü ona göre dinî inancın gücünü kırmak, Marksizm'in zafer yolunu açacaktı. Her halükarda bu ekole göre "hedef, araçları mübah kılar." Hedefe varmak ancak Lenin'in deyişiyle "Dine karşı acımasız olmak"la mümkündür.

Bilimci ve diyalektikçi bir filozof olan Marks, dine karşı giriştiği bilimsel mücadelede dinin sosyal ve tarihsel rolünü fikrî ve ilmî hakikatinin yerine koysa ve kolay olan ezme işlemiyle zor olan iptal işlemini amaçlasaydı bile buna şaşmamak gerekirdi.

O, dinin sosyal adaletsizliklerin yönlendirici faktörü olduğunu kanıtlamak istiyordu. Burada o, ne 18. yüzyıl materyalistleri ve antik natüralistler gibi felsefî araştırmalara ve bilimsel kanıtlamalara dalar ne de dinden veya ilk dönemlerdeki gerçek dinî hareketlerden söz eder:

"Hristiyanlığın toplumsal öğretisi, eski kölelik düzenini destekliyor, Orta Çağ derebeyliğine övgüler yağdırıyor ve gerektiğinde istemeyerek de olsa proleter sınıfa reva görülen zulme arka çıkıyordu!"

"Hristiyanlığın toplumsal öğretisi, yönetenler ve yönetilenler diye iki sınıfın gerekliliğinden söz eder. Bu öğreti, bütün kötülük-

lerin cezalandırılmasını öbür dünyaya bırakır. Bundan dolayı onların bu dünyada devam etmesini, ilk günahın cezası ya da Tanrı'nın kullarına yüklediği bir imtihan vesilesi olarak görür.

Bu öğreti, şerefsizliği, aşağılanmayı, uşaklığı, mütevazılığı ve özetle bütün düşük sıfatları telkin eder. Bu alçaklığı kabul etmeyen proleterya sınıfı, cesaret, kendine saygı, gurur ve bağımsızlık aşkına, ekmekten daha çok ihtiyaç duyar."

"Hristiyanlığın sosyal öğretisi riyakar iken proleterya sınıfı devrimcidir."[19]

Acaba bunları söyleyen, ahlakı bir üst yapı, ekonomik üretim sisteminin ürünü olarak gören Karl Marks mıdır?

Acaba bu gerçekten "ideoloji" ile "düzen" arasında fark gözetmeyen Karl Marks mıdır? Hayır, bunların hiçbirisi inandırıcı gelmiyor!

Fakat ne yazık ki dini yıkma girişiminde Marksist olmayan düşünürler yanında özgür düşünceli Hristiyanların da kendisiyle uyumlu ve işbirliği içinde olmaları ve belki daha önemlisi kanıtlama kusurunu fark etmemeleri için Papa'yı "Mesih" diye adlandıran da aynı Marks'dır.

Şarlatan propagandacıların din veya siyaset alanında halkı kışkırtmak için başvurmalarına rağmen bu tarz mücadele ve akıl yürütme, avama özgü bir metottur.

Bilim adamlarının zayıflığına ve bozulmuşluğuna saldırıp bilimin boşuna olduğu sonucuna varan bir anlayış, avamidir. Orta Çağdaki Hristiyan ruhaniler kilisenin sosyal rolü ile iki bin yıl önce Filistin'de yaşamış olan İsa Mesih'in sosyal rolünü özdeşleştirmek, eğer kasıtlı bir zorlama değilse kesinlikle mutlak bir bilgisizliğin eseridir.

Filistin, Habeşistan ve Avrupa halkları arasında sömürgeci Roma İmparatorluğuna karşı ayaklanan yüz binlerce şehit ile Hris-

[19] Kutsal aile.

tiyan veya başka dine mensup yüz binlerce insanı katleden korkunç sistemi aynı kefeye koymak, anlamsız bir sövgüden fazla bir değer taşımaz.

Acaba Marks, gerçekten Orta Çağ'dan günümüze dek kilise ve Hıristiyan din adamları ile (Marks'ın ifadesiyle Hristiyanlığın toplumsal öğretisiyle) mücadelede hür düşünceli Hristiyanların, Marksistler ve materyalistlerden daha çok fedakarlık gösterdiklerini bilmiyor muydu?

Sadece İspanya'nın Barcelona şehrinde 300.000 kişi kilise tarafından katledilmişti. Bunların hepsi de Hristiyandı! Yüzyıl Savaşları'nda birbirlerini katledenler Hristiyanlardan başkası mıydı?

Marks, neden tıpkı kilise papazları gibi, İslam'ı eleştirmek adına, hilafetin rezilliklerini sergiliyor? Hilafetin ilk ve en seçkin kurbanları, İslam'ın yetiştirdiği ilk seçkin kimseler değil miydi?

Burada Marks'ın dini yok etmek için, bağnaz din tebliğcilerinin muhalif dini yok etmede kullandıkları dili kullanması, fazla şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan –eğer iyi dikkat edilirse– aşağıdaki metinde görüldüğü gibi dini yıkmak için din dilini kullanmış olmasıdır:

"Hristiyanlığın sosyal öğretisi, şerefsizliği, aşağılanmayı, horlanmayı, itaati, zilleti ve özetle bütün düşük sıfatları telkin etmektedir. Bu alçaklığı kabul etmeyen proleterya sınıfı cesaret, öz saygı, gurur ve bağımsızlık aşkına, ekmekten daha çok ihtiyaç duyar."

Sürekli olarak dinlerin savunduğu bu ahlakî değerleri ve manevî hasletleri bu kadar heyecanlı bir şekilde Marks'ın ağzından duymak çok tuhaf! O Marks ki ahlakî değerleri, özel ekonomik düzenin bir ürünü, sosyal gelenekler ve üretimin üst yapısı olarak kabul ediyor... Bunların değişken ve kutsallıktan uzak olduğunu savunuyor ve arkasından da bu manevî değerlerin "ekmekten daha yüce" olduğunu söylüyor? Üstelik aristokrasi, burjuvazi ya da ahlakî idealizm için değil, proleterya sınıfı için!

Bu alçaklıkları Orta Çağ kilisesinin tebliğ ettiğini yok saymak istemiyoruz. Ne var ki ahlaklı ve dindar olduğunu kabul eden, dinin sürekli olarak ahlakî temeller üzerine oturduğunun ve bunların savunmasını üstlendiğinin farkında olan, Pleakhanov'un Marksizm ve ahlaka dair yorumlarını okuyan bir kimsenin, Marks'tan bu tür şeyleri işitmesi ona çok şaşırtıcı gelecektir. "Maneviyat ekmekten daha yücedir!"

Şu halde bu tavır dini yerle bir etmek için dinden silah ödünç almak değil midir?

***

Marksizm dine karşı, diğer bütün materyalist ekollerden daha çok savaşır. O, dine karşı hepsinden daha kaba ve bağnaz olduğu halde din karşıtı delilleri diğerlerinkinden daha zayıf, daha temelsiz ve daha kapalıdır. Çünkü bir defasında, Yeni Çağın, özellikle 18. yüzyılın materyalist bilimci ve idealistleri gibi dinin, insanın tabiat olaylarının nedenleri konusundaki bilgisizliğinden kaynaklandığını; bir defasında materyalist psikologlar gibi ruhsal zayıflıktan, insanın kendisine hakim olamamasından ve kendisini tanımamasından kaynaklandığını; bir defasında 19. yüzyılın materyalist sosyologları gibi modern sanayi ve bilimsel teknoloji öncesi sistemin üretim şeklinden kaynaklandığını ve bir defasında da çok yüzeysel olarak hakim sınıfın, yönetilen halk tabasına karşı durumunu açıklamak için başvurduğu hilekar uyanıklıktan kaynaklandığını kabul etmektedir.

Gördüğümüz gibi Marksizm, dine karşı yapılan eski ve yeni tüm saldırıları tekrarlamak dışında, diyalektik materyalizm adına kendisi orijinal bir açıklama getirmiyor.

Din ve Marksizm ilişkisiyle ilgili şu çok önemli hususu hatırlatmak gerekir: Genellikle, Marksizm'in, diyalektik materyalizm esasına dayanması nedeniyle özünde "gayba iman" ve "Tanrısal dünya görüşü" bulunan din ile kavgalı olduğu sanılır. Oysa durum hiç de böyle değildir! Eğer böyle olmuş olsaydı, Marksizm ile din arasındaki farklılık, tıpkı din ile Hegel'in ateist idealizmi,

din ile Sartre'ın materyalist egzistansiyalizmi ya da din ile Diderot ve Ernest Renan'ın dinsiz hümanizmi arasındaki farklılık gibi felsefî ve bilimsel görüş ayrılığı ile sınırlı kalırdı.

Halbuki Marksizm sürekli dine karşı kızgın, kavgacı ve kindar bir tavır takınmıştır. Hatta Marks'ın çalışmasından yüzyıl sonra 1961 yılında dahi Rus halkı arasında komünizmin istikrarı için dinî inanca karşı yürütülecek sürekli ve amansız savaşın gerekliliği, resmî devlet programında ve Komünist Partisi bildirgesinde tekrar tekrar ilan ediliyordu.

Dine karşı takınılan bu sert ve tutucu tavır, yalnızca materyalizm ile din arasındaki felsefî farklılıktan ileri gelmiyordu. Asıl farklılık, sahip oldukları iki zıt insan anlayışına dayanıyordu. Sonuç olarak evrende ve toplumda iki zıt ahlak, hayat, ekonomi, kültür, eğitim, öğretim ve genel olarak nihaî ve tarihsel insan yazgısı türü vardır.

İslam gibi çeşitli dinler ile Marksizm'in felsefî temeli arasında, ayrıldıkları Tanrı meselesi dışında insanî ve sosyal konularda benzer yönlerin bulunduğunu sanan bazı kimselere göre çok önemli ikinci bir husus daha vardır.

Bu benzerlikler, Michel Eflak, Ammar Ozgan, Beşir Muhammed, Beşir Ali ve Batı'da Maxime Rodinson gibi bazı kişiler tarafından az çok ortaya konmuştur.

Ne ilginçtir ki karşı kutupta yer alan bazı sömürgeci politikacılar, hatta Cezayir gibi Müslüman sömürge ülkelerinde katliam memurluğu yapan General Salan, Smith ve Cervant Charboune bile bunları İslam'a yönelik birer suçlama ve küfür olarak değerlendirmişlerdir.

Birincisi; bütün karşıt düşünce ekolleri arasında benzer ögeler aranabilir. Alman faşizmi ile Yahudi siyonizmi arasında, materyalist hümanizm ile dinî tasavvuf arasında, özellikle bizzat Marksizm yani komünizm ile kapitalizm arasında!

İkincisi; ideal benzerliği ile ideoloji benzerliğini birbirine karıştırıyorlar. Karşıt ideolojiler pekâlâ ortak idealler taşıyabilirler.

Medeniyet, bilimsel ilerleme ve ekonomik refah, sömürge milletlerin gerçekleştirmek için mücadele ettikleri ideallerdir.

Ama unutmamak gerekir ki bunlar, sömürgecinin de idealleridir. Yani geri kalmış bir milletin, medenî bir milletin sömürgeciliğiyle medeniyet, bilimsel ve teknik gelişme ve ekonomik refaha ulaşabileceğine inanmaktadır.

Görüldüğü gibi, bağımsızlık ve sömürgecilik kutupları arasında bile ortak idealler bulunabilmektedir. İnsanî idealler ise hem ideoloji üstü hem toplumsal düzen üstü hem de tarihsel zaman üstü ideallerdir.

Bu idealler, insanın "insanlık özelliğinden" beslenmekte ve insanda kalıcı ahlakî değerler oluşturmaktadır.

Zorbalıktan kurtuluş, tekamül, adalet, hak, benlik bilinci, toplumun bireye tercih edilmesi, çalışmanın asıl oluşu, refah ile liyakat arasında uyum; zorbalığın, savaşın, bencilliğin, köleliğin, cehaletin ve zayıflığın reddedilmesi; eşit hayat ve gelişim hakkının sağlanması; sınıfsal farklılığın, ırk, aile ve grup tekelciliğinin, haksız sosyal, ahlakî ve ekonomik imtiyazın ortadan kaldırılması; bütün bunlar, sosyal ve medenî insan yaşam tarihi boyunca aydın, özgür ve insan sever kimselerin şiarı olmuş ideallerdir. Daha genel manada, hümanizmin üstün temel ilkelerini oluşturdukları da söylenebilir. Düşünce sistemleri arasındaki farklılık bundan sonra başlar. Bunlar birbirlerinden, bu idealleri yorumlama ve özellikle onlara ulaşma yolu konusunda ayrılırlar. Bu ideallere dinler, insanın, evrenin ilkesiyle bağlantı kurması yoluyla; filozoflar, hayatın aklî yasalarını keşfetmek suretiyle; Batı burjuvazisi, bireylerin ekonomik üretimde özgürce ve rekabet ederek çalışması, neticede güç kazanma, ilerleme ve bilimsel gelişme yoluyla; Marksizm aynı yolu çalışmada devlet mülkiyet ve hakimiyetine dönüştürerek; tasavvuf, kendini ruhsal tekamül, manevî yücelme ve ruhu içgüdü bağlarından kurtarma yoluyla ve natüralizm de bunun tam aksine ruhu doğal özelliklere bağlama yoluyla ulaşırlar.

Meseleye şöyle yaklaşmak gerek: İnsanın bu ebedî ideallerini gerçekleştirmek için, İslam, Hristiyanlık, Hinduizm, Hegel idealizmi, Marks'ın diyalektik materyalizmi, sosyalizm ya da kapitalizm, ne tür model ve sistemler geliştirdiler?

Mesele bu yönüyle ele alınınca İslam ile Marks'ın komünizmi arasında ortak noktalar arayanların iddialarına karşılık açıkça şunu söyleyebiliriz: İslam ve Marksizm, kesinlikle birbirinin karşıtı olan iki ideolojidir.

Bu karşıtlığı ispatlamak için, onların "ortak nokta" olarak anladıkları ilkelere bakmak gerekir!

Çünkü iki ekol arasında ki tek karşılaştırma yönü, ikisinin de "tam ve bütün ideoloji" oluşudur. Diğer ideolojiler genellikle sınırlı ideolojilerdir. Yani daha çok bir tek dayanak noktaları vardır. Örneğin materyalizm veya natüralizm bir tane "felsefî" temele dayalıdır. Politik, ekonomik ve ahlakî açıdan toplum bilim, felsefe tarihi ve antropoloji açısından bağlılarını "sağ"a ya da "sol"a gitmekte serbest bırakırlar. Tarihin bilimsel olduğunu ve belli yasalara göre oluştuğunu kabul eder veya etmezler. İnsanın, özü ve ayrı bir doğası olan ya da üretim araçlarının, kültürün veya tabiatın şekillendirdiği bir varlık olarak kabul edilmesi onlar için fazla önemli değildir.

Egzistansiyalizmi de aynı kategoride ele almak mümkündür. Öyle ki bir egzistansiyalist, dindar bir mümin olabileceği gibi inkarcı bir materyalist, sosyalist veya kapitalist de olabilir. Nasyonalizmin dayanağı, kendi üstünlüğü, kültürel kişiliği ve siyasî bağımsızlığıdır. Onun faşist, demokrat, dindar veya dinsiz olması fark etmez.

Dinler de böyledir. Dinlerin temeli, gayb veya kutsal ile ilişkiye dayanır. Bu ilişkinin düzenlediği hüküm ve yasaları, bağlılarının kişiliğini veya dinî hayatlarını şekillendiren ahlak ve eğitimleri vardır.

İslam ve Marksizm ise insan varlığının, düşüncesinin ve yaşamının tüm boyutlarını kapsayan iki ideolojidir. Yani her ikisinin

de kendilerine has evren görüşleri ve ahlak sistemleri vardır. Her birisinin ayrı ayrı toplumsal görüşleri vardır. Her birisi kendisine özgü bir tarih felsefesi ve gelecek görüşüne sahiptir. İkisinin de "insan"dan anladıkları şey ayrı ayrıdır. Nihayet her ikisi de bu dünyada, toplumda ve hayatta birey ve toplum için özel amaçlar taşır. İşte bütün bu alanlarda bu iki ideoloji karşı karşıya bulunmaktadır.

İslam ve Marksizm, kozmoloji (evren bilim) ve ontoloji (varlık felsefesi) alanında tamamen birbirinin karşıtıdırlar. Tek kelimeyle Marksizm materyalizme dayalıdır. Toplumsal görüşünü, ahlakını, yaşam felsefesini materyalizmden alır.

Materyalist evrenle aynı olan Marksist evren, Marks'ın deyişiyle "ruhsuz ve kalpsiz"dir. Orada insan "gerçek yazgısını yitirmiştir."

İslam'ın dünya görüşü ise bunun tam aksine "gayba iman" esasına dayanır. Gayb ile kastedilen, duyularımız ve aklî, ilmî ve tecrübî idrakimizle kavradığımız doğal maddî olguların ötesindeki bilinmeyen hakikattir. Üstün hakikat ve bu dünyadaki bütün hareket, kanun ve olguların temel kaynağı sayılır.

Kur'an, Bakara suresinde "gayba iman"ı hidayetin şartı ve takvanın temeli olarak açıklamaktadır:

"Elif lâm mim. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitap, müttakiler için yol göstericidir. Onlar ki gayba inanırlar, namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar." (2/Bakara Suresi, 1-3).

Buradaki "gayb", gerçekte varlığın mutlak anlamdaki ruhu ve iradesidir. Maddî dünyadaki olguları "idea"nın ürünü sanan idealizm ve "idea"yı maddî dünyanın ürünü kabul eden materyalizmin tersine İslam, maddeyi ve ideayı o "mutlak görünmeyen varlık"ın iki farklı görünümü olarak kabul etmektedir. Bu ise hem materyalizmin hem de idealizmin reddi anlamına gelmektedir. Bizim "idea"mızın dışındaki "tabiat dünyası"nın varlığını kabul ettiği gibi, maddî tabiat, toplumsal çevre ve üretim araçları karşısında bağımsız ve üstün bir "idea" sahibi insanın varlığını da kabul eder.

Marks, Feuerbach ve modern çağın diğer hümanistlerini taklit etmek suretiyle, insanı ekonomik kölelikten, kendisine düşünsel ve politik olarak yabancılaşmaktan kurtarmaya çalışıyor. İnsanın bölünmesine yol açan "uzmanlaşma"yı reddederek onu tekrar eski bütünlüğüne kavuşturuyor. Kendi deyişiyle insan, "insanî değerler"ine, kendi yaratıcılık ve hükmetme gücüne tekrar kavuşuyor. Kendi varlık bilincini elde etmekle kendisini tüm belirlenimlerden kurtararak özgürleşiyor.

Marks kendi kozmolojisinde "madde" ve "bilinçsiz kör diyalektik" dışında başka hiçbir şeye yer vermediği için ideolojisinde böylesine yükselttiği insanı çaresiz bir şekilde kör materyalizm çukuruna yuvarlıyor. Son tahlilde onu doğal nesnelerle aynı sıraya yerleştiriyor.

Gerçekte Marks, bir çeşit hümanizmi savunmaya çalışan materyalist düşünürlerle aynı sıkıntıyı paylaşıyordu. Çünkü materyalist olarak varlıkta sadece bir tek ilke yani "madde" kabul ederken hümanist olarak umutsuz ve başarısız bir halde "insan" adlı başka bir ilkeyi daha kabul etmeye çalışıyorlar. Sonuç olarak, varlık hakkında konuştukları zaman "birlik" fikrine, insanın üstünlüğünden söz ettikleri zaman ise "ikicilik" (düalizm) fikrine meylediyorlar.

Zira hem materyalist olmak hem de insanı maddî nesneler dünyasından ayırıp üstünlük ve bağımsızlık vermek mümkün değildir.

Ne var ki hümanizmi savunan idealistler de başka bir çıkmaza girmişlerdir. Ya dış dünyanın gerçekliğini veya onun bilinebileceğini inkar edip "ide"ye üstünlük vermekle bunlar da insanın üstünlüğüne dayanmış olmaktadırlar.

Fakat maddî dünyanın gerçekliğini ve bilimi, yani ide ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi inkar etmekle, bu "üstün insan"ı gerçeklik dünyasından soyutlanmış bir zihin olarak dünyada başıboş bırakırlar. Burası, hakkı batıldan, ilmi cehaletten, iyiyi kötüden ve gerçeği hayalden ayırma yeteneği olmayan melankolik

bir dünyadır. Neticede çaresiz tıpkı Antik Yunan sofistleri gibi insanı ben merkezciliğe sürüklerler.

Peki hümanizm dedikleri bu "ben merkezcilik" mi oluyor?

Gördüğümüz gibi Marksist hümanizmde "nesne" olan insan, idealist hümanizmde "cin" kılığına giriyor.

İslam, "tevhit" ilkesiyle sadece insan, tabiat ve Allah arasındaki çelişkiyi gidermekle kalmıyor, aynı zamanda düşünen insan ve maddî tabiatın, aşkın bir varlığın iki değişik ayeti veya görünümü olduğunu ilan ederek "ide" ile "madde" veya "insan" ile "tabiat" arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmış oluyor. İnsanî hakikat ve maddî gerçekliği birbirinden ayrı iki "ilke" saydığı halde bu ikisi arasında temel bir bağ ve varlıksal bir ilişkinin olduğunu kabul ediyor. Çünkü, her ikisi de aynı varlık ilkesinden kaynaklanmıştır.

Marks'ın Feuerbach'tan esinlenerek savunduğu "insanın kendisine dinî yabancılaşması" meselesi, İslam'da bir kriter olmadığı gibi tam aksine "insanın Tanrı'ya yabancılaşması" ile "kendisine yabancılaşması" özdeşleştirilmiştir.

Bu dönüşe ulaşmak için farazî olarak önce Feuerbach'ın sonra Marks'ın kanıtlamasını tekrar edersek çıkarımlarının yanlışlığı açıklığa kavuşur.

"Tanrı insanın eseridir. Tanrı, insan tabiatının tezahürüdür. İnsan, sahip olduğu bütün güç ve değerleri kendisinden alıp göğe yüklemiş, sonra da Tanrı adlı metafizik bir varlığa tapınmaya dönüştürmüştür. Gerçekte o, kendi sahip olduğu şeyi bu mabuda nispet etmektidir."

Eğer bu teoriyi kabul edecek olursak "kendine yabancılaşmayı" reddetmiş oluruz. Çünkü bu durumda Tanrı, insanın kendisi oluyor. Tanrı'ya kulluk da insanın kendi kendisine kulluğu biçimini alıyor.

Sonuçta insanın kendisine Tanrı nedeniyle yabancılaşma düşüncesi, "insanın kendisine kendisi nedeniyle yabancılaşması" şekline dönüşür!

Peki bu, "insanın kendisinin farkında oluşu" ya da "insanî öz bilinç" veya diğer bir ifade ile hümanizm değil midir?

Bundan dolayı "Tanrı'ya kulluk", insanın kendisini sürekli olarak maddecilik, hayvanî rezalet, ahlakî düşüklük ve yüce değerlerin sarsılması ile tehdit eden maddî dünyada aşkın, kutsal ve metafizik değerlerinin tutkulu tapıcısı olduğu bir dinden ibarettir.

Dine yöneltti̇ği şiddetli saldırı içerisinde, Marks'ın mantığının, Marks'ın ulaştığı sonucu nasıl altüst ettiğini görüyoruz.

Tanrı'ya kulluğun bilinçli ve olgunlaşmış bir şekle büründüğü bu sonuç, insanın üstünlüğünü reddetmediği ve onu kendisine yabancılaştırmadığı gibi insanın Tanrı'ya ibadet ve dua etmesiyle onun insanî değer ve yüceliklerine kutsallık ve üstünlük kazandıran, aşkın ve anlamlı bir hümanizmi kabul eden yüzde yüz İslamî bir sonuçtur.

İnsanı Tanrı'nın karşısına diken yani ondan sonsuzluğun karşısında bir yokluk üreten ve onu ilahî kadere mahkum eden Katolik ve mistik anlayışın tersine, İslam'da insan, davranışlarındaki seçme özgürlüğünü ve kendi yazgısını belirleme hakkını Allah'tan alması anlamına gelen "tefviz" esasına dayalı olarak hem maddî belirlenimden hem de ilahî belirlenimden kurtuluyor. Dahası Allah'ın cennetinde bile Adem'in O'nun emrine isyan ettiğini görebiliyoruz.

Bu seçme hakkına sahip ve özgür iradeli insan, Allah tarafından "tabiatta kendisinin halifesi olarak" tanıtılıyor!

Tabiatta, materyalistlerin insanı tanrılaştırma çabalarına rağmen, Marks'ın ifadesiyle, materyalist dünya görüşünün darlığı sebebiyle tasavvur edilmesi mümkün olmayan böyle bir tanrısal makamın elde edilmesinden sonra Allah, meleklerine Adem'in önünde secde ettirdi ve bütün tabiat kuvvetlerini onun hizmetine verdi.

İslamî dünya görüşüne göre insanın, tabiatla ilişkide ona hakim olduğunu, başka bir ifadeyle tabiatın tanrısı olduğunu; Allah ile ilişkide ise onun halifesi olduğunu görüyoruz.

Gördüğümüz gibi, Marks'ın dinî felaket olarak kabul ettiği şey, Kur'an'ın içeriğini oluşturan kavramlara ne kadar yabancıdır!

Marks'a "Tanrı'dan nefret ediyorum." dedirten temel etken, Tanrı ve insan ilişkisinde bulunan ibadet ve itaat ilkesidir.

Fakat İslam, ibadeti, geri kalmış hurafeciler arasındaki düşük ve avamî şekline bakarak "hakirlik, felaket ve kendine yabancılaşma" olarak gören Marks'ın aksine, Allah'ın ifadesiyle, insanın tanrısal gelişim ve ilerlemesi olarak yorumlamaktadır:

"Ey kulum! Bana ibadet et ki seni kendime benzeteyim."

İslam felsefesinde Allah ile insan arasındaki ilişkinin, karşılıklı bir ilişki olduğunu görüyoruz. Buna göre "kendini bilme" Allah'ı bilme ile eş anlamlıdır. Hatta birincisi ikincisinin öncülüdür. Burada İranlı arifin şu yüce ve derin sözünü anlamak gerekir. Diyor ki:

"Yıllardır Allah'ı arıyordum, kendimi buluyordum. Şimdi ise kendimi arıyorum, Allah'ı buluyorum."

Öyleyse Feuerbach ve Marks'ın aksine, Tanrı'yı yaratıp kendi özel değerlerini ona yükleyen ve ona tapan bir insandan değil; ancak insanı yaratıp kendi özel değerlerini ona yükleyen ve onu öven bir Tanrı'dan söz edilebilir.

Marks, "İnsanın Tanrı karşısında kendisine yabancılaşması" ithamı yerine "Tanrı'nın insan karşısında kendisine yabancılaşması" ithamından bahsetseydi bu sözü en azından felsefî bir alay olarak ilgi çekerdi.

***

Görüldüğü gibi artık din ile materyalizm ya da İslam ile diyalektik materyalizm arasındaki bir karşıtlıktan değil, insan meselesinden söz ediyoruz.

İster dinî ister karşıtı olsun, bütün ideolojiler, zorunlu olarak insan ekseninde döner. Marksizm ile İslam arasındaki mesafe en çok bu noktada açılıyor ve gittikçe de açılmaya devam etmektedir. Bu, her iki ideolojinin kendilerinden kaynaklandığı

ve onlara dayalı olarak açıklanıp yorumlandığı iki zıt dünya görüşünün doğal sonucudur. İslam ve Marksizm işte bundan dolayı siyasal, sosyal, ekonomik ve ahlakî bütün alanlarda birbiriyle uyumsuzdur. İslam insanı tevhit esasına göre yorumlar ve anlamlandırır, Marksizm ise üretim esasına göre yorumlar.

Marks, kendisinin de bazı yazılarında heyecanla övdüğü tüm ahlakî değerleri ve hümanist erdemleri yerle bir ettiğinin farkındadır. Zira insanın yarattığı veya sahip olduğu bütün değerleri tek başına "üretim araçlarının asıllığı"na dönüştürür. Materyalizmin dar ve sığ dünya görüşü içerisinde ekonomik üretim faktöründen daha üstün bir faktör bulamaz.

Görüldüğü gibi Marks'ın en yüksek ahlakî değerler ve insanî idealler temelinde açıklayıp hümanizmin gerçekleşmesi olarak tanıttığı "komünizm" hem ideolojide hem de pratikte hızla ekonomizme ya da ekonominin temel olduğu fikrine dönüşmektedir.

Bundan dolayı ekonomiye taparlığa ve üretim artışı taassubuna dayanan Stalinizm, bir çeşit "Marksist çizgiden sapma" olarak suçlanırken Lenin böyle bir suçlamadan muaf tutuluyordu. Hemen hemen herkes onu, Marksizm'in sadık takipçisi ve uygulayıcısı sayıyordu. Marksist devrimin ilk yıllarında bütün devrimci güçleri "ağır sanayi" temeline oturtması, ekonomik bolluğu bu yolla ideal Marksist toplumun gerçekleşmesinin yani komünizmin nihaî ideallerini uygulamanın temel şartı olarak belirtmesi ve bu hedefe ulaşmak için şu üç ilkeye dayanması tesadüfî değildir:

1- Ağır sanayiye dayalı olarak hızla sanayileşmek.

2- Lenin'in "Kapitalizmi taklit etmeli" sözüne uygun olarak sıkı teknobürokrasi örgütü temelinde mümkün olduğu kadar çok toplum bireyini kapsayan bir proglamlama.

3- Üretim yarışını artırmak için maaş eşitsizliği yaratarak, teknik maharet ve idarî ehliyet sahiplerini teşvik edip ödüllendirerek şahsî menfaat duygusunu kışkırtmak suretiyle rekabet oluşturmak ve bireysel ve grupsal çalışmaları motive etmek.

Görüyoruz ki aralarında birçok komünistin de yer aldığı kişiler tarafından "Stalinci ekonomi" adıyla topa tutulan şey, aslında temelini bizzat Lenin'in attığı bir sistemdir. Şunu da ilave etmek gerekir: Lenin'in çizdiği plan, Marks ve Engels'in ideal toplum yapısının şartı olarak belirttikleri bir şiarın gerçekleşmesidir.

Öyle ki, sosyal ilişkide insanî ilke olan "adalet ve eşitlik", Marksizm'de hepsi Batı'nın kapitalist sistem, kültür ve ahlakından alınmış olan birtakım şartlara bağlıdır: Makinalaşma, teknobürokrasi, maddî istek artışı, ekonomik rekabet ve şahsî çıkar faktörü.

Sonunda nihaî hedef: Maddî hayattan olabildiğince çok faydalanmak. Bu nedenle şu soru kendiliğinden ortaya çıkıyor:

Marksizm ile burjuvazi arasındaki temel hayat felsefesi farkı nedir? Çünkü "sermayenin ya bir sınıfın ya da devletin elinde olması" şeklindeki bu iki tez arasındaki farklılık; hayat, insan, evren ve ahlakî değerler hakkında iki felsefe veya düşünce tarzı arasındaki farklılık değil, iki sistem arasındaki farklılıktır.

Dolayısıyla, düşünce bakımından Marksizm'in de bir dünya görüşü, antropoloji ve burjuvazi ahlakına sahip olduğunu ve kendi asrının üretim alt yapısı gereği manevî muhteva bakımından, düşmanı olan Batı burjuvazisi ile aynı ruh, hedef ve hayatı paylaştığını söylersek acaba düşmanca bir yargıda mı bulunmuş oluruz?

Kesinlikle hayır! Çünkü Batı burjuvazisi, Marks'ın da bizzat itiraf ettiği gibi, sadece ekonomik bir sistem olmayıp ayrıca ruh, düşünce, antropoloji, hayat felsefesi ve özel ahlak anlayışı olan bir sistemdir. Bütün manevî motifleri reddetmek ve aşağılık maddeci ruhu yüce hasletler üzerinde hakim kılmakla, insanı, ne kadar çok çalışır, hile yapar ve savaşırsa o kadar çok yiyecek olan bir varlık olarak kabul eder.

Profesör Grabert'in deyişiyle "Marksizm'in, baştan aşağı burjuvalaşmış bir toplum kurmaktan başka bir amacı var mıdır?" Ya-

ni Marksizm ile Batı burjuvazisi arasındaki fark, bunun "burjuva sınıfı", onun "burjuva toplumu" propagandası yapmasından ibarettir.

"Sanayiyi kutsama" dininin kurucusu olan Saint Simon, toplumu iki sınıfa ayırır: Birincisi, ekonomik üretimde rol alan sanayi sınıfı olup işçiler, mühendisler, sermayedarlar ve fabrika müdürlerinden oluşur. İkincisi; aydınlar, yazarlar, sanatçılar, din adamları, filozoflar, kahramanlar, politikacılar, sporcular ve askerler gibi üretimde payı olmayan tüketici "parazitler sınıfı"dır.

Maddî üretimi kutsama düşüncesinin zirvesini temsil eden, işçi ile sermayedarı aynı sınıfa sokan ve toplumun bütün manevî ve kültürel değerlerine karşı çıkan böyle bir dünya görüşü, görünürde sosyolojik bakımdan Marksizm'den farklı olmasına rağmen felsefî ve insanî öz bakımından Marksizm'e benzemektedir.[20]

Bildiğimiz gibi komünist Çin'de köylerde kurulan "küçük çelik üretim ocakları" devrimin manevî sembolleri olarak kabul edilmekte ve kutsal halk ocakları diye adlandırılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde büyük bir yazar, oluşturulan ruhsal etki altında yazdığı "Çimento Kültürü" adlı kitabında, insanın kültür, medeniyet ve mutluluğunun bundan böyle Tanrı, ahlak, felsefe ve teorik bilginin sorumluluğundan alınıp "çimento"nun sorumluluğuna verildiğini ispatlamaktadır.

Burada, Marksizm'in aynı zamanda Marks ve Lenin ile çağdaş olan en seçkin ve inançlı düşünürlerinden birinin *"Sosyalizmin Yeni Yüzü"* adlı kitapta söylediği çok iddialı "Marksizm üreticilerin felsefesidir." yargısını nakletmek yeterlidir.

Şu halde Amerikan kapitalizmi, onunla kıyaslandığında, gerçek ve duyulur tecrübeler, kesin istatistik ve rakamlar nedeniyle kendisini daha üstün saymakta haklıdır.

[20] Bundan başka, Marks'ın tarih felsefesi ve sosyolojisinde büyük bir kesinlik içerisinde bahsettiği "toplumsal sınıflar" görüşü de aslında Saint Simon'dan alınmıştır.

Fakat asıl problem hâlâ çözüm beklemektedir. Marks'ın burjuvaziye karşı mücadelede dayandığı hümanizm, nasıl oldu da "üretimin asıllığı" şeklinde boy gösterdi ve asrımızda geçerli olan "ekonomizm"e dönüştü?

Görüldüğü gibi, "insanlığın ortak ve evrensel idealleri" bağlamında Marksist felsefenin ruhuna yaklaştıkça İslam felsefesinin ruhundan uzaklaşmakta ve seyir çizgisinin karşı noktasına varmaktayız.

İslam, tek kelimeyle "insanın kurtuluş felsefesi"dir. Davetinin "Allah'tan başka tanrı yoktur deyin ve kurtulun." şeklindeki ilk mesajında bildirdiği gibi tevhidi, esas öğreti ve kurtuluş ülküsüne ulaştıracak temel yol olarak tanıtır.

Başından beri İslam hümanizminin bir çeşit bilinç yönünde, Marksist hümanizmin ise bir çeşit üretim yönünde yükseldiğini görmekteyiz.

Acaba İslam bu şekilde gerçeğe yabancı bir tasavvufî idealizme mi yönelmiş olmaktadır? Yine İslam, mistik dinler ve ruhçu felsefeler gibi "adalet" ilkesini unutmuş mudur? Asla! İslam hem ekonomik refahı hem de sosyal adaleti kendi hayat sisteminin ilkeleri olarak ortaya koymakta ve bunlara dayanmaktadır.

Nihayet İslam'da ekonomi ve adalet, insanı, ahlakî ilerleme, türsel tekamül ve hayatın temel felsefesi olan tanrısal fıtratın özgür gelişimine ulaşması için yoksulluk ve ayrımcılıktan kurtarabilecek iki öncelikli ve gerekli araç olarak kabul edilir.

Bunun dışında İslam ve Marksizm, insanın ahlakî değerlerini ya da hümanizmi açıklayan temel kriter bakımından da birbirinden ayrılır.

Burada Marksizm'in genellikle gündeme getirilmeyen en büyük çelişkisine işaret etmek gerekir. Bu çelişki, Marksizm'in hem fikirleri ve duyguları çekmede en büyük başarı faktörü hem de belirttiği idealleri gerçekleştirmede en büyük başarısızlık faktörüdür.

Bu çelişki tek kelimeyle, "Marksizm'in büyük bir Marksizm karşıtı etken" olarak ortaya çıkmasıdır. Bu çelişkiyi tarif ve tahlil edilemez bir şekilde üzülerek fark eden birçok aydın, onu açıklayacak en basit yolu, Marksist öğreti ile mevcut Marksist rejimler arasındaki temel farkı anlamada görmüşlerdir. Buna bağlı olarak zihinsel Marksizm ile fiilî Marksizm'i birbirinden ayırmışlardır. Böylece onlar Marksist rejimlerin, Marksizm'in ilkelerinden saptığını ve bundan dolayı kurucuların tasarladığı ilk Marksist ideallere ulaşamadıklarını düşünürler. Bu çelişkiyi, düşünce ve inançlarında, revizyonizm, lideri yüceltme, nasyonalizm, amburjuvazman, barışçılık, Titoizm, Stalinizm ve Maoizm gibi küfür ve suçlamalara başvurarak halletmişlerdir.

Halbuki çelişki bu ideolojinin özünde gizlidir. Bu çelişki, hedefler ile çözüm yolları arasındaki karşıtlıktan ya da başka bir ifade ile, "Marksist felsefedeki insan" ile "Marksist toplumdaki insan" arasındaki karşıtlıktan ibarettir.

Marks, insandan söz ettiğinde, özellikle çok derin ve keskin analizlerle Batı kapitalizmini, kültür, sanayi ve burjuvazi sosyal sistemini yerden yere vurduğunda, insan fıtratının bu sistemde gördüğü zararları dile getirdiğinde ve insanın varlıksal özgürlüğünü savunmaya başladığında bir mistik üslubu kullanır ve öyle ki insandan sanki bir mutasavvıf, Eflatuncu bir filozof, ahlakçı bir yazar ve hatta bir din adamı gibi bahseder.

Marks, özel mükiyet, işçinin kiralanması, paranın değerliliği ve rekabet ilkesine dayanan kapitalizmi mahkum ederken daha çok, aşkın bir öz olan insan hakikatinin bu sistemde kirlenmesi, parçalanması, eksilmesi ve kötü huyların, insanî huylarla yer değiştirmesi üzerinde durur.

Hatta Marks, kendi materyalizminden bahsederken insan ilişkisi konusunda ahlakçı bir filozofu andırır. Materyalizmin hangi sebeplerle komünizmin dayanağı olması gerektiğini ispatlamak istediği yerde materyalizme, aslında dinin veya en azından ahlak felsefesinin tekelinde olan ve Marksist sosyolojiye göre ta-

mamen idealist bir boyut taşıyan birtakım nitelik ve özellikler nispet eder:

"Materyalizmin kendi teorileri gereği özsel iyilik, akıl imkanlarının bütün insanlarda aynı oluşu, aşkın tecrübe gücü, adet, öğretim ve insanların faydalanmada eşit haklara sahip olması gibi konularda zorunlu olarak komünizme ve sosyalizme bağlı olduğunu görmek için fazla zeki olmaya gerek yoktur."

İnsanı savunmak ve proleterya sınıfını övmek için Hristiyanlığa saldırdığında bile bir Hristiyan üslubuna sahiptir ve ruhanî ahlak veya ahlakçı idealizmde geçerli olan kelimeleri kullanmaktadır:

"Hristiyanlığın sosyal öğretisi, şerefsizliği, alçaklığı, aşağılanmayı, boyun bükmeyi, tevazuyu ve özetle tüm düşük sıfatları öğütler. Bu alçaklığı kabul etmeyen proleterya sınıfı ise cesaret, öz saygı, gurur ve bağımsızlık aşkına ekmekten daha çok ihtiyaç duyar."

İnsandan ve proleterya sınıfından bahseden bu adam, acaba Marks mıdır, yoksa Jean Jack Rousseou, Ernest Renan veya Stuart Mille midir?

İnsanın kendisine yabancılaşmasından bahsederken tıpkı insanın gerçek, bağımsız ve kutsal özünü üstün melekelerin asıl kaynağı ve yaratıkların özgür, üstün ve metafizik zatı olarak öven bir dinci hümanist gibi konuşur.

"Bir işçi kendisini işine ne kadar çok adar ve yarattığı yabancı dünya ne kadar güçlü olursa kendisi ve iç dünyası o ölçüde yoksullaşır. Bu olgu insan için de geçerlidir. İnsan kendisini Tanrı'ya ne kadar çok adarsa kendisine olan ilgisi o ölçüde azalır.

Burada Marks'ın insandan söz ederken açıkça iç dünya ve dış dünya yahut "ben" ve "çevre" ayrımı yaptığını, özellikle daha da önemlisi bunları birbirinin karşıtı olarak ele aldığını görüyoruz.

Burada onun, bağımsız bir hümanizmi, kendi ifadesiyle, Tanrı, toplum ve tabiat karşısında kendi kendisine var olan insanî bir özü savunduğunu görmekteyiz.

Dine saldırıda insanın manevî yükselişi bunun da ötesine gider ve kutsal bir varlığa, Yüce Yaratıcının özüne dönüşür. Bu anlayışta mutlak ve kalıcı ahlakî değerlerin sembolü olan Tanrı, insanın kutsal ve metafizik özünün bir yansımasıdır.

Marks ve Engels, tüm eserlerinde insandan, ahlakî melekeler ve aşkın değerlerle donanmış bir gerçeklik olarak bahsetmektedirler: "Özgür, düşünen, iradeli; tarih, toplum ve tabiat karşısında bağımsız bir üst neden, namuslu, cesur, yaratıcı, hümanist, inancı uğrunda fedakar, başkalarına karşı sorumlu, kendi yazgı ve yapısının yaratıcısı, hatta kendi kavminin peygamberi ve kurtarıcı Mesih'idir."

Bu, insandan bahseden "filozof Marks"dır. Filozof Marks, kendi hümanizmini dolaylı veya dolaysız din, tasavvuf, ahlak felsefesi ve özellikle 18. yüzyıl hümanizmi ve 19. yüzyıl başlarındaki ahlakçı Alman sosyalizmi gibi unsurlardan alarak oluşturmuştur. Hatta öyle ki Piettre gibi kimseler filozof Marks'ın hümanizminde sözünü ettiği insanın bir tür "mistik veya manevî insan" olduğunu söylemektedirler. Bu söz abartılı değildir. Hatta bu aşamada onun, Marks'ın övgü ve tapınmasını hak eden, yeryüzünde iki ayak üzerinde yürüyen bir "tanrı insan" olduğu da söylenebilir.

Ne var ki filozof Marks susup da sosyolog Marks konuşmaya başlayınca onun söylediklerini hallaç pamuğu gibi attı ve evrenin tanrısal bağımsızlık arşına oturttuğu insanı başından tutup yere çaktı. Bilinçli ve otoriter iradesiyle hem Tanrı'yı yaratan hem de kendisini, tarihi ve tabiatı değiştiren o "büyük yaratıcı" birdenbire kendi ekonomik iş araçlarının, tarihin materyalist diyalektik kanununun belirlenmiş mahluku olan iş araçlarının mahluku oluverir. Bu iş aletleri iki şey yaratır: Biri "mal", diğeri "insan".

Sosyolog Marks, filozof Marks'ın "tanrılaşmış insan"ını aniden "eşyalaşmış insan"a dönüştürür. İnsanın yapısından söz ederken filozof Marks'ı çıldırtmasa bile en azından dehşete düşürür:

"Sosyalist insan için, tarih boyunca insanın yaratılması dışında emeğin ürünü olmayan hiçbir şey yoktur."

Marks der ki: "Ekonomistler, işin bütün servetin kaynağı olduğunu söylerler. Ama sonsuz iş bundan daha fazla bir şeydir. İş, bütün insan hayatının temel şartıdır. Hatta bir bakıma insanı da iş yaratmıştır. Gerçekte maymunu yaratan da insanın çalışmasıdır."

Engels, *"Maymunun İnsanlaştırılmasında Çalışmanın Rolü"* adlı kitapta şöyle der:

"Çalışmanın şeklini belirleyen, insanın kullandığı üretim araçlarıdır. Bu şekil, alt yapı olup sosyal sistem, mülkiyet türü, hukuk kanunları, hükümet, din, felsefe, edebiyat, sanat, ahlakî değerler, ideoloji ve kültür ona göre şekillenir. Bu şekil, daima o alt yapıyla uyum halindedir. Hatta kendisi de onun ürünüdür."

Sormak lazım: Yoksa insan ideoloji, kültür ve ahlakî değerler toplamından başka bir şey midir ki açıklanan iş şeklinin ürünü ve üst yapısı olsun?

Hepsinden daha önemli ve daha ürkütücü olanı ise, kapitalizm, sömürgecilik, sınıfsal çatışma, sosyalizm ve özel ve sosyal mülkiyet kavramlarına "sosyolojik Marksizm"de başka "felsefi Marksizm"de başka anlamların yüklenmiş olmasıdır.

Sosyolog Marks'a göre kapitalizm, insanlık dışı olduğu için değil, bugün artık uygulanması mümkün olmadığı için mahkum edilmelidir.

Şimdi de Marks'ın şu sözlerine dikkat edip insan, düşünce, sorumluluk ve ahlakî değerlerin rolünü, özellikle de adalet, sömürü ve köleliğin reddi ve sosyalizmin gerçekleşmesi gibi ideallerin üstünlüğünü görün:

"İnsanlar, yaşamlarının sosyal üretim döneminde kendi iradelerinin dışında var olan zorunlu ve belirlenmiş bir aşamaya girerler."

"Bu üretim ilişkileri, maddî üretim güçlerinin belli bir derecede gelişip ilerlemesiyle uyum içindedir. Bu ilişkiler toplamı, toplumun ekonomik yapısını yani belli şekillerde sosyal bilinçle

uyum halinde olan hukukî ve siyasî bir üst yapının kurulduğu gerçek temeli oluşturur."

"Maddî hayattaki üretim tarzı, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın yönünü belirler. İnsanın varlığını belirleyen bu beşerî bilinç değildir. Aksine onun bilincini belirleyen, sosyal varlığıdır."

"Sosyal ilişkiler genel olarak üretim güçleriyle bağlantılıdır. El değirmeni feodal toplumun, buhar makinası ise sanayileşmiş kapitalist toplumun göstergesidir."

Bu nedenle el değirmeni, çıkrık, kürek, çekiç ve örs ya da buhar makinası ve büyük sanayi aygıtları gibi üretim araçları üretim tarzını zorunlu olarak şekillendirir; bu üretim tarzı da toplumun alt yapısını oluşturur. Bu alt yapı ise kendi belirlenmişliğine uygun olarak hukukî, sosyal, ahlakî ve kültürel biçimleri ve özel sınıfsal ilişkileri meydana getirir.

Üst yapılardan biri mülkiyettir.

Üretim şeklinin el işi olduğu dönemde, üretim tarzı kişisel olduğu için özel mülkiyet üst yapısı ile uyumlu idi.

Ne var ki makina üretim şeklini değiştirdi ve kollektif üretim şekline dönüştürdü. Alt yapı kollektifleşirken buna karşı olan bireysel mülkiyet şeklindeki üst yapı yerini korudu. Sanayileşmiş kapitalizm, kollektifleşmiş üretim alt yapısıyla bireyselliğini korumak istediği mülkiyet üst yapısı arasında çelişkiye düşer. Bu uyumsuzluk zorunlu olarak devrimle sonuçlanır. Yani üretim alt yapısı, kendi kollektif mülkiyet anlayışıyla uyumlu bir üst yapı ister. Sosyalizm, makinalaşma alt yapısıyla uyumlu bir üst yapının gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.

Acaba bu kesin analiz ve yorumdan, makina öncesi dönemlerin bütün sosyal sistemleri, sınıfsal ilişkileri, dinî gelenekleri, ahlakî eğilimleri ve adlî ve hukukî yapılarının açıklaması elde edilemez mi?

Hatta kölelik bile açıklanamaz mı? Çünkü Marksist eserlerde açıklandığı ve diyalektik materyalizmin tarih felsefesindeki bu

kurala göre çıkarsanabildiği gibi kölelik de tarımsal üretim tarzına özgü bir sosyal üst yapıdır. Yani ilk komünal toplumun avcılık şeklindeki üretim tarzından toprak ü zerinde tarımsal üretim şekline geçtiği andan itibaren üretimde iş güçlerinin istihdamına ihtiyaç doğmuştur. Tarihin bu belirlenimsel zorunluluğu, hayvanları ehlileştirerek, insanları ise köleleştirerek istihdam etmeye yol açtı.

Bundan dolayı her sosyal sistem ve tarihsel dönemde mevcut durum, sahip oldukları araçların şekli tarafından belirlenmiş maddî üretim tarzı ile uyumlu bir şekilden ibaretti.

Marksist sosyoloji ve tarih felsefesinde, sosyolog ve ekonomist Marks'ın, filozof ve antropolog Marks tarafından yaratılan tanrılaşmış insanı gömmek için kazdığı bir mezarla karşılaşırız.

Burada ünlü Marksist filozof Edward Berth'in şu sözü çok anlamlıdır: "Marksizm, bir üreticiler felsefesidir."

Tarih, toplum, hayat, kültür ve ideallerin açıklanıp analiz edildiği böyle bir mantıkla, kapitalist sistemde yok oluşa sürüklenen ahlak, hümanizm, değer ve insanî özden bahsetmenin ne anlamı olabilir?

İnsan tarih ve toplumunu tahlil ederken kuru bilimsel görüşe ve insanlığın yazgısı ve serüveni boyunca var olan gerçeklerin tekelci kabülüne bu derece vefalı kalmak isteyen Marks'ın, (kendisi yeterince tereddütlü olmakla birlikte onu bilimsel açıdan ve gerçeklerin analizi bakımından kabul etmek şartıyla) el işi ve tarımsal üretim dönemleri süresince "hakikat, değer, zulüm, adalet, özgürlük ve kölelik"ten söz etmesinin fantaziden öte ne anlamı olabilir?

Bu bakış açısına göre sadece Marks öncesi sosyalistlerin hayalperest olduklarını söylemek yetmeyecek, daha da ötesi, kölelik, feodalizm, sömürü, haksız özel mülkiyet, dinler, adetler ve kemikleşmiş hurafe kültürler ile mücadele eden bütün adalet sevdalılarının, kurtarıcıların, önderlerin ve halk kitlelerinin de boş işlerle uğraştıklarını ve kendi zamanlarının üretim şeklinin be-

lirlenimci gereklerine vakıf olmadıkları için hayalci davrandıklarını söylemek gerekecektir. Eğer materyalist tarih felsefesini ve bilimsel sosyolojiyi bilselerdi, kendi dönemlerinin sosyal ve hukukî durumunu, özel mülkiyet ve kollektif ilişkilerini, insana aykırı olmasına rağmen ekonomik alt yapıya uygun üst yapılar olarak kabul etmeleri ve "makina" adlı beklenen Mehdi gelip çalışmayı kollektif şekle dönüştürünceye kadar sabretmeleri gerekirdi. İşte o zaman dinlerin vadettiği cennet, diyalektik bir mucizeyle kapitalist sanayi toplumunda gerçekleşecek ve insan orada "mutlu bir tanrı" olacaktır.

Peki, bu makina yapımı, mutlu tanrının hangi değerleri ve ahlakî hasletleri olacaktır? Burjuvazi sisteminin eseri olan ahlakî hastalıkları nasıl iyileştirecektir?

Ahlakî hastalıklar da neyin nesidir? Eğer ekonomik üretim şeklinin belirlediği her ahlak üst yapı ise o takdirde değer ölçüsü olacak ahlak ilkeleri nelerdir?

Marksist projenin mimarı ve pratik sembolü olan Lenin, Marksizm'in pratik gerçekliğini daha yakından ve daha somut olarak fark ettiği için Marks'ın burjuvaziye karşı kendisinden söz ettiği mistik hümanizmini bir kenara atarak resmen şöyle der:

"Ahlak ilkelerinin bizim için insan toplumu dışında bir varlığı yoktur. Böyle ilkeler yalandır."[21]

İslam'ın insan, ahlak ve tarihle ilgili böyle bir ruhsuz tasvir ve aşağılık yoruma nasıl baktığı bilinmektedir.

Marksizm neden, insana verdiği tüm tanrısal değerleri ondan bir anda çekip alıyor ve kendi tanrısını tarih felsefesinde, diyalektik materyalizmin belirlediği bir ırmağın zorunlu akışına kapılmış bir kaya, sosyolojide üretim araçları tarafından şekil değişikliğine uğratılan bir mal, nihayet sosyalist sistemde bir toplum yapısında baştan aşağı örgütlenmiş ve programlanmış bir unsur olarak görüyor?

[21] Lenin, "*Din Hakkında*"

Marksizm kalıbında ortaya çıkan böyle bir trajik yıkım, insan için belirlenmiş ve kaçınılmaz bir kaderdir. Çünkü insanı tarif eden ahlakî değerlerin veya insanî öz kutsallığının mantıksal ve bilimsel bir temeli yoktur. Mecburen onun kökenini ya yaygın natüralizme düşen ve mevcut insanı hayvanlar ve nesnelerle aynı safa koyan maddî tabiatta araması gerekecek ki Marks bunu şiddetle reddetmektedir ya da bu kökenin madde olduğunu kabul etmesi gerekecek ve dünyayı cansız bir mekanik sistem olarak görerek çağdaş materyalizme, yani kendi deyimiyle kaba maddeciliğe düşecektir. Ancak Marks bunu da reddetmektedir.

Marks ve takipçisi Engels, aşağılık natüralizm ve kaba materyalizmin dar kalıplarından kurtuluş adına yola çıkarak diyalektiğin keşfedilip materyalizmle birleştirilmesi sayesinde onun bütün kötü sonuçlarından uzak kalacağımızı bildirmektedirler. Çünkü diyalektik, insanı maddî bir nesne veya değişmez bir varlık olarak değil, çatışma halindeki karşıtlık ve kendini oluşturma sentezine dayalı "olmakta olan" bir hakikat olarak inceler.

Eğer Hegel kendi diyalektiği için böyle bir fazileti kabul etseydi sözü düşünülmeye değerdi. Zira o, insanı, maddî dünyanın kendi antitezi olarak alındığı "varlığın mutlak ide"sinin nihaî sentezi olarak görüyordu. Bundan dolayı insan, tabiat ve madde ile olan ilişkisinde Hegel diyalektiğine göre ilk neden ve üstün öğedir. Fakat Marks, kendi ifadesiyle, maddeyi idenin önüne geçirerek onun teorisini ters çevirmiştir. İdenin maddeden kalkarak belirlenmiş bir şekilde insanda yol bulduğunu bildirmiş ve insanın düşünen, bilen ve iradeli bir zat olduğunu inkar etmiştir. Marks, Hegelci diyalektik ve insan hakkında yaptığı yorumun aynısını iş konusunda da yapar: "Hegel'e göre başı üzerinde yürüyen insan böyle bir ters çevirmeyle şimdi ayakları üzerinde yürümekte ve hareket etmektedir."

Fakat Müslüman bir yazar, Marks'ın bu sözünü şöyle eleştirmektedir: "Acaba insan, gerçekten başı üzerinde yürüyen bir varlık değil midir?"

Marks, kendi materyalist diyalektiğini ispatlamak için "Bir ırmağa iki defa girilmez." sözüyle her şeyin değişmekte olduğunu ifade eden antik Yunan filozofu Herakliteitos'u yardıma çağırır. Marks, Hegel diyalektiğini ters çevirdiyse Herakleitos diyalektiğini yerle bir etmiş demektir!

Herakleitos her şeyin değişim ve dönüşüm halinde olduğunu söylemekle birlikte resmen ve açıkça iki değişmez esasın bulunduğunu da kabul ediyordu: Birincisi "ateş" dediği kutsal cevher, diğeri ise "logos" adını verdiği sabit bir mantıksal düzendir.

Bu diyalektik ile Marks'ın Lenin tarafından "Varlıkta sabit kabul edilen tek ilke, değişmezlik ilkesidir." sözüyle ifade edilen maddeci diyalektiği arasında en ufak bir benzerlik yoktur.

Hatta aksine bu diyalektiğin, özellikle Zerdüştîlik, Maniehizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinler ve Doğu tasavvufundaki mistik karşıtlık görüşü ile çok benzer ve ahenkli olduğu söylenebilir. Zira bu görüşte dünya ve insan, hayır ve şer, Ahura ve Ehrimen, aydınlık ve karanlık, insan ve şeytan gibi zıtlıkların mücadelesine dayanmasına rağmen aynı zamanda iki sabit esası vardır: Biri evrenin tekamül sistemi, diğeri evrene hakim olan kutsal öz veya ebedî ruhtur.

Fakat bu iki değişmez ilkeyi reddeden ve sadece "zıtlık temeline dayalı mutlak değişim"i kabul eden Marks diyalektiğinin, "hümanizm" ya da "ebedî ahlak değerleri"ne dayanmaması gayet doğaldır. Çünkü bu "akan ırmak"ta dayanılabilecek hiçbir şey yoktur. Bundan dolayı Marks'ın hümanizmi savunurken dayanak edindiği "insanlık cevheri" ve "ahlakî değerler"in, Marksist toplumda değişken ve itibar edilmez maddî niteliklere dönüşmesi normaldir. Çünkü her sistem, ekonomik üretim durumuna göre şekillenir ve rol oynar; hiçbir ilke yerinde kalmaz ve Lenin'in ifadesiyle "Her ahlakî ilke yalandır!"

İblisi insanın tanrısal boyutunun karşısına yerleştiren İslam, bu boyutun kökeninin maddî tabiattan, maddeden ve toplumun üretim alt yapısından ayrı bir üstün kaynak ve onun da evren

ve toplumun karşıtlığı ve değişikliği akımında aynı ebedî zat ve sabit ilke olduğuna inandığı için üstün ve değişmez ahlakî değerlerden, iyi ve kutsal fıtrattan ve insan türünü oluşturan aşkın unsurlardan söz edebilir.

Marks, "İnsan fıtratı iyilik üzeredir." diyor ama ilk olarak, maddî dünyada iyilik nedir? İkincisi, her şeyin değişime uğradığı bu mutlak akımda değişmez bir unsurdan söz etmek tamamen diyalektiğe aykırı bir ifadedir.

Tabiatın bilimsel tecrübesine uygun olarak her şeyin "oluş ve bozuluş"a tabi olduğunu kabul eden İslam, bu süreçte yer almasına rağmen bu evrende bakî kalan değişmez bir tekamül yönüne inanmaktadır.

"Onun zatı dışında her şey yok olacaktır." (28/Kasas Suresi, 88)

Yani, O'na yönelenden başka herkes yok olmaya mahkumdur. İslam'ın insan hakkında bilim ve gerçeğe aykırı hiçbir hükmü yoktur. Onun topraktan meydana geldiğini kabul eder. Fakat onun tabiatında fıtrat denen ve evrenin mutlak iradesi Allah'ın yansıması olan toprak dışı bir istidat vardır. Böylece insan, tekamül hareketini kendi iradesiyle Tanrı'ya doğru devam ettiren düalist bir varlıktır. İşte bundan dolayı sorumluluk ve iyi tabiat kelimeleri onunla ilgili olarak anlamlıdır.

"Bu, Allah'ın insanları kendisi üzere yarattığı fıtratıdır." (30/Rum Suresi, 40) Ancak bu şekilde, doğru ve mantıksal bir hümanizmden söz edilebilir. Bu, ne materyalizm çukuruna düşen ne kör diyalektik materyalizmin bilinçsiz ve iradesiz oyuncağı olan ne de aynı zamanda soyut bir metafizik ide haline gelerek gerçekten, tabiattan ve toplumdan kopan bir hümanizmdir.

Böylece İslam, Marksizm'in aksine adalet, üstünlük, liderlik, bilinç, sorumluluk, ahlakî değerler ve insanî özellikler adlı ilkeleri bütün sistemlerde ve bütün insanlık tarihi boyunca savunabilir ve bunların ortaya konmasını veya gerçekleşmesini asla buhar makinasının keşfine bağlamaz.

Sonuç

Sonuç artık yeterince açıktır. Son cümleyi yeniden okuyalım:

"Rönesans'tan sonraki hümanizm, yani tüm insancıl aydınlar, bütün umutlarını din yerine insanın sorumluluğunu üstlenmesine bağladılar. Hümanizm, yeni çağın bütün ateist ekollerinde kutsal bir kelime haline gelmiştir. İlk mantıksal analizde kutsallığını kaybeder ve hayalî bir sözcük olur. Ütopik değerleri ve platonik ideleri edebî bir terim gibi anlatır. Güzel ve aşkın olduğu ölçüde gerçek dünyada kabulü ve açıklaması imkansız bir kavramdır.

Aslında hümanizm, dinin, kültür ve ahlaka armağan ettiği ilahî değerler toplamıdır. Yeni ideolojiler, dini reddetmekle hümanizmi açıklamaktan aciz kalmışlardır. Neticede kendilerini tutucu bir şekilde realist sayan bu ekoller, hümanizmi savunmada Eflatun'dan daha idealisttirler. Kendilerini hümanizmin savunucusu olarak adlandırdıkları ölçüde hümanizmi maddeci bir fanatizmin içine hapsetmektedirler. Zorunlu olarak, daima kurtuluş çabası içinde olan insan faciaya ulaşır.

Diktatörlerin ve köle sahiplerinin zulmünden kaçıp büyük dinlere sığınan ve peygamberlerin izinden yürüyen insanlar, cihat ve şehadetlerden sonra din adamlarının, halifelerin ve Brahmanların tutsağı olmuştur. Daha da kötüsü, papanın zorba bir Yehova gibi gökteki Tanrı'nın temsilcisi olarak yeryüzünde hükmettiği Orta Çağ kiliselerinin kara ve korkunç baskısına maruz kalmıştır. Siyaset, mülkiyet ve imandan oluşan kudret üçlüsünü eline almış, akıl ve bilim de ona seyislik yapmıştır.

Nesiller, kurtuluş arayışında insanın ilim ve özgürlüğe ulaşması için mücadele ve fedakarlık yaptı, kurbanlar verdi, onu din adıyla başının üstüne koyduğu şeyin esaretinden kurtarmak için Rönesans'ı gerçekleştirdi.

Liberalizme kavuşur kavuşmaz teokratik bir yöntem yerine demokrasiyi kurtarıcı şemsiye olarak benimsedi.

İnsan, içinde aynı ölçüde demokrasinin yalancı, teokrasi ve liberalizmin de oyun alanı olduğu acımasız kapitalizmin tuzağına düştü. Bu alanda sadece süvariler hücuma geçiyor, özgürce rekabet edip yağma yapıyorlardı. İnsan yine ilim, teknik ve hayatı kendi yüksek ihtiras ve çılgın mefaat yörüngesinde döndüren azgın güçlerin savunmasız kurbanı oluyordu.

Makinanın korkunç bir hız kattığı şahsî isteklerin sersemletici dönüşünden kurtuluş ve eşitlik arzusu, insanı isyana sürükledi ve bu isyan nihayet komünizmle noktalandı. Tek kelimeyle içinde yalnızca Tanrı bulunmayan Orta Çağ kiliselerinin aynı boğucu ve bağnaz gücü vardır. Bu defa insana Tanrı'nın hayalî temsilciliğiyle değil, bilakis proleteryanın sahte temsilciliğiyle hükmeden ve aynı zamanda kendilerini mutlak hakim ve özel malik olarak gören papalar; nübüvvet, imamet ve ruhaniyetin manevî makamına da sahip olurlar ve ilim, inanç, ahlak, sanat ve edebiyatı dahi dikte ederler.

Bugün komünizmin kapalı dünyası, tıpkı evlilik için söylenen şu darbımeseldeki durum gibidir:

"Evlililk öyle bir kaledir ki dışındakiler oraya girmek için, içindekiler ise oradan çıkmak için can atarlar."

Fakat ruh asla ölmez. Ruhtan kastım, Kur'an'ın sözünü ettiği şeydir. Ruh, bireysel can değil, aksine tıpkı İsrafil'in sûru gibi bir asrın ölü bedenine ve iskeletine mucizevî bir şekilde üflenen hayat verici ve hareket ettirici tanrısal bir güçtür. Onun kurtuluş arayan ruhunun ölmesi ve insanlığın gömülmesi için hazırlanmış olan kabristan infilak eder. O an yeni bir kaynama ve kıyamet başlar; insanlık, başka bir hayat ve farklı bir dönem yaşar.

Şimdi o ruh, insanlığın kendi varlıksal çıkmazına dayandığı bu ruhun cesedine üflenmekte ve hem Batı'nın kapitalizm tecrübesiyle ilgili kötü anıları bulunan hem de başını komünizm çıkmaz sokağının duvarına çarpan bu sıkıntılı ve kurtuluş arayıcısı insanlık, o meyhane ile bu mabet arasında üçüncü bir yol aramaktadır. Bu üçüncü yolun, Üçüncü Dünya'nın başlatması gereken bir dava olduğu ortadadır.

Geleceğin ufkunu daha aydınlık ve müjdeli kılan husus şudur: Kapitalizm ve Marksizm'in oluşturduğu her iki dünyada, insanî bilince ulaşan güçlü ruhlar baş kaldırmakta ve kapitalist makinacılığın kulak tırmalayan gürültüsü arasından yozlaşmış insanın trajedisini haykırmaktadır. İnsan, hedefsiz bir liberalizm ve aldatıcı bir demokrasi maskesi arkasında tek boyutlu hale gelmekte, tükenmekte, kendisine yabancılaşmakta ve sonunda kendi insanî mahiyetini kaybetmektedir.

Bu kutupta o ruh, toplumun bütün boyutlarını baskı altında tutan despot güce rağmen feryat eder, sesini etrafına çekilen kalın ve yüksek duvardan zamanın kulağına ulaştırır ve her gün biraz daha yükseltir ve yayar.

Temeli yeni atılmakta olan bir geleceği şimdiden tasvir etmek için henüz erkendir. Ama onun yönünü tahmin etmek mümkündür.

Bu yeni davetçilerin ortak yönü, şu gerçeğe inanmaktır. Batı kapitalizm ve komünizminin insanı sevk ettiği her iki yol da "insanî trajedi" ile sonuçlanmıştır. Bundan dolayı insanın kurtuluş yolu bu iki yoldan dönmededir.

Bütün bu feryatlar, çağrılar, mesajlar ve çabalarda bu olumsuz ortak yön dışında olumlu bir ortak yön de aramak gerekir. Bu olumlu yön, ruhu arama ve ona duyulan ihtiyaçtır.

Bunu "dine yöneliş" olarak açıklamak aşırı iyimserlik olabilir; fakat bunun bir çeşit "aşkın maneviyatçılık" olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü görünürde birbirine karşıt olan her iki dünyada da insanın trajedisine karşı feryat eden birçok aydın, "günümüz insanının felsefî ve ahlakî maddeciliği"nden, "insanın gerçek ve aşkın özünün bozulması"ndan, "bütün metafizik değerlerin çiğnenmesi"nden ve nihayet "insan fıtratının derinliklerinden ışıldayıp onun varlığını eriten, hayatını aydınlatan, bütün tabiat dünyasına can veren, aşk ve değer katan tanrısal güneşin batışı"ndan rahatsız olduklarını söz, düşünce ve konuşmalarıyla açıkça ortaya koymuşlardır.

Bugün artık filozof Heidegger, 19. asırdaki Hegel ya da Feuerbach gibi konuşmuyor. Bilimde modern fiziğin önde gelen isimlerinden Max Planck artık Claude Bernard'ın dediklerinden farklı şeyler söylüyor. Birincisi (Heidegger) Mesih'i insanda ararken ikincisi (Max Planck) Tanrı'yı fizik dünyada aramaktadır.

Modern edebiyat ve sanat, korku ve hasret içinde, insanın boşluğunu, yozlaşmasını, içini kaplayan ölümcül yalnızlık ve karanlığı işlemektedir.

Eliot, Steinberg, Guenon, *"Doktor Jivegou"*nun yazarı, Toynbee, Erich Fromm, Senghor, Uzgan ve Ömer Mevlüd bir şekilde ışığı aramaktadırlar.

Hatta çağımızda, "damarların birbirine bağlanması" ve "canlı dokunun vücut dışında korunması" konusunda iki Nobel ödülü alan ünlü fizyolojist Alexis Carrel, duadan, rahatlıkla, ahlakî ve psikolojik açılım ve olgunlaşmada ve hatta insanın varlıksal gelişimini uyumlu hale getirmede etkili olan bir faktör olarak söz edebilmektedir.

Komünist dünyayı çevreleyen hisarların içinde devletin din karşıtlığının yeniden şiddetlenmesi, resmî diyalektik materyalizmin dikte ettiği dogmalara karşı çıkan yeni kuşak yazar, sanatçı ve düşünürleri sindirmek için hakim partinin sert önlemlere baş vurması ve irticaî fikirlerin, dinî ahlakın, burjuvazi görüş ve eğilimlerin peş peşe geri dönüp baş kaldırmaları karşısında düşünce kontrol örgütlerinin tehdit ve suçlama başlatması, komünizmin tanrısız kiliselerinin insanlardan oluşturduğu cansız bedene "Mesih ruhu"nun üflendiğini ve insanî yeniden dirilişin hayat ve hareket kazandığını göstermektedir.

Bugün artık tanrıtanımazlığı insanın kurtuluş şartı olarak gören Marks'ın ve Tanrı'nın öldüğünü gururla ilan eden Nietzsche'nin aksine, Sartre gibi ateist bir filozof bile Tanrı'nın evrende bulunmayışından korku, keder ve üzüntü ile söz etmekte ve bunu insanın anlamsızlığının, varlığın saçmalığının ve değerlerin red-

dedilmesinin nedeni saymaktadır. Allame İkbal bundan otuz yıl önce "Bugün insan, her şeyden çok evrenin manevî bir yorumuna muhtaçtır." diyordu.

İkbal'in ifadesinde saklı olmakla birlikte ona şunu da eklemek gerekir: "O, insanın da manevî bir yorumuna muhtaçtır."

Anlaşıldığı üzere, bir dönemin bitip yeni bir asrın başladığı sınırda bulunmaktayız. Hem Batı medeniyetinin hem de komünist ideolojinin, insanın kurtuluşunu sağlamaktan aciz kaldıkları, onun kaderini tehlikeye sürükledikleri ve yeni ruhun her ikisinden de acı çektiği bir dönem. Asrın başı, insanın kurtuluşu peşinde başka bir yol denemeye ve başka bir yön tutmaya kadar varır. İnsanın kendi özünü kurtaracağı ve şu anda ruhunu ve ışığını kaybetmiş olan bu tabiatın tavanına güneşin kutsal fanusunu asacağı bir asır. Kendisine yabancılaşmış olan insan, onun ışığında kendi fıtratına yönelir, kendisini bulur ve kurtuluş yolunu görür.

Bu yeni hayat ve harekette İslam'ın büyük bir yeri vardır. Çünkü İslam hem saf tevhit inancıyla evrenin derin manevî yorumunu gösterir –bu hususta o, idealist ve aydınlanmacı olduğu kadar akılcı ve mantıksaldır– hem de Adem'in yaratılış felsefesi ile hümanizmin özgür, bağımsız ve aşkın özünü gösterir. Bu noktada İslam ilahî ve idealist olduğu kadar yeryüzü gerçeğinin ve bu evrenin somutluğunun içinde yer alır.

Özellikle bu bakımdan İslam, sadece felsefî ve ruhî bir ihtiyaca cevap vermekle ve ahlakî bir ekol ortaya koymakla yetinmez; bunun yanı sıra tevhidî dünya görüşünü ve hümanizm anlayışını da gerçek dünyada gerçekleştirmeye çalışır. Zihinsel felsefeler ve mistik dinler gibi, insanı din ve dünya, inanç ve eylem, ide ve gerçek arasında parçalamaz. Lui Gardet'nin ifadesiyle "İslam hem din hem de ümmettir."

Kapitalizmin ve Marksizm'inin bir kenara atılmasıyla başlayacak olan böyle bir gelecek ne takdir edilmiş ne de önceden hazırlanmıştır. Bilakis onun oluşturulması gerekiyor. Şüphesiz iş-

te o zaman İslam onun kuruluşunda kendisine yaraşır rol ve payı alabilir; kendisini asırlardan beri süregelen katılık, hurafe ve karışıklıktan kurtarır ve eski kültür yığını olmaktan çıkarıp canlı bir ideoloji haline getirir. Bu, gerçek Müslüman aydınların üstlenmesi gereken bir sorumluluktur. İslam sadece inziva ve irtica köşesinden çıkıp bir inanç Rönesansı yaşadıktan sonra inanç savaşları alanında, çağdaş insanın yeni ruhunun farklı bir insan ve farklı bir dünya kurma çabasında olduğu bu meydanda aracı ve örnek olacak, zaman sahnesinde ve düşünce alanında hazır bulunacaktır.

Bu, ayakları yere basmayan bir öneri değil, aksine bir sorumluluktur. Bunu gerekli kılan sadece İslam çağrısının özü değildir. Aynı zamanda Kur'an'ın açık mesajı da gerçek müntesiplerini buna davet eder:

"De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola ulaştırır. Böylece biz sizin insanlara örnek olmanız, elçinin de size örnek olması için sizi orta bir ümmet kıldık." (2/Bakara Suresi, 142,143)

Gördüğümüz gibi, İslam davetinin ve özellikle İslam'ın insan anlayışının derinlik ve genişlik bakımından kapsamlılığı ölçüsünde onun, başta hümanizmden söz edenler olmak üzere ideolojilerle karşıtlık ve mücadelesi de çok ciddi ve kapsamlıdır.

***

Eski veya yeni, bugün insanı kendilerine çağıran ideolojiler genel olarak şunlardır: Hristiyanlık, Budizm ve Hinduizm gibi mistik dinler, değişik görünümler altında materyalizm, Batı liberalizmi, nihilizm, egzistansiyalizm ve Marksizm.

Marksizm dışındaki dinî veya din dışı diğer bütün ideolojiler, sınırlı veya tek boyutlu ideolojilerdir. İslam onlarla, sadece ilgilendikleri insan boyutu konusunda mücadele etmektedir.

İslam'ın Hristiyanlık ve mistik Doğu dinleriyle sadece dinî alanda bir karşıtlığı söz konusudur. Materyalizm ile felsefî bir karşıtlığı, egzistansiyalizm ile insanî ve buna bağlı olarak ahlakî bir ih-

tilafı, liberalizm ile sosyoekonomik bir çatışması vardır. Nihilizm ile aslında mukayese etmek bile yersizdir. Çünkü nihilizm (hiççilik), her şeyi serbest bırakmaktadır. İslam, bunlar arasında çok boyutlu ve tam bir ideoloji kurmuş olması nedeniyle sadece Marksizm ile bir din ve ümmet olarak mücadele etmektedir.

Bütün bu modern ideolojiler arasında sadece Marksizm bu özelliğe sahip olduğundan, insanın maddî ve manevî, felsefî ve bilimsel, bireysel ve toplumsal, ekonomik ve ahlakî bütün yönlerini kendi somut materyalist dünya görüşü temelinde kapsamaya çalışmaktadır. İşte bundan dolayı materyalizm tehlikesi bu sistemde insanı bütün açılardan kuşatmaktadır.

Tarihin bütün dinleri arasında da yalnızca İslam bu özelliğe sahip bulunmaktadır. Hristiyanlık ve Budizm'de olduğu gibi insanın sadece Tanrı ile ilişki biçimi ve ruhsal arınma yönüyle sınırlı değildir. Benimsenen felsefî dünya görüşünden bireysel hayat tarzına kadar her alanda kendisini insanın çeşitli boyutlarını içeren kapsamlı bir ekol olarak takdim eder. Birbirine karşıt iki düşünce üssü ve dünya görüşüne sahip olan bu iki ekol, insanın karşısına geçip onu kendilerine çağırırlar.

Bu iki ekolden hiçbirisi parçalanma kabul etmez. Çünkü ilk olarak her birisi bütün boyut ve ögelerini diğeriyle tamamen çelişen kendi özel dünya görüşü üzerine kurmuştur. Bir boyut veya ögenin eklenmesi veya kaldırılması sistemin tamamen çökmesiyle sonuçlanır.

Ayrıca her ideoloji, bütün ögeleri aynı ruh, cevher ve özel hedefe bağlı olan bir bütündür. Bir ideolojinin parçalanması, onun ölümü ve cansız bir beden gibi yarılması demektir. Tamamlanmış ve olgunlaşmış birer sistem olan bu iki ekol, her bakımdan birbirinin karşısında durmaktadır. Henry Martinet'nin de teyit ettiği gibi "Marksizm, bu yüzyılın çeşitli dönemlerinde ele geçen uygun siyasal ve ekonomik zeminlere rağmen Uzak Doğu ve Latin Amerika ülkelerinin aksine hiçbir İslam toplumunda başarılı olamamıştır. Bunun nedenini sadece İslam'da aramak gerekir." Niçin? Çünkü Budizm ve Hristiyanlığın aksi-

ne İslam, Marksizm'e yalnız felsefî bakımdan değil bütün yönlerden karşı durabilmiştir. Çünkü onun bağımsız bir mesajı vardır.

Marks hümanizmi, materyalizm temeline dayanması sebebiyle insanı "edebî övgü" aşamasında göklere çıkarırken bilimsel analiz aşamasında özsel kökenini topraktan saydığı için sonunda "şey olma" yönünde baş aşağı sürüklemektedir. İslam ise kendi ilahî hümanizmini tevhit esasına dayandırdığı için insanı "bilimsel analiz" aşamasında toprak ile tarif eder, "varlıksal övgü" aşamasında ise topraktan Tanrı'ya yani metafizik mutlak değerlere doğru yükseltir.

Marksizm, değerleri ekonomik üretim şekline dayalı olarak açıklanabilen göreceli ve üst yapısal olgular saydığı için bütün ahlakî değerleri maddî kazanç seviyesine indirir.

İslam ise değerleri Allah'ın sıfatlarının insandaki tezahürü olarak gördüğü için ekonominin temel oluşunu kabul etmekle beraber onun gerisinde bir değerler sistemi gösterebilmekte ve esas ile ülküyü birbirinden ayırabilmektedir. İnsanda "toprak ve Tanrı" şeklinde bir düalizmi kabul ettiği için insan hayatını da fayda ve değer yahut "ekonomi" ve "ahlak" şeklinde bir düalizm ile açıklayabilmektedir. Mistik dinler ve Marksizm'in aksine hiçbirini diğerine feda etmemektedir.

Marksizm, Hegelcilik karşıtı diyalektiği materyalizme ve maddî üretim araçlarını da diyalektiğe yamamak suretiyle insanı bir irade olarak tamamen yok eden ve sonuçta insanın sorumluluğu ilkesini açıklamasız bırakan "araçlara bağlı bir materyalist determinizm"e ulaşır.

İslam, insan tarihinin sürekli ve ilerlemeci hareketini ve toplumun bilimsel kanunlara dayalı olduğunu kabul etmesine rağmen insanın iradesini, üretimsel ve sosyal gereklerin istemsiz ürünü olarak değil de aksine varlık aleminin küllî iradesinin tezahürü ve kendi varlıksal özünün yansıması olarak yorumladığı için onu asla korkunç materyalist determinizm (maddeci belirlenimcilik) çukuruna düşürmez, "hürriyet ve iniş" bildirmek

suretiyle insanı, Doğu dinlerinin tutsak ettiği gaybî kadercilik bağından kurtarır.

Marksizm, dini inkar etmek istediğinde Tanrı'yı "insanın ontolojik hakikatinin dışsal yansıması olarak kabul eder, insanı ise dünyada Tanrı'nın yerine koyar. Fakat kendi tarihsel materyalizmini ispatlamak istediğinde, Tanrı'yı yaratan bu insan, ekonomik üretim araçlarının yaratığı oluverir!

İslam insanı, Tanrı, insan ve tabiatın anlamlı bir ahenk ve amaçlılık içinde göründüğü tevhidî dünya görüşü içine yerleştirir.

İnsan türünün aslî varlık cevheri olarak Adem'i, içine Tanrı'nın ruhu üflenmiş bir toprak diye tanıtır. Yani maddîlik ile kutsallık arasında bir varlık. İşte o zaman Tanrı'nın emanetini yalnızca insanın avucuna koyar. Böylece insan sorumluluğunun temeli için madde ötesi bir kriter belirler. İblis, Havva ve isyan hikayesiyle, akıl ve aşkı onun varlıksal cevherine yerleştirir. İnsanın, tanrısal belirlemenin dışında bağımsız bir varlık olduğunu resmen tanır. Cennetten yeryüzüne iniş ilkesiyle onu, sıkıntı, karşıtlık, irade, aşk, bilinç ve sorumluluk sayesinde cenneti kazanması ve nihaî kaderini kendi elleriyle belirlemesi için bu dünyanın hayat yolcusu yaptı. Kıyamet, *"Kişinin kendi elleriyle yaptıklarına baktığı gün"*dür. (78/Nebe Suresi, 40)

Bütün mutlak ve aşkın değerlerin sembolü olan Allah'a bilinçli ve aşıkça bir ibadetle, bu değerleri göreceli olarak kendisinde geliştirir. Böylece tabiatta kendi varlıksal özüne daimî bir saflık ve yücelik kazandırır. Özsel ve türsel "mutlak olgunluk arayışı" yönündeki duygusal lütfu takip eder. Tabiî bir şey olan "toprak"tan uzaklaşır ve kendi varlığını tevhide dayandırmakla, bir dünya görüşü, ahlak felsefesi ve hayatın anlam ve gayesi olarak kurtuluşa ulaşır.[22]

***

[22] İslam Peygamberi işte bundan dolayı davetini sadece tevhit şiarıyla başlatır ve üç yıl boyunca bu şiarı tekrarlamaktan başka bir şey yapmaz. Bu şiarda tevhidin nihaî hedefini "insanın kurtuluşu" olarak açıklar. "Allah'tan başka tanrı yoktur deyin, kurtulun."

Eğer Marksizm ve İslam karşıtlığındaki insanı özetle tasvir etmek istersek bu iki zıt anlayışa ait şu görüşleri elde ederiz:

1- Marksizm, mutlak bir materyalist dünya görüşüne dayandığı için insanı hem öz hem sıfatlar hem de tekamül derecesi bakımından maddenin dar sınırlarının ötesine taşıyamaz. Mecburen onu diğer varlıklarla aynı kategoride ele alır ve bilinçsiz ve hedefsiz tabiatın dar hücresine hapseder.

İslam ise tevhidî dünya görüşüne sahip olduğu için insanı tanrısal bir zat olarak açıklayabilmekte, ona fizik ötesi sıfatlar kazandırmakta ve onun tekamül seviyesini sonsuza kadar yükseltebilmektedir. Böylece insanı bilimlerin çizdiği sınırların da ötesinde sınırsız ve anlamlı bir dünya görüşünün içine yerleştirebilmektedir.

2- Marksizm yalnızca klasik fiziğin konusuna giren maddeye inandığı için insanın özsel ihtişam ve aşkın asaleti sözleriyle sunduğu övgüleri, materyalist analiz yaparken ondan geri almaktadır. Filozof ve hümanist Marks'ın nazarında Tanrı kendi fıtratının dışsal tecellisi ve kendisi de Tanrı'nın yaratıcısı olacak derecede yüceltilen insan, materyalist ve sosyolog Marks'ın ideolojisinde aniden el işi, tarım veya sanayi üretim araçlarının mahsulü bir mala dönüşüverir.

İslam, maddî tabiatı ve insan fıtratını aşkın varlığın ve mutlak bilincin iki ayeti olarak yorumladığı için insan ile çevre arasındaki çift yönlü etkileşimi kabul edebilmekte ve aynı zamanda bizzat insan, nedenler zincirinde bir neden olarak işlev gördüğü ölçüde kendi insanî konumunu tabiatta ve toplumda her iki determinizm şeklinden bağımsız olarak sürdürebilmekte ve son tahlilde maddî, tarihsel ve sosyal fanatizm çukuruna yuvarlanmaktan korunabilmektedir. Böylece onun insanî üstünlüğü, maddenin ya da araçların üstünlüğüne dönüşmemiş olur.

3- Marksizm, maddeci realizme şiddetle vefalı kaldığı için değerlerden söz etme ve bu ilkelere göre hüküm verme liyakatini kaybeder.

Değerlerin, realizm ötesi mutlak bir kaynağı bulunduğuna inanan İslam buna mantıklı bir açıklama getirebilmektedir.

4- Marksizm, insanı, değişken şartlar ve yapılar bütünü olan sosyal çevrenin ürünü saydığı için onun "insanın özü ve hakikati" adında sabit bir temele dayanması imkansızdır. Sonuç olarak hem Tanrı'yı hem de insan fıtratını inkar etmesi sebebiyle ahlakı meydana getiren soylu insanî değerler üssünü kaybetmiştir. İster istemez ona göre, Lenin'in tabiriyle "Ahlakî ilkelerden söz etmek yalandır."

İslam ise tabiat için bilimin dayandığı sabit esaslar kabul ettiği gibi fıtrat için de ahlakın dayandığı sabit esaslar kabul etmektedir. İslam'ın nazarında insanî değerler, tabiat kanunları kadar değerli ve değişmezdir. Bu bakımdan ahlakî değerleri sosyal örf, âdet ve geleneklerle aynı kategoriye yerleştiren ve sosyoekonomik maddeciliğin derinliklerine atan Marksizm'in aksine İslam, bütün dayanağını, onları maddî hayatın değişken ve belirlenmiş şart ve gereklerinden kurtarma ve insan fıtratı temelinde açıklama esası üzerine kurar ve ahlakî değerler, mutlaktan insan türünün içine yansıyan ışınlar olarak kabul eder.

5- Marksizm; tabiat, tarih ve toplumun hareketini açıklayan diyalektiği materyalizme yamamak suretiyle insana üstünlüğünü kaybettiren ve onu oyuncak haline getiren "materyalist determinizm"e ulaşmıştır. Sonunda hümanizm adına savunduğu her şeyi burada inkar eder ve insan birden bire hem özgürlüğünü hem de sorumluluğu kaybeder.

İslam, bu karşıtlığın, insanın düalist yapısında bulunduğunu bildirmesine rağmen özgürlüğü ve onun sonucu olan sorumluluğu inkar etmediği gibi üstelik bu ikisinin söz konusu karşıtlıktan doğduğunu kabul etmiştir. Çünkü İslam'ın insan tarifine göre "İnsan, biri balçık diğeri tanrısal ruh olan iki karşıt özden ve birini diğerine tercih etmesini sağlayacak iradeden oluşmaktadır. İnsanın sorumluluğu ondan, kendi topraksal yarısını tanrısal yarısının gelişmesinin hizmetine vermesini ve böylece varlıksal saflığa ve ruhsal ihlasa ulaşmasını ister. Bu yolla onun on-

tolojik düalizmini tevhide dönüştürür ve tanrısal ahlâkla donanmasını sağlar.

Gördüğümüz gibi Marksist diyalektiğin materyalizm ile birleşmesi sonucunda mantıksal olarak hem özgürlüğü hem de neticede insan sorumluluğunu reddeden materyalist determinizm doğmaktadır. Halbuki insanî diyalektikten özgürlük, ondan da sorumluluk doğmaktadır.

6- Marks, idealizmden materyalizme geçebilmek için Hegel diyalektiğini ters çevirmiş fakat Herakleitos diyalektiğini tahrip etmiştir. Çünkü Herakleitos, her şeyi sürekli hareket ve değişim içinde görmekle birlikte biri ateş diğeri logos olan iki değişmez ilkenin varlığına inanmaktaydı. Bu ise tam ve olgun bir diyalektik görüşün, Marksistlerin dünya çapında yaydığının aksine, mistik düşüncenin başlangıcından beri bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Batı'da antik Yunanlı Herakleitos'tan 19. yüzyılda Hegel'e kadar, Doğu'da ise Zerdüştîlik, Lao Tsu, Maniheizm, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük dinlerin dünya görüşlerinde karşıtlık ve değişim (oluş ve bozuluş) ilkesi, evren ve hayatı yorumlamanın temel kriteri olmuştur. Ateşin kutsal ve ebedî bir zatı, logosun ise baştan aşağı değişmekte olan evrenin içindeki sabit düzen ve ahengi sembolize ettiği Herakleitos teorisi mükemmel bir mistik dünya görüşüne işaret etmektedir. Ama Marksizm, diyalektikteki bu iki değişmez ilkeyi inkar etmekle evrende ve insanda bulunan değişmez boyutu ve ölümsüz düzeni inkar etmiştir. Bu nedenle onun hümanizmi, bir "akım" olarak değil, ancak içinde hiçbir dayanak bulunmayan bir dalgalar yığını olarak açıklanabilir.

7- Marksizm, Engels ve Lenin'in çağdaşı meşhur bir Marksist olan E. Berth'in deyişiyle "üreticiler felsefesi"dir.

İslam ise Kur'an'ın tabiriyle "hidayet felsefesi"dir.

8- Marksizm'e göre insan Tanrı'yı yaratmıştır. O zaman böylece arşıâlâya çıkardığı insana orada oturtacak bir taht bulamaz ve mecburen kendi eksik ve ters çevrilmiş diyalektik kemendiyle

birden yeryüzüne çeker, üretim araçlarının ve üretim şeklinin eline teslim eder, kendi tarihsel determinizmine mahkum eder.

İslam ise insanı, maddenin yanında başka bir yaratılış olarak kabul eder. Tanrı'nın insanı yarattığına inandığı için onu maddî tabiatın belirleyiciliğinden kurtararak bağımsızlaştırır. O zaman cennet yazgısına "isyan"ı koymak suretiyle onu kendi iradesinden bağımsız bir şekilde yarattığı bir irade olarak tanıtıyor ve böylece ilahî belirlenmişlik bağından kurtarıp özgürleştiriyor. İnsanı hem gökyüzü hem de yeryüzü esaretinden kurtulmuş bilinçli ve iradeli bir varlık olarak ortaya koymakla gerçek bir hümanizme ulaşıyor. Daha sonra Allah, bütün evrenin kabul etmekten kaçınıp da sadece insanın üstlendiği kendi özel emanetini insanın eline verir ve bütün evren güçlerinin sembolü olan meleklerini onun önünde secde etmeye çağırır. Onu tabiatta kendi temsilciliği makamına tayin eder ve bu dünyanın yolcusu yapar. Böylece tabiatın tanrısı gibi dünyayı hizmetine alsın, kendi kaderini kendi sıkıntı, tezat ve bilgisiyle oluştursun ve bu yolla bilinçli bir şekilde Allah'a dönsün.

Böyle bir hümanizm felsefesi ve insan anlayışıyla "üreticiler felsefesi" olan Marksizm arasında ne kadar uzaklık olduğunu görmekteyiz.

Burada son sözü büyük çağdaş İslam bilimci İkbal söyleyecektir: "İslam ve komünizmin her ikisi de insandan söz etmekte ve işe onu davet etmekle başlamaktadır. Fakat komünizm insanı Tanrı'dan toprağa doğru çekmeye çalışırken tam tersine İslam onu topraktan Tanrı'ya doğru yükseltmeye çalışmaktadır."

İslam ve komünizmin, hümanizm caddesi üzerinde birbirine zıt yönlerde hareket ettikleri açıkça görülebilir. Neticede birinin ispatı ancak diğerinin inkarıyla mümkün olabilir.

Son olarak çağdaş Marksizm bilimci Adree Piettre'ın, Marksizm'in genel çehresini tasvir ederken söylediği şu söz, özellikle İslam'ı modern trajediler arasından insanın tek kurtuluş yolu ola-

rak seçen kimseler açısından üzerinde çokça düşünülmeye değerdir:

"Marks'ın ekolü gerçekte asla bölünme kabul etmez. Çünkü o, kendisini insan ve evrene ilişkin genel bir bakış açısı olarak göstermektedir. Onun alfabesi şöyledir: Bu ekol tam da işte bundan dolayı kendileriyle şiddetle mücadele ettiği dinlerin yerini alır."

Bu tasvir ve sonucu, insan ve evrene ilişkin görüş belirten bütün ideolojilerin karşısında yer alan İslam için de tekrarlamak gerekir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZGÜR İNSAN
İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

İnsan!

Tabiatın, tabiat dünyasını tanıyabilecek güçte olduğu halde kendisi tanınmadan kalmış olan biricik oğlu!

O, maddî kör tabiatın dahi adalete dayandığını düşünen ve hatta mutlak ve aşkın varlık olan Tanrı'yı bile adil olmak zorunda kabul eden, kararsız, istekli ve adalet aşığı tek kuldur. Tarih boyunca hem nice zulümlere maruz kalmış hem de deprem, sel, fırtına, veba, kıtlık ve volkanik patlama gibi ağır doğal afetleri bile geride bırakan zulümler yapmıştır.

Tarih kervanı, bedevilik ülkesinden; ilkellik, göçebe, mağara ve avcılık aşamalarından ve taş devrinden uzaklaşıp sanayi, güç, tecrübe, bilim, birliktelik, düzen, uzmanlık, eğitim, öğretim, kanun, hükümet, toplum ve milliyetin yani tek kelimeyle medeniyetin aydınlık ufuklarına ulaştıkça tabiatın esaretinden daha çok kurtulmakta; varlığına hükmeden maddî dünya; baskıcı ve zulüm, işkence, facia ve katliam dolu saltanat, afetler ve hastalıklar ordusu; deprem, fırtına ve yıldırım kırbaçları; karanlık ve mağara zindanları; kıtlık, sel ve volkanik patlama musibetleri; aslan, kaplan, kurt, engerek yılanı, domuz ve ayı sürüleri daha da sakinleşmekte; irade, bilgi ve sanayi pençesindeki üstün güçler, ortaklaşa çalışma ve toplumsal hayat kuvvetleri evcilleşmekte; medeniyetin kalın duvarları ve yüksek burçları içinde tabiatın türlü çeşit zulmünden kurtulup huzura kavuşmaktadır. Fakat başından beri Allah'ın zalim ve cahil diye nitelediği Ademoğullarının bu yazgısı sanki zulümle yoğrulmuştur. Zira bu hisarların içinde çeşit çeşit ve en ağır zulümler bizzat kendisi için yaratılmıştır. Cennetten indikten sonra yeryüzünde acıklı azapların, işkence kuyularının, erimiş ateşlerin, yakıcı dağlamaların, acımasız kırbaçların, irinli, kanlı, alevli ve zakkumdan iğrenç yemeklerin bulunduğu bir cehennem inşa etti....[23] Bunun

[23] Bu kitapta birkaç yerde bu tür boşluklar vardır. Bunların merhum şehit tarafından uygun cümleler ve kelimelerle doldurulması gerekiyordu. Maalesef nasip olmadı. Biz de emanete riayet hassasiyetiyle bunları aynen vermeyi daha uygun gördük. (Derleyen)

için bütün azap melekleri ve İblisin temsilcileri görevlendirilmişti....!

Sadece vücuda değil, aynı zamanda cana da indirilen kırbaçlar; insanın yalnız sırtına ve böğrüne değil, ayrıca yüreğine ve beynine de çekilen dağlamalar; artık ağza değil, cana verilen, vicdanın ve insan fıtratının derinliklerine akıtılan yiyecek ve içecekler; en parlak dehaların hazırladığı zulümler; en gelişmiş bilimlerin eseri olan facialar; yapımında sayısız tecrübe, yetenek, beceri, kültür, sanat, hikmet, kudret, nimet, ilahî lütuf ve değerli insanî maneviyat hazinesinin kullanıldığı afetler; kanser gibi dert çektiren hastalıklar; sel, veba ve yangından daha yıkıcı ve ölümcül felaketler. Bütün bunlara rağmen bilim ve aklın onları keşfetmek için anlaması, baştan savmaksızın tıpkı felsefî ve bilimsel bir teori gibi ortaya koyması gerekir. Yangında kaybolmuş ya da bataklıkta boğazına kadar çamura saplanmış çok sayıda talihsiz, onu, ticarî bir ilan veya bir seks filmi kadar bile ilgi çekmeyen tatsız bir makale yahut heyecansız bir nutuk gibi incelemektedir.

Bugünün felaket ve zulümleri, doğal değil, insanî; kör ve maddî güçlerin, toplumun bilinmez karmaşık basit olaylarının değil, gören fikrî güçlerin ve toplumun bilinmez karmaşık komplolarının ürünüdür. Tekamülü insanın tekamülüyle paralel ilerler. Gittikçe daha gizemli, daha korkunç ve daha ölümcül bir hal almaktadır. Artık sadece bedenler değil, ruhlar da ölmektedir. İnsan tıpkı bir ipek böceği gibi, kendi deha ve yaratıcılığında ilerleyip daha sık ördükçe ipekten yapılmış zarif ve yumuşak telli altın kozasında daha da tutsaklaşıyor.

Geçmiş olayları anlatan, kellesi çürümüş eski insanların izsiz maceralarını kurtaran, insanın serüvenini ve ruhun hayat, sıkıntı ve heyecanlarını adsız sansız mahlukat yığınının yüzlerinin gerisinde kazıyan ve tarih yolunda izleyen bir tarihçi, insana acı çektiren zulüm, cinayet ve facialarının uzun bir fihristini hazırlayabilir. Bu fihrist tamamen insanın, onun insan ailesine mensup düşmanlarının ve insan kılıklı şeytanların eseridir.

Zorbalık, haydutluk, tecavüz, yağmacılık, baskın, hırsızlık, ırza geçme, hak yeme, kanun çiğneme, hukuk ihlali, işkence, köleleştirme, insan ticareti, diri diri gömme, eğitimsizlik, cahilî koruma, cahil bırakma, zayıf düşürme, baskı, büyüklenme, ilahlık taslama, sömürü, istismar, eşekleştirme, halkı aldatma, şeytanlık, üfürükçülük, kıskançlık, putperestlik, insana tapma, ölüye tapma, lidere tapma, imama tapma, altına tapma, güce tapma, kadına tapma, kana tapma, toprağa tapma, hana tapma ve sekse tapma yavaş yavaş daha karmaşık, daha gizemli ve daha bilinmez bir hale gelir. Bürokrasi, teknokrasi, faşizm, ırkçılık, makinizm, kapitalizm, eski sömürgecilik, yeni sömürgecilik, kendine yabancılaşma, kültürel yozlaşma, nihilizm, maddeci egzistansiyalizm, felsefî materyalizm, ekonomizm, tüketimin asıllığı felsefesî, üretimin asıllığı felsefesi, sosyalizm adlı siyasal kölelik ve liberalizm adlı ekonomik kölelik...

Ne tuhaf! İnsan, varlık bilgisinin, düşünce, olgunluk, güzellik, temizlik ve özgürlüğün sembolü olan Tanrı'ya tapıyor; kendisini O'nun mahluku, tezahürü, ayeti, halifesi, sıfatlarının övücüsü ve değerlerinin koruyucusu kabul ediyordu. Kendi irade ve idealini, yaratılışın kanunu, evrenin ruhu, varlığın şuur, olgunluk ve güzelliği, tabiatın ahengi, aklın özü ve bilginin canı olan Tanrı ile uyumlu ve özdeş hale getirmeye çalışıyordu. Yeni cehennemin mimarı olan modern medeniyet öncüleri, "Tanrı insanın üstünlüğünü zedeliyor, O'na itaat insan hürriyetini sınırlıyor!" diye feryat ettiler. Şimdi de Tanrı'ya kulluktan kurtardıkları insanı, şirk ve mitoloji çağının tanrılarından yüzlerce kat daha alçak, daha çirkin, daha aşağılık ve daha kötü olan gizli ve açık sayısız tanrıya kul ettiler.

Mitoloji çağında insan, hayalî oldukları halde aşk, sevgi, bereket, fedakarlık, aydınlık, geceyi aydınlatan ve kışı ısıtan kutsal ateş gibi kavramları ve güzellik, sanat ve heyecan tezahürlerini sembolize eden Güneş, Promethee ve Şiva'ya tapıyordu. Putperest cahiliye Arapları da hayat, güneş, ışık, bereket, bahar sevin-

ci, gençlik heyecanı, yiğitlik, cömertlik, hayır, hakikat, adalet, izzet, şeref, saf kanlılık, iffet, toprağın kabarması, aşk bağlılığı, tohumun filizlenmesi, pınar suyunun duruluğu, yağmurların tazeliği, göğün berraklığı, acıların dinmesi ve insanın kurtuluşunu ifade eden güzellik, sanat ve kalite sembolü putlara tapıyorlardı. Modern putperestlik ise materyalizm, kapitalizm, determinizm, Stalinizm, Maoizm, makinizm, faşizm, ırkçılık, ekonomizm, furalizm, Freudizm, nihilizm, nasyonalizm, şovenizm, patriotizm, ve seksualizm gibi kötülük, çirkinlik, aldatma, yalancılık, iki yüzlülük, alçaklık, katı kalplilik, menfaatçilik, kölelik, cehalet, acımasızlık, vahşilik, karanlık ve zulmün sembolü olan putlar yonttu.

Modern putperestlik; insanı Mitra, Anahita, Vichau, Promethee, Venüs, Atlas, Zühre ve Ahura'ya tapmaya çağıran antik güzellik şirkinin yerine bu medeniyetin karanlık ve korkunç tapınağında İblis'in ve mevcut tehlikeli gerçeklerin sembolü olan putlar yontup dikti!

İnsan varlığının birliğini ve tabiat ile insan arasındaki akrabalığı açıklayan, aşkın insanî değerleri insanda kendisine kulluk ile birlikte canlı tutan, insanın oluş ve yaşamına, evren ile ilişkisine, tabiat düzenine ve varlık heykeline bilinç, duygu, ülkü ve sonuç olarak anlam katan, insanın tanıması, sevmesi, tapması, uyması ve bağlanmasıyla kendi manevî ve varlıksal tekamülünü hem yönlendiren hem de hızlandırıp teşvik eden bütün faziletlerin bizzat tecelligâhı olan ve Basir, Alim, Hakim, Aziz, Celil, Rahim, Rahman, Gafur, Kerim, Latif, Hâdi, Hasib, Şehit, Vekil, Adil, Muhsin, Muslih, Müntakım ve Celil sıfatlarının sahibi olan "Tevhid Tanrı'sı"; sömürü ve makinanın gayrimeşru çocukları olan 18. ve 19. yüzyıl Avrupası yeni yetme burjuvazi aydınlarının propaganda dalgası ve onları sarhoş eden para kokusuyla modern toplumun zihninden ve hayatından silindi. O'nun yerine, kültürleri, ahlakları, psikolojileri ve dünya görüşleri aşağılık, maddeci ve ticarî olan, sosyal köken ve sınıfsal üs olarak or-

ta sınıfa dayanan bu sınıfın para, tüketim, refah, seks, sermaye, lider, kan, ırk, rekabet, güç, kâr ve lezzetten oluşan özel tanrıları oturdu.[24]

İşte bunlar, iki yüzyıl öncesinden beri aydınların, "Halk yığınlarının iman mihrabından Tanrı'yı kaldırıp yerine insanı oturtalım" diye bilim adına bas bas bağırdıkları modern burjuvazi kültüründeki "mabudun sıfatları", hayat felsefesi, din ve ahlakın "esma-i hüsna"sı, "değerleri" ve "faziletleri" ve yeni insanın varlıksal manalarıdır. Şimdi, Tanrı'yı ortadan kaldırdıklarını ve Tanrı'nın evrenden ve insan hayatından uzaklaşması halinde evrenin nasıl boş ve hayatın nasıl anlamsız kaldığını, manasız bir dünyada insanın anlamından söz etmenin de bir fantezi olduğunu tecrübe ederek anladıklarını gözlerimizle görüyoruz. Güzellik, iyilik, hakikat, merhamet, asalet, cömertlik, fedakarlık, olgunluk, özgürlük, hidayet, kurtuluş, bilinç, yücelik, kutsallık, temizlik, fazilet, lütufkarlık, af, adalet, hakkaniyet, eşitlik ve aşk gibi değerlerin evrende gerçeklikleri olmasaydı her şey aniden birer fanteziye dönüşür; düşünce, hayat ve toplumda önemini yitirirdi. Sonuç olarak insan ahlakı; aşkın, soylu, köklü, hayata hakim, varlıktan daha iyi ve daha üstün değerlerdir. Onlar uğrunda fedakarlık ve can verilmesi de ancak bununla açıklanabilir. Her insan ve toplum sadece bu ölçütlerle değerlendirilebilir. Tanrısız yani şuursuz, duygusuz, iradesiz ve idealsiz tabiat, aynı zamanda değerlerden de mahrumdur. Bundan

[24] Bu "dünya" kelimesi, burjuva sınıfının dünyasına ve dünya görüşüne ne kadar da uygun düşüyor. Bizim dinî ve ahlakî kültürümüzde derin ve köklü terimsel anlamı dışında sözlük olarak da alçak, yakın, adi, sıradan, geçici, aşağılık, hakir, dar görüşlü, dar düşünceli, kınama, bencillik, kendini beğenmişlik, çıkarcılık, sadece kendi çevresini gören görüş, en uzak kalkış ve uçuş noktası burnunun ucu sanan ve daha uzağı göremeyen, gerisini fark etmeyen, işin sonundan habersiz bakış anlamına gelir. Aklı, yatağın, ahırın ve evin duvarlarının öte yanına ermeyen, sadece kendisini ve şu anı anlayan, toprağa eğilen, dönen, gözü ayak ucuna dikilmiş kimse. Dünya orta sınıfın alçak ruhuna tutulmuş dar bir ülke, bireysel ve içgüdüsel bir ruh halidir. Dünya, Kur'an'ın hayır, maruf ve fazilet adını verdiği maddî dünya, tabiat, servet ya da ekonomi değil, bir burjuvanın bireysel maddî hayatıdır.

dolayı Isoulet'nin deyişiyle; "Eğer ahlakın temelinden Tanrı'yı çekip alırsak ahlak dağılıp gider. Çünkü Tanrı'sız bir tabiatta insan hayatı için hak ve adalet aramak, zehirli okyanustan bir bardak içilebilir tatlı su almaya benzer."

Okullardaki eğitim ve öğretimin alt yapısına ilişkin olarak 1800'lü yıllarda bir bildiri yayınlayan radikalistler, neslimizin ahlakî değerler ve manevî faziletlere dayalı olarak eğitiminde Tanrı'ya gerek olmadığını bildirmişlerdi. Bundan sonra ahlakî eğitimde Tanrı'nın yerine aklı koymak gerekiyordu. Jean Isoulet'nin nakline göre "Bu felsefe, Fransa göğünü karartmış ve insanî değerlerin temelini paramparça etmişti." Akıl nedir? Akıl, varlığın oldukça iyi korunması ve insanın oldukça iyi yaşaması için en iyi şart, araç ve imkanları bir araya getiren güçtür. Halbuki ahlakî değerler, varlıktan ve hayattan daha kıymetli olan aşkın ve kutsal erdemlerdir. Onun varlığından vazgeçme ve hayatını feda etme yönündeki tekamülü, akıl ötesi bir merhaledir. Bu, insana kendinden geçmeyi öğretebilen aşk merhalesidir. Şüphesiz kendinden geçebilen kimse, kendi varlık ve hayatından daha değerli şeylerin karşısında yer alabilen bir insandır. Tanrısız tabiatta varlıktan ve hayattan daha değerli ne olabilir? Tarih boyunca ve hatta şimdi bile materyalizm ve natüralizmin, daima kayıtsız ve başıboş unsurların leş hayatlarını açıklayan bir felsefe olduğunu görmüş olmamız hiç de tesadüfî değildir. Çünkü iman onlara sorumluluk yüklüyor; evrende Tanrı'nın varlığına inanmak eylemlerine bir münasip ve uygunsuz, hesap ve kitap, hayır ve şer, günah ve sevap bağı vuruyor; onları kayıtlı ve sorumlu kılıyordu. Düşüncede dinsizlik, davranışta her şeyi mübah görmekle eş anlamlıdır. Yok sayma ve nihilizm, bir yaşam tarzı olarak laubalilik, sorumsuzluk, başıboşluk ve gamsızlığa uygun düşen bir düşünce biçimidir. Çünkü her ideoloji ve dünya görüşü, kendisine has bir hayat ve iş tarzını gerektirir:

Feleğin işleri altüst olunca
Elde halis şarap, başı sâkice şen.

Materyalizmin, bugünün aksine geçmişte yüzünü ağartacak ve hatta ruhaniyet, ekonomik çıkmazlar, faşizm rezaleti ve kapitalizm faciasının zayıflık ve çöküşünden felsefe, edebiyat ve siyasal aklın büyüleyici gücü ile faydalanmada kendisini insanî değerlere uygun ve fedakarlık, sorumluluk, cömertlik ve şehadeti açıklayıcı tek dünya görüşü olarak tanıtacak bilimsel güç, söz sanatı ve diyalektik mantığı yoktu. O, doğrudan, açık seçik, safsatasız ve felsefesiz bir şekilde bunun, başıboş hilekarların, Karun gibi güçlülerin ve Firavun gibi zorbaların doğal, güvenli, rahat ve serbest sığınağı olduğunu; tecavüz, hak yeme, kan dökme, kanun çiğneme, kepazelik, halkı yağmalama, bütün hakların ayak altına alınması, kutsalların kirletilmesi ve yüce değerlere saygısızlık gösterilmesinde hiçbir kayıt, bağ, set ve sınırın şehvetperestliği, yağmacılığı ve zorbalığı engelleyemediğini bildirir. Onlar açısından tanrıtanımazlık, her sınırı geçmek için bir vize hükmündedir. Zira Sartre'ın kendi görüşünü desteklemek için naklettiği bir sözde Dostoyevski şöyle demektedir: "Eğer Tanrı yoksa her şey mübah demektir."

Bu Yezitlerin, tarih boyunca, Tanrı'yı ve ahireti yani evrendeki hesap ve kitabı inkar etmekle, kendilerini hayattaki hesap ve kitap bağından kurtarmaları; hissetmeyen, hayır ve şerri, temizlik ve pisliği, güzellik ve çirkinliği ayırt edemeyen bu kör, sağır, ruhsuz ve şuursuz evrenin karşısında kendini sınırlamayı, değerlere saygı göstermeyi, ilkeleri kutsal kabul etmeyi, varlığını ve hayatını bu dünyada kökü, gerçekliği ve anlamı bulunmayan, kavram, mana ve ideallere bağlamayı melankoli veya geleneksel taassuptan kaynaklanan bir eziyet, saçmalık ve mazoşizm olarak görmeleri hiç de tesadüfî değildir.

Bugün Batı'dan öğrendiğimiz şu gerçeği kendi kültürümüzde bize alaycı bir aydın edasıyla haykıran bu Yezit'tir:

"İçki Muhammed'in dininde haramsa ben de İsa'nın dinine göre içerim!"

Bizim devrimci ideolojiden, ileri felsefeden ve insanî öncüden henüz yeni öğrendiğimiz hakikati bilimsel bir materyalist filozof üslubuyla şöyle haykırır:

"Haşimoğulları siyasetle oynadı
Yoksa ne haber geldi ne de vahiy indi."

Öte yandan Ebuzer, ilahî dünya görüşü ile, varlığını tıpkı aşktan kızarmış bir demir gibi sabır örsünde "Allah'ın kanunları" adlı balyoz darbeleri altında şekillendirmekte, Tanrı'nın huyunu ve ahlakını fıtratına işlemekte, böylece onu arındırmakta ve cilalamaktadır. Hayatta atılan her adımın ve hatırdan geçirilen her hayalin hissedildiği, hesaplandığı, saklandığı, cevaplandığı ve hatta sarsıcı bir ifadeyle, "yazıldığı" bir dünyaya "iman", onu, herkesin bencillik, çıkarcılık, kendini pazarlama, kendini unutma, tüketim tutkusu ve bireysel istekleri artırma bataklığına batma ve gaflet tehdidi altında olduğu bir dünyada öylesine uyanık, akıllı, hazır, hassas, sorumlu ve dikkatli yapar ki evinde ekmek bulamayanların, nasıl olup da halka kılıç çekerek ayaklanmadığına hayret eder.

Ve Ali,...[25]

Tanrı'nın bilimle, ibadetin ise özgürlükle bağdaşmadığını düşünen modern burjuvazi dininin peygamberleri, bilim ve özgürlük adına, modern medeniyetin iman mihrabından Tanrı'yı kaldırıp yerine insanı koydular. Fakat Tanrı'nın yokluğunda insanın anlamsızlaştığını ve özgürlüğün hedefsiz hale geldiğini gördüler. Sonunda Tanrı'dan boşalan mihrabı çirkin tanrılar, aşağılık mabutlar ve iğrenç putlarla doldurdular: Sermaye, tüketim, refah, seks, kâr, haz ve lideri kutsama. Sonuç olarak her iki karşıt sosyal sistemde de teknolojinin ideolojiden üstün tutulması. Bütün o felsefî dokuya, siyasal kargaşalara ve kanlı altın savaşlarına rağmen aralarındaki tek ihtilaf, kapitalizm sistemi konusundaydı. Yoksa evren, insan, bilim, ahlak ve hayat felsefesine Marksizm de aynı gözle bakıyor ve kapitalist dünyadaki

[25] Orijinal metinde boş bırakılmış (Çev.)

Batılı aydın gibi aynı kafayla anlıyordu. Çünkü o da Batılı kültür ve sistemin; burjuvazinin öz evladı ve modern burjuvazi kültürünün beslemesidir. Yoksa, materyalizm adlı bilimsel felsefe, ekonomizm adlı sosyal felsefe ve realizm adlı ahlak felsefesi, çağdaş Avrupa'yı yöneten burjuvaziye bağlı aydınlar tarafından kurulmuş birer ekol değil mi? Bu üç esas, ifade ve yorum farkıyla birlikte Marksizm'in felsefî, sosyal ve ahlakî temellerini oluşturmuyor mu?

Yoksa insanlığın birliği, ırksal kardeşlik, sınıfsal eşitlik, tekelciliğin reddi, Allah'ın bütün kullarının ilahî nimetlerden faydalanma hakkı, hayat imkanları ve rızık kaynaklarının bütün mahlukata ait olması; çıkarcılığın, adaletsizliğin ve para hırsının reddedilmesi; stokçuluğun, kâr peşinde koşmanın ve artırma hastalığının mahkum edilmesi; şahsî menfaat talebi ve hırsından, tüketim düşkünlüğünden, eğlenceden, aristokratlıktan ve kibirden nefret etme; makam mevki veya soy sop nedeniyle gözleri dönmüş ya da aşırı servet sebebiyle kendilerini toplumdaki her türlü ahlakî, sosyal ve yasal kayıtlardan muaf sayan, canlarının istediğini yapan ve paralarıyla her kapıyı açan güçlü kişi ve toplulukların nefretle, ağır ve devamlı bir şekilde ezilmesi; sosyal çatlakların ve sınıflar arası uçurumların kapatılması için ihtiyaç fazlası malların infak edilmesi ve herkese hissesine göre demek olan "kıst"a ve her ilişkinin eşitlik esasına göre olması demek olan "adalet"e dayanılması gibi kavramlar, peygamberlerin davetinde sürekli tekrarlanan ve bütün hak dinlerin diline virt olan hakikatler değil midir? Yoksa bunların Tanrı ile alakası yok mu?

Yoksa peygamberlerin hareketi karşısında duran ve İbrahim'lerin, Musa'ların, İsa'ların, Muhammed'lerin, Ali'lerin ve Ebuzer'lerin başına kılıç çekenler hep aynı tanrısızlar değil miydi? Allah'ın düşmanları aynı zamanda halkın da düşmanları sayılmıştır. Şimdi Tanrı'dan alınıp da Batı materyalizmine yamanan bu manaların, çirkinlik, acılık, koku ve tad bakımından Batı'da insanlık için yetiştirilen acımtırak burjuvazi ağacıyla aynı mey-

veleri verdiğini görüyoruz. Yoksa ikisinin de aynı kökten çıkmaları ve aynı kaynaktan sulanmaları sebebiyle böyle değil midir? Her ne kadar birbirine düşman ve birbiriyle kavga etmekte olan ve farklı niyetler taşıyan köylülerin eliyle yetiştirilmiş olsalar da bu böyledir. Komünizme niyet eden ve kendisini kapitalizm ve ekonomizm cenabetinden temizlemek için devrimin kızıl denizinde yıkanan bir toplumun nasıl olup da ansızın burjuvazi bataklığından doğduğu biçimindeki bu olağanüstü ve beklenmedik bilmece ancak bu şekilde anlaşılabilir...Yoksa görmüyor muyuz?

İnsan hayata özgürlükle başlar. Acıklı serüveni bu zindandan o zindana geçişten ibarettir. Her zindan değiştirişinde özgürlük özlemini daha yüksek sesle dile getirir.

İnsan, düşünce ve eylemine vurulan maddeci kör nedensellik zincirini kırabilen ve kendisini tüm doğal olaylara hükmeden determinizmden kurtarabilen tek varlıktır. Kendisi bu sonsuz zincirin bir halkası ve doğal nedenin belirlenmiş sonucu olduğu halde kendi doğal sonucunu değiştirebilir, süsleyebilir, yaratabilir ve hatta seçmek ister. Canlılar tabiat faktörlerine göre yaratılır ve fıtrî içgüdülere göre yönetilirler. Onların bütün hayat, davranış, durum, sıfat, ilişki ve eylemleri, ikisi de tabiat dediğimiz kaynaktan gelen bu iki faktör tarafından zorunlu olarak yaratılmakta, düzenlenmekte, şekillenmekte ve yönlendirilmektedir. Fakat bunlar arasından bir canlı ayağa kalkıp kendi boynunu tabiat faktörlerinin acımasız yularından kurtarabilmekte ve hatta türünün tekamülü ölçüsünde onlara dizgin vurabilmekte, içgüdülerinin fıtrî cazibesine karşı durabilmekte ve onların eğilimine aykırı olarak davranabilmektedir. Bu, evrenin öylesine hayret verici ve inanılmaz bir mucizesidir ki bir sonuç, kendi nedeni üzerinde bir neden gibi işlev görebilmekte, onu etkileyebilmekte, değiştirebilmekte, düzeltebilmekte ve güçlendirip zayıflatabilmektedir. Her halükarda kendi nedenini sonuç yapabilmekte, başka bir deyişle ilişki içerisinde olduğu etkinin aynı zamanda hem sonucu hem de nedeni olabilmektedir. Bu, di-

yalektik bir gerçekliğin özüdür. Eylem de bu anlama gelir. Bu, diyalektik materyalizmin ortaya koyduğu bir şeydir ama aklî açıklamayla izah edilemez. Çünkü tevhidî dünya görüşünde insandan, aralarında diyalektik ilişki bulunan ve biri özgür diğeri belirlenmiş iki irade yani kendisi ile tabiat arasındaki maddî determinizm zincirinden bağımsız bir güç olarak bahsetmenin kolay ve anlaşılır olması ölçüsünde, bütün hareket, kanun, olay ve eylemlerin yani tüm nedenlerin "madde" denilen bir ilk nedenle açıklandığı ve zorunlu olarak bütün tezat ve karşıtlıkların gerileyerek ilk halkaya döndüğü "materyalist evren"de diyalektik mantık, son tahlilde mekanik bir mantığa dönüşür. Çünkü maddeden başlamamız ve madde dışında bir varlık kabul etmememiz gerekir. Buna göre "ide" olan insan, maddenin belirlenmiş zorunlu sonucudur. İkisi arasındaki nedensellik ilişkisi, tek taraflı bir mekanik ilişkidir. İnsanın eyleminden, maddî yasaların ürünü, insan müdahalesi dışında işleyen ve ona hükmeden tabiat veya tarihin determinizmi üzerinde bilinçli bir irade ve maddeci nedenselliğe bağlı zincirin dışında bir etken olarak bahsetmek anlaşılır değildir. Çünkü eğer kör maddeden başka hiçbir şey yoksa maddî nedensellik zinciri dışında da bir şey yoktur. "Tarih, insanların iradesinin ürünüdür." sloganı karşısında "insanların iradesinin ne olduğu" sorusuna materyalist bir anlayışla verilen "İnsanların iradesi, maddî iş araçlarının belirlenmiş ürünüdür." cevabı, tam da rengarenk bir sofra hazırlayan karısını; bütün bu yemeklerin, hanımının sanatkar parmaklarının işi olduğunu söyleyerek öven kocayı hatırlatmaktadır. Hayret ve övgüyle "Nasıl?" diye soran misafirlere verdiği cevapta, kebapçıya telefon ettiklerini, onların da bunları getirdiklerini açıklar.

Eğer insan, varlığını maddî tabiatın, ırkını coğrafî iklimin, düşüncesini sosyal sistemin, şahsiyetini çevre kültürünün, ahlakını sınıfsal üssün ve iradesini iş aletlerinin meydana getirdiği bir varlık ise sadece sözlü veya yazılı varlığı bulunan yelesiz, kuyruksuz ve karınsız bir varlık olmalıdır. Onun izine yalnızca pro-

paganda broşürlerinde, ideolojik kitaplarda, politik literatürde ve aydınların söz düellolarında rastlanmalıdır. Benliksiz, bilinçsiz ve değersiz bir el işi olan böyle bir macundan, doğal ve sosyal çevrenin belirlenmiş gücü karşısında bir neden gibi eylem yapabilen, onunla diyalektik ilişkide olabilen, maddî nedenselliğe bağlı zincirin dışında kalabilen, Feuerbach'ın deyişiyle kendi kendisinin tanrısı olabilen, dünyayı bilgi ve iradesiyle değiştirebilen, tarihi kendi elleriyle oluşturabilen, kendi kendisini kuran ideolojik güçle sosyal sınıfına isyan edebilen; onun sistem, kültür ve ahlakına karşı savaş açabilen, devrimci cephe seçimi ve devrim bilimin özgür ve kararlı kazanımı ile devrimci eylemi tercih edebilen, toplumun eski ve sağlam yapısını altüst edebilen, maddî ve somut gerçekleri kendi manevî ve zihinsel hakikatleri temelinde değişikliğe uğratabilen ve yeniden kurabilen, bu ilmî ve fikrî ideleri, ideolojik ülküleri ve ahlakî değerleri gerçekleştirme yolunda kendi doğal içgüdülerini ayak altına alabilen; sosyal, kültürel, tarihsel ve sınıfsal yapısını birbirine karıştırabilen veya ıslah edebilen, tarihinin belirlenmiş seyrini engelleyebilen, toplumunun alt yapılarını ve üst yapılarını gönlünce aniden değiştirebilen; doğal, tarihsel, sosyal, kültürel, sınıfsal ve kalıtımsal gereklerin aksine davranabilen; seçebilen, yanlış yapabilen, karşı çıkabilen, ihanet edebilen, ideolojisinden aldığı zihinsel ideallere ve kutsal ahlakî değerlere bağnazca bağlılığı uğrunda varlığının maddî ve bilimsel gerçeğini ve hayatının sınıfsal ve bireysel çıkarlarını feda edebilen, kendi varoluşunu seve seve takdim edebilen; insanî onuru, namusu, özgürlüğü, azameti, ismeti ve takvası uğruna düşmanıyla baş başayken bedenini zillete teslim etmeyen, batıla canı pahasına da olsa geçit vermeyen; gerçeğe bağlı kalma ve grubunun, arkadaşlarının ve dert ortaklarının itibarını koruma uğrunda ölümü göze alabilen; şafak vaktinin ıssızlığında ölüme gülümseyebilen; takva elbisesini temiz tutmak ve berrak iman çeşmesini iman ve cihatta temiz bırakmak için kendisini ölüm gününe kadar kirletmeyen; içgüdü, hayat, sofra, tüketim, çevre ve paranın vesvese, tehdit, tahrik ve entrikaları karşısında tavır alabilen; sabırlı,

akıllı, ibret alan, kanaatkar, dindar, dünyadan nefret eden, ilahî değere tutkun ve kendisini adamış, mümin ve ahirete gönül vermiş "bağımsız bir güç" ortaya çıkar.

Ne yüz küsür fiziksel ve kimyasal unsurdan meydana gelen kör ve şuursuz tabiata ne de akıl ve ilmin beynine sığan bütün bu iyilikler, güzellikler, kutsallıklar, değerler, faziletler ve mucizeler insanın içine nerden dökülmüştür? Bu yüce manalar sadece insanda anlamlıdır.

Materyalistle yaptığım bu konuşma üzerine, evrendeki sorumsuzluğunu, hayattaki dertsizliğini, ahlaktaki saygısızlığını, hak çiğneme, kötülük, çirkinlik ve tecavüzdeki cesaretini ve insanî değerler karşısındaki umursamazlığını açıklamak; kendi Epikürcü yaşam tarzını böyle bir dünya görüşünden çıkarmak ve içi boş bir evrenden anlamsız bir insana ve zorunlu olarak da hiççilik felsefesine ulaşmak için Tanrı'yı inkar eden bir yenilikçi yoktur. Doğal olarak böyle bir dünyada böyle bir insan için tek anlamlı şey lezzettir.

Burjuvazi aydınlarının, dini, ilim adına kurtardıktan ve ibadeti özgürlük bahanesiyle bir kenara attıktan sonra şimdi artık ne özgürlüklerinin bir kimseyi kandırması ne bilimlerinin itibar sahibi ne de Tanrı'nın yerine geçmek istediğini iddia eden akıllarının değerli olması tesadüfî değildir. Şimdi elleri temiz, saf ve dürüst bir şekilde anlamsızlıktan dem vurmakta; insanı önder yapmak, kurtarmak, özgürlüğüne kavuşturmak ve Tanrı'nın vaat ettiği cenneti bilim, teknoloji ve bireysel özgürlüğün yardımıyla yeryüzünde inşa etmek isteyen burjuvazi materyalizmi insan için bir cehennem meydana getirmektedir. Onun özgürlüğü, sadece Allah'ın kullarını serbest bir şekilde soymak ve köleleştirmek isteyen kapitalistlerin işine yarar. Onun teknolojisi, insanlığı bilimsel olarak boğazlayan, insan fıtratının yozlaşmasına sebep olan, feodalizmin insanlık dışı sisteminden bile canını kurtaran, karanlık Orta Çağlarda dahi insan ruhuyla ilişkisini koruyan, kitlelerin vicdanında, milletlerin eğitim, öğretim,

kültür ve ahlakında yayılıp gelişen bütün insanî değerlerin bozulup yok olmasına yol açan korkunç bir giyotindir. Onun bilimi ise insanları manevî öz, ilahî özellik ve tarihte hep mucize yaratan aşk ateşi ve ızdırabından soyutlamış ve tarihte her yer ve zamanda ilme düşman olan kapitalizm, sömürü, zorbalık ve servet yığmanın sarhoş ve kirli elinde bir kılıç olmuştur. Şimdi ise hiç utanmadan kendi rezaletini, Batı'nın Babil yüksek burçları üzerinde açıkça davul zurna ile ilan etmektedir. Bu çağın Buhtunnasr'ı; 18. ve 19. yüzyıl burjuvazi aydınlarının milletlere gösterdikleri ve "Ey insanlar! Tanrı ölmüştür. Biz akıl peygamberleri ve bilim elçileri, insanları; Tanrı, aşk, ahlak ve sorumluluğa, evreni şuursuz, duygusuz, manasız, hedefsiz, hesapsız ve kitapsız sayan, insanı onun karşısında sorumlu ve bağımlı yapan ve metafizik değerler ve tabiat, doğal ve içgüdüsel hayat alanındakinden daha yüce nitelikler karşısında aşk, tapınma, yakınlık ve kendini yetiştirmeye çağıran hayalî düşünceye ihtiyaç duymadan yalnızca sermaye ve makina mucizesiyle özgürlük, kurtuluş, tekamül, öz bilinç, hümanizm, insan kardeşliği, sosyal eşitlik, ilim, teknoloji, güzellik, refah, barış, mutluluk ve yeryüzü cennetine iletmek için gelmiş bulunuyoruz." dedikleri bütün o kızıl ve yeşil bahçeler, Diderot Voltaire'lerin cahilce iyimserliğinden kaynaklanan beyhude konuşma ve özgür faydalanma, özgür kölelik, özgür rezillik, özgür fahişelik, özgür hayasızlık, özgür zina, özgür ayyaşlık ve özgür günahkarlığın tutkulu kapitalistlerinin memuru ve uşağı olan fizyokratlar, liberaller ve siyaset aktörlerinin iki yüzlü, bilinç ve kasıtlı hilekarlığı olduğunu itiraf etmektedir.

Burjuvazi materyalizminin gizleme ve eğip bükme gereği duymadan söylediği son söz ve bu ideolojinin manifestosu şudur: "Ne yerde ne de gökte bir anlam vardır. Evren ve içindekiler tamamen bir hiçten ibarettir!" Materyalizm, bir elinde bilim sihirbazının lambası, diğer elinde teknoloji sihirbazının sopası, gezmedik yer, yürümedik yol bırakmamıştır.

İş felsefesi ve çalışma sanatı abese (saçma) sürüklenmiştir. Nihayet hümanizm de abeste noktalanmıştır. Temel yaşamı, gaye nedeni, anlamı, ölçütü ve her şeyi abestir. Aslında tarih abese doğru ilerlemektedir. İnsanın abes bir yazgısı vardır.

Abes, son devir yazarlarımızın "boş, anlamsız" diye çevirdikleri şeydir. 20. yüzyılda insanı; Marksizm'de felsefî, psikolojik ve ahlakî bakımdan hissettikleri maddeci determenizm, fanatizm, aşağılanma ve ontolojik darlıktan kurtarmak için egzistansiyalizme ümit bağlayan hür düşünceli aydınlar, sorumluluk ve sosyalizmi korumak, aynı zamanda Marksizm'in çıkmaz sokaklarından geçirmek, hem 19. yüzyıl materyalist dünyasının basık ve boğucu tavanını düşüncesi üzerinden kaldırmak hem de kör maddeciliğin ağır ve aşağılık çerçevesini varlıksal kalıbı üzerinde kırmak ve ona üstünlük, saygınlık, büyüklük ve eski metafizik değerlerini geri vermek için büyük şevk ve heyecanla Kierkegard'lara, Jaspers'lara, Heidegger'lere, Contie'lere ve Regriet'lere göz dikmişlerdi. Ne yazık ki egzistansiyalizm de Marksizm'e uyarak, onun vermekten aciz olup da kendisinin lütfettiği değerleri insandan geri aldı. Burjuvazi ruhunun materyalizmle öyle bir akrabalığı vardı ki irade ve bilinçle ondan uzak durmasına rağmen kandaşlık, soydaşlık, vatandaşlık, ailevî, millî ve kabilevî yakınlıktan kaynaklanan fıtrî bir cazibe ile ister istemez ona doğru sürükleniyordu.

Abese ulaşan, sadece işe insanı tanrılaştırmakla başlayan egzistansiyalizm değildi. Antropolojinin en derin, en yeni ve en büyük felsefî temeli, tarih felsefesi, sanat, tiyatro, film, şiir, edebiyat, dil, ahlak ve sonuç olarak hayat abesleşti. Bunu en iyi açıklayan; tembellik, kayıtsızlık, gamsızlık, sorumsuzluk, anlamsızlık, hiçlik, temelsizlik, hiçbir kutsal tanımama, hiçbir gerçeğe inanmama, hatta birbirinin karşıtı olan çirkinlik ve güzellik, hizmet ve ihanet, kendini halka feda etmek ve halkı kendine feda etmek, şehvet ve şehadet, eksiklik ve olgunluk, iyilik ve kötülüktür. Çünkü bunların evrende bir varlığı olmayınca çocukların yere oyun için çizdikleri çizgi ve sınırlardan bir farkı kalmaz.

Egzistansiyalizmde sadece hümanizme, evrenin daha açık ve hayatın daha anlamlı oluşuna ulaşmadık; bunun yanında sosyal sorumluluğu ve ekonomik sosyalizmi kaybettik.

Bunlar, materyalizm ile burjuvazi arasındaki akrabalığa işaret eden mükerrer tecrübelerdir. Yine bu tecrübeler göstermektedir ki hiçbir dünya görüşü ve felsefe, anlamsız, içi boş, duygusuz ve idealsiz bir evren tasavvur eden materyalizmden daha iyi bir Epikürcü yaşam tarzı, hazcılık, gamsızlık ve sorumsuzluk sergileyemez. Bu model, yeni burjuvazi sınıfının hayat, düşünce, kişilik, ahlak, genel cazibe ve psikolojisidir.

Bu topluluğun dünya görüşü, sosyal ve ahlakî ideoloji ve bilim tarzları arasında doğal ve mantıksal bir uyum bulunduğu için insan ve değerler meselesi halledilmiştir. Öyle ki hem maddeci dünya görüşünde hem de ahlakta ilahî değerlerin ve metafizik sorumlulukların, insan için, yaşamaktan ve canlılarla dolu yemyeşil ormanın kalbindeki domuz gibi ömrü iyilik, mutluluk, keyif, eğlence, huzur, rahatlık ve gezmeyle geçirmekten daha üstün bir aslı, anlamı ve hakikati yoktur. Bundan dolayı, sorumluluk, değer, mesaj, ideoloji, ülkü, fedakarlık, ihtişam, saygı, cömertlik, takva, insanlık cevheri; kötülük, zulüm, çirkinlik, alçaklık, zillet, mazlumluk, cehalet, gerilik, ayrımcılık, aristokratlık, hak çiğneme, gamsızlık, bencillik, menfaatçilik, tekelcilik ve imtiyazdan nefret etme; insanlara ayrımcılık yapmama; temizlik, yiğitlik ve hak arayışına karşı fıtrî bir sevgi besleme; değerler, idealler ve insan hayatını arındırma uğrunda sıkıntı, esaret, mahrumiyet, fakirlik, işkence ve ölümü göğüsleme gibi hususlar; eski tabirimizle, tek kelimeyle, kendini bütün dünyevî bağlardan yani aşağılık eğilimlerden, sınıfsal ve ekonomik bağımlılıklardan ve hayatın dar ve karanlık zindanına hapsolmaktan koparmak; varlığını, hayatını, ömrünü ve tüm yetenek, imkan ve fırsatlarını büyük insanlık idealine adamak, hakikat aşkı, bu ideale doğru yürürken bütün hayat faaliyetlerini marufu emretmeye ve münkerden sakındırmaya hasretme; bütün bunlar nereye kadar? Bir sözü söyleyip söylememe konusunda kolayca canından vazgeçinceye, bir sözü dile getirme ya da susma-

yı ömründen daha değerli bilinceye kadar. Bu muamelede yalnız başkaları tarafından takdir edilen bir ödülü istememekle kalmaz, kendisiyle baş başayken bile bu değerlere karşı sevgi besler ve ruhunun derinliklerinde bulduğu bu cevherlere karşı saygısını canı pahasına sürdürür.

Materyalizmle ilgili konuşmanın dış yüzü burjuvazi karşıtıdır. İnsanın sorumluluğu, hak sevgisi ve insanların daveti ile, kendi varlık ve hayatını unutturma pahasına adaleti, başkalarının özgürlüğünü, mahrum kitlelerin mutluluğunu, izzet yolunun açılmasını, refahı, eşitliği, barışı ve insan türünün tekamülünü gerçekleştirmeye davet eder. Sadece kendi maddî menfaatlerini ve kişisel ekonomisini düşünen ve kendi maddî hayatından başka endişesi olmayan insandan nefret eder. Kendi maddî varlığını ve ekonomik hayatını, bu değerlere saygı, bu ideallerin gerçekleşmesi, başkalarının da bu ideallere ulaşması, çirkinliklerin yok edilmesi ve insanın gelecek hayatında güzelliklerin ihyası için aşk ve ihlasla, hiçbir çıkar gözetmeden feda eder.

Böyle bir değere sahip olan insana soralım: Her türlü değer, mana, duygu, şuur ve hedeften yoksun olan içi boş evrende, varlıktan ve evrenden daha üstün olan bu değerler, insanın içine nerden gelip yerleşmiştir? Bu manaların acaba insanların zihin ve hayalleri dışında bu varlık aleminde hiçbir kaynağı yok mudur? Eğer böyle ise bu değerlerin yüceliğini toplumların inanç ve düşüncesinde insanın varlığına ve hayat ötesine nasıl bu kadar hakim kılabiliyor? Kendi eylemini âdet, asabiyet ve bilinçsiz duygulara dayalı olarak değil, aksine aklî ve mantıksal tahlil ve açıklamayla seçen bilgili ve bilinçli insan, nasıl canında ve varlığının derinliklerinde onlara karşı saygı, izzet, kutsallık, hakimiyet, fazilet ve özellikle asalet hissedebiliyor ve şiddetle kendi varlığını ve hayatını onlara yönelik aşk, kutsama ve fedakarlığa vakfedebiliyor?

İdeal, bir topluluk için karşılığın yüksekliği olduğu halde onu gerçekleştirme yolunda canını ortaya koyan kimse için manevî bir değer ve bir "ide" dir.

Aydınların mücadelesi her ne kadar ekonomik şiarlar yolunda manevî bir saik taşırsa da sen ancak başkaları için de ekmek isteyip onların doyması yolunda çalışırsan bu çalışma manevî bir çalışma olur. Bu durumda senin saiğin maddî ve ekonomik değildir. Bu şekilde insan, millet, toplum ve sınıfa karşı duyulan her tür sosyal sorumluluk, manevî bir konu ve insanî bir ideolojidir. Bu ideoloji aslında, adaleti gerçekleştirip ayrımcılığı ve mahrumiyeti ortadan kaldırmak için hayat tarzını ve sosyal ilişkileri değiştirmeyi hedefler ve kutsal ideallere sevgi besleyen, bunları kendi maddî ve ekonomik hayatlarından daha değerli gören ve bundan dolayı idealist bir ahlaka sahip olan insanlara hitap eder. Bu ideallerin varlık, hayat, ömür ve ekonomiden daha üstün olduğuna inanan ve bunları o idealler karşılığında reddetmeye çağıran böyle bir ahlak, içi boş ve anlamsız bir dünya görüşüyle yani cansız ve ahmak bir heykeli andıran varlık tasavvuruyla nasıl uyumlu olabilir? Felsefî materyalizm, ahlakî idealizmi aklî ve bilimsel olarak açıklayabilir mi?

Georges Politzer şöyle der: "Biz felsefede materyalist, ahlakta idealistiz."

Evet, doğrudur. Fakat anlaşılması zor olan husus, sizin düşünce ile eylem arasındaki bu çelişkiyi nasıl giderebileceğinizdir. Biz de bu çelişkinin tersini birçok geleneksel dindar tipin ve gerici resmî din adamının davranışında görmekteyiz. Bunlar, felsefe ve dünya görüşünde idealist, eylem ve ahlakta materyalisttirler.

Her gün vahşî hayvanlar gibi bireysel hayat leşinin yüzünü pençelerler ve bütün geceler dünyanın pisliğinden bıkmış bir halde, Tanrı'yı ve geleceği unutmuş dünyaperestlere küfrederek sabahlarlar. Bu sınıfa bağlı din adamları örgütü de minber ve mihrap gişesinde dini dinara çevirmektedir. Stokçuluk, menfaatçilik, toprak ağalığı, kirli piyasa düzenbazlıkları, sihirbazlık oyunları, kapitalist dünyanın şeytanca göz boyaması, senet tahsili, iş takibi, borsacılık, borçlanma; üreticilerin ve tüketicilerin kanını emen, çile çekmeden hazineye konan ve paraları sadece

kapitalizm kerhanesinde çocuk yapan parazitlerin hokkabazlıkları, iblisçe kurnazlıklar, cüzdanları çarpan hırsızca hileler, güç ile kurulmuş altın yumurtlayan işbirliği, kendilerini sömüren yabancı sömürgeciliğe aracılık etme, böylece bir ömür boyu yığılmış malı İmam rafinerisinde hisse alarak temizlerler, dinî vergi adı altında para vergisi vermek suretiyle sermayedarın ve toprak sahibinin mülk ve gelirini din adına kaydederler, Tanrı namına imzalarlar ve çalışma şekillerinin de Mesih veya Allah adına olduğunu ifade ederler.

Başına dikenden bir taç koydukları İsa Mesih'in temsilciliği sıfatıyla Kayser'in altın tacını kendi başlarına geçirirler. Yeşil Saray'da Muaviye gibilerin sofrasında yemek yerler, Ali'nin zahitliğini överler. Karıları, Moğol prenslerinin, Cengiz Han eşlerinin ve saray kadınlarının töresine uygun olarak "bibi", "bigem", "haciye hanım", "eşrafussadat" ve "hatun" lakaplarını alır; boyunlarına tıpkı Naile gibi gerdanlıklar takarlar. Fatıma'yı ise dünyada örnek, hesap gününde şefaatçi kabul ederler. Onun hayatını en yüce ilahî değerler taşıması hasebiyle överler: O, Peygamber'in kızı ve Ali'nin eşiydi. Kerpiçten yapılmış bir evde otururdu, suyunu dışarıdan kendisi getirirdi, buğdayını el değirmeniyle kendisi öğütürdü, ekmeğini kendisi pişirirdi, toplumundaki fakir kadınlar gibi çalışırdı, çile çeker, mahrumiyet yaşar ve hasır üzerinde yatardı. Babası onu odasına asacak nakışlı bir perde edinmekten bile mahrum bırakmıştı.

Oysa bunlar fareden bile korkarlar. Ebulfazl gibi Ubeydullahî aristokrat sofrasına otururlar. Dışarıda riya ve nifaktan siyah örtüler altında gizledikleri altın, mücevher, kürk, ipek elbise ve şatafatları; kapitalizmin aristokrat salonlarına, Emevî ve Abbasî saraylarına öykünerek birbirlerine gösterirler. Çalışmayı mekruh, ilmi haram ve kendilerini de her türlü fikrî ve sosyal sorumluluktan muaf sayarlar. Zayıf, korkak, cahil, gamsız, sorumsuz, görgüsüz, kabuğuna çekilmiş, tüketim düşkünü, boyalı, lüks yaşayan, altın ve mücevhere boğulmuş, şarkılarında şan, şöhret ve örgütünü öven, aristokrat tipli, harem kişilikli, cinsel

davranışlı, saray ahlaklı, eksik akıllı, zayıf eylemli, ağır aksak ve taklitçi kimselerdir. Tüketimde Elizabeth Taylor'un karikatürü, varlık anlamıyla haremin sevgili cariyesi ve güzel melikesi ile buluşmak olan kimseler... İman, ideal ve inançta tarihe ve insanlığa yiğitliği, mürüvveti, cömertliği, cesareti, sabrı, hak yolunda korkusuzluğu, zulmün ve karanlığın korkunç ve kan içici istibdat ve mutlak hakimiyeti altında insanî değerlere bağlı kalmayı öğreten Zeynep gibi bir kadının devrimci yüzüne ve kükreyen ruhuna yaklaşmak isteyen aşıklar.

Hayret doğrusu! Bu gösterişçi, aristokrat, korkak, tüketim düşkünü ve mücevherlerle süslenmiş münzeviler; varlıklarının bütün anlamı kulak ve gerdanlarındaki takılardan ve insanî değerleri evlilik cüzdanlarındaki kayıtlardan ibaret olan içi boş süslü mahluklar canı gönülden Zeynep'in özel hayatını, fikrî mesajını, sosyal tutumunu, devrimci hareketini ve istibdat karşıtı sözlerini övmektedirler. O Zeynep, özgürlük ve hakkaniyet önderinin davetine uyarak ansızın evini, hayatını ve kocasını bırakmış, iki çocuğunu hayatın emniyet ve selamet kalesinden dışarı çıkarmış, ölümü seçen hareketli mücahitlerle birlikte şehadet meydanına götürmüştür. Orada kendi ailesinden olup da toprağa düşen bir şehidin başına oturup yas tutuyordu. Sadece iki şehidin başına gelmemişti. Onlar ölüm toprağına düştükten sonra çadırından çıkıp ağlamadı, adlarını anmadı ve hatırına getirmedi. Bu ikisi, yavruları Avn ve Cafer idi. Kardeşinin yolunda, herkesin hak uğrunda kendisini feda ettiği ve İbrahim gibi İsmail'ini kurban ettiği bir durumda hiç iki kurbanın adını anmak insanlığa sığar mıydı? Esirler kervanının başında azizlerin sıcak kan denizinin sahilinden korku ve cinayet başkentine doğru göç eder. Orada şehrin üzerinde bir feryat koparır. Yalnız ve tutsak bir halde zalim imparatora ateşli, rezil eden ve aşağılayıcı sözler sarf eder ve zulüm sarayının sütunlarını titretir. Ömrünün sonuna kadar evsiz barksız, daimî sürgün ve takip altında şehitlerinin kanından aşk ateşi ve uyanıklık üretir, bunları Irak, Hicaz, Mısır ve Şam'ın üzerine savurur. Mahrum kitle-

lerin ve mazlum milletlerin yüreğine hak sevgisi, bilinç ve devrim tohumları serper. Böylece Emevî rejiminin ömrünü kısaltır, yalancı ve zalim hükümeti sürekli huzursuz ve tedirgin eder.

Hem solcu aydınları hem de sağcı dindarları sıkıntıya sokan, işte düşünce ile davranış ya da dünya görüşü ile hayat arasındaki bu tezattır. Kendilerini bu tezattan inkar etmek suretiyle kurtarmak için yüzlerce felsefî ve kelamî yorum ve açıklama yapmalarına rağmen bunu başaramazlar.

Bu, yeni bir çift kişiliklilik yani kültürümüzün zengin ifadeli terimiyle "nifak"tır. Varlıksal ve genellikle de kendinden habersiz bir nifak.

Herkesin bildiği ve özellikle İslam tarihinde tanınan yaygın nifak, bir kimsenin içi ile dışı veya varlığı ile görünümü arasındaki ikiliktir. Bu nifak, kalpte olan ile dile getirilen arasındaki farklılıktır. Münafık, içinde imanı olmadığı halde menfaati gereği imandan söz eden ve kendisini mümin olarak gösteren kimsedir. Fakat varlıksal ihlasa ulaşmış, tek boyutlu, her bakımdan olgunlaşmış ve sonuç olarak iman ve amel ya da düşünce ve davranış birliğine[26] kavuşmuş olan müstesna insanlar dışında hemen hemen az çok herkesin düştüğü yeni nifak, kişinin her ikisinde de samimi olduğu iki varlıksal boyut arasındaki nifaktır. Yani samimî münafık! Fikrî bakımdan maddeci, ahlakî bakımdan maneviyatçı ya da tam tersine fikrî bakımdan maneviyatçı, ahlakî bakımdan maddeci olan bir kimse.

Ekonominin temel olduğuna inanan ve bütün insanî değer, fikrî ideal ve beşerî güdüleri ekonominin ürünü kabul eden aydınlar, pratikte, maddî varlıklarını, sınıfsal yapılarını ve ekonomik çıkarlarını kolayca, ihlasla, zahidane ve cömertçe insanî değerlere, itikadî ideallere ve beşerî güdülere yani özgürlük, eşitlik ve

[26] Kendisi böyle bir birliğin yüksek numunesi olan büyük Ali, derin ve güzel konuşmasının özelliği olan ilginç bir ifadeyle bugün "ide ve eylemin diyalektiği" diye adlandırılan gerçeği açıklar ve insanın bu iki varlıksal boyutu arasındaki birliğin ve düşünsel kişilik ile davranışsal kişiliğin özdeşliğinin nasıl gerçekleşeceğini gösterir. Bu, en zor yoldur.

hakkaniyete feda ederler. Başkalarının ekmeği için kendi ekmeklerinden vazgeçerler. İnsan hayatında esasın sadece ekonomi olduğunu kabul etmelerine rağmen hayatlarını yalnızca ekonomi üzerine kuran, ekonomi dışında başka hiçbir güdü ve ideal tanımayan ve ekonomik fayda esasına dayanmayan hiçbir mana ve değere inanmayan burjuvadan bütün varlıklarıyla nefret ederler. Onunla canları pahasına mücadele ederler. Ücretlilik felsefesini mahkum ederler. Çünkü onda insanlığın özü olan ve insanî değer taşıyan emek, maddiyatın özü ve ekonomik değer olan para ile ölçülür ve değiş tokuş edilir. Tıpkı bazı dindarlar gibi: Bu dindarlar, imanın esas olduğuna inanırlar; Allah'tan, ilahî sıfatlardan, tanrısal boyutlu ve O'nun yolunda ilerleyen şeylerden başka her şeyi anlamsız, değersiz, kötü ve aşağılık sayarlar. Ekonomiyi dünya, lezzeti günah, serveti bozgun, kârı zarar, maddî çabayı kayıp, dünyayı konaklama yeri, ömrü salih amel için fırsat; hayatı imtihan alanı, ilahî, mistik, aşkın ve varlıksal değerleri kazanma meydanı kabul ederler. Ahlakı maddî hayatın, içgüdüsel hazcılığın ve ekonomik çıkarcılığın reddi; tüketim düşkünlüğünün, lüksün, riyakarlığın, kendini, ırkını ve sınıfını üstün görmenin inkarı; mal çoğaltma, altın biriktirme, para sayma ve asalak yaşama ruhundan kaçış olarak görürler. Hatta çalışmadan değil de sermayeden faydalanmayı Tanrı ile savaşmak olarak telakki ederler. Kendilerini her nefes ve adımda, hatta zihinlerinden geçen her düşüncede "diri", "bilen" ve "mutlak hakim" olan Allah karşısında sorumlu hissederler. Her davranışlarının amel defterine yazıldığına, bunları cevaplamak zorunda olduklarına, hayatın ölüm ve yoklukla son bulmayacağına, bilakis ilahî adalet terazisinin önünde toplanacaklarına, nihai sorgulama ve yargılama mahkemesinin kurulacağına, dünyada ömürleri boyunca işledikleri iyi veya kötü ne kadar amelleri varsa hepsinin karşılığını göreceklerine inanırlar. Bununla birlikte tıpkı Allah'a, ahirete, bu alemde hesap ve kitaba, insanın görev ve sorumluluğuna inanmayan bir materyalist gibi başıboş, vurdumduymaz, sorumsuz ve gırtlağına kadar dünyaya batmıştır. O, bu dönen gök kubbede para şıngırtısından da-

ha hoş bir ses hatırlamaz. Hayatının sacayağı, mağrur baş, dolu karın ve kararsız "karın altı" üzerine oturur. Musa'nın dinine mensuptur ama Fravun gibi güce yaslanır; Karun gibi hazine üzerinde yatar, nihayet Tanrı'nın başına külah geçirir; kendisine dinî bir külah örmesi ve şerbet niyetine şarap içmesine, alışveriş şeklinde faiz yemesine, pamuk astarlı ipek cübbe giymesine, köylülerin ve işçilerin can suyunu emmesine ve "iki tarafın rızası" şerî kuralına göre yüz binlerce tüketicinin cebini soymasına cevaz vermesi için Belam-ı Baur'a da bir pay ayırır. Karun hazinesi ve Abdurrahman b. Avf mirası üzerine "İnsanlar, malları üzerinde yetkilidirler!" kilidi vurdurur.

Bütün bu davranışların ve hayat tarzının; Allah'a, ahirete, hesaba, kitaba, şerî kayıt ve kurala iman ile; İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in risaletine, Ali'nin velayetine, Hüseyin'in imametine ve imamın, hüccetin ve Mehdi'nin varlığına şehadet ile ve azap, sevap, ceza, mükafat, Tanrı, tevhit, sorumluluk ve elçilik esaslarına inanmak ile aykırılık gösterdiğini fark etmez. Eğer bu birikmiş kirlilikte şüphen varsa Tanrı hesabına yatıracağın bir miktar para ve "redd-i mezalim"[27] ile temizlenir. Eğer bencilliğe dalmış olman seni Allah'a kulluktan alıkoymuşsa, paran varsa hiç dert etme! Kiralarsın birini, öldükten sonra sana vekaleten kılınmamış namazlarını kılar, tutulmamış oruçlarını tutar, gidemediğin haccı ifa eder. Kiralık namaz, kiralık oruç, kiralık ya da vekaleten hac![28] Eğer Tanrı'nın mantığıyla hiçbir zaman

27 "Redd-i mezalim", alacaklısı belli olmayan borçların din hakimine verilerek onun aracılığıyla ödenmesi. (Çev.)

28 Hatta daha sofu olan önceki nesiller, alınmamış taharetleri için bile bunları yapacak birini kiralıyorlardı. Böylece "dinî kiralama sınıfı" üyelerinden bir şahıs ücretle kiralanarak filan merhum ömrü boyunca taharetlenecek fırsat bulamadı, sizden, bu merhum cennetmekanın mükellef olduğu elli yıllık ömrü için onun yerine günde üç defa yani toplam 54.000 defa taharet yapmanızı rica ediyorum, denirdi. Her bir taharet için 50.000 şahî ödenirdi. Vazifesini gereği gibi yerine getirip merhumu rahmetlere boğmak isteyen bazı kimseler ise "kavisli taharet" şartı koşarlardı. Bu taharet şöyledir: El, dışkının çıktığı yerden tenasül aletinin bitiş noktasına kadar bir çırpıda çekilir ve bölgeyi dolaşarak dairevi bir kavis çizilir. Bu tür taharetin ücreti elbette daha yüksekti.

affedilmeyecek ağır ihanetler ve çirkin günahlar işlemişsen ve cennet kapısı senin kapkara suratına kapanmışsa yine de seni duvarın arkasından içeri çekecek bir çözüm yolu vardır. Seni doğrudan doğruya evliyanın, takva ehlinin, Bedir ve Kerbela şehitlerinin ve doğruluk, özgürlük ve hak yolu mücahitlerinin safına katacak bir çözüm yolu. Bu yol, ağlama, sızlama, yakarma, ziyaret, adak, imama hediye sunma, yemek verme, matem ve musibet meclisi oluşturma, evrat okuma, Peygamber ailesine beslenen duyguları açığa vurma ve mazlum imamın yaralanıp susuz bırakılmasına göz yaşı dökme yoluyla elde edilen "şefaat"tir. Eğer gönlünde Ali aşkına yer verirsen "velayet" denilen Allah vergisinden sen de nasiplenirsin. Velayet öyle bir mucizedir ki Kur'an'ın açık ifadesiyle "Kötülükleri iyiliğe çevirir!" Yalnızca günahlarını bağışlayıp ruhsal kirlerini temizlemekle kalmaz, aynı zamanda onları sevaba dönüştürür. Ömrün boyunca işlediğin bütün kötülükleri iyiliğe çevirir. Mesela eğer başkalarının namusuna tecavüz etmişsen (melekler) korumuş gibi sevap yazarlar; insanlara ne kadar hainlik etmişsen o kadar hizmet etmiş sevabı yazarlar. Şayet bir cana kıymışsan onu hayata kavuşturmuşsun gibi kabul ederler. İnsanların malını yesen ve onlar da ses çıkarmamış olsa, "velayet iksiri" sayesinde bu davranış amel defterinde şöyle değiştirilir: "İnsanlar senin malını yediler, Allah rızası için sen hiç ses çıkarmadın ve yaptıklarını Allah'a havale ettin!" Sonuçta, insanların malını yediğin için hesap günü, ilahî adalet ve hak mahkemesinde Allah'ın elinde ödül alıyorsun. Her ne kadar hak yemen, hırsızlık yapman ve halkın malını yağmalan sebebiyle acımasız ve utanmaz idiysen, günah yükün korkunç ve cinayet terazin ağır idiyse de bunlara karşılık sana daha yüksek ve daha değerli bir mükafat vereceklerdir!

Ali'nin gerçek velayeti, Ali'nin hükümet şeklidir; onun siyasal yönetim biçimine, düşünce ekolüne, toplumsal önderliğine ve hayat tarzına bağlılıktır. Ali'ye sevgi beslemek ve ona olan duyguları göstermektir. Toplumda, düşüncede, sosyal taraftarlıkta, davranışta ve hayat tarzında ona yabancılaşmak ve Şam'lılara

benzemek bir tür münafıklık, hem de en derin ve en tehlikeli münafıklıktır.

Şefaat, bir kimseye benzemek ve onunla aynileşmektir.[29] Şefaat, Ali veya Fatıma'yı istemek yani herkesin birini takip ettiği ve kendisine model aldığı bir hayatta onunlu özdeşleşmektir. Sen, zaman ve mekanda toplumun numunesi, örneği, mürşidi ve imamı olmuş kimseler arasından (cinsiyetine göre) bir kadın veya erkeğin takipçisi olur, kendini Fatıma veya Ali'ye benzetir, onunla arkadaş, dost ve dert ortağı olursun; bütün varlık boyutlarında, idealinde, ilminde, taraftarlığında, istikametinde, gidiş yolunda, olma şeklinde ve oluş durumunda ona dost ve yoldaş olursun; tek başına olan "kendisi" ile insanî bir çift oluşturursun.

En şaşalı otellerde kalarak, en pahalı turlarla yolculuk yaparak ve bir milyon Müslüman arasında hepsinden daha seçkin ve daha ayrıcalıklı olarak mutlu bir hac ibadeti ifa eden kişi, inançta İbrahim, davranışta Nemrut gibidir.

Ramazanda iftar sofrasında, onlarca rengarenk yemeğe baygın baygın bakarak tavuk göğsüne elini uzatır. Daha sonra da gidip minberin dibine oturur, Ali'nin menkıbelerinden okur: "Çer çöpü alınmamış arpa ekmeği ve su ile iftar açmakta veya art arda üç gün kendisi ve ailesi iftar yemeklerini bir aca verip kendileri aç durmaktadırlar." Böyle bir kimse inançta Ali taraftarı fakat davranışta Emevî'dir.

Hüseyin'in şefaatini ve Ali'nin velayetini isteyen, hayatında korku veya ihtirastan dolayı her güç, makam ve mevki sahibiyle

[29] Şefaat "şefea" kökünden gelmiş olup "çift" anlamındadır. Tek manasına gelen "vitr"in zıddıdır. Görüldüğü gibi bu, kişiyi Ali gibi, Fatıma gibi ve Hüseyin gibi olmaya çağıran eğitici, öğretici, değiştirici ve olgunlaştırıcı bir güçtür. Böyle bir şefaat ile, "Ali, Hüseyin veya Fatıma'ya şahsî duygular göstermen sebebiyle seni Tanrı'nın başı üzerinden ve mahkeme duvarından geçirmek, cennetin duvarından içeriye atmak ve hiçbir sorumluluk kabul etmeksizin seni özel bir sorgulama sayesinde, sıkıntılı ömür, takva, ilim, fedakarlık, ilerleme, gelişim ve sorumluluk yolunda şehit olmanın mükafatı olarak belli bir dereceye ulaşan kimselerle birlikte haşretmek" şeklindeki şefaat aynı değildir.

düşüp kalkan ve her sistemle ilçli dışlı olan bir kimse inançta Hüseynî, duyguda velayetçi ama davranışta Yezidî ve pratikte hilafetçidir.

Mesele oldukça zor, kaygan ve hassastır. Ali'ye canı gönülden sevgi besleyen, Ali'ye övgüyü dilinden düşürmeyen ve gerçekten ona inanan fakat tertibinde hiçbir rolü bulunmayan renkli bir ziyafete gittiğinde tek yaptığı belki Ali'yi anmak, onun menkıbe ve faziletlerini hatırlamak olan biri, inançta Ali dostudur ama pratikte Ali onu sevmez. Bir defasında Ali, birçok siyaset adamı ve sosyal şahsiyetin kendisine ihanet edip düşmana bağlandığı bir dönemde hizmetinde parlak geçmişi olan ve çok güvendiği vefalı ve fedakar bir subayını, sırf Kufe valisi iken halk kitlesinin bulunmayıp sadece şehrin ileri gelenlerinin iştirak ettiği bir ziyafete katılıp renkli bir sofraya oturduğu için öfkeyle azarlamıştır.

***

Konuşmamı daldan dala, dereden tepeden, Rey'den, Rum'dan ve Bağdat'tan bahseden dağınık sözler olarak görebilirsin. Evet ama bu, insanın zindanlarından bahseden bir konuşma. İnsanın zindanları da böyle dağınık, uyumsuz ve birbiriyle alakasızdır. Birbirine zıt, aykırı ve çelişkili oldukları kadar birbiriyle iç içedirler.

Her dönemde ve her sınır geçişinde zindan değiştiren ve zindanın birinden diğerine geçerken özlemle "özgürlük!" diye bağıran işte bu insandır.

Tabiat zindanından medeniyetin yardımıyla kurtulup özgürleştikçe tarih tüneline adım atar; tünel ilerledikçe daha da daralır, kuşatır ve zorlaşır. Toplum sıkıldıkça sıkılır, buruldukça burulur. Oligarşi yönetimi, iş bölümü, uzmanlaşma, artan bağımlılıklar, çoğalan ihtiyaçlar ve gittikçe çeşitlenen tezatlar adına daha dar ve basık tavanlar; daha çeşitli, daha kalın ve daha çok esirleştiren duvar ve setler; gittikçe çoğalan ve ağırlaşan dayatmalar ve hiç şüphesiz, kayıtlar, bağlar; din, gelenek, görenek ve

âdetler, gerekliler ve gereksizler, uygunlar ve uygun olmayanlar, yazılı ve yazılı olmayan kanunlar ve bireyi tek tek bireylere, bireyleri de tek tek toplum adlı mutlak, bağımsız, hakim ve güçlü varlığa bağlayan görünür görünmez ve bilinir bilinmez bağlar, sonsuz zorlama ve seçimler. Bu bağ ve zincirler bir şekilde artar ve güçlenir; gitgide "insan beni" sadece bağımsızlık ve özgürlüğünü değil, varlıksal anlamını ve insanî kişiliğini de kaybeder. Ondaki mutlak hakim varlık silinir. Tarihin tekamülü, bağımsızlık ve özgürlüğün, insanî "ben"in irade ve seçim gücünün silinmesine, toplumun kalıcı, hakim ve üstün bedeninde yok olmasına ve sosyal ruhun insanî "ben"ler üzerinde baskı ve tahakküm kurmasına doğru ilerler. Güçlü toplumlar daima zayıf fertleri beslerler. Toplumlar ne kadar hakim olursa fertleri o ölçüde mahkum olur. Öyle ki fertler sadece çocuklarının eğitimini değil, kendi şahsiyet ve kişisel güdülerini dahi belirleyemezler. Sen yalnızca ev, iş, sosyal ilişkiler, adetler ve geleneklerini değil, boş vakitlerini, özgür uğraşlarını ve eğlencelerini bile kendi başına seçemezsin. Sinema, basın, radyo, televizyon, sanat programları ve hatta boş vakitlerin ve onu değerlendirme şeklin dahi senin hiçbir rolün olmadan önceden programlanır ve sana dayatılır. Sadece fikrî yiyeceklerin ve ruhsal içeceklerin değil, maddî yiyecek ve içeceklerin, sanatsal zevklerin, kişisel süsün püsün, elbisenin rengi, dikişi ve modası, hatta gülmen ve ağlaman bile senin elinde değildir; bunlar sana dikte edilir. Toplum artık yaşamak, çalışmak, güvende olmak, birlikte daha iyi yaşamak ve kendi varlıksal iktidar dairesini, insanî yeteneğini ve bireysel iradesini daha çok genişletmek için bir araya gelmiş insanlardan oluşan bir birliktelik değildir. Toplum gerçek insan, fertler de onu kendilerinde yansıtan aynalar olur. Toplum, fertlerinin bedenlerinde solunan bir ruhtur. Her fert onunla yaşar, onunla nefes alır, büyür, şekillenir, onun gerektirdiği şekilde düşünür, beğenir, davranır, ister veya istemez, sever veya nefret eder, inanır veya inkar eder, iyilik veya kötülük yapar, güzel veya çirkin, hak veya batıl olur.

Nihayet, insan, yani bilim ve teknolojinin gücüyle tabiat zindanının sağlam zincirlerini paramparça eden, bu zindanın alanını alabildiğine genişleten, onun üstün otoritesini zayıflatan, kendi özgürlüğünü eline alan ve hatta ona hükmederek ve tabiatın maddî güçleri üzerinde kendi ideal, irade, yaratıcı güç ve seçimini uygulayarak yeryüzünde Allah'ın halifesi ve evrende Tanrı'nın ruhunun tecelli alanı olan ve yer ile göğün düzenini sağlayan melekler tarafından secde edilen bu canlı, şimdi tabiatta bir Yunan tanrısı gibi kendi üstün gücüne yenik düşmüştür. O galip geldikçe daha da mağlup olur. Bu insanlar, tabiatın otoritesi karşısında tek bir irade ve tek bir beden olabilmek ve onu sürebilmek için el ele veren bu iradeler bunda başarılı oldular ama sonunda kendi başarılarının mahpusu haline geldiler. Hepsi de aynı beden ve aynı iradede kendilerini kaybettiler ve yenik düştüler. O (toplum) güçlendikçe, tabiat zindanını paramparça ettikçe ve insanı özgürleştirdikçe kendisi başka bir zindan olur ve özgür insanı kendi mahpuslarının gönül ve beyinlerine vurduğu gizli ve görünmez zincir ve prangalarla daha da boğar.

Böylece kendi bireyini toplum potasında eritir. Toplum onu her yönden çepeçevre kuşatır, ona hükmeder ve insanî mahiyetini belirler. İşte insanı "ben"i dışında geliştiren, değiştiren, dönüştüren ve insanları ister istemez kendi peşinden sürükleyen bu toplumdur.[30]

Toplumun büyük ve aslî zindanı içerisinde daha modern, daha ileri ve daha büyük olduğu kadar daha ağır ve daha korkunç

[30] Bu görüşü reddederken şu ayak altına düşmüş bilgince teoriyi bir aydın ve sosyolog edasıyla gözümün içine sokmalarını insafsız, hatta insafsızlıktan da öte bir haksızlık olarak görüyorum: "Ferdin toplum dışında hiçbir anlamı yoktur. İnsan, toplumdan ayrı ve soyut olarak düşünülemez." Elbette bu ilmî konuyu ben de biliyorum. Fakat burada fert, beden veya "individue" ile eş anlamlı bir sözcük değil, felsefî ve bilimsel bir terimdir. Fert ile kast edilen, bilim, irade, seçim ve insanî özün kendisinden doğduğu insanın türsel cevheri ve varlıksal hakikatidir. Materyalist nedenselliğin belirlenmiş ve kör zincirinden kurtulan ve onun üzerinde dışardan neden rolü oynayan bu özgürlük halkası, kendisinin "tabiat", "tarih", "toplum" ve "kendisi" karşısında sorumluluğu olacak şekilde bizzat eylemin başlangıç noktası ve doğum yeridir.

olan başka ikincil zindanlar da bulunmakta ve gelişmektedir: Sınıf, kültür, eğitim ve öğretim sistemi, uzmanlaşma; bireysel, içgüdüsel, ekonomik ve sosyal hayatın hazcılık, tüketim düşkünlüğü ve gelenekçilik gibi maddî bağları.

Sınıf, sosyal sistemin büyük zindanı içerisinde şekillenen bir hücredir. Toplumun gelişmesiyle, bu zindanın hücreleri daha belirgin, duvarları daha kalın ve ayırıcı olur. Sistemin mahpusları büyük kalenin içinde de birbirlerinden ayrılırlar ve birbirlerine yabancılaşırlar. Hatta daha açık, kesin ve sert bir tezat ve düşmanlığa müptela olurlar. Her insan, tabiat güçlerinin esaretinden kurtulup kendi ileri medeniyetinin sağlam tavanı altında ve muhkem surları arkasında kör tabiatın tasallut ve tecavüzünden korunduğu ve özgürleştiği ölçüde yeni zindanı daha çok iki tavanlı ve iki duvarlı olur. Hem sosyal zindanı, hem sınıf bağı hem de sınıfsal oluşumu, hapishane içindeki hücreleri de sosyal katmanlar, meslek grupları ve sınıf içi belli topluluklar şeklinde daha bağlı, daha belirli ve birbirinden kopmuş hale getirir.

Tarihe baktığımızda geçmişte sınıflar arası uçurumların görünüşte daha çok ve sınıfları birbirinden ayıran duvarların daha aşılmaz olduğunu görüyoruz. Hint toplumundaki kast sistemi, İslam öncesi İran'ın özellikle de Sasani döneminin sınıfsal yapısı, antik Yunan'ın ırka dayalı aristokratlığı, Orta Çağ feodal aristokrasisi ve bunların Yeni çağ, özellikle de Büyük Fransız Devrimi sonrası toplumlarıyla karşılaştırılmasına bir göz atış, aydınların düşünce ve yargısındaki bu anlatımı pekiştirir. Örneğin, Yunan'ın altın çağında aristokratlar tabakası öyle kapalı ve değişmez bir sınıftı ki Aristo'nun deyişiyle "Bunlar yalnızca otuz aileydiler. Diğer halk kesimleri sürekli artarken bunlar asırlar boyu değişmeden kalıyordu." Sasani düzeninde prensler, saray eşrafı, din adamları, zanaatkârlar ve çiftçiler birbirlerinden o kadar uzak idiler ki bir ayakkabıcı, bilge Ulu Güneş'in, oğlu için Şehinşah'tan tahsil izni alması karşılığında Rumlarla yapılan uzun savaş nedeniyle hazinesi boşalan Enuşirvan'a, askerin

masrafını karşılamak üzere bütün servetini bağışlamaya hazır olduğu halde, adil ve ilim dostu Enuşirvan, savaş için paraya hayati ihtiyaç duymasına rağmen bu öneriyi şiddet ve nefretle reddediyordu: "Bir ayakkabıcının çocuğu eğer okursa katip olur ve prensler katiplere ihtiyaç duyduğu için aristokrasi düzeni altüst olur."

Evet, tekelci sınıfsal imtiyazlar ve her sınıfı sürekli içine hapseden ve aşağı tabakadan fertlerin üst tabakaya çıkmasını imkansızlaştıran kapalı sınırlar artık ortadan kalkmış ve bu durum birçok kimseyi gelişmiş toplumların günümüzde eskisinden daha az sınıfsal olduğuna inandırmıştır. Fakat bu değişim, kanunlar, sosyal gelenekler ve dinî inançlar düzeyinde şekillenmiştir. Yoksa, sosyolojinin ve antropolojinin derin temelleri bakımından teşekkül, baskı ve sınıfsal imtiyaz, toplumların kapitalizm, sanayi ve bürokrasi yolunda ilerlemesi ölçüsünde daha açık ve daha kesin olacaktır. Neticede beraberlik, uyum, ayrılık, karşıtlık, düşmanlık, kendini bilme ve sınıfsal mücadele daha belirgin ve güçlü hale gelir. Dil, kültür, ideoloji, ahlak, din, felsefe, sanat, edebiyat, fikrî ve sosyal gruplar daha açık ve somut bir şekilde sınıfsal olur. Onların sağ, sol ve orta şeklindeki sınıfsal yönleri her zamankinden daha nettir.

Durum, sömürgecilikte de böyledir. Sömürünün sömürgeci ile sömürge arasındaki yüzeysel şekli ve görünür ilişkisi yumuşamıştır ama aynı zamanda derinliği ve ölçüsü kat kat artmıştır. Yarı insanın yeni burjuva ahlak ve edebiyatıyla karışık bu görünür ve riyakar yumuşaması, halkçılık duygusu bulunan ve kendilerini solcu, devrimci ve bilimsel felsefe sahibi kabul eden birçok yarı aydını aldatmıştır. Böylece onlar, toplumun feodal sistem, tarıma dayalı geleneksel üretim ve pazar ekonomisinden sanayi ve kapitalizmin gelişimi ve burjuvazi düzenin hakimiyeti dönemine geçişini, bir çeşit sosyal ilerleme ve tarihin daha ileri bir aşamaya ulaşması adına, sınıfsal sömürünün zayıflaması, mahrum sınıfların insan hakları ve toplumsal özgürlükleri kazanmada gösterdikleri başarı ve sınıflar arası uçurumların azal-

ması ile eş anlamlı kabul ederler. Halbuki endüstriyel ileri kapitalist sistemin sosyolojisini birazcık tanıyan ve bu sistemde ezilmiş insanların yazgısına bilimsel olarak bakan herkes, bürokrasi, teknokrasi ve makinizmin büyüleyici silahı ile donanmış olan yeni kapitalizmin iş ve düşünce gücünü beraberce yüzlerce kat daha etkili daha derin ve daha ağır nasıl sömürdüğünü anlar. Fakat güç, para ve aldatma yönetimi; medeniyetin ilerlemesi, sosyal ilişkiler, siyasal yapılar, hukuk sistemi ve idarî kurumların karmaşıklığı; ekonomi, bilim, teknik, üretim, dağıtım, tüketim, hayat tezahürleri, kültür, ahlak ve dilin gelişmesine paralel olarak kendini gizlemede, varlığını açıklayıp yorumlamada, münafıklıkta, aldatmada, çirkinlikleri örtüp güzellikleri ortaya koymada; söz, davranış ve ilişkilere iltifat etmede, sömürülmüş sınıflarla çatışmada; mahrum insanlar için sahte bağlılıklar, riyakâr birliktelikler, refah, mutluluk, yalancı başarı ve kazanımlar yaratma sanatında; çöküşü ilerleme, mutsuzluğu mutluluk, fakirliği zenginlik, mahrumiyeti nasiplilik ve haksızlığı haklılık olarak göstermede çok mahir, kurnaz ve hokkabaz olmuştur. Öyle ki sadece Avrupalı işçiyi değil, Asyalı solcu aydını da sömürür. Nifakta gizlenmiş gerçekleri kavramaktan, derin faciaları tanımaktan, müzmin hastalıkları hissetmekten ve günümüz insanının kemik içine yayılmış öldürücü kanserleri ve insan türünün düşünce, fıtrat ve mahiyetinin derinliklerine kök salan ve halkın bütün varlık boyutlarını kaplayan çıkarcılık ve kölelik düzenini görmekten aciz kalır.

Gözle görülen zindanlar ömürlerini tamamlamak üzereler. Ancak tarih gardiyanları şimdi, zindanın duvar ve burçlarını içeriden yükseltmektedirler. Özgürleşmiş insanların kendi içlerine taşıdıkları bu zindanları fark etmek, keşfetmek ve yıkmak her zamankinden daha güçtür.

Deli divane, eli ağzında, susuzluktan dilleri dışarı çıkmış ve açlıktan bitkin düşmüş bir halde vuruyorlar, eziyorlar, aldatıyorlar, yağmalıyorlar, emiyorlar, yalıyorlar, çarpıyorlar, çırpıyorlar, yerlere kapanıp yalanlar düzüyorlar. Halkı ve Allah'ı dolandırı-

yorlar. Ya reformist olup dini hayatlarından uzaklaştırıyorlar ya da uygar olarak karşımıza dikilip dinin başını sıvazlıyorlar. Dinî veya idarî kurumlarda, ilahî veya resmî makamlardaki dalkavukluklar, yalakalıklar, peşkeş çekmeler, adak adamalar, dilek dilemeler, cülus bahşişleri, rüşvetler, işledikleri cinayetleri örtbas etmede epey işlerine yarıyor. "Şer'an caiz, örfe uygun" fetvalarına sığınarak yüklerini tutuyor, sahtekarlıklarını gizleyebiliyorlar. Ömürlerini çılgınca mal biriktirme peşinde tüketiyorlar. Ancak başları mezar çukuruna düşünce sakinleşebiliyorlar.

"Dünyayı kazanmak için birbirinizle yarışmanız sizi, kabirleri boylayana kadar oyaladı! Hayır, yakında bileceksiniz! Hayır hayır yakında bileceksiniz. Eğer kesin olarak bilseydiniz..." (102/ Tekasür Suresi, 1-4)

Ziraî üretim tarzının gereklerinden olan krallığı, kendi içine kapanık dünya görüşünü benimsemiş, donuk bir ruha, durgun bir mantık ve perspektife sahip, kendisini akıl ve iradenin öngördüğü şeylerin dışındaki fantazi güçlere yaslayan feodalizm, Tanrı'yı krala gölge yaptı. Soyluluk ve ekonomik düzeni, teokratik sistemin başına sararak, geçerlilik kazandırdı. İnsanın varlıksal merakından doğmuş olan, beşerî fıtratının, varlıksal cevherinin derinliklerinden fışkıran, tabiî coşkusundan, olgunluk ve aşk arayışından, fazilet isteminden, yücelere olan sevdasından, idealistliğinden, kurtuluş yolundaki bitkinliğinden, evrenin derinlerindeki sırları çözmeye olan azminden beslenen dini; feodal dünya görüşü, psikoloji, ahlak, davranış, tutum ve kültüre yamadı. Onu donukluğa, durgunluğa, kısır döngüye, kapalı bir dünya görüşüne, siyasî iktidara, olumsuz ve aşağılık bir ruha, halk tabakasının özel kalıcılığına, hayalciliğe, metafiziğe ve insanın düşünce, saygınlık ve iradesini yok sayan, özgürlüğü üzerinde tartışılmaz otorite kuran, herkesin değişmezliğini vurgulayan bir yapıya büründürdü.

Dinsel dünya görüşünde, dostluk, arkadaşlık, tanışıklık ve akrabalık ilişkisi olan Tanrı ve insan, feodal dünya görüşünde kral ve reaya şeklinde ortaya çıkıyor. Aşkın dışa yansıması olan dua

ve yakarış, dileme ve isteme, bir tür dalkavukluk, teşrifat ve çıkarcı aşağılamaya dönüşüyor. Mabudun ismini sözlü olarak ağzına almak korkudan ya da açgözlülükten doğuyor.[31] İnsan emeğinin mantıksal değeri ve çalışmasının doğal karşılığı olan ücreti, göklerle ilişkisi olan kralın yakınları, Tanrı ile kul arasında aracılık eden dinsel şahsiyetlerin bahşişi olarak veyahut hikmetli bir söze, yürek hoplatan bir dansa, kusursuz bir hizmete karşılık olarak, tesadüfen kralın keyfi yerindeyken, kralın eşref saatine denk geldiği bir anda cömertliği tutmuşken ve kesenin ağzını hesapsız bir şekilde açmışken ödüyorlardı. Ya da bir cariyeyi kendi yakınına alarak onu tüm şehitlerden, mücahitlerden, muttakî salih kullardan daha üstün tutmakla ve kendi haremine almakla ödüyorlardı. Öyle ya "Cenneti para ile değil sözde bir neden ile veriyorlar!"

İşte bu, dinin cansız bedenine üflenen kültür ve imparatorluk düzeninin ruhudur. Burjuvazi ise hem dünya görüşünde hem de ahlak anlayışında materyalisttir. Faydayı değerden üstün tutar. Hayat ve insan onun gözünde paraya açılan bir pencereden ibarettir. İlim, sanat, iş, aşk, deha, yetenek ve bütün insan güçlerini dar görüşlü realizmin aşağı düzeyinde; canlı natüralizmi ve hayat felsefesini ise refah, mutluluk, hazcılık, tüketim ve ekonomik ihtiyaç kapsamında algılar. O, fazilet, ülkü, yücelik, ihlas, cömertlik, takva, büyüklük, felsefî susamışlık, güzellik, aşk, değer, kurtuluş, hakikat arayışı, yüksek idealler, tanrısal mesajlar ve ilahî sıfatlara yabancıdır. Varlığının derinliklerinde ekonomik ihtiyaçlardan başka bir şey tanımadığı için ve ekonomik çıkarlardan başka bir şey uğruna da savaşı, ihtilafı, tartışması, çabası ve temayülü olmadığından ekonomik problem ve meselelerin çözülmesiyle, bütün hayat sorunlarının, insanî meselelerin ve hatta felsefî, bilimsel, estetik, psikolojik, sanatsal, edebî ve şahsî konuların hallolacağını düşünür. Bundan dolayı halk kitleleri ve toplumun aydınları karşısındaki tek liderlik sorumluluğu bir dizi ekonomik imtiyazlar vermek ve istatistikle-

[31] Ali bu üç tür yakarışı birbirinden ayırıyor.

rin, halkın refah eğrisini yüksek gösterdiği bir hayatın sağlanmasıdır. Bu birkaç örnek dışındaki her istek, ihtiyaç, itiraz, ideal ve hak; ayrıca imkan, imtiyaz veya şartlar talep etme ya da saçma, sapkın, melankolik, gerçek dışı ve romantik ideal ve görüşler belirtme, Orta Çağ eğilimlerinden ve dinî, hayalperest ve anlamsız ahlaktan kaynaklanmaktadır. Bunlar ya alaya alınmalı ya da polis tarafından sert bir şekilde ezilmeli, resmî ve periyodik propagandalarla kökünden kazınmalıdır. Bu burjuvazi dünya görüşü ve hayat felsefesi, hem insan ruhunun, para piyasası pisliğinden ve gücün boğucu zindanından kaçıp sığındığı tek sığınak olan bilimi paranın ve gücün yegane hizmetkârı yaptı hem insanın tarihsel ideali olan özgürlük ve demokrasiyi sermaye yönetimi, sömürü ve burjuvazinin çirkin yüzünü örten iki aldatıcı maskeye çevirdi hem de burjuvazi dünya görüşü, hayat felsefesi, ahlak ve psikolojisinin düşmanı olan; maddî güdüleri inkara, ekonomi bağından kurtuluşa; ekonomik değerler, içgüdüsel eğilimler ve maddî temayüllere karşı insanî özün üstünlüğüne, insanî değerlere ve çalışmaya; tüketim düşkünlüğü, lüks hayat, hazcılık ve refah tutkunluğu ile mücadeleye çağıran "sosyalizm"i bir ekonomik sisteme dönüştürdü. Bu sistemin bedeni sosyalizm, ruh ve muhtevası burjuvazi, dini tüketim, ideali ekonomi, ahlakı ise değerler değil, bir faydalar düzenidir. Halbuki sosyalist insan, özünde, dünya görüşünde, davranışında, ahlakında, yaşantısında, ruh derinliğinde ve fıtratında maddeciliğe, ekonomizme ve Epikürcülüğe karşı; mümin, muttakî, aşık, anlam peşinde, hakbilir, idealist, cömert, sorumlu, fazilet yoluna baş koymuş ve kendisini ideallerine feda etmiş bir kimsedir. Orada felsefe, antropoloji, ruh, ahlak ve burjuvazi eğilimler, kapitalist sistemdeki belli bir sınıftan bütün sınıflara yani toplumun bütün kesimlerine yayılmıştır. Sosyalist bir ekonomik sistemde burjuva ruhlu insanlardan oluşmuş bir toplum! Burada alt yapı, hem zihniyet hem gerçeklik hem felsefe hem de ahlakta ekonomidir. Üst yapı ise topluma egemen baskı, sömürü ve eşekleştirme şeklindeki üç güçten ibaret olup korkunç bir varlıksal birliğe ulaşmıştır. Fravun, Karun ve Belamı Baur bir olup

varlığını kaybeden halk üzerinde hüküm sürerler. Bütün bunlarla birlikte fikir, eylem ve ideal, kapitalist toplumdakiyle aynıdır. Rekabet de kapitalist dünyanın ulaştığı sınırlardadır.

Ümit kırıcı trajedi bundan ibaret değildir. Bilgiye ve öz bilince ulaşmış, zindandan ve karanlıktan kurtulma gayretinde tek başına bir binek ele geçirmiş bir mahpusu düşünün. Binek onu özgürlük ve aydınlığın sınırına kadar ulaştırabilir. Yol ışığı karanlığı daha da artırır, hareket gücü onu gerisingeri götürür. Yani geri vitesle hareket eden ve farları sürücüsünün gözlerini kamaştıran bir otomobil!

Din bir ateş idi. Diğer hemcinsleri gibi tabiat cennetinde huzurlu, mutlu ve tasasız bir şekilde otlayan, çenesini toprağa batıran, sadece içgüdüleriyle hareket eden, yaşamsal korku ve arzularının çekiş ve itişiyle koşup kaçan; donuk, uysal, edilgen, aşağılık ve bencil hayatın kapalı ve durgun dairesinde dönüp dolaşan, dışarının tabiî güçleriyle içerisinin fıtrî güçleri arasında bilinçsizce belirlenen, hatta belirlenmiş olan; var olan, yaşayan ve ölen "insan varlığı"nı, aşk adlı yaratıcı bir güçle ateşledi, tutuşturdu, kendisinde eritip kaynattı. Din, insanı; evrenin hakikatini araştırmaya, kendisi hakkında düşünmeye, sırları merak etmeye, duyulur perdeleri yırtmaya, çevre duvarlarını yıkmaya, elindeki imkanlarla var olanları kontrol etmeye, içinde bulunduğu dar evreni genişletmeye, işleri "kutsal ve kutsal olmayan, aşkın ve aşağılık, dünya ve ahiret, iyi ve kötü" şeklinde sınıflandırmaya, bu çokluğun gerisindeki birliği kavramaya, "nedenler nedeni"ne yol bulmak için meseleleri, olayları ve gerçekleri analiz edip açıklamaya, tabiatın asıl kaynağına, evrenin manevî ocağına ve insanın varlık anlamına ulaşmak, bilinmeyen ufuklara pencere aralamak için bilinen dünyanın çevresini keşfetmeye, hem tabiatın varlığına hem de kendi varlığına karşı isyan etmeye, dinî imanın özü ve bütün dinlerin gayesi olan kurtuluşu arzulamaya, var olana alışmamaya, olması gerekeni aramak veya yaratmak için çalışmaya, ölüm gününden, evcil, huzurlu ve monoton hayattan kurtulmaya, tabiat zincirini kırmaya; coşkuya, heyecana, yerinde duramamaya, öz-

gürlük aşkına, olgunluk, ebedilik, mutlaklık, yücelik, değer, güzellik, iyilik ve hakikate teşvik etti. İnsanı lezzet, fayda, refah, emniyet, muhafazakarlık, çevreye uyum ve içgüdülerine körü körüne uymaya zorlayan; cansız alevleri, isyanı, yücelik arayışını, idealistliği, faziletliliği, değerleri, varlık ve hayata hakim kılmayı, idealler karşılığında bireysel varlık, hayat ve eğilimlerini reddetmeyi söndüren ve soğutan yaşamaya rağmen onu daima diri, parlak ve isyankar tutuyordu. Bu meşaleleri, cehaletin, insanlık karşıtı sistemlerin, köleciliğin, feodalizmin, yağmaların, rekabetlerin, parçalamaların, tezatların, nifakların, yalanların, para, güç ve aldatma yönetimlerinin vahşî kalabalığının ve insan düşmanı tarihin zehirlenmiş karanlık devirlerinden geçirerek selamete kavuşturdu. Bütün bu yıkıcı, çirkin ve kara fırtınalara karşı onları korudu ve halkın gönlünde ve her millet ve neslin aydınlarının zihninde yaşattı.

***

Dinler tarihi derslerimde de söylediğim gibi modern burjuvazi, aşağılık ruhu, çıkarcılığı, tüketim düşkünlüğü, maddeci dünya görüşü, dar bakış açısı, faydacı eğilimleri; bütün manevî boyutlardan, aşkın ihtiyaçlardan, ruhsal hayattan, kutsal ideallerden ve ahlakî değerlerden soyutlanmış, varlık felsefesi yalnızca gamsızlık ve bütün ideali mal artırma olan, bunun dışında ne varsa kendisi için hayalî, bilinemez ve anlamsız sayılan "ekonomik hayvan" şeklindeki insan anlayışı sebebiyle neticede dine yabancılaşmış, zıt düşmüş ve onunla çatışma içine girmiştir. Aslında para ile yaşayan, para için yaşayan, ne aristokrat sınıfın üstünlüğüne ne de çilekeş sınıfın insanlığına sahip olan ve kültürü ne incelik ve aşkınlık ne de samimiyet, gerçekçilik ve sıkıntı taşıyan, aksine beş paralık, yapmacık, ayak altı, âdi ve saçma olan orta sınıfa ait "burjuvazi ruhu" insana tanrısal, özsel ve manevî bir yücelik veren, hayatı lezzet, maddî artış ve refah üzerine tefekküre, aşkın değerleri bilmeye, anmaya, sevmeye ve yüceltmeye çağıran dinin ruhuyla özde farklıdır. Esasında din, burjuvazi karşıtı bir öze sahiptir.

Bu sınıf, 18. ve 19. yüzyıldan itibaren makinanın icadı, dünya ticaretinin genişlemesi, yeni kıtanın keşfedilmesi; Afrika, Asya, Avustralya ve Amerika'nın sömürülmesi, milletlerin el emeğinin gasp edilmesi, ülkelerin servet kaynaklarının yağmalanması sayesinde olağanüstü bir gelişme sağladı ve hakim sınıf oldu. İnsanların sadece hayatına değil, aynı zamanda kültür, bilim ve ahlaklarına da hükmetti. Kendi aşağılık ruhunu, para dinini ve ekonomik ahlakını yaydı. Gecenin ve gündüzün ışığı olan burjuvazi hayat tarzı, para, mal yığma çılgınlığı ve menfaatperestlik için herkesi hırsa, rekabete, aldatmaya ve hastalıklı bir çalışmaya sürükler. Para insana hükmeder. Onda hakikat sevgisi güç arayışına, olgunluk ise ilerlemeye feda edilir. Her şey, hatta güvenlik bile güvenlik araçlarını kazanma yolunda heba edilir. Doğal olarak, düşünmek, bilinçlenmek ve yüce değerlere yönelmek için bir "fırsat" ve insanın gayrimaddî ve alınıp satılmaz ilişkilerini meydana getiren, onun varlık ve yaşamına, aile ve topluma, bağ ve ilişkilere incelik, anlam, derinlik, yücelik, sır, kutsallık, yön, hedef ve asalet veren, duygusal nükteler, ruhsal incelikler ve manevî güzelliklerin ortaya çıkışı için "boş zaman" kalmaz. Para tıpkı cin gibi insanın içine girer; onun ruhunu ve aklını kemirir. İnsanın yerine geçer. İnsan, para karşısında kendisine yabancılaşır. Mesele, burjuvazi düzeni, para çılgınlığı, tüketim ve fırsat rekabetinin, insanın kutsal değerlerinin gelişimini ve varlıksal tekamülünü engellemesiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda burjuva ruhu da onun düzenine paralel olarak insanın özsel tekamülünün ürünü olan tanrısal eğilimlerin bu metafizik anlamlarından uzaklaşır.[32] Onun da her sistem gibi kendisine uygun bir dünya görüşü, psikoloji, davranış ve ahlak gerektirmesi doğaldır. Burjuva sınıfının mutlak olarak hükmettiği bir toplumda egemen olan felsefe, eğitim, sanat, estetik, düşünme

[32] Şaka ama, insanı Tanrı'nın akrabası ve tanrısal sıfatların belgesi, gölgesi ve tezahür aynası sayan; hayatı aşk olarak anlayan ve metafizik değerleri yüceltmeyi Batı medeniyetinin temsilcisi ve üç seçkin yeteneği kabul eden eski dünya görüşü, antropoloji ve hayat felsefesi karşısında yeni burjuva kültüründeki genel eğilimin gerçekliğini anlatır.

biçimi ve bilimsel bakış ister istemez burjuvazi özellik kazanır. Hayat, toplum, eğitim, ahlak ve yönetimin laikleştirilmesi dalgası; duygu ve düşüncelerin dinî ruhtan doğal olarak uzaklaşması; kasıtlı ve uyumlu bir şekilde dinî inançla mücadele ve realizm, rasyonalizm, ekonomizm, naturizm, seksualizm, Epikürizm ve son tahlilde bütün bu eğilimlerin ortak felsefesi olarak materyalizm ve ateizme genel bir yönelişin, burjuvazinin yayılmasından ve burjuva sınıfının Batı'da galip gelmesinden sonra ortaya çıkması hiç de tesadüfî değildir. Hatta dinin kendisinin bile Batı'daki bu sınıfsal değişimden ve burjuvazî düşünce ve kültürden emniyette olmaması hikmetsiz değildir. Nitekim böyle bir zamanda Hristiyanlığın reformu için dinî bir hareket doğmuş, bu da Protestanlık adlı özel bir mezheple sonuçlanmıştır. Protestanlığın, mutlak ruhanilik ve maneviyatçılığa, Mesihçi değer ve idealleri sevmeye, ruhu yüceltip ekonomik ve maddî hayatı aşağılamaya dayanan Katolikliğe karşı bir isyan olarak doğduğunu biliyoruz. Yine bu dinî reform hareketini Katolik mezhebinden ayıran iki özellik olduğunu biliyoruz: Birincisi dinin düşüncede aklileştirilmesi, ikincisi ise pratikte dünyevileştirilmesidir. Her iki özelliğin de burjuva ahlakıyla uyumlu olduğu açıktır. Somut olarak bildiğimiz gibi Avrupa'da Protestanlığa inanan tek sınıf burjuvadır. Maks Weber'in dinsel sosyoloji planında gördüğümüz gibi Batı'da burjuvazinin yaygın olduğu her toplumda Protestanlık da güçlü bir çoğunluğa sahiptir: Almanya, Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tamamına yakını Protestandır. Burjuvazinin diğer yerlere göre daha zayıf olduğu İspanya ve İtalya'nın tamamına yakını Katoliktir. Bu iki grup arasında yer alan ve Katoliklerin çoğunlukta olduğu Fransa'da ise güçlü bir Protestan azınlık vardır.

Bundan dolayı, sosyolojinin bilimsel esaslarından haberdar olan; sosyal olayların, tarihsel ve kültürel değişimlerin temelini analiz etmeyi bilen; özellikle fikrî ve ideolojik meseleleri ideailst filozoflar ve soyut düşünceli kelamcılar gibi zihinsel ölçütler ve soyut, aklî ve mantıksal analiz ve açıklamalarla değil de aksine bilimsel ve görsel kriterlerle ölçen ve onun köklerini sos-

yal gerçeklerin, sınıfsal yapıların, bilimsel yasaların ve tarihsel değişimlerin derinliğinde arayan bir aydın için yeni kültürde din karşıtı bir eğilim, Tanrı'ya tapma ve mistik heyecan ruhunun zayıflatılması, aşk alevinin ve ruhsal coşkunun söndürülmesi açıkça anlaşılabilir ama bunun karşılığında maddî hayata doğru genel yöneliş, bireyci pazar ahlakının ve ekonomizmin üstün gelmesi, planlı aklın gelişip egemen olması ve hatta Batı toplumunda ahlakî ve maneviyatçı duygu ve değerlerin aşağılanması, burjuvazinin gelişmesi ve burjuva sınıfının yönetime gelmesiyle uyumlu ve eş zamanlı olarak ne tesadüfidir ne de aydınların el birliği ile önceden verdikleri bir kararın sonucudur.

Ateist aydınların, sadece burjuva toplumunun yetiştirdiği kimseler değil, aynı zamanda doğum yerleri özel burjuva sınıfı ve bizzat kendileri de burjuva olan kimseler olması felsefî bir teori değil, sosyal bir gerçekliktir. Onların burjuvazi ile, sadece fikrî bağlılıkları değil, şahsî akrabalıkları da gizlenebilir değildir.

Bilinmesi gereken çok anlamlı ve önemli bir diğer sosyal gerçeklik ise şudur: Dinden yüz çevirenler yalnızca bu asrın düşünürleri değildir. Belki yeni burjuvazinin bu işlek pazarında arasıra ortaya çıkan düşüncesizler, milleti sömürmenin, deniz korsanlığının, memleket yağmalamanın; makinanın yardımı ve bilimin kurnazlığıyla yerlilerin, kölelerin ve kitlelerin kanını emmenin getirdiği para kokusu onları öylesine sarhoş etmişti ki ipin ucunu kaçıranlar dinî ruh, mistik duygu ve manevî öze yabancılaşmışlardı. Hatta kendi aydınlarından önce gerçekçi ve ekonomiye tapar olmuşlardı. Düşünce, duygu ve maddî eylemde şu kesin ilkeyi kavramışlar ve canıgönülden iman etmişlerdi: Gökte haber yoktur; dünya anlamsızdır; varlığa karşı sorumluluk bir kuruntudur; iyi ve güzel yaşamak dışındaki bütün değerler akıl dışıdır. Hakikat, güzellik, iyilik, aşk, olgunluk, fazilet, varlık üstü idealler, tabiat ötesi ihtiyaçlar, tabiattan daha büyük yücelikler; insandan züht, arzulu kalma, fedakarlık, zarar görme ve cömertlik isteyen her şey ve insanı gelişmiş maymundan daha üstün gören her felsefe anlamsızdır; cehalet, durağanlık, zayıflık ve insanın doğal etkenleri, bilimsel nedenleri, aklî

ve mantıksal analizleri anlamaktan aciz düşmesi dönemlerinden miras kalmış hurafelerdir. Bu cansız, şuursuz, anlamsız ve hedefsiz dünyada insan için mutlu yaşamak dışında hiçbir mana yoktur. Anlamlı olan lezzet, değerli olan paradır. Gerisi boş laf ve hayaldir!

Romantizmdir, santimantalizmdir, idealizmdir, ütopyacılıktır, melankolizmdir!

Bu, her ne kadar dinî görünse de bir burjuvanın hal dilidir![33]

Burjuvaî hayat, iş, düşünce ve kişilik bunu gerektirir. Bu, bir yaşam ve uğraş türünün doğal yansıması olan bir dünya görüşü, psikoloji, düşünce ve kültürdür. Alt yapısı ekonomi ve burjuvazi sınıfsal üssü olan bir üst yapıdır. Bu karargahta doğmuş ve bu kültür tarafından yetiştirilmiş olan bir insan, değer karşıtı özellikli, aşağılık düşünceli, dünyaperest, bencil; mevcut ve duyulur olan dışındaki her ilkeyi inkar eden; güç, servet veya lezzet sağlayanlar dışında hiçbir değere inanmayan her meseleyi anlamsız ve yabancı bulan bir kimsedir. Hatta eski edebiyat ve sanatta hepsi şiir, sanat, heyecan ve yaratıcılık kaynağı olan kadının zarif ve gönül alıcı güzellik, cazibe, incelik, endam ve

[33] Bizim kutsal pazarımıza ait Allah, Peygamber, Kur'an, imam, cennet, ibadet ve ziyarete bir bak! Allah'ından ne istiyor? İmamı ile pazarlığa oturuyor. Eğer ihtiyacını karşılarsa yaptığı işe karşılık ona uygun bir ücret ödeyecek, evinin kapısına yüz sürecek ya da türbesine para atacak! "Mefatihul Cenan" haşiyesine bir bak; dua ve ibadette sadece şu iki şeyi ister: 1- Günahın caizliği, 2- Para (lezzet ve servet). Rükünlerin birinde, Allah'ın evini hacceden, İbrahim'in hatırasını ve İsmail'in hak yolda kurban edilişini anan ve şimdi de susuz, başıboş, telaş içinde ve sorumlu bir kişi olan Hacer'in hatırasını kendi şahsında tecrübe etmek için sa'y yapan "insan"a, Safa tepesine vardığında dördüncü basamakta durup falanca duaları tevhit dininin Kâbe'sine dönerek okuduğunda zengin olacağını öğütler. Ali'nin deyişiyle, bunların ibadeti tüccar ibadetidir. Cennetleri ise aşağılık bir burjuvanın idealindeki tüketim ve seks şehridir. Ama parasını veresiye almak üzere veren ahmak burjuvalar. Materyalist burjuva ile kutsal burjuva hayat anlayışında aynı dine mensuptur. İkisinin cenneti de aynıdır. O, cenneti iş, hile, sermaye ve makina gücüyle bu dünyada; bu ise dua ve ibadet ederek, dalkavukluk yaparak ve ağlayarak ölüm sonrası dünyada inşa eder.

müziği bir burjuvanın ruhunda olan şeyleri harekete geçirir. Onun cinsel içgüdüsü bile yoktur. Ona ilham veren tek duygu, satışa sunulan cinsellik yanında, müşteriyi cezbetmeye yardımcı olması için onu soymasıdır. İster mülk sahibi isterse köylü olsun, çiftçi için yıl iki saate, memur için on iki saate bölünür. Fakat burjuva için bir gün onlarca saat, küçük burjuva için ise her saat 100-150 saattir. Onun açısından her kısmî iş, büyük, olgun ve tam bir girişimdir. Çünkü para kazanmaya ve fayda sağlamaya yarar; sonuç elde eder ve ürün toplar. Bundan dolayı ona göre zaman, devamlı, doğrusal ve yönlü bir seyir çizgisi değil, mini minnacık, küçük ve basit birimlerden oluşan şekilsiz, yönsüz ve sayısız bir yığından ibarettir. Onun felsefe ve muhtevasını sadece paranın dolaşımı oluşturur. Ona anlam ve değer kazandıran tek şey faydadır. Köy ağası da bir burjuva gibi sömürgecidir. Çünkü neticede her ikisi de hırsızdır. Fakat psikoloji, tip ve şahsiyet bakımından yiğitlik, korkusuzluk ve öz gücü ile tıpkı bir kartal gibi yüksek dağın zirvesinde pusu kurmuş bekleyen "ayyar" ile bir yankesici arasındaki fark kadar farkları vardır. Halkı toplarken aşık gibi tavaf ziyaretinde, bir sanat gösterisi izlediği, konuşma dinlediği veya kendinden geçtiği bir salonda bir kedi gibi gelir ve kara oyun, keyif çatma, aldatma dövüşü, dinî veya insanî duyguyu kötüye kullanma, acıma, dostluk, şuursuzluk ve halk masumiyeti ile insanların cebini boşaltır, şapka kaldırır, pençe atar veya kaçar. Her ikisi de kan içer ama aralarında bir "aslan" ve "bit" kadar fark vardır.

Burjuvazi, felsefî bir teori, bilimsel bir ekol veya ideoloji değil, ekonomik bir sistemdir. Sınıfsal bir kişilik, haslet ve tip, ister cahil ister alim, ister düşünür ister zengin isterse sanatçı olsun, her halükârda maddeci, tanrıtanımaz, anlamsız ve değersiz bir öze sahiptir ve kötülük, para ve bencilliğe eğilimlidir. Yoksa materyalizm ve ateizme çağıran; dine yabancı ya da onunla savaş halinde olan yalnızca burjuvazinin altın çağ düşünürleri miydi? Kapitalistler, politikacılar, fabrikatörler, tüccarlar, haydutlar, militaristler, faşistler, ırkçılar ve yeni burjuvazinin ha-

kim sınıfının aynası konumundaki yüzlerin birçoğu askerî maceraperestler, halkları sömürüp istismar edenler, sağcılar ve kilisede dua etmek için toplanan küçük zenci çocukları topluca katleden, kafalarına kurşun sıkan ve ayaklarının altında bomba patlatan şovenistlerden; bir kısmı da tanrısı para, iman esasları ev, sevgili, mutfak ve tuvalet olan yüzsüzlerden, Samed'in deyişiyle soyluluğun alçak saadetinden bataklıkta dolanan ve keyif çatan "aşırı mutlular"dan oluşmaktadır. Ne akla ters olduğu gerekçesiyle halka ne de bilime ters olduğu gerekçesiyle Tanrı'ya karşı sorumluluk hissederler. Bunlar, Nietczhe'nin "Tanrı öldü." demesinden tâ bir asır önce Tanrı'nın ölümünü bizzat kendi hayatlarında hissetmişlerdi.

Avrupa ile, Avrupa toplum, tarih, şahsiyet ve hayatıyla sadece kitaplar yoluyla tanışan bizler, doğal olarak yalnızca Avrupalı yazar, düşünür ve sanatçılarla içli dışlıyız. Bu grubun toplumdan, sosyal sistemden ve sınıfsal üslerinden bağımsız ve soyutlanmış olduğunu sanıyoruz. Sonuçta bu yanlış ve ilim dışı kanâatle onlar ve düşünceleri hakkında hiç de ilmî ve doğru olmayan bir yargıya varıyoruz.

Burada benim karşı olduğum şey, sınıfsal ruh ve düşünceden etkilenmiş olan çağdaş düşünürlerin fazlasıyla din dışı ve materyalist eğilimleridir; yeni çağda din ve dinî ruh ile savaşan burjuvazidir. Ne ilim ne de bu din karşıtı mücadelenin ilmîlik iddiası yalancı bir maske idi. Bilinçli veya bilinçsiz olarak burjuvazinin aşağılık ruhu, ekonomik ahlâkı ve maddeci görüşü kendisini onun arkasına gizlemişti. Böylece ilim adına hem kendi ilerlemesine ve mutlak otoritesine karşı direnen, kendisiyle çelişen ve hayatını, yayılmasını, çirkinliğini, rezilliğini ve alçaklığını açığa çıkaran kültür, ahlâk, edebiyat, dünya görüşü ve tanrısal, ekonomi ötesi ve aşkın iman arayışını kendi yolunun üzerinden kaldırmak hem de kendi materyalist ve ekonomist alt yapısını felsefî materyalizm, sosyal ve tarihsel ekonomizm, ahlakî realizm, mantıksal rasyonalizm ve pragmatizm adı altında ortaya koymak ister.

Ekonomik sistem bakımından burjuvaziye düşman olan Marksizm bizzat Batılı modern burjuvazinin fikrî hareketinin mirasçısı, bu sistemin kültür ve düşüncesinin ürünü ve bu toplum ve zamanda burjuvazinin zirvesi, aydınlığı ve yetkin otoritesi olduğu için diyalektik bir hile ile komünizm, sosyalizm, hümanizm, eylem ve özellikle devrimci ahlaka yamanan kendi materyalist dünya görüşünü, ekonomist düşüncesini ve din karşıtı psikolojisini doğrudan doğruya burjuvaziden alır. Burjuvaziyi ekonomik çehresi, üretim sistemi, ahlakî davranışı ve insan anlayışı bakımından ezerken felsefî ve fikrî çehresi, dünya görüşü, ahlâkî değeri ve antropoloji felsefesi bakımından canlı tutar. Hatta onu süslemeye, yüceltmeye ve güçlendirmeye çalışır. Devam ve beka alanını genişletir. Kendi ekolünün temel ilkelerinin aksine burjuvazinin ekonomik alt yapısını altüst eder. Ama onun kültürel, ahlâkî ve manevî üst yapılarını aynen muhafaza eder. Başka bir ifadeyle, burjuvazi sistemini hırpalarken burjuva insanını okşar. Bu, mantıksal safsata bakımından birçok imkana sahip olan bir tür diyalektik safsataya rağmen mümkün değildir. Dünya görüşü burjuvazi ve onun maddeci ahlakıyla uyumlu olan "materyalist felsefe" ile zatında burjuvazi karşıtı fakat manevî dünya görüşü, fedakarlık ahlakı, manevî değerlere ve ekonomi üstü ideallere bağlılık ve ferdin, eşit olmayanların eşitliğini açıklayabilen ve neticede gerçekleşebilir olan "toplumdaki gerçek"ten daha üstün bir "evrendeki gerçeklik"e ihlas ve heyecanla inanan "komünizm veya sosyalizm"i bir araya getirmek hem aklen hem de pratik açıdan mümkün değildir.[34]

[34] Siyasette hiçbir şey imkânsız olmasa, Napolyon'un deyişiyle "imkansız imkânsız" olsa; komünizmin evrensel üssü ve proleteryanın devrim önderliği ile kapitalizmin evrensel üssü ve dünya sömürgeciliği arasındaki "barış içinde beraber yaşama" mantığı, durumu açıklamakla kalmayıp bir ilke şeklinde ortaya çıkarsa ve onu gerçekleştirme, güçlendirme ve koruma yolunda çalışsa; sosyalist ve kapitalist süper güçler, devrimci ve karşı devrimci kutuplar, sömürge milletlere özgürlük sağlayan mücadeleler merkezi ile köleleştirici ve emperyalist entrikalar ocağı, sol ve sağ semboller muhafazakarlık ile devrimcilik, proleterya ile sermayedar, idamlık ile cellat ve adalet Kâbesi ile zulüm puthanesi arasında (hangi tehlikeye karşı olacak; mutlaka ruhlara, cinlere,

Bundan dolayı Marksizm'in sosyalizmi, işçi ve köylü hareketini sömürü, özel mülkiyet ve sınıfsal düzen aleyhine kışkırtmak için dine karşı seferber olan ve felsefî materyalizme yamanan din karşıt eğilimi, bir burjuvaî eğilimdir. Marksizm, sınıfsal köken ve toplumsal eğitim alanının bulunması, bütün ideoloji kurucularının, siyasal ve sosyal öncülerinin burjuva aydınları gibi olmaları ve felsefe, mantık, kültür, bilim, dünya görüşü, ahlak, insan anlayışı, ekonomik üretim araçları ve hayat kavramlarını tarih, toplum ve sınıf ve 19. yy. ortalarında burjuva ruhunun mutlak güç ve hakimiyetinin zirvesinde olduğu Batı medeniyetinden almaları nedeniyle bir burjuvadan başka türlü düşünemez.

Bazı din karşıtı aydınlar benim bu teorime cevap verirken şöyle akıl yürütmüşlerdir: Öncelikle burjuvazî ekonomik bakımdan halk karşıtı olmasına rağmen fikrî, sosyal ve tarihsel merhale bakımından gelişmiştir. Bundan dolayı Marksizm ile kapitalizm arasında ortak yönlerin bulunduğu tamamen kanıtlanmıştır.

İkincisi, bilimin burjuvası veya burjuva olmayanı diye bir şey yoktur. Burjuvazi, kendi ilerlemişliği sebebiyle bilimin gelişmesine, ruhun ve bilimsel görüşün güçlenmesine çok yardım etmiştir. Burjuva sınıfının gelişme ve yükseliş asrında bütün bu bilimler de gelişmiştir. Bunu sağlayan, işte bu materyalist ve din karşıtı düşünce olmuştur. Bundan dolayı hem burjuvazinin ilerlemiş olması hem de bilimsel düşüncenin maddeci olması

yırtıcı hayvanlara ve uçan tabaklara karşıdır!) "ortak güvenlik sözleşmesi" imzalasa da elinden her iş gelir, her problem ve imkânsız onun için kolaylaşır. Hiç sıkılmadan "Biz felsefede materyalist, ahlâkta idealistiz." diyen bir kimse açısından ortada bir sorun vardır. Bir kişi nasıl aynı zamanda burjuvazi karşıtı mücadelenin evrensel bayraktarı hem de burjuva olabilir? Aynı şekilde hem burjuva karşıtı devrimci kin ve öfke ateşini öğretir hem de burjuvaî felsefe, bilim, ahlâk ve hayatı inanç ve heyecanla övebilir? Yoksa özgürlük, demokrasi, insan hakları, ilmin ilerlemesi, aklın tekamülü, halkın şahsiyet gelişimi, baskının zayıflaması, hurafelerin atılması, bilimin yayılması ve düşüncelerin uyanışı alanındaki bütün manevî ve insanî kazanımları; tüm ileri, özgürlükçü, sömürgecilik karşıtı ve adalet yanlısı kıyam ve devrimleri tek başına burjuvazinin kerametleri sayarlar. İşte Marksistlerin ahlâkçı sosyalistlerle çekişmesi tam da bu noktadadır.

nedeniyle Marksizm'in materyalist ruhu ve din karşıtı düşüncesi hem ileri hem de bilimseldir.

Burada muhatabım Batıcı bir reformist olduğundan günümüzde dinin eskimiş ve Avrupa'da bir kenara atılmış olması sebebiyle dini otomatik olarak eski görür ve bir kenara atar. O kendisini bu haliyle Avrupaî ve modern hisseder. Hiçbir gidiş geliş masrafı olmadan tıpkı yeşil ormandaki en yüksek dalların üzerine konan maymun gibi bizden daha iyi konumlara gelirler; bir göz açıp kapamada "günün erkeği" veya elli riyal ödeyerek "günün kadını" olurlar!

Elbette işim zor ve halim içler acısı! En çok da bu kıymetli sözlerimi o ufak insanlar hakkında tükettiğime üzülüyorum. Onların efendisiyle konuşmak lazım. Onların en çok değer verdikleri topluluk, sorumlu, dertli ve halkçı aydınlardır. Bunlar aynı zamanda tarih felsefesi, sosyolojinin bilimsel temelleri ve antropolojinin gerçek ölçütlerinden haberdardırlar. Ekol ve akım sahibidirler. Sosyal sorunların, ilmî ve ideolojik meselelerin, endişe, sorumluluk, eylem, tutum ve mesajlarıyla gerçek ve yaşamsal bir bağlantısı vardır. Buna, uzun ramazan gecelerinin bir çerezi veya Tahran'ın gece tavernalarında yapılan içkili toplantıların mezesi olarak bakmazlar.

Eğer benim sosyal, ekonomik ve ahlakî idealler bakımından onlara katılmama ve bizzat bu cenahtan olmama rağmen felsefî ve ideolojik yazılarımda en çok da onlara karşı fikrî mücadele verdiğimi görürseniz bunun basit nedeni sadece onların var olmalarıdır. Diğerlerinin sözü olsa bile cevap vermeye değmez. Aslında onların söyleyecek bir sözü yoktur. Kendileri gibi işleri de çekmek, itmek ve üretmekten ibarettir.

Ama zamana ve insanlara karşı sorumluluk duyan ve tarih felsefesi ve bilimsel sosyoloji bilen bir aydın özellikle bir de Marksist ise önce "ileri" ile "insan" veya "toplum" kavramlarını ve "ilerleme" ile "tekamül" kavramlarını birbirinden ayırır. İkinci olarak ona göre insanî konularda toplum tarihinden ve sosyal sınıftan ayrı hiçbir şey yoktur.

Şüphesiz burjuvazi, insanlık toplumunda tarihin en ileri gelişim merhalesini oluşturur. Aynı zamanda insanlığın hiçbir merhalede bu düzeye gelinceye kadar alçaklığa, rezalete, manevî değerlerin zayıflama veya ölmesine ve ruhsal çöküşe düştüğünü kimse bilmez. Burjuvanın düşüncesi açık, dinamik, akılcı ve ileridir ama psikolojisi pazarcı, tüccar, para düşkünü ve fare kılıklıdır. Aristokrat ile halk kesimi arasında yer alan bu orta sınıfın psikolojisinde her şey orta hallidir. Onların varlık dünyası o kadar dar ve boğuktur ki içinde Tanrı'nın ruhu solunan ve yeniden doğuş gerçekleşen insan bedeni üzerinde tabiat tabutunu kıran ve fıtrat kefenini yırtan aşkın kavramların, kutsal hasletlerin, manevî özlerin, yüksek ideallerin, metafizik uçuş ve isyanların, tanrısal ihtiyaç, eğilim, susuzluk ve aşkların, içsel miraçların ve varlıksal inkılapların gelişmesi, tekamülü, yükselişi ve yayılmasına fırsat yoktur. Burjuvanın vücudu onun varlığı, dünyası ise cebidir. Varlık onun için, evden başlar, mağaza tezgahının arkasında sona erer. Varlığın esrar kaynağı, büyüklüğünün korunmuş levhası ve iffet haremi el değmemiş para kasasıdır. Zaman onun için, bonoların ödeme vadelerinin oluşturduğu bir bütündür. Hatta parasıyla, Tanrı'yı, şeytanla işbirliği dahil her şeye razı edebilir.

Bir sosyal düzenin ilerlemesi eğer bir değer olarak anlaşılır ve onun varlığı sorumlu bir aydının gözünde açıklanabilirse o zaman köleliğin ortaya çıkışını insanın tekamül seyrinde meydana gelen bir olay olarak anlamak gerekir. İlk kardeşlik ve sosyalizm dönemlerinden sonra ortaya çıkan kölelik düzenini insanlık ve özellikle de halk kitleleri adına alkışlamak gerekir. Köleliği en çok övmesi gereken de halkçı, solcu, devrimci ve sınıf karşıtı aydındır. Zira medeniyet tarihinden az çok haberdar olan bir kimse medeniyetin ilk temellerini kölelik sisteminin attığını ve bu rejimin ortaya çıkmasıyla birlikte toplumların ilerlemesi yolunda hızlı bir atılım gerçekleştiğini bilir. Çünkü milyonlarca insanı yoğunlaştırılmış, seferber edilmiş, düzenli, belli bir program ve hedef doğrultusunda hareket eden ve güçlü bir liderin gözetimi altında çalışan bir iş gücüne dönüştüren, birlik-

te çalışmayı başaran ve medeniyet, şehircilik, mimari, askerlik, tarım, sulama ve denizcilik tarihinde Mısır Piramitleri, Çin Seddi, Cemşit Tahtı ve Babil Kulesi gibi şaheserler meydana getiren işte bu sistemdi.

Bir sistemde ilerlemeyi onun değerli ve kabul edilir oluşunun kriteri olarak alan bir aydının, zorunlu olarak aristokrasiyi en iyi düzen kabul eden Aristo'nun aristokrat mantığını da benimsemesi gerekir. Çünkü bu düzende köleler, halk tabakası ve aşağı ırklar; çiftçilik, işçilik, zanaatkarlık ve hizmetçilik gibi adi ve kaba işlerle meşgul olurlar ve aristokrat azınlığı bu maddî ve bedensel işlerle uğraşmaktan kurtarırlar. Sonuçta onlara felsefe, sanat, şiir, müzik, manevî gelişim, ahlakî tekamül, ruhsal incelik ve özetle toplumda medeniyet, kültür ve dinin ilerlemesi gibi üstün işlerle uğraşma fırsatı, zaman ve emniyeti sağlarlar.

Sömürgecilik de böyledir. Gelişmiş Batı medeniyetinin, sömürgecilik ahırında semirmiş bir domuz olduğunu bilmeyen var mı? Ham maddeleri geri kalmış yerlilerin yaşadığı ülkelerden alarak Avrupalı layık ve gelişmiş milletlere bedava peşkeş çekmek, bu yolla Batı'nın aç sanayiine gıda sağlamak; İngiliz, Fransız, Hollanda ve Belçika medeniyetinin araştırmacı, genel müdür, asker, acenta, bilgin, aydın ve sanatçılarını pamuk, şeker kamışı, kahve, kauçuk ve üzüm tarlalarında çalışmaktan, altın, bakır, demir, krom, fosfat ve petrol madenlerinde dağ kazıp toprak atmaktan kurtarmak ve milletlerin servetini para vermeden yağmalamak ve sömürge halkın ucuz iş gücünden köle gibi faydalanmak suretiyle Batı sanayiinin üretim gücünü daha da kuvvetlendirmek, en büyük lütuflardır. Bilim, teknoloji, üretim, ekonomi, ticaret, şehir hayatı ve iletişimin gelişmesi; bu sayede sanat, eğitim, kültür ve mutluluğun tekamülü ve neticede toplu olarak "Batı burjuvazisinin gelişmiş kültür ve medeniyeti" adı verilen zevk inceliği, duygu zarafeti, hayal nezaketi, vücut güzelliği, şiir, aşk, seks, şarap ve romantizm cenneti, tasasızlığın renkli felsefeleri, tuhaf doygunluk sanatları ve dertsizlik ve arsızlıktan kaynaklanan hastalıklı hayat tarzları sağlamıştır.

Sosyal değişimler tarihinde ve medeniyetin tekamül sürecinde toplum ve medeniyetin aşamalı ilerlemesinin hızlı ve devrimci bir atılımla uyumlu olduğu iki merhale varır: Birincisi klasik kölelik merhalesine giriş; ikincisi ise modern sömürgecilik dönemine giriştir. O, savaşın; bu ise makinanın yardımıyla gerçekleşmiştir.

Eğer ilerilik bir değer olsaydı kapitalizmin bu yoldaki en layık ve kendi liyakatini gösteren tek sistem olduğu konusunda şüphesi olan az sayıda kişi bulunurdu.

İlerlemeye övgü, burjuvaî ruh ve kültürün özelliği, sömürgeci ve kapitalist sistemlerin büyük hamaseti para ve gücü kutsama dininin ibadetidir. İlerleme sloganının altında, her zaman ayaklar altına alınmış ve unutulmuş olan şu hakikat, adalet ve hak; aç, yağmalanmış, esir alınmış ve kurban edilmiş olan şu halk ve çılgınca yol alan ve önüne çıkan her şeyi ezip geçen acımasız ilerleme arabasının altında çiğnenmiş ve bozulmuş olan bunca insanî değer vardır.

Eline tutuşturulmuş bir broşürden değil, yerli fıtratın derinliğinden konuşan, Üçüncü Dünya'nın zenci ve sömürge soylusunun dertlerini düşünüp haykıran; geçmiş kölelik çağlarında bir siyah derili, modern çağda ise bir sömürge olarak medeniyetin ilerlemesine kurban edilen bir aydın olan Frantz Fanon, ilerlemeden nasıl da nefret ettiğini dile getirir.[35]

İlerleme (terakki) ve tekamül iki farklı kavramdır. "İlerleme" gelişme ile, "tekamül" ise yücelme ile eş anlamlıdır. İlerleme daha çok, nicelikle ilgili, tekamül ise nitelikle ilgili birer kavramdır. İlerleme daha çok, insanın güç ve imkanlarıyla ilgili, hakikat ise onun varlıksal hakikat ve sıfatlarıyla ilgilidir. İlerleme saymaca ve dışsal, tekamül ise aslî ve özseldir. İlerleme toplumun gelişimini, tekamül ise insanın gelişimini anlatır.

[35] Dr. Ali Şeriati burada Fanon'un sözünü nakletmek amacıyla el yazmalarında sonradan doldurmak üzere bir boşluk bırakmış ancak daha sonra dolduramamıştır. (Derleyen)

Toplum ve insan birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Ama gelişim eğrileri daima uyumlu değildir. Klasik dinî kültürdeki eğitim ve öğretim sistemi ile modern burjuvazi kültüründeki eğitim ve öğretim sistemi arasındaki temel fark şudur: O sistemde insanın gelişimine, bunda ise toplumun gelişimine dayanılır. Geçmişin zayıf toplumlarında çok sayıda büyük ruhlar, üstün insanlar ve ahlakî değerler vardı. Şimdi ise aksine ilerleme eğrisi, güçlü toplumlara ve zayıf ruhlara doğrudur.

Güçsüz Atina'da, küçük sıcak ülkelerde, geri kalmış Filistin'de, birkaç kabilenin bir araya gelerek oluşturduğu kasabalar olan Mekke ve Medine'de; durgun tarımsal üretim ve köye bağlı ticaret dönemlerinin Çin ve Hindistan'ında, Avrupa'nın çökmüş Orta Çağ'ında ve gelişmiş toplumların ya bulunmadığı ya da henüz canlanmadığı Yeni Çağ'ın ilk asırlarında, ruh yüceliğinin, maneviyat zenginliğinin, insanî öz güzelliğinin ve ahlakî değerlerdeki gelişmişliğin aynası olan büyük simalara sahiptik. Şimdi ise tarihteki en son sosyal ilerleme sınırlarına ulaşmış olan Amerika ve Rusya'da genellikle niteliksiz şahsiyetler, vasat ruhlar ve her gün daha da renksizleşen yüzler görmekteyiz. Bu bir tesadüf değildir.[36]

İslam'da, Medine ile Bağdat'ı veya ancak birkaç süvarisi bulunan Birinci Bedir askerleri ile dünyayı oyun alanına çeviren Abbasi ve Osmanlı ordularını karşılaştırmak, bu ikisi arasındaki farkı açıkça gösterecektir. Aslında sorumlu bir aydını başkalarından ayıran özellik, sadece onun, bir sistem veya toplumun ileri olmasını insanî olmasından ayırabilmesi, ilerleme ve teka-

[36] Toplumun ve insanın gelişmişlik eğrileri sanki birbirine ters yönde hareket etmektedir. En hızlı ilerlemeleri bu süre içinde kaydeden iki toplumda George Washington'dan Ford'a, Lenin ve Trocky'den Pudguermee'ye kadar birçok kişi bunu doğrulamaktadır. İnsanlık tarihinin en ileri toplumu olan Amerika'da milyonlarca medenî insanın özgür kararıyla seçilmiş olan en seçkin şahsiyetler Ford ve James Carter'dır. Öbür tarafta ise devrimci proletaryanın ideoloji, devrim, sosyalizm ve özünü şahsında temsil eden bir çehre yani Breajnev'dir. "Medenî Toplum ve Vahşî ! nsan" (Meşhet Üniversitesi).

mülü eş anlamlı saymaması, ana ideal ve temel dayanağının türün tekamülü olması ve halkçı ve insanî bir sistemi savunmasıdır. Sembolleri Ali ve Muaviye[37] olan imamet ve hilafet rejimleri arasındaki temel farkın bu iki ayrı siyasete dayandığını sadece o bilir.

İşte bu Abbasi halifeleri, tekamülün yerine geçirdikleri "İslam'ın gelişimi" ve "İslam toplumunun ilerlemesi" sloganı altında hem İslam'ı ve Müslüman halkı çöküşe sürüklüyorlar hem de kendi halk karşıtı yüzlerini, sosyal düzenlerinin sınıfsallık ve aristokratlık çelişkisini, güce tapan ve hak çiğneyen siyasal eğilimlerini gizliyorlardı. Çekici ilerleme tantanaları içinde ümmet, adalet, insanlık ve hakikati ayaklar altına aldılar ve bu göz kamaştırıcı gelişmelerle, akılları gözlerinde olan kimseleri yanlarına çektiler. Sömürülen kitleler, sömürge milletler, sağcı aydınlar ve İslam'ın dürüst evlatları arasında İslam'ın ana ideali ve bütün devrimlerin esas sürükleyicisi olan imamet ve adalet sloganlarını tarih sahnesinin dışına çıkardılar. Bütün o cinayet, gasp, şehadet ve hak ihlallerini unutturdular. Çağımızda "ilerlemenin soyluluğu" felsefesi, toplumdaki muradına ermemişlikleri, sapmaları, polise özgü siyasal diktatörlük sertliklerini, insan haklarını çiğnemeyi, zulüm, ayrımcılık ve eşitsizlikleri, devleti ve önderi kutsama dinini yaymada büyük resmî propaganda organlarının temel malzemesini açıklama sloganı olarak, kamuoyunda siyasal iyimserlik ve millî ve ideolojik yalancı başarı duygusu yaratmak için korkunç Stalinizm ve Hitler Nazizmi rejimlerini hatırlatır. Birincisi ekonomizme yani ekonominin üstünlüğü ve ekonomik gelişmelerin temel olduğu görüşüne, ikincisi ise teknolojizme yani tekniğin ve endüstriyel ilerlemelerin temel oldu-

[37] Sömürgeciliğin heyecanlı bir Muaviye meddahı olan İslam bilimcisi La Mance şöyle der: Ali, İslam esaslarına sadık kalarak İslam toplumunun, sadelik, zahitlik ve kardeşlik şeklindeki İslam'ın temel ideallerine bağlılığını korumak istiyordu. Fakat Muaviye, tutucu olmayan, gerçekçi ve ilerici düşüncesiyle, ilk dönem İslam'ının radikalizm, adaletperverlik ve hakkaniyetini feda etmek suretiyle maddî hayatın hızla ilerlemesi için bir yol açtı; büyük medeniyeti ve İslamî ilerlemeyi kurdu.

ğu görüşüne dayanır. Bu uğurda nice insanlar ve insanlıklar kurban edilmiştir!

Bir reformist, tarafsız ve sorumsuz bir bilgin, aklı gözünde bir yarı aydın ve günün bir hanımefendisi ve beyefendisi, ilerlemeyi mutlak olarak övmede ve bunun hangi alanda, ne değerde, hangi yönde ve hangi sınıfın yararına olduğunu anlamamakta haklıdırlar. Aynı şekilde bunlar, bilimin üstünlüğü ilkesine dayanmakta, onu toplumdan ve insandan ayrı görmekte, bilimi sadece bilimsel formüllerden ibaret sanmakta, bizzat bilimsel bir faaliyet yaptığını zannetmekte, hangi düzenin temsilcisi ve hangi gücün hizmetkârı olduğunu bilmemekte ve bilimsel düşüncenin, bilimsel ruhun, bilimsel yöntemin, bilimsel yönün, bilimsel sorumluluğun ve bilimsel istihdamın ne olduğunu anlamamakta da haklıdırlar. Bunlardan her birisi, toplumun sosyal düzenine, ekonomik sistemine, politik kanadına, hakim ideoloji ve ruhuna, sınıfsal üssüne ve yapısal niteliğine bağlı olduğu halde nasıl birbirinden farklı ve birbiriyle çelişkili olabilir? Bilim, sadece matematik formüller ve fiziğin değişmez kurallarından ibaret değildir. Bilim aslında alanı itibariyle iki kısma ayrılır: Birincisi, Avrupalıların kesin bilimler dedikleri doğal bilimler[38], ikincisi insanî bilimler.[39]

Bu ikisi arasındaki temel fark, maddî ya da doğal bilimlerin kesin olmasına karşılık insan bilimlerinin kesin olmamasıdır. İlk olarak maddî bilimler, konusunun tabiat olması, tabiatın ise insandan daha sade ve tanınmasının da daha kolay olması bakımından kesin, değişmez ve kapsayıcı kanunlara sahiptir. Onlarda istisnaî konular azdır. Araştırma ve tecrübe imkanı daha çok; gözlem, inceleme ve tümevarım daha kolay ve bilen insanın onun üzerindeki hakimiyeti daha fazla olduğu için bizim tabiî olgularla ilgili bilgimiz daha güvenilir ve onlardan çıkardığımız yasalar daha kesindir. Bundan dolayı bilimsel tahlil, analiz, ayırma ve açıklama daha kesindir. Sonuç olarak bu alanlardaki bilimsel tahminler doğrudur.

[38] Matematik, fizik, kimya, astronomi, fizyoloji, botanik, zooloji ve biyoloji.

[39] Sosyoloji, psikoloji, dilbilim, ekonomi, halkbilim, tarih ve antropoloji.

Tam tersine insanî bilimler, varsayımlara, çok eksik tümevarımlara, çok az güvenilir ölçütlere, bilimsellik derecesinde daha çok aklî karinelere ve nesnellik derecesinde daha çok zihinsel yargılara dayanır. Bu bakımdan çeşitli sosyal bilim dallarının farklı bilimsel değer taşımaları ve mesela dilbilim ve ekonominin sıralama itibariyle sosyoloji ve tarihten daha bilimsel olmalarına rağmen bütün insanî bilimlerin, insanî olguları bilimsel olarak tanımada gerekli olan "kuralların kesin olmaması" gibi ortak bir özellikleri vardır. Bu, iki nedene dayanır: Birincisi, insanî bilimler, kesinlik arz eden doğal bilimlerin aksine, henüz yenidirler. Hatta bazı dalları yeni ayağa kalkmış, yeni doğmuş ya da doğmaktadır. İkinci neden ise konusunun, insan yani tabiattaki bütün canlı varlıklardan temelde farklı olan şu karmaşık, esrarlı ve bilinmez varlık olmasıdır. Sadece esrarengiz, karmaşık yapılı ve hayret verici bir varlık değil, aynı zamanda değişken ve çeşitlidir. Bilimsel çalışmayı zorlaştıran ve birçok konuda ona ilişkin tahminde bulunmayı imkansızlaştıran veya imkansız ölçüsünde güçleştiren şey, insanın bu tabiat olgularının aksine maddî nedensellik zincirine tam olarak bağlı bir halka olmayışıdır. Aynı zamanda o, her tabiî varlık gibi "neden ve sonuç" kanununa bağlıdır ve olayların seyrinde etkisi vardır. Az çok bağımsız bir etken ve önsel bir neden gibi işlev görür. Açıktır ki o, etki ve edilgenliklerin belirlenmiş zincirine müdahale eder ve tabiat, tarih, toplum ve kendisinin belirlenmişliğinde Tanrı gibi yani dışsal bir güç, görünmez bir el ve özgür bir irade olarak az çok rol sahibidir. İnsanın kendisini, ilişkilerini, fikrî ve kültürel dalgalanmalarını; hareket, eğilim, yaratıcılık, tedbir ve seçimlerini, kendisinden kaynaklanan ve kendisiyle ilişkili olan her şeyi zorlaştırır, karmaşık ve geçici hale getirir. Bilim adamını, gerçek araştırmacıyı ve insanî ilimler araştırıcısını sıkıntıya sokan; insanî değişimler, sosyal hareketler ve tarihsel öngörüyü derin bir şekilde analiz etmeyi ve kesin olarak açıklamayı daima eksik, şüpheli ve bazen de güvenilmez kılan ve gerek bazı insanî ilimlere konu olmasında gerekse bizzat onun bi-

limi olmasında şüpheye yol açacak ölçüde insan bilimlerinin yasa ve ilkelerini değersizleştiren şeyler işte bunlardır.[40]

Ancak üzerinde düşünülmesi gereken ve oldukça anlamlı olan şey, modern çağlardaki öncülerin, bilimin tam seçme özgürlüğü verdiğini savunarak dine hücum etmeleri ve bütün dünyalıları bilimin dinle mutlak olarak uyuşmadığı ve bilimin tekamül seyrinde dünyada "tanrısızlık"ı keşfetmeyi başardığı, irfanî duyguların kökünü kurutmayı ve Allah inancını yok etmeyi bizzat üstlendiği ve onun yerine değişmez, bölünmez ve kendi tekelindeki bir güç olan ve kendisiyle yaşıt hatta eşanlamlı olan materyalizmi getirdiği konusunda temin ettiler. Bunlar genellikle bilim adamları kategorisine dahil edilmeyen kimselerdir: Filozof, yazar, edebiyatçı, toplum bilimci, ekonomist, politikacı ve kesinliği olmayan insan bilimleriyle uğraşan kimselerdir. Bilim tarafından kendilerine verilen müdahale etme izni ile konuşmakta, görüş bildirmektedirler. Bilim için görev alanları belirlemektedirler. Bunların bilimden kastettikleri yalnızca kesinlik arzeden bilimlerdir. Evren, doğa, varlık, madde, hareket, ezelilik ve ebedilik, yaratılış, âlemin yaratılmışlığı ya da öncesizliği, hayat ve ölüm, ruh ve cisim, madde, madde olmayan ve madde ötesi, gayb, irade, bilinç, doğada ben bilinci olma ya da olmama hali, son olarak evrende Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu konusunda görüş bildirmekte haklıdırlar. Aksi takdirde insan bilimlerinin bu gibi konularla ilişki kurması mümkün olmayabilir.

Daha şaşırtıcı olanı ise modern çağdaki pozitif bilimlerin öncüleri yani yeni bilim denilen bilimlerin kurucuları, kaşifleri ve araştırmacıları, bu grup tarafından mutlak olarak materyalistler,

[40] Örneğin tarih konusundaki görüş ayrılıkları o kadar çoktur ki bazen ümitsizliğe düşüyor insan. Kimileri tarihe bir "felsefe" gözüyle, kimileri "bilim" gözüyle, Roman Rouland gibi kimseler, herkesin onu kendi isteğine göre oluşturduğuna inandığı için sanat gözüyle hatta Emernef gibi kimseler "şiir" gözüyle bakarlar! Bazıları da tarihi, bir "hiç" olarak değerlendirirler. Napolyon'un deyişiyle "Tarih, üzerinde ittifak edilmiş yalanların toplamıdır." Ya da Emerson ve Carlel'in deyişiyle "Birkaç kahramanın hayat hikayesinden başka bir şey değildir!"

kesin surette "tanrıtanımazlar" ve bizzat din karşıtları olarak takdim edilmiş olmalarına karşın Allah'a inanan kimselerdir. Bazen bu konuda susmayı tercih etmektedirler. Yani modern bilimlerin öncüleri oldukları halde, kendi bilimlerinin materyalist olmakla itham edildiğinden habersizdirler. Bilimsel araştırmaları esnasında dinsel duyguya ve Allah'a iman etme duygusuna aykırı düşen hiçbir şeye rastlamamış oldukları halde şimdikiler onlara, onların görüşlerine uzak kalmışlardır. Descartes, Kant, Le Plas, Newton, Pascal, Kepler, Kopernik, Galile, Pasteur, Einstein, Max Planck, Darwin, Carol... Bunlar, Tanrı'yı bir din adamından daha çok tanıyan kimselerdir. Einstein'in karşısında şaşkına döndüler. "Kepler bu evrenin bilincinde var olan imanî bir vergi ile fizik biliminin yaratıcısı oldu." diyen Max Planck'tır. Çağımızın en büyük bilimsel simalarından biri olan Einstein'in "Mistik duygular, bilimsel araştırmaların baş tacıdır." sözüne rağmen nasıl oluyor da bilim ve din birbirinin karşısına yerleştiriliyor? Marks, Darwin'in, *Türlerin Kökeni* kitabının yayınlanmasından sonra kopardığı gürültüye ve onun görüşlerini "kendi sınıfsal çatışmasının biyolojik alt yapısı" olarak adlandırmasına, hakkında kilise hoparlörlerinden ilan edilen tekfir fetvalarına rağmen Tanrı'ya inanan bir mümin olarak kaldı. Hatta "mistik ruhun" ortaya çıkışını, insan türünü maymundan ayıran ve böyle bir duyguyla insanın başladığı bilimsel bir merhale olarak ele aldı!

Milletlerin komik fıkraları arasında bundan daha tatlı ve komiğini bulmak mümkün değildir: Bilimin yaratıcısı durumunda olanların genelde dindar kimseler olmasına karşılık, dinin bilimle çatıştığını söyleyen kimseler bilim adamı değildirler.

Ancak bu muamma asla rastlantısal ve anlamsız olamaz. Müspet bilimler, kesinlikleri ve geçerlilikleri ölçüsünde insan müdahalesinden uzaktadırlar. Somut gerçeklerle uyum içinde olmaları ölçüsünde bilim adamının zihinsel kategorilere ayırmasından, düşüncelerini zevklerine karıştırmasından, duygusal güdülere, inançsal ve toplumsal, eğilimlere ve ferdî özelliklerle

şekillenmesinden uzaktırlar. Doğal bilimlerde, özellikle de sabit bilimsel formüller ve kuramlarda; bilimsel bilginin, varsayım, önceki görüşlerin tartışılması, gerçekliğe uygun oluşu, deney, gözlem, tümevarım ve uygulama gibi safhalardan geçerek ispat edilmesi gündeme geldiğinde bilim, bilim adamından bağımsızdır. Bilimi, bilim adamının şahsî önyargıları, toplumsal ruhu, ırksal, sınıfsal, tarihsel, dinsel, kültürel ve eğitsel etiketleri etkileyemez. İnsan bilimleri bunun aksine, henüz mevcut durumları bakımından bilim adamının zihniyetine bağlı olduğu için, çeşitli ekollere ya da bu ekollere mensup kimselerce değişik şekilde ele alınmakta hatta bu arada birbirine karşıt görüşler bile ileri sürülmektedir.

Örneğin sosyoloji ve tarih gibi insan bilimleri, İngiliz, Fransız ve Amerikan ekollerinde; ferdin soyluluğuna inananların nezdinde; sosyoloji ya da psikoloji taraftarlarının nezdinde; tarihin belirlenmişliğine ya da insanın seçme hakkının bulunduğuna inananların nezdinde; nedensellik zincirinde coğrafyayı, üretim araçlarını ya da kahramanların iradelerini yeter sebep olarak gösterenlerin nezdinde; materyalizm, idealizm, egzistansiyalizm, ırkçılık ve ekonomizm ekollerinde; hatta Kruçe, Parto, Comte, Proudhon, S. Simon, Hegel, Schiller, Spengler, Marks, Goubinou, Durkheim, Haulbovax, Spencer, Carcel, Emerson, Gurvitch gibi tarihçi ve toplum bilimcilerin nezdinde o kadar değişik ve birbirine zıt bir şekilde ele alınmış ki buna "bilim" adını vermek biraz kolaycılığa kaçmak olur.

Gurvitch şöyle diyor: "19. asırda bir bilim adamı, sosyolojiye ait 198 yasa keşfetmişti. Bir asır sonra günümüzde ise kesin ve istisna kabul etmeyen, her zaman her yerde geçerli olan bir bilimsel kuralın varlığına inanan çok az sosyolog vardır."

Bu durumda açıktır ki insan bilimleri üzerinde kafa yoranlar, özellikle de tarih felsefecileri, psikologlar, ekonomistler, ilahiyatçılar, antropologlar, tarihten, toplumdan, insandan, dinden, "bilim" adı altında söz ettiklerinde biliçli ya da bilinçsiz olarak kendi kendilerine konuşmaktadırlar. Yaşanan gerçeklere, kendi

perspektiflerinin renkli gözlüklerinin gerisinden bakıyorlar; olayları kendi ruhlarının, eğilimlerinin, inançlarının, içgüdülerinin rengine boyuyorlar. Bizim İslamî karakter taşıyan kültürümüzdeki anlamlı ifadesiyle bu müsbet olmayan bilimlerde, insanlık evrenini "rey" ile yorumluyorlar.

"Kesinlik arz eden doğa bilimlerinin aksine insanî bilimler, deneysel bilimlerdeki çözümselliğe, doğal ve matematiksel bilimlerin yasalarındaki kesinliğe ulaşamadıklarından, insanlara, bilimsel gerçeklere müdahale etme imkanı verir. Çağımızda bilim adamlarına bilimsel metodların nasıl olması gerektiğine dair verilecek şu öğütler sonuçsuzdur: Bilim adamı araştırma, inceleme ve bilimsel bilgi edinme süreci içinde kendisini tamamen unutmalıdır. Bilimsel manada inzivaya çekilerek, bilim adamına yaraşır, garazsız ve özgür bir tavırla; yalnızca bilimsel gerçekçiliğin etkisiyle; doğru inceleme ve bilme işine, kusursuz yargılara, şahsî sevgilerinden ve kinlerinden, sınıfsal, ulusal ve dinsel bağlarından uzak durarak kendisini değerlendirmeye vermelidir. Hem bilinçli bir şekilde bilimsel gerçekleri, politik, ekonomik, ulusal, ırksal, partisel ve özel çıkarları uğruna feda etmemeli ve bu gerçekleri bunlara uygun bir şekilde yorumlamamalı, tahrif etmemeli hem de bilinçsiz bir şekilde, herhangi bir ekolün ya da felsefî bir idealin, bilimsel bir hipotezin kabul veya reddedilişinde, araştırmalarda, çıkarımlarda, sonuçlandırmalarda, bilimsel yasa ve kuramların elde edilişinde, problemlerin ele alınışında, olaylar arası ilişkilerin keşfedilmesinde, görüşlerin bildirilmesinde, ispatlarda ve iptallerde, bilimsel gerçeğin anlaşılmasında, özsel gerçekliklerin bilinmesinde, meselelerin çözümlenmesinde ve sentezinde, bilimsel kuramların çıkarılışında, daha önceki ahlakî davranışlarının, inançlarının, kutsallarının, törelerinin, alışkanlıklarının, zevklerinin, eğilimlerinin etkisi altına girmemelidir. Bir insanın tipini, karakterini, doğasını, benliğini oluşturan ve doğal olarak onun düşünme, duyumsama, bakış, eğilim, yönelim, yüz çevirme ve dost edinme tarzını belirleyen eğitsel ve toplumsal yapı, duygusal bağlar,

kültürel ruh, ırksal nitelikler, tarihsel, çevresel, sınıfsal, kültürel, meslekî ve ailevî nedenler, şahsî kalıtımlar, bilim adamının bilimsel bakış açısına karışmamalı, dünya görüşünü sınırlandırmamalı, gerçeğin özgürce ve kusursuz bir şekilde incelenmesi anlamına gelen bilimsel araştırmayı kendi görüşlerinin, emellerinin poropaganda aleti durumuna getirmemelidir. Aksi halde bilim adamına yol göstermesi gereken bilime, bilim adamı yön tayin etmiş olur. Bu şekilde müçtehit taklitçi; uyan ise imam olur. Bilimin, gerçekleri gösteren bir ayna olma özelliği yerine, bilimde, bilim adamının çehresi sırıtır. Bu aynada onun kim olduğunu, kimden ve nereden geldiğini, nereye bağlı olduğunu, ne istediğini, nasıl düşündüğünü, neyi beğendiğini, ne tür bir insan olduğunu ve hangi kliğe bağlı olduğunu görür.

Bundan dolayıdır ki insan bilimleri, henüz konularında daha çok bilim adamlarına bağlıdırlar. Bu bilimlerde zihniyetin, vakıalardan daha çok etkinliği olup uzmanlaşmış kişiler kendileri için vardır. Onlar, daha fazla yaratıcı hatta kaşiftirler. Bu bilimlerin bazı dalları, felsefe, ideoloji ve sanata daha yakındır. Bilim, gerçekliğin derinlemesine tanınması ve hakikatin doğru anlaşılması temeli üzerine kuruludur. En azından, gelişmişliklerinin ilk adımlarını attıkları bu çağda her ne kadar isteseler ve uğraşsalar da doğal bilimler gibi kendilerini, araştırmacılarının, düşünürlerinin hakimiyetinden, şahsiyetinden ve vicdanından kurtarmaya, onlar üzerinde hakimiyet kuran kimselerin özelliklerinden, inançlarından, eğilimlerinden kurtulmaya güçleri yetmez. Bağlantısız, kinsiz, tek başına, aşık, sadık ve hakikat zahidi olmaları mümkün değildir. Gerçeğin vefalı ve emin bir dostu olmaları mümkün değildir. Sonuç olarak sadece, bu yolda olaylardan elde edilmiş olan hükümlerin ve kuralların "mutaassıb"ı ve "mukallid"i olurlar.

Bilim bilimdir; sağı ve solu, yücesi ve alçağı, insancılı ve insan karşıtı, burjuvazisi ve burjuvazi olmayanı yoktur. Sadece deneysel bilimler için "kesindir" yargısına varılabilir. Yalnızca hakikate taassup derecesinde bağlanmak ve ilişkili oldukları in-

sanların kişisel yönetiminden ve özel mülkiyetinden gerçekliğin gerçek hükümlerine sığınmakla özgür olabilirler. Hakikate tabi olmakla onları peşlerinden sürüklerler ve kendi hükümlerine saygılı olmaya zorlarlar.

Ancak bu prenslik sisteminde her dahinin bir nevi tanrı olduğu; her düşünürün bir dinin peygamberi ve bir ümmetin kurucusu olduğu; her köşenin Tanrı'nın mülkü olarak kabul edildiği ve dahiyane serkeşlik ve fetih sanatıyla savaş meydanına çevrildiği, ilkelerin değil patronun keyfî arzusunun geçerli olduğu bu prenslik sisteminde, insan bilimleri, bu küçük tanrıların yani düşünürlerin ve uzmanların halk tabakası durumundadırlar. İnsan bilimlerinin insan, evren ve yaşam hakkında ne tür görüşler ortaya koyduğunu değil, insan bilimleri üzerinde çalışan bilim adamlarının ne durumda olduklarını, nasıl düşündüklerini, düşünce metotlarını, kültürel durumlarını, toplumsal düzenlerini ve sınıfsal ruhlarını sormak gerekmektedir. Bunlar insan bilimlerinde özellikle de tarih felsefesinde, sosyolojide, toplumsal psikolojide, antropolojide ve ekonomide esasları belirleyen ve yönlendirici özelliği olan etkenlerdir.

İnsan bilimlerinde sözü geçen ve kendilerine ait ekolleri bulunan bilim adamlarının iki ortak yönü vardır. Birincisi, hepsinin Batılı olmasıdır. İkincisi ise hepsinin 19. yüzyılın, yani burjuvazi ruhunun ve kültürünün gelişimini gösteren eğrinin tırmanışa geçtiği bir çağın ürünü olmalarıdır. Burjuvazi ruhunu harekete geçiren iki niteliğe de sahip olmasıdır: Batılı ve sanayici olmak.[41]

[41] Antik Yunan ve Roma kültür, ruh ve felsefesinin mirasçısı olan Batı; melekûtî bir çehreye sahip olan; aşk, irfan, tapınma, değerlere bağlılık, perde ötelerine, insandaki yüce cevherlere ve varlıksal endişelere olan eğilim, gerçekçilik; "gayb"a, "sırr"a, mutlak olana, ebediliğe, yüceliğe, güzelliğe, kemale, manaya, kutsala, kurtuluşa karşı duyulan sonsuz susuzluk ve bunları bıkmadan yorulmadan aramak gibi seçkin özellikleri taşıyan Doğu ile karşılaştırıldığında; çıkara dayalı akılcı felsefî, zahirî "güç"ü ön plana çıkaran, zevkçi ve yeryüzü cennetini isteyen bir kültüre ve ruha, tek bir cümle içinde modern Batı bur-

Bu yargıyı "küllî" olarak kabul ettiğinizde, parçalarına da girebilirsiniz. Bunları birer birer kontrol edebilirsiniz. Sonuçta bunların ya doğrudan burjuva bir aile ortamından geldiklerini ya da burjuva bir ailenin hizmetinde bulunduklarını, burjuvazi toplum düzenine ya da burjuva sınıfına bağlı yönetsel, düşünsel ve sanatsal işlerle uğraştıklarını görürsünüz. Üretim tarzını toplumun alt yapısı olarak gören, ideolojiyi, kültürü, ahlakı, maneviyatı, sanatı, edebiyatı, politikayı, eğilimleri, idealleri, inançları ve bütün toplumsal davranışları ise bunun üst yapısı olarak kabul eden bir aydın için söylediklerimizi anlamak fazla zor değildir. Basit bir şekilde çağdaş Batı'daki toplumsal ve felsefî ekol-

juvazisi için tarihî, felsefî ve toplumsal zemin hazırlayan "dünyacı" bir karaktere sahiptir. Makinanın icadıyla insan ve toplum üzerinde hakimiyet kuran endüstriyel düzen, makineperestliği ortaya çıkardı. Bu anlayış içerisinde, ekonomik üretim ve tüketime öyle soyluluk ve hızlılık kazandırdı ki eğitim için, ruh dediğimiz şeyin ortaya çıkması için, ahlakî değerler denilen kaynakların fışkırması için, aşkın, varlıksal cevherin, yüce insanî fıtratın, madde ötesi eğilimlerinin, yüce tapınma gücünün, mananın, güzelliğin, kutsallığın, insana özgü içsel miraçların ortaya çıkması için insanda güç kalmadı. Hatta soyluluğu ve bağımsızlığı bile insanın elinden aldı. Başlangıçta insanın elinde, onun yaşamını kolaylaştırmak için ve doğaya hakim olabilmek için alet durumunda olan şey, daha sonra insan üzerinde otorite kurdu. İnsanı kendi aleti durumuna getirdi, insanın niteliklerinin, iradesinin, yaşamsal idealinin, toplumsal konumunun hatta, insanın mahiyetinin belirleyicisi durumuna geldi. Bugün insanın kontrolünden, buyruğundan çıkmış ve bağımsız bir halde faaliyetlerine devam etmektedir. Hatta aksine, buyruk altında olan ve onun isteğine göre şekillenen, ekonomik üretimde sadece iş aracı olarak görülen insandır. Şimdilerde kapitalistler diyorlar ki teknoloji ideolojiyi bile yere serdi. Bizzat ağızlarıyla söylemeseler de sosyalistler dahi aynı kanaattedirler. İnsanı eğitme modeli ve yaşam şekli haline gelen üretim tarzı, burjuvazi aşağılığını, dünyacılığını ve ekonomiperestliğini öyle artırıyor ki... Burada şunu söylemek gerekir: Batı burjuvazisinin daha burjuva olmasına karşılık, endüstriyel Batı burjuvazisi en burjuvalarıdır. Burjuva insanı, insan şekline girmiş paradır. Ya da özsel anlamı, varlıksal içeriği olan insandır. Bu karşılaştırmayı devam ettirecek olursak Üçüncü Dünya ülkeleri, özellikle de sömürge ülkeleri ve bağımlı ülkeler, kendileri asıl kapitalist, asıl üretici olmayıp sadece temsilcilik sıfatını taşıyan ülkeler, Batı'nın endüstriyel ürünlerini kendi geleneksel toplumlarında pazarlamak için aracılık görevini üstlenen ülkeler paradırlar, ancak sahte paradırlar. Evet bunlar altın değil kara paradırlar; zaten karanlık işlerle uğraşmaktadırlar.

lerin eğilim duydukları doğadaki maddenin ve insandaki ekonominin soyluluğunun nasıl olduğunu duyumsar. Burjuvazi, bunun alt yapısını kendisine ait saymaktadır. Bu da 19. yüzyılda zirveye ulaşan makineperestliğin gelişimiyle birlikte polat bir çehreye bürünen, gözlerine kadar isfendiyar bir surat takınan burjuvazi ruhun zorunlu eğilimi ve doğal görüşüdür.

Problemlere bu tür bir bakış açısıyla yaklaşarak dünyamızın gizemlerini anlamak mümkündür.

Birincisi bu iki eğilimin niteliği, toplumsal ve politik açıdan birbirine karşıt iki kutupta yani sağcılarda, solcularda, tutucu kapitalizmde, kapitalizm karşıtı devrimcilerde, faşist, liberal, sosyalist, anarşist odaklarda ortaktır. Farklılık sözdedir, ifadededir. "Bilim, insanın Tanrı'ya; endüstriyel kapitalizm ise Tanrı'nın cennetine olan gereksinimini ortadan kaldırıyor." Medenî insanın dininde kaynaştırıcı unsur burjuvazi ve onun temsilcileri olan aydınlardır. Baba, oğul ve kutsal ruh denklemindeki İsa Mesih'in yerini aydınlar almıştır. Bunlardan yıllarca sonra ortaya çıkan Batı sosyalistleri kapitalizmi reddettiklerini bildirdiler. Ancak burjuvazinin kültürel mirası olan materyalizmi, ekonomizmi, toplumsal ve felsefî ekollerinin temeli olarak, bilimsel dünya görüşü olarak, toplumsal insan anlayışı olarak korudular. Daha çok bu sınıfın ahlakî, psikolojik, düşünsel eğilimleri olan bu iki eğilime, bilimsel ve gelişmiş bir görünüm verdiler, felsefî ve mantıksal bir derinlik ve zenginlik bahşettiler. Daha da önemlisi, insan karşıtı, ahlak karşıtı, toplumsal sorumluluk karşıtı olan, vurdumduymazlığa, boşluğa, lezzetperestliğe, dünyacılığa, her şeyi mübah gören bir yaşam anlayışına sahip; halkçılık, idealistik, ahlakî değerler, manevî idealler, madde ötesi ve ekonomi ötesi insanlık anlayışının reddine yönelten bu iki eğilimi, insan kültüründeki en kutsal kemallerle, en uhrevî ilahî özlerle uzlaştırdılar. Hem de tekelci bir uzlaşma! Bunlar, tarih boyunca dinin mesajı, ruhu ve çağrısı olan, insanlık kültürünün dinden ödünç aldığı ve aslında dinî terminolojinin malı olan hak istemek, adalet istemek, ortak dertlerin olduğunu duyum-

samak, insanlığın birliği ve eşitliği ideali; zulüm, bencillik ve fesat dolu içgüdüsel, ekonomik bir yaşamın aşağılanması, imanın ve cihadın yüceltilmesi türünden şeylerdir.

İkinci gizeme gelince, yeni komünistler ve sosyalistlerin, 19. yüzyıl burjuvazi Batı kültürünün, düzeninin ürünü olmaları sebebiyle komünizm ve sosyalizm kendi sistemlerinin varlıksal ruhunun gereklerine aykırı olarak, felsefî dünya görüşleri ve bilimsel anlayışları, ilahî dünya görüşünün ve bakış açısının karşısında yer almıştır. Tarih felsefeleri ve toplum bilimleri, Engels'in son mektubundaki pişmanlık dolu itiraflarından anlaşılacağı üzere; "Ekonomi etkenine, hak ettiğinden daha fazla dayanılmıştır. Ona aşırı bir soyluluk ve efendilik verilmiştir." Onu insan tarihi üzerinde, hatta insan yaşamı üzerinde otorite kıldılar. Ondan üstün, yaratıcı ve mutlak bir "tanrı" meydana getirdiler. Bu öyle bir tanrıydı ki insanın iradesi, ideali hatta insanî değerleri onun hükümranlık alanının dışında kalamazdı. Netice itibarıyla, öz olarak başlangıçta ekonomizm karşıtı bir idealin adı olan komünizm ekonomizme müptela oldu. Burjuvazinin en tehlikeli hastalığı, en azılı düşmanını da böylece sarmış oldu. Bu, Fransızların deyişiyle, iki düşman kardeşin annelerinin rahminden ve babalarının sulbünden ortaklaşa aldıkları kalıtımsal bir hastalıktır.

Anlaşılması güç olan üçüncü husus şudur: Fizik, matematik, kimya, astronomi, botanik ve biyoloji gibi deneye dayalı bilim dallarında uzmanlaşan bilim adamları, özellikle branşlarına ait yasaların dışına çıkmayan, felsefî ve hayalî yorumculuk batağına düşmeyen tabiî bilim mensupları; Tanrı'ya inanmakta ve tarafsızlıklarını korumaktadırlar. Fakat toplumsal bilimler üzerinde çalışan bazı kimseler, kendi branşlarına dayanma yerine fizik, kimya ve biyoloji gibi doğal bilimlere ait birkaç genel kültür kitabı okuyup bu bilimlerin avukatlığını yaparak dine karşı çıkmakta; Tanrı'ya inanmanın pozitif bilimlerle uyuşmadığı, modern fiziğin doğada Tanrı'yı kesinlikle kabul etmediği, materyalist ekolden başkasına hayat hakkı tanımadığı fetvasını vermektedirler.

Nasıl oluyor da tarihçiler, sosyologlar, ekonomistler ve politikacılar, fizik bilimini bu bilimin asıl kurucularından, geliştiricilerinden ve yasalarını belirleyenlerden, daha iyi anlayabiliyorlar ve daha iyi düşünebiliyorlar?

Bu yargının geçerliliği, ancak şöyle bir yargının geçerliliğine bağlıdır: Bir fizikçi, ekonomi bilimi adına para konusunda bir ekonomistin bile söylemediği şeyler söylüyor. Ya da ekonomistler onun söylediği şeylerin tam aksini söylüyorlar.

Bilimsel branşlarını, kendilerinin önceden sahip oldukları görüşlerinin ve itikadî eğilimlerinin hizmetine sokan tarih, sosyoloji ve ekonomi profesörleri, doğal bilimlere de aynı perspektiften bakıyorlar. İnsanî bilimlerde kendi uzmanlık alanlarını matematik, fizik ve biyolojinin kesin kanunlarına göre değil, kendi toplumlarında ve çağlarında hakim olan burjuvazi kültürünün, burjuvazi ruhunun ve sınıfsal psikolojinin toplumsal bakış açısıyla ele alıp inceliyorlar. Bilimsel anlayışlarına etki eden ana unsur budur. Evrene ve insana bu gözlükle bakarlar.

Tarihin hareketinin, toplumsal değişimlerin, ekonomik düzenin, bütün kültürel, ahlakî, sanatsal, politik ve düşünsel meselelerin, doğal, maddî ve coğrafî etkenlerin tesirinde olduğu, insanın çevresindeki iklim şartlarıyla ilişkili olduğu kabul edildiğinde bir bilim adamının ya da filozofun doğduğu ve yaşadığı coğrafî çevrenin havasını teneffüs etmek gerekecektir. Örneğin filozofların, özellikle de fizyokratların evrenin yaratıldığı asıl şeyi araştırdıkları bir çağ olan Thales'in yaşadığı çağda bu filozoflardan her biri bir maddeyi ilk unsur olarak kabul ediyordu. Biri ateşi, diğeri sayıyı, başka biri birleşik maddeyi, Thales ise suyu asıl unsur olarak alıyordu.

Coğrafyayı göklere çıkaran, birçok insanî eylemi materyalizmi baz alarak açıklayan, bütün insanî gerçekleri bilimsel analizden geçiren ve maddî yorumlarla irdeleyen bir natüristin araştırmadaki metodunu ispat ederken getirdiği delillerin gururlu ve heyecanlı oluşunun sebebi hikmeti şuradan ileri gelmektedir: Yunanistan'ın coğrafî haritasını önünüze açarak natürist size Tha-

les'in doğduğu Milet şehrini gösterir. Çünkü burası deniz kenarında bir liman şehridir.

Gururlu, mutaassıp, mutlak ve kesin bir bakış açısı; "Bu böyledir, bundan başkası doğru değildir." anlayışı, bir bilimin henüz emeklemekte olduğunun; çocukluğunun ya da bilimsel perspektif sığlığının ortasında ve malzemesinin yetersiz olduğunun veyahut bilim adamının henüz çıraklık safhasında olduğunun bir göstergesidir. Bundan dolayıdır ki gerek Marks ve gerekse Parto, S. Simon ve Spencer gibi ona karşıt olan 19. yüzyıl toplum bilimcileri olayların bilinmesinde, toplumsal olguların hatta politik olayların tahlilinde ve bunların yorumlamasında, değişim nedenlerini, toplumsal hareketlere ve insan ilişkilerine hükmeden bilimsel yasaları bulmada herhangi bir problemle karşılaşmadılar. Kendi ifadeleriyle "insanların oluşturduğu toplumu avuçlarının içi gibi biliyorlardı." Problemler onlara göre öylesine hallolmuş durumdaydı ki tıpkı bir meteorolog gibi gelecekteki olayları bile tahmin edebiliyorlardı. Artık bu tür bariz hatalar ancak politik ve ideolojik bağlılık sebebiyle seleflerinin yazdıklarını "kutsal metin" niyetiyle okuyan, bu bilimdeki gelişmelere ayak uyduramayan, sosyolojinin bağımsızlığına kavuştuğu ilk günlerden kalan metinleri "ilmihal" olarak kabul eden ve günümüz sosyolojisinin kaydettiği gelişmelere yabancı olan ekollerde görülür. Bu, dinsel karakterlerin yakalanmaya elverişli oldukları bir hastalıktır. Bağnaz itikadî bağlılıkları, onları kutsal saydıkları metinlerin yazıldığı zamanların dışına çıkarmamaktadır. Onları yalnızca düşüncede değil, ifadelerde de zihinsel donukluğa, değişmez esasları sürekli tekrarlayıp durmaya zorlamaktadır.

Fikirdaş toplantılarına gidip gelen ve bu alanda yazılmış üç beş makale veya broşürü okuyan bir yarı aydın, tarihin beş safhadan ibaret olduğunun; tarihteki bütün savaşların ekonomik bir arka planı bulunduğunun, alt yapısının üretim tarzı, üst yapısının ise insana ait her şey olduğunun; üretim tarzının, üretim araçlarının bir ürünü olması sebebiyle, araçların değişimiyle birlikte üretim tarzının da değişeceğinin; üretim tarzının kültür, düşünce, ah-

lak, sanat, edebiyat, insanın bütün varlıksal yansımaları, psikoloji ve zevksel durumlarını değiştireceğinin; hatta her bir üretimin kendisine ait bir üretim ilişkisine sahip olduğunun; her üretim ilişkisinin iki kutbunun ve iki toplumsal sınıfının bulunduğunun ve bütün insanların, insanlara ait her şeyin bu iki belirgin kılıf içinde kalıplaştığının henüz yeni farkına varmıştır. Artık meselelerin bilinmesinde, tarih, politika, sanat, toplum, din, kültür, edebiyat, estetik ve ahlak alanındaki her meselenin bilinmesinde ve her olayın yorumlanmasında hiçbir zayıflama yoktur. Düşündüklerini açıklamak ve yargıda bulunmak için en küçük bir tereddütü bile caiz görmez. Her farklı din, düşünce ve ekolü geçersiz kılmada ve her mesele veya macera ile ilgili hüküm vermede onu incelemeye ihtiyaç duymaz. Kısacası, küfürde sayılan dinlerle alakalı şeyleri inkar eden ve kendi inancıyla ilgili şeylerin ispatına gayret eden tutucu bir mümin gibidir.

Sosyolojinin gelişme göstermesinden sonra düşünürlerin genel bakışı, toplum ve insanın derinlerinde bulunan nedenlerin araştırılması yönüne kaydı. Bu ise sosyolojinin, maddî ve doğal hükümlerinin tahakkümünden, yüzeysellikten, natüralistlerin ve mekanik materyalistlerin basit düşünce tarzlarından kurtuluşu anlamına gelmektedir.

Tarih, insan ve toplumun kendilerine ait özel yasaları bulunduğu inancıyla birlikte, tarihin belirleyici hareketinin, toplumun şeklinin, insanın manevî oluşumunun tekrar ele alınmasıyla herkes başka yöne yönelmiş durumdadır. Marksistler üretim araçlarına, ekonomistler ekonomiye, ırkçılar ırka, faşistler öndere tapınmaya, katolikler ve bazı din mensupları kaderciliğe, çeşitli hümanist ekoller ise düşünceye, bilime, inanca, eyleme, aşka, dehaya ve olgunluk içgüdüsüne yönelmiştir.

Evet ekoller arasında sıcak inanç savaşları meydana gelmektedir. Her ekolün bir nedeni "etken" olarak seçtiği, insandaki her şeyi onun ürünü olarak gördüğü bu sıcak savaşta, ekollerin unuttukları şey, tarihsel merhalelerin değişimi, toplumların tekamül ve çeşitliliğine göre bu "etken"in değişme göstermesidir.

Bütün ihtilaflarına hatta düşünsel karşıtlıklarına rağmen bütün sosyolog düşünürler ve tarih felsefecileri bilimsel bir bakış açısı üzerinde müttefiktirler. Bu ise "tek görüşlülük" ve "sabit görüşlülük"tür. Bunlar her zaman önyargılarıyla tarihin, toplumun ve insanın oluşumundaki belirleyici etkenin önce "bir tek şey" daha sonra ise "her zaman için bir tek şey" olduğundan gayet emindirler. Bu bilimsel görüşü, hem devrimci ve halkçı aydınlarda hem de devrim karşıtı, her hareketlilik ve değişimin düşmanı olan tutucu aydınlarda görürsek hiç şaşmamalıyız.

Ancak bu bağlamda Marks ve yandaşlarının görüşlerini de aynı kategoride değerlendirerek doğal ve normal saymak mümkün değildir. Bunlar mantığı, aklî suretlere dayanması, kavram ve kategorileri değişmez kabul etmesi sebebiyle bir kenara iterek, bunun yerine devinimin, hareketin ve karşıtlığın mantığı olan diyalektiği koymaktadırlar. Tarihsel değişim ve toplumsal olgulardan, insan varlığının dışavurumlarından yaptıkları çıkarımlarda, Aristocu formel mantık taraftarlarının, mekanist materyalistlerin hatta en tutucu metafizikçi dogmatistlerin ya da fizyokratların, faşistlerin ve ırkçıların içine düştükleri "sabit görüşlülük"e, düşüncede monotonluk bataklığına düşmektedirler.

Marksistlerin en çok övündükleri şey, Hegel diyalektiğini materyalizme yamamaları ve "değişme"nin özü konusunda çok aşırı gitmeleridir. Değişmeyi mutlak anlamda genelleştirmektedirler. Bu arada Lenin'in, her şeyin temeli olarak ilan ettiği "Değişmez olan tek şey değişmedir" cümlesinin korkunçluğu[42] ortadadır. İşte bu durumda tüm şaşkınlıklar son bulmaktadır.

[42] "Korkunç" diyorum, çünkü her şeyin temeli olarak ilan edilen bu cümle, sorumluluğa, göreve, değere, ideale, imana çağıran; iyi ve kötüyü, güzel ve çirkini, alçaklık ve yüceliği, eksiklik ve olgunluğu, üstünlük ve rezilliği birbirinden ayıran sınırın asaletini esas alan; kendi dünya görüşünü, ahlak anlayışını bu esas üzerine kuran; insanları, yolunda ölmenin bile makul olduğu temel esasları, hedefleri ve ölçüleri kutsamaya çağıran bütün ekollerin soyluluğunu ve gücünü sarsabilmekte; bütün inançların, mesajların ve çağrıların soyluluğunu felce uğratabilmekte; "leşler" için ise kalbi takviye eden bir güç olabilmektedir. "Dünya ve içindekiler hiçlikteki hiçtir." ya da "Dünya suyun, insan ise havanın üzerine konmuştur." diyen Hayyamvarî bir dünya görüşüne "göz

Bunların "tek bir düşünce" dedikleri şey toplumun ve insanın karmaşık problemlerinin nedenlerine inilmesi, bütün nedenlerin tek bir nedene (nedenler nedeni) indirgenmesi anlamına gelmektedir. "Değişmezlik düşüncesi" dedikleri şey ise nedensellik zinciri içinde her bir neden halkasının değişmez bir yerinin olması, bu sebeple "nedenler nedeni"nin de bütün durumlarda ve her zaman sürekliliğini koruması anlamındadır. Bu, natüristlerden kalma bir düşünüş şeklidir. Doğal bilimlerde nedensellik zinciri, tek bir tür sıra halinde ipe dizilmişlerdir. Sonunda öyle bir halka bulunmaktadır ki bu, kelamcıların deyişiyle "öncesiz önce" ve "tam neden"dir.

Natürist, mantıksal mekanist, diyalektik karşıtı bir özellik taşıyan "tek tip bakış açısı", mutlak perspektif ise neden ve nedenlinin birbirleriyle tek tip bir ilişki içinde olmaları, bu ilişkinin nedenden nedenliye doğru olması anlamına gelmektedir. Bütün materyalistlerin aksine diyalektiğe sımsıkı sarılan ve mistik, dinî ve idealist bir bakış açısıyla uyuşan, tarih boyunca bunlara bağlı kalan, diyalektiği ilk defa materyalizme yamayan Marks bu yüzden materyalisttir. Materyalizm aslında "maddeci bir vahdet-i vücud"un adıdır. Maddeyi ilk, tek ve mutlak neden olarak görmektedir. Sonuca götürecek bir "nedenlere inme" işinde insanî olguların, tarihsel hareketlerin ve toplumsal meselelerin bu "ilk neden"e ulaştığı, her şeyin ondan başladığı ve onda son bulduğu görülür. Yine bu düşünceye göre madde, hiçbir zaman nedenli olmayacak bir nedendir. Karşıtlık, tezatlık, etkileme, etkilenme, iki karşıtın birlikteliği esasına göre gerçekleşen diyalektik ilişki, "ilk neden", "nedenler nedeni", mutlak neden

aydınlığı" vermektir. Laubaliliğe, saçma düşünceye, hiçlik felsefesine, nihilizme yönelen bundan daha iyi görüş mü olur? Bunu söyleyen bir sosyalist midir yoksa bir nihilist mi? Korkunç olmasının sebebi budur. Yoksa inançta metaryalizme, amelde ise ekonomizme bağlı bir macun hazırlayacağından ve halifeliğin kaza, kader, reca anlayışından ve mistik ruhtan yoğurarak İslam'ın başına sardığı kara bir felsefeyi meydana getireceğinden dolayı bu korku hissedilmiş değildir.

olarak adlandırılan maddeye ulaştığında tek yönlü bir mekanik ilişkiye dönüşmektedir.[43]

Tek tip düşünme, sabit düşünme ve tek yönlü düşünme, 19. asırdaki bütün sosyolojik ekollerin üç ortak özelliğidir. Ancak, basit düşüncelilik, yüzeysel analiz ve yorumlar, kesin yargılar ve çıkarımlar, toplumun belli bir alt ve üst yapısının olduğunu öngören düşünceler, toplumdaki bütün oluşumları; konumları, rolleri ve ortaya çıkış yönleriyle fiziksel formüllerden daha basit "mekanik bir yapı" olarak kabul eden görüşler, bugün artık bilimsel platformlarda kabul görmemektedir. Bunlar ancak geri kalmış ülkelerdeki bazı siyasî partilerde, birkaç ayak üstü yazılmış bilimsel olmayan müsveddeleri okumakla kendilerini kandıran ve tarihin bütün bilinmeyenlerinin, insanın tüm sırlarının ve sosyolojinin bütün problemlerinin hallolmuş olduğunu savunan yarım aydınlar arasında geçerliliğini korumaktadır. Bilimsel gibi görünen bu görüş ve kullanılan dil, bugün yalnızca politik propagandaların hazırlanışında işe yaramaktadır.

Sosyoloji biliminde geçerli olan eğilim; George Gurvitch'in deyişiyle mümkün olduğu kadar alçak gönüllü olmak, olabildiğince olayları analiz etmek ve gözlemlemek ve olabildiğince yargılardan ve "dogmalar" ortaya atmaktan kaçınmak, duyguları işe karıştırmamak, bilimsel ifadesiyle "değer yargısına" ulaşmaktan kaçınmaktır.[44]

43 Ateşin üzerinde coşan su ile ateş arasındaki ilişki, yükü kaldıran kaldıraçla yük ilişkisi, otomobili hareket ettiren gaz pedalına basma, tek yönlü ilişkilerdir.

44 Bu eğilim bir tepki olarak oluşmuştur. 19. asrın ilk yarısındaki yeni yetme tutucu toplum bilimciler ve tarih felsefesi üzerinde yoğunlaşan bilim adamları tarafından en primitif ve olgunlaşmamış tahminler üzerine kurulan ve peygamberane emirler ve nehiyler yayınlayan, insanı ve evreni bütünüyle kapsayan, tam bir din özelliği gösteren, yeni yeni tutuculuklar yaratan, modern skolastiği aklın, bilimin, insan yaşam ve toplumunun sırtına yükleyen ekollerle karşılaştırıldığında ileri ve mantıksal bir yapıya sahiptir. Ancak bu tür eğilimlerde aşırılık baş gösterir ve "bilim bilim içindir" "bilime güvensizlik " gibi tehlikeli bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olur. Bu da zaten başka bir tutuculuk çeşididir. Nasılki tutucu bir bilim afetse, vurdumduymaz, sorumsuz, imansız ve idealsiz bir bilim de aynı şekilde trajedidir.

Aynı şekilde tarihsel değişimlerin, toplumsal olayların, insanî hâl ve hareketlerin oluşum nedenlerine inerken değişik etkenleri göz önünde tutmaya, birkaç kaynaktan beslenen karşılıklı kompleks etkileşimlere, üç yönlü nedenliliğe, bilimsel görüşün, olayların gerçekliğine daha yakınlaştırıcı ve meseleyi daha karmaşık yapıcı bir özelliğinin olduğunu kabul etmeye doğru bir eğilimin olduğu sezinlenmektedir. Artık büyük Fransız devrimi gibi bir olayı yalnızca burjuva sınıfının gelişmesine dayandırmakla çözülmüş ve "incelenmiş" kabul etmek mümkün değildir. Tarihte İslam'ın zuhuru için de aynı şey söz konusudur. Bu tek yönlü ve tek etkenli yoruma göre İran ve Bizans arasındaki savaşlar güney ticaret yolunu kapatmıştı. Bu nedenle deve kervanları Mekke'den geçmek durumunda kaldılar. Ticaret yolu üzerinde bulunan Mekke'de halkın ticarî yaşamı birdenbire parlayıverdi. Bu sebeple orada basit burjuvazi izler oluşmaya başladı. Sonunda burjuvazi burada gerçek bir mucize yarattı. Bunun anlamı nedir? Yani üzerinden ticaret yolu geçen, üç beş kahvesi ve dükkanı bulunan bir köy, bir "İslam" ortaya çıkardı; Muhammed'i, Ali'yi ve Ebuzer'i doğurdu! Hindistan, Medain ve Roma gibi uluslararası ticaret merkezleri olan gelişmiş yerlerde böyle bir şey neden ortaya çıkmamıştı? Tenha çölde, vahşî kabilelerin gezip dolaştığı yer olan bir puthanenin yanı başında, ticaret kervanlarının geçmesiyle birlikte dünyayı titreten, Iran ve Bizans'ı bünyesinde eriten, aşka, insanın oluşumuna önem veren, devrimci değerler yaratan düşünceden mürekkep bir patlamanın oluşu şaşırtıcı değil mi? Hem sonra aynı coğrafî özelliğin söz konusu olduğu milyonlarca bölgede neden böyle bir netice ortaya çıkmamıştır? Bu gibi yerlerde şayet bir değişiklik olmuşsa bu, burjuvazi alçaklığının, para düşkünlüğünün, iğrenç burjuvazi özelliklerinin yayılması; soylu değerlerin, geleneksel soyluluklarin, pak ve temiz toplumsal havanın ortadan kaldırılması şeklinde olmamış mıdır? Cevap hazır: Bunlar bu bilimsel kuralın istisnalarıdır! Peki tarihsel "önsezi"lerin, çıkarılan bilimsel kuralların, verilen hükümlerin ve yargıların bütünü için aynı şey söz konusu değil midir? Sosyalist bir devrim, en-

düstriyel kapitalizmin geliştiği toplumlarda, sınıfsal çatışma ve niceliğin niteliğe dönüşmesinden ibaret olan diyalektik kuralı ve proleterya sınıfının sıkışması ve nicelik olarak yayılması kuralı gereğince, kapitalist toplumlarda patlak vermesi düşünülen bir devrim değil midir? Bu toplumda ve tarihin yazgısında bulunan bilimsel bir kural, belirlenimciliğin özü ve diyalektik kesinliktir. Sırf idealist, zihinsel ve ideolojik temellere değil, gerçek maddî olaylara da dayandırılmıştır.

Ancak gerçekte hiç de böyle bir şey olmamış, bu kural bir tek konuda bile gerçekleşmemiştir. Yani kapitalist bir toplumda sosyalist bir devrim gerçekleşmemiştir. Aksine 19. yüzyıldan bu yana, endüstriyel kapitalizm Amerika'da, Batı Avrupa'da, Japonya'da geliştikçe ve endüstriyel proleterya sınıfı sıkıştıkça, proleterya sınıfı içindeki komünist hareket hatta devrimci eğilimler de o ölçüde gerilemiştir. Zorunlu olarak devrim yapmaktan sorumlu olan proleterya sınıfı, Amerika'da J. Carter'e, Avrupa'da ise Schimit'lere yani kapitalizmin en akıllı koruyucularına ve ekonomik liberalizmin en vefalı müminlerine oy vermektedir! Yine bu sistemlerdeki sosyalist ve komünist partiler dört nala "sağ"a doğru koşmaktadır. Her ülkede kapitalistlere, artık eski yaramazlıklarını unutmuş (Allah göstermesin!) dev şirketlere, kapitalist sınıf hükümetine, burjuvazinin elinde kukla olmuş devlete, hatta askerî bir pakt olan Nato'ya kötü bir gözle bakmayan uysal ve şirin bir çocuk görüntüsü vermek için kendi sistemlerinin temel esaslarından kapitalizme haraç vermekte, onlarla uzlaşabilmek için kendilerini ıslah etmektedirler.[45]

Öbür yandan sosyalist sol ve antikapitalistik devrimler, istisnasız bütün sömürge ülkelerinde, geri kalmış toplumlarda, feodal sistemlerde, ziraî üretim tarzının ve hayvancılığın yaygın oldu-

[45] Kapitalist dünyadaki en büyük ve en devrimci partinin lideri olan Barlongwer resmen şöyle diyordu: "Biz İtalya'da iş başına geldiğimizde, Nato'ya sığınarak Sovyetler Birliği'nin tehlikesinden emin olmak, onlardan bağımsız bir sosyalizm kurmak için, Nato paktından ayrılmayı düşünmek bir yana, onun gerekli olduğunu kabul ederiz!" İşte size Nato sosyalizmi, işte size Nato komünizmi!

ğu ekonomilerde, hatta feodalizm safhasına bile geçmemiş olan kabileler arasında bütün hızıyla yayılmaya devam etmektedir. Bu nasıl bilimsel bir tarih ve sosyoloji kuralıdır ki hiçbir konuda gerçekleşmemiş; gerçekleştiğinde de tahmin edilenlerin tersine kaideyi olumsuzlayan bir şekil almıştır? Bugün artık burjuvazi, insanının kompleks dünyasındaki bütün kilitleri, Musa'nın "âsâ"sı gibi mucize göstererek olağanüstü güçle açan bir anahtar olmaktan çıkmıştır. Bugün artık okul öğrencileri bile ellerindeki sihirli lamba ile toplumun, düşüncenin, kültürün, felsefenin, dinin, sanatın, edebiyatın, devrimin, savaşın, uygarlığın, yaratıklar âleminin, insanî meselelerin gizemli kalelerinin ve gizli hazinelerinin kapılarını fethedebilmekte, büyülü duayı birkaç kez tekrarlayarak her tılsımı çözebilmektedir! Öyle ki fizikten, kimyadan, kısaca pozitif bilimlerden sıfır alan öğrenciler bile "alt yapı, üst yapı, ekonomi, sınıfsal çatışma, özellikle de burjuvazi ve ruhsal açmaz" gibi tılsımlı kelimeleri kullanarak en derin ve karmaşık toplumsal meselelerin, en büyük tarihsel değişimlerin, insan ruhunun en gizemli yansımalarının üstesinden gelirken Marksizm ve Freudizmin temsilciliğine soyunmakta en ufak bir tereddüt bile göstermemektedirler. Hatta içtihatta bulunurken ve fetva çıkarırken konuyla ilgili en küçük bilimsel bir araştırmaya bile gereksinim duymamakta, gözleri kapalı yargıda bulunmaktadırlar. Halbuki doğa dünyası, insanın dünyasından defalarca daha basit bir yapıdadır. Doğal nesnelerin üç boyutu olduğu halde toplumsal meselelerin ve insanî olguların birkaç boyutu vardır.

Sosyoloji, tarih ve antropoloji, ilk dönemlerdeki basitliklerinden uzaklaştıkları halde bu konuda bilim adamları belki de bilinçsizce, tarihin hareketine, insan ve toplumdaki değişimlere etki eden etkenlerin ne olursa olsun bütün durumlarda her zaman sabit kaldığı hususunda hemfikirdirler. Halbuki tarih, toplum ve insana tesir eden etkenlerin etki oranlarının, tarihsel gelişim ve değişim süreci içerisinde ve toplumun yapısına ve tipine göre değiştiğini anlamak fazla zor değildir.

Doğal bilimlerin beklenmedik zaferler elde ettiği; henüz yeterli olgunluğa erişmediğinden gururlu olduğu; buna karşılık sosyal bilimlerin henüz bağımsızlıklarına kavuşamadığı ve doğal bilimlerin sömürgesi halinde olduğu; tutuculuğun ve bilimsel bağnazlığın hakim olduğu bir çağda, doğal bilimlerdeki kuramların insan toplumu üzerine de uygulanması ve insanın coğrafî bir yaratık, iklimden etkilenen bir varlık olarak algılanması ölçüsünde doğanın, coğrafî çevrenin, iklim şartlarının; henüz kabileler halinde yaşayan, ekonomisi çobanlığa, üretim tarzı ilkel çiftçiliğe, avcılığa ve hayvancılığa dayanan bir toplum üzerindeki etkisini, endüstriyel uygarlığın tepesinde bulunan gelişmiş bir toplumdaki etkisi kadar önemsiz saymak mümkün değildir.

Şüphesiz primitif toplumsal yaşam safhalarında doğanın insan üzerinde acımasız bir tahakkümü vardı. Üretim şeklinde, üretim ilişkilerinde, iş bölümünde, toplumsal ilişkilerde, millî törelerde, insan psikolojisinde, dünya görüşünde, düşünce ve inançlarda, eğilimlerde, ideallerde, dinde, kültürde, sanatta, edebiyatta, gelenek ve göreneklerde, aile, toplum ve politik yapı üzerinde, maddî ve manevî yaşam tarzı üzerinde doğa etkeninin, coğrafî konumun ve iklim şartlarının belirleyici bir rolü bulunmaktaydı.

Tarihin bu aşamasında insan toplulukları deniz kenarında, dağ eteklerinde, kurak çöllerde, ormanlarda, soğuk veya sıcak bölgelerde, kutup bölgelerinde, ekvator bölgelerinde ya da ılıman yerlerde oturmalarına bağlı olarak çalışma tarzlarında, ekonomi türlerinde ve toplumsal düzenlerinde, kültür ve medeniyet türlerinde, insanlık anlayışlarında meydana gelebilecek sorunlar, doğal çevre durumları ve coğrafî etkenlere göre sınıflandırılabilmekte, birbirleriyle karşılaştırılabilmektedir.

Bu safhada toplumun tam bir "etken" üretimin "alt yapı" olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü asıl alt yapı doğadır, diğerleri bütün olarak bu alt yapıya göre şekillenmekte ve oluşmaktadırlar.

Toplum, kendi tekamül çizgisinde ilerlemesine devam ettiği ölçüde coğrafî etkenlerin belirleyicilik gücünde bir azalma olur, doğal güçlerin mutlak hakimiyetinde zayıflama meydana gelir, toplum doğanın boyunduruğundan kurtularak özgürlüğüne kavuşur, gitgide başına buyruk bir yapıya bürünür. Bunun anlamı şudur: Hareket ettirici, yapıcı etkenler ve tedbirler toplumun derinlerinde güçlenir. Bundan dolayıdır ki biz, insan toplumlarının yazgısında meydana gelen derin bir değişime şâhit oluyoruz. Bu da toplumsal şekillerdeki çok çeşitliliktir; iklim şartlarında görülen çeşitlerden daha fazla çeşitliliği bulunan kültürler ve medeniyetlerin oluşumudur. Bundan öte tek bir iklimin ya da benzer iklimlerin görüldüğü yerlerde öyle kültür, toplum ve uygarlık çeşitleri görüyoruz ki aralarındaki benzerliğin çok az olması bir yana birbirinden farklılıkları ve zıtlıkları daha çoktur.

Bu noktada insan, doğanın sultasından yavaş yavaş kurtulmakta, ancak bu zindandan dışarıya attığı her adımla da "toplum" zindanının içine girmektedir.

Göçebe olan bir adam düşününüz. Bu adam çiftçi olarak bir köye yerleşiyor, daha sonra şehrin yolunu tutuyor. Bu, gelişmiş, büyük bir şehirdir. Dört mevsimi, güneşi, ayı bu şehirde görmek imkansızdır. Bunlara bakmak için şâirlerin divanlarını görmek veya televizyonun karşısına oturmak gerekiyor. Ancak film esnasında böylesi eski doğal şartlarla karşılaşmak mümkün oluyor!

"Toplum" ile "doğa" arasındaki savaşta toplumun üstünlüğü giderek artmaktadır. Bu artış esnasında toplum ve insan mücadelesi gösterime girmektedir.

"Doğa" dediğimizde bununla, su, hava, toprak, güneş ve toplumu şekillendiren ve insanı oluşturan doğal konumu; toplum dediğimizde ise iş türü, üretim araçları, toplumsal ilişkiler, bölüşüm, uzmanlaşma, kutuplaşma, sınıflaşma, siyasî düzen, toplumsal ananeler, ırksal nitelikler, tarihsel safha, dış ilişkiler, savaşlar, dostluklar, ticarî, politik, kültürel ve dinsel ilişkiler, antlaşmalar ve bağlar gibi "dış etkiler"den oluşan bir etkeni kast

ederiz. Bütün bu toplumu meydana getiren unsurların toplumsal ve insanî meselelerde sınırlı etkileri bulunmaktadır. Bunların etki oranları toplumsal, zamansal, yerel ve evrensel şartlara, tarihsel safhaya ve toplumun tipine bağlı olarak değişmektedir. Eğer bunlardan birini mutlak ve tam "etken" olarak kabul edecek olursak ve onun etki derecesini her yerde ve her şartta mutlak değişmez olarak kabul edersek dogmatizme mağlup oluruz. Her zaman değişim halinde olan toplumsal gerçekliğe ters düşmüş oluruz. Örneğin dünyada sömürgeciliğin hakim olduğu dönemlerde sömürülen bir toplumda "sömürgecilik" ve sömürge tipi ilişkinin "alt yapı" ve "belirleyici" bir etken olduğunu görüyoruz.

Geriye kalan her şey, hatta üretim araçları, üretim tarzı ve onun ekonomik yapısı sadece sömürgeciliğin üst yapısıdır. Sömürge toplumlarında tarihin muharriki bile dışarıdan etki eden, toplum tarihinin seyrini değiştiren, üretim sistemini ve tarihsel safhasını belirleyen sömürge gücüdür.

Bu etkenlerin etki derecesi ne olursa olsun, her durumda toplum, hakim bir güç olarak bundan önce doğal çevrenin ürünü olan ve şu anda toplumsal çevrenin tezgahlarında üretilen insan üzerinde en kuvvetli etken olarak, "hakim bir çevre"de belirleyici bir güç olarak faaliyet göstermektedir.

Üretim araçlarının gelişmesi, üretim tarzlarının karmaşıklaşması, kutuplaşmaların kesin çizgilerle belirginleşmesi, hizipleşmelerin, özelleşmelerin, toplumsal kurumların yaygınlaşması, önceden belirlenmiş olan toplumsal davranışların artması, bürokrasinin sersemletici hakimiyeti, teknokrasinin korkunç büyüyüşü, sınıflar arası sınırların gittikçe kesinleşmesi meslekler arası duvarlar, kültürel akımlar, maddî değerler, eğilimler ve alışkanlıklar insanların yürüyeceği yolu önceden belirlemektedirler. İnsanın ne olacağına ve nasıl olacağına karar veren dışarıdan dikte edilmiş planlar, zorla kabul ettirilen boyutlar, renkler, metotlar, zevkler, eğilimler, istekler, yaşamdan, ruhtan ve düşünceden doğan problemler...

Öyle görünüyor ki toplumsal yapı giriftleştikçe ve uygarlık düzeyi geliştikçe insan, özgürlüğünden bir şeyler kaybetmektedir. Güçlü toplumların insanları gittikçe zayıflıyor. Yaşamın daha basit, medeniyetin daha ilkel olduğu primitif dönemlerde insanlar daha güçlü ve daha özgürdü. O günleri özlemle yad eden; insanı, çevrenin hakim belirleyiciliğine, sistemin ve medeniyetin zindanlarına hapseden, bu "toplum" denilen zindandan yaka silken ve feryat eden birçok şâir, yazar hatta büyük filozof da aynı duyguyu dile getirmektedir. En azından, Çin'de 6. ve 7. yy.'da yaşayan Konfüçyüs'ün hocası Lao Tsu'dan J. J. Rousseau'ya kadar bu özlem dile getirilmekte ve bu acı hissedilmektedir. Şimdilerde bu eğilim, "modern yaşamdan kaçış", doğaya, Charles Peggie'in deyişiyle özellikle gelişmiş toplumlarda çocukluk çağının günahsızlığına tekrar dönüş şeklinde kendisini göstermektedir. Ne var ki bu "samimî" bir yakınma olmakla birlikte yanlış bir tespiti de beraberinde taşımaktadır. Gelişmiş toplumsal düzenlerin "zindan" olarak duyumsanması gerçekçi bir yaklaşımdır. Ancak ilkel dönemlerde yaşayan insanların daha özgür ve daha bağımsız olmalarına bakarak bu zindandan kaçıp doğaya sığınma düşüncesi doğru değildir. Çünkü kendimizi romantik duygularımızın pençesinden kurtararak medeniyetin eşiğinde bulunan ve toplumsal düzenin gelişmesinden ve insan üzerinde otorite kurmasından önceki dönemlerde yaşayan insanın durumunu bilimsel bir şekilde incelediğimizde açıklıkla göreceğiz ki o dönemde yaşayan insan, "toplum" zindanından kurtulmuş bir halde kendisini özgür ve bağımsız hissetmektedir. Fakat aynı insan doğa zindanına hapsolmuştur. Bu tutsaklık onun ruhuna, düşüncesine öylesine işlemiş ki kendi tutsaklığını dahi hissetmemektedir. Kendi tutsaklığını duyumsamamak ise hem tutsaklığın kendisini, hem de tutsaklığın mutlak zirvesini ifade eden bir tutsaklıktır.

Bu duygunun açığa çıkması, boğulma duygusu, tutsaklık duygusu, tutsaklıktan yakınma ve kaçma isteği, tutsaklıktan kurtulma arzusu, özgürlüğe giden bir çıkış yolu bulmak için verilen

uğraşlar, tarihin, tekamül süreci içerisinde bugünün insanına armağan ettiği en ümit verici ve en yüce hazinelerdir. Başka bir insanın, daha doğrusu gerçek ve olgun insanın doğuşunun ilginç işaretlerindendir. İnsanın özgürlük ve tutsaklık duygusu bizzat özgürlük göstergelerinden birisidir. Tutsaklıktan ötürü acı çekmek özgürlüğe sancılanmaktır. Bugün verilmekte olan müjde "Allah kendi ruhundan Adem'e üflüyor..." "Adem, Rahman'ın suretinden yaratılıyor..." Allah'ın "Tabiatta O'nun halifeliğini yapacak bir varlık yaratma.." ülküsünün gerçekleşmesidir.

Evrendeki bütün varlıklar; yaratıkların alın yazıları, konumları ve ilişkileri üzerinde taht kurmuş olan belirlenmişlik zinciriyle sarılmışlardır. Ancak Tanrı bu zincirin dışındadır. Evrendeki işlere karışan yalnızca O'dur. O, ben bilinci, bilinç, özgürlük, yaratıcılık, rehberlik, yücelik, güzellik, değer, ebedilik, doğa üzerindeki hakim irade, hakim belirlenmişlik sürecini değiştirmek, nedensellik zincirine müdahele etmek... gibi nitelikleri mutlak olarak kendisinde toplayan, her yerde var olan mutlak bir varlık, kutsal bir cevher, aşkın ve madde ötesidir.

Kendi tekamülünü sağlama çabasında olan insanın O'na yakınlaşmak istemesi ve O'nun huyunu alma isteği çok şaşırtıcıdır. A. Toynbee'nin ifadesiyle "Tarih, Tanrı'nın planlarının gerçekleştiği bir kaptır." İşte insan, kendisine bahşedilen ve her zaman bir toplum içinde gerçekleşen bilinci, toplu çalışma gücü, alet yapma gücü, istihdam yeteneği ile doğaya karşı verdiği ve "çalışma" diye isimlendirilen savaşımında, doğanın buyruğundan sıyrılmakta, kendi bağımsızlığını elde etmektedir. Bu "geçiş sürecinde doğal varlıklarla aralarındaki ortak yazgıdan uzaklaşmaktadır. Doğadan "tarih"e girmektedir. Bugün artık o, "takvimsel bir zamanın değil, toplumsal bir zaman"ın oğludur. Evrenin değil, toplumun dizinin dibinde yetişmektedir. Artık bilimsel yasalara bağımlı değildir. Fiziksel nedenlerin mahkumu değil, tarihsel zorlayıcılığın, çevrede bulunan kurumların ve davranışların nedenlerinin bir ürünüdür. Böyle bir insan yeni bir savaşı başlatmış durumdadır. Onu tarihin zorlayıcılığından ve toplumun

üzerinde kurduğu otoritesinden kurtaracak, iradesinin toplumsal çevre üzerinde hükümet etmesini sağlayacak, varlıksal bağımsızlığına kavuşturacak bir savaşımdır bu. İncil'in güzel ifadesiyle "insanoğlu" zuhur edecektir. Adem "İsa" şeklinde zuhur edecektir. Ahir zamanda, maceralı bir sürgünden ve dünyevî yazgısından kurtuluşu anlamına gelen "varlıksal fıtrat"ı tekrar Allah'a yönelecektir. Bir varlık olarak yazgısında "Allah'ın halifesi" haline gelecek, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanacaktır.

İnsanın kendisini doğanın belirleyiciliğinden kurtaracak olan savaşımı, ona verilen "doğal bilinci" ve "eylem yapma (çalışma) gücü" sayesinde yürütülmektedir. İnsanı tarihin belirleyiciliğinden kurtaracak olan savaşımı ise "insanî ben" bilinci ve toplumsal devrimle gerçekleşmektedir. Bundan ortaya çıkan sonuç şu olmaktadır: Önceleri insan daha çok dış dünya ile ilgilenmekteydi. Bunun sonucu olarak da doğayı iyice tanımaktaydı. Ancak insanın bilgisiz olduğu tek konu "kendisi" idi. İnsan kendisini ihmal etmişti. İşte bugün geçmişin aksine insan ilk kez gözlerini kendisine çevirdi, kendisini keşfetmeye ve gözlemlemeye koyuldu. Kendi üzerinde düşünmeyi, kendi dünyasını, kendi büyük ve enteresan coğrafyasını keşfetmeyi programına aldı:

Can ilinde gökler vardır.
Dünya göklerine emredenin yarattığı gökler.
Ruh yolunda çukurlar ve zirveler vardır.
Yüce dağlar ve sahralar vardır!

Gerici feodalizmin egemen olduğu dönemlerde donukluğun ve rezaletin adı olan ve yeni burjuvazi materyalizmin düşman olduğu çağdaş, ilerici perspektif tarafından unutularak yine donukluğa ve düşüşe terk edilen dinin mesajı; donuk feodalizmin ve alçak burjuvazinin tarihsel rolünü tanıyan, bilimin toplumsal düzenlerde yaptığı tahribatları ve insanı kendine yabancılaştırmasını hatta onu dejenere etmesini hissetmiş olan, varlıksal olarak kendisine dönmeye (existence autentique.) ve özgürlüğe susamayı en büyük endişe sayan insanlarla ilgili olan işlevini yerine getirmeye, insan türünün tarihi içinde başlamış durumda-

dır. Bütün büyük dinlerin getirdikleri mesajlar şu ortak temeller üzerine kuruludur:

1- Bir tür bilim ötesi bilincin adı olan insanî ben bilinci: Yani varlıksal öz düşünce (basiret), felsefe ya da teknolojinin değil, aşk, iman ve ideolojinin kaynağıdır. Bu bilinç doğal olarak her dinde değişik bir isim almıştır. Yunanlı bilgeler bunu "sophia" olarak adlandırmaktadırlar. Buna göre felsefenin gayesi "sophia"ya ulaşmaktır. Hinduizm'de ise buna "vidia"[46], "görürlük" denmektedir. Eski İran kültüründe buna "spanteminyu" deniliyordu.

Bunun anlamı kutsal zeka ve beyaz akıl dır. İslam'da ise hikmet[47] adını almaktadır. Bu kelimenin anlamı olguların bilinmesi ya da eşyanın zihinde şekillenmesi (bilim) olmayıp, varlıksal bilinç, değerlerin bilinmesi, gerçekçi bakış, doğru yolu bulma bilgisi, yol gösteren ve yön belirleyen bir bilinç, idealizm; imek'in değil, olmak'ın bilinmesi; güç ve kültür oluşturan şeyin değil, iman, hareket ve yücelik yaratan şeyin; suyun değil, susuzluğun bilinmesidir. Bir kabağın değil, bir "çam" ağacının yetişmesini; doğaya hükmetmeyi değil, kendine hükmetmeyi; vak'ayı değil, "gerçeği"; olanı değil, olması gerekeni; Promethee ateşini ve Allah'ın nurunu; insanın dünyasındaki gece karanlığında ve kış soğuğunda güneş ve bahar yaratan, düşünceyi ve aklı aydınlatan, nesillerin çürümüş cesetlerine, çağdaş ölülerin kabirlerine, insanlığın durgun soğuk varlığına İsrafil surunu üfleyen inkılapçı bir kıyamı ve kıyameti başlatan "ruh"u bilmek-

[46] Avrupa dilindeki "voir ile Farsçadaki "Bin" aynı kökten gelmektedir. "Görürlük" (Binaî) gerçeğin bilinmesinde, bilinçten (âgâhî) ve bilginlikten (dânâî) daha yüksek bir yere sahiptir ve daha fazla kesinlik ifade eder.

[47] Filozoflarımız yanlış olarak, Yunan filozoflarının etkisi altında kalarak bunu felsefe ile eş anlamlı kabul etmişlerdir! "Hikmet müminin yitik malıdır." hadisini aynı yanlışlığın bir uzantısı olarak Peygamber'in felsefeye övgüsü olarak kabul etmişlerdir! Bundan daha gülüncü de hadisteki felsefeye karşı olanların yaptığıdır. Bunlar "hikmet'i doğru anlamlandırırken "dalle" (yitik mal) kelimesini yanlış anlamlandırarak "mümini saptıran" manasını vermektedirler.

tir. İşte o zaman hak ve adalet terazisi kurulacak, teraziden çıkan sonuca göre cennet ve cehennem kendilerine düşeni yerine getirmeye başlayacaklardır. Aydınlatıcı, yaratıcı, yön gösterici, gerçekçi, hareketlendirici, sorumluluk yükleyici ve değer yaratıcı gibi nitelikleri olan insanî ben bilinci ya da hikmet, insana yeni bir "anlayış şekli" kazandırmakta; onu yüce ve varlık ötesi ideallerle süslemektedir. Onda aşk, iman, sorumluluk ve fedakarlık duygusunu yaratmaktadır. İnsan fıtratının derinliklerinde derin bir inkılap, varlıksal bir değişim, kendini ıslah edebilmenin heyecanını oluşturur. Onu bilim adamı değil, aydın yapar. Felsefe yerine ideoloji, ilerleme yerine gerçek, eğlence yerine sorumluluk duygusu, refah yerine hedef, -imek şekli yerine olmak şekli, müçtehit yerine mücahit... İşte Kur'an'ın ilan ettiği, Peygamberlerin insanlara ulaştırdıkları şey budur. Bu varlıksal bilinçten, yönelimden ve gerçekçilikten yoksun nice bilginler ve bu yolda zamanın izcileri ve milletin rehberi olan nice ümmîler vardır! Bugün insanlığı harekete geçiren, insan medeniyetini ta derinlerden sarsan, günümüz insanına taze bir ruh üfleyen, yeryüzünün bu gamsız cennetinde Adem'i ikinci bir isyana teşvik eden işte bu "ben bilinci"dir.

2- Ahlâk: İnsanı motive eden iki güç vardır. Bunların ilki, "istek", ikincisi "tapınma" esasına dayanır. Bir şeyi ya kendimiz için ya da Tanrı istediği için isteriz. Bu ikinci etken, varlığını kabul ettiğimiz kutsal ve soylu bir güce dayanmaktadır. Onu kendi varlığımızdan daha değerli sayarız. Birinci durumda biz "fayda" ile yüz yüze iken, ikinci durumda "değerle" yüz yüzeyiz. Yaşamın doğal cazibeleri insanı sürekli "fayda" yönüne çekerler. Madenî bir paranın iki yüzü olan aç gözlülük ve korku, içgüdü ve aklın iki temel motifidir. İçgüdü, doğal çekicilik, daha doğrusu insanın ben bilincine sahip olmaması halidir. Bu özsel oluşumunda, yaşamı temin etmeye ve ilerlemeye doğru bir cazibe olduğunda faydalı, bunları ortadan kaldırmaya yönelik olduğunda da zararlıdır. Akıl da aynı şekilde insana bu yolda yardım eden, yaşam için faydalı olanı öğreten ve bunlara götürecek yol-

ları ona gösteren, onu bilinçli bir şekilde, hayatında işine yarayacak şeyleri araştırmaya sevk eden yol gösterici bir güçtür.

Doğal olarak akıl ve bilgi insanda onu "tutuculuk" ve pragmatizme doğru sürükleyen iki yoldaş ve dost içgüdülerdir.

Bu noktaya kadar insan henüz hayvanlığını devam ettirmektedir. En sonunda "akıl" ve "bilim"le donanmış, gelişmiş bir hayvandır. İnsan türünün varlıksal sınırını, hayvanınkinden ayıran ve ona manevî bir cevher, Allah'ın sıfatlarına bürünmüş bir "öz" bahşeden şey "tapınma"dır. Tapınma, insana hareketlilik veren bir saiktir. Doğal yönün aksine, kendi yaşamsal gereksinimleri için uğraşmak bir tarafa, içgüdüsel cazibelerinin önüne bile engel çıkaran bir harekettir. Doğanın, insan varlığını korumak ve yaşamasını sağlamak için belirlediği şeylerden ve insanı bu yöne doğru sürükleyen içgüdülerden, kendisini bunlara çağıran aklından, bu çağrı ve cazibeyi onaylayan bilgisinden bilinçli bir şekilde uzaklaştırır. Kendisi için "faydalı" şeyi yok etmeye girişir. Kendisi için pahalıya patlayan hatta tehlikeli ve öldürücü olan şeyin yolunda fedakarlık yapar.

İşte bu noktada doğada "insan" adlı istisnaî bir tür başlar. Bu güdü, itkilere, ruhsal dışa vurumlara, sevdalara, davranışlara, tutumlara ve tavırlara sahip olan bir türdür. Onun sahip olduğu bu şeyler doğanın aklî sınırları içine sokulamaz; doğadaki olayların üzerine kurulu olduğu bilimsel, aklî, biyolojik ve psikolojik kurallara uymaz. Çünkü karşısında bulunan varlık, fizyolojik yapının ve biyolojik gereksinimlerin tersine olan davranışlar sergilemekte, o doğal beslenme ve sindirim formülleriyle çözüme kavuşturulamayan ve bilinmez bir kaynaktan beslenen aşk adlı esrarengiz enerji, bazen öylesine şiddetli bir güdü ve ülkü şeklinde belirir ki onun doğal yaratık olma gerekleriyle ve yaşamsal yapısıyla karşıtlık arz eder. Bu aşk, bazen de temel olarak ortadan kaybolmaya yüz tutar. O kadar ki dinginliğine eriştiğinde müritlerinden biri, üzerine ateş döker, diğeri kibrit yakar. Tıpkı yarısı yanmış bir odun gibi yüz üstü düşüverir. Ya da parça parça yanıp kül olarak ortadan kaybolur. Olgun ve ortak

inanca sahip milyonlarca insan her yıl bir ay bütün gün ağızlarını kapayarak, suları ve yiyecekleri olduğu halde aç ve susuz durmaktadırlar. Doğal olmayan meçhul bir nedenle ellerini ekmeğe ve suya uzatmamaktadırlar. Bin Bella, başkalarının ihtiyaçları uğruna yirmi gün açlık grevi yaparak bütün görevli ve doktorların sıkıştırmasına rağmen bu hareketinde direniyor. Ölüm gönüllüleri, gece yarısı sıcak yataklarından ve güvenli evlerinden kalkarak bilinçli ve özgür bir şekilde İsrail topraklarına saldırılar düzenleyerek ölümü seçiyorlar. Kûfe ordusunun komutanı Hurr, bütün düşman mevzilerini kuşatma altına almış ve ordularının zafer kazanmasına ramak kalmışken ve esirlerin ölümü kesinleşmişken zafer yerine ölümü tercih ediyor! Bizim sıradan, aydın zihnimizin köhne ve gerici bir tepki olarak algılamasının aksine ahlâk, insan varlığının belirgin bir özelliğidir. Onu bu evrende ve bütün varlıkların arasında seçkin kılan bir özellik. Ahlâk bir "değerler" bütünüdür. Hiçbir ekol yoktur ki kendisine ait bir değerler sistemi ortaya koymasın. Çünkü her ekolün asıl eksen yaptığı konu "insan"dır. İnsan ancak ahlâkî bir sistemde anlam kazanır ve varlıksal özelliğini elde eder.

Hatta Marksizm bile son dönemin tutucu Marksistlerinde ve daha çok politik ve hızlı olan Rus Marksizm'inde yüzeysel bir şekilde görülen din ve "idea" karşıtlığının tersine, burjuvazi düzenindeki ve onun ücret karşılığı kiralanan felsefesindeki "alinasyon"dan, insanın türsel "öz"ünün devşirilmesinden söz ettiğinde, olgun ve fıtrat üzerine olan insanın portresini çizdiğinde ahlâkî ve manevî değerlere dayanmaktadır. Bu da bize Hegel'in takipçisi olan Alman ahlâkçı sosyalistleri anımsatmaktadır. Başlangıçta Marks da bunlar arasında bulunuyordu. O bazen ahlâkî maneviyatçılıkta burjuvaziye, insan karşıtı ve insanın gerçekliğini bozan bir düzen olarak saldırdığında mistik bir söylemi tercih edecek kadar aşırı gidiyordu. Hatta bazıları bunları Hristiyanlığın kalıntısı olarak görmektedirler.

İşte bundan dolayı din, imanın yaşam felsefesini ve tekamül seyrini, eğitim ve öğretimin dayandığı kökenleri belirleyen bir

unsur olarak, bilinçten sonra, asıl temeli, değerler topluluğu ya da bizim "faziletler" dediğimiz ahlâk üzerine oturtmaktadır. İşte burada, materyalist (burjuvazi ve Marksist) ve dinî kültürdeki "insan eğitimi" konusunda beliren iki anlayışı birbirinden ayıran bir sınırın varlığı göze çarpmaktadır. Materyalist kültürde eğitim ve öğretim felsefesi; teknoloji, üretim, dağıtım, yönetim, hizmetler, iletişim, genel ilişkiler, bürokrasi, diplomasi vs. açısından toplumun ihtiyaçlarını gidermek için "insan gücü" oluşturmaya yöneliktir. Dinî kültürde ise iki temel amaca yönelik olma eğilimindedir: Birincisi, evrendeki gerçekliğin gün ışığına çıkarılması, insanın varlıksal "öz"ünün ve taşıdığı mesajın, yaşamının, fıtratına uygun bir yaşamın, hareket metodunun "varlık"la uyumlu bir şekilde olmasının anlamını bilmesine; ikincisi varlıksal ilerlemeye, yüce değerlere saygılı olmaya ve insanın manevî tekamülünün sağlanmasına yöneliktir.

Aynı şekilde bilimin de bu iki kültürde birbirine karşıt iki görünüm arzettiğini görüyoruz. Materyalist kültürde bilim, teknolojik gelişmeye hizmet eden, maddî ihtiyaçların karşılanmasına, "güç" ve "hizmet" üretilmesine yarayan bir "araç" durumuna getirildi. Dinsel kültürde ise bilim, doğru yolu gösteren ve ideolojik yönden gelişmeye yardım eden bir lambadır. Francis Bacon, bilimin, dinî ve manevî görüşlerin ağır bastığı dönemlerin sonundaki çizgisinden, burjuvazi ve materyalist anlayışların hakim olduğu dönemlerdeki durumundan bahsettiği bir ifadesinde buna işaret etmekteydi:

Bilim, daimî hedefi olan hakikat arayışını bırakıp sadece güç talebi için harekete geçmelidir. Bilimin yöneliminde meydana gelen değişiklik, modern uygarlığın hareket seyrine de açıklık kazandırmaktadır: Vahşi insanlarla dolu medenî bir toplum! Medeniyetin "güç" ve "zenginlik" yönündeki gelişmesi ve insan ruhunun zayıflık ve manevî fakirlik yönündeki gerilemesi! İşte tarihin en büyük toplumlarını oluşturmuş olan modern uygarlığın büyük ve olağanüstü insanlar, yüce ruhlar ve istisna dehalar çıkarmaktan niçin aciz olduğu, asıl gaye ve hedefinin ortala-

ma insanlar, "nursuz ve sıradan çehreler", monoton düşünceler, kültürler, değerler, eğilimler, istekler ve idealler oluşturmak olduğunu buradan çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu apaçık gerçeği, hatta birbirinden uzak çeşitli ülkelere turistik geziler yaparak, milletlerin yaşayışlarını gözlemleyerek, üniversite hocalarının ve büyük ülkelerdeki politikacıların suratlarına bakarak hemen görebilirsiniz. Bu sebeple birçok düşünür, büyük insanların, olağanüstü dehaların, parlak liderlerin ve devlet adamlarının yaşadığı çağların sona erdiğini belirtmektedir.

Genel olarak ideoloji, bilim, kültür ve sanat, dinî anlayış çerçevesi içinde, insan fıtratının madde ötesi[48], manevî ve kutsal dışa vurumları olarak telakki edilirler; insanın ruhsal zenginliğinin artmasına, maneviyatının yücelmesine ve varlıksal tekamülünün gerçekleşmesine yardım ederler. Natüralist kültür anlayışı içerisinde ise bunlar toplumun oluşturulmasında işe yarayan araç ve gereçlerdir. Millî gelirin artırılması, memleketin ve ekonomik yapının gelişmesine yönelik projelerin uygulanması sonucu ekonomik yapının kuvvetlendirilmesine, teknoloji ve üretim açısından ilerleme sağlanmasına, toplumsal düzenin gereksinim duyduğu şeylerin teminine katkıda bulunmaktadır. Kısaca tek cümle ile ifade edecek olursak, insan yetiştirme anlamına gelen eğitim ve öğretim, dinî kültürde insanın varlıksal özüne, ihtiyaç ve ideallerine dayalı iken materyalist kültürde "toplum"a dayalıdır. Yaşam felsefesi, pratik düzen, doğal olarak, zihinsel ve düşünsel felsefe üzerine kurulduğu için materyalist kültür de toplumsal düzen de zorunlu olarak ekonominin soyluluğu ve tüketimin saygınlığı esası üzerine kurulmaktadır.[49]

[48] Madde ötesi (maveraî) sıfatı, felsefî anlamdaki bir "tabiat ötesi" kavramına ait nitelikler değildir. Dinî ahlâk anlayışında "dünya" (alçak ve yakın) olarak, devrimci kültürde ise "bireysel eğilimler" ve "sufi burjuvazi nitelikler" olarak ifadesini bulan sebepler, olgular ve malî yaşamda, lezzetperestlikte, çıkarcılıkta, içgüdüsel cazibelerde, bayağı burjuvazi ruhunda, ekonomizmde ve tüketimi savunan görüşte ise bencillikteki sıfatlar ve ilişkiler ötesi anlamındadır.

[49] Marksizm ve kapitalizm "ekonomik sistem"de anlaşamamaktadırlar. Yoksa her ikisi de pratikte ekonominin asıl olduğu üzerinde hemfikirdirler. Eğer

Sonuçta, bunun gerekli şartlarından olan üretimin artması, ekonomik yayılmanın zorunlu yasaları, teknolojik zorunluluklar, tüketim ve borsa üzerinde geçerli olan, kaçınılması mümkün olmayan kesin yasalar, uluslararası ilişkiler ve değişimler, politik tutuculuğun gereği olarak ortaya çıkan toplumdaki sosyal gelişim türü ve ihtiyaçların şekli, insanın ihtiyaçlarıyla ve insanın varlıksal tekamül ve manevî gelişim seyriyle uyumsuz bir hâl alır. Gerçekte toplum "insan"la zıtlık içine düşmektedir. İnsanın işine yarayan, ona özsel ilerleyişinde, türsel yeteneklerinin çiçeklenişinde, manevî zenginliğinde, güzelliğin geliştirilmesinde, ruhunun güzelleştirilmesinde, düşünce ufuklarının genişletilmesinde, varlıksal boyutların artırılmasında ona yardım eden şeylere özen göstermemekte, hatta ona huzur ve güven veren, tatlı bir yaşam sağlayan şartlardan dahi uzak kalmaktadır. Gözü kapalı, kendisine belirlenmiş yolda dört nala gitmekte, önüne çıkan herkese çifte savurmaktadır. Bütün ideali ve imanı, ehil planlamacıların kendisi için daha önceden belirledikleri yerlere ulaşmaktır. Asık suratlı kaba teknokratlardan ve bürokratlardan oluşan bu planlamacılar "araba hızı, üretimin artırılması, piyasa şartları gibi topluma dikte ettikleri şeyler dışında hiçbir şeye ka-

konuya ilişkin yargımıza ölçü olarak "okuduğumuz ve işittiğimiz" şeyleri değil de gördüğümüz ve dokunduğumuz (bildiğimiz) şeyleri alırsak, bu iki blok arasındaki "farksızlığı" daha basit olarak tanımış oluruz. Ambourgeoisement (burjuvazi hayatı) olarak isimlendirdikleri şey, yani politik, ekonomik ve ahlaki planlamacılık, evrensel konumlamalar, uluslararası ilişkiler, karşılıklar, rekabetler ve barış arayışları gibi Marksist düyada meydana gelen değişiklikler, dönüşümler olanca hızıyla devam etmektedir. Günümüzde bu değişimler (evrensel ölçülerde, bütün milletlerde ve hareketlerle olan ilişkilerde) öylesine hız ve öylesine şiddet kazanmıştır ki artık bunları kapitalizm suçlaması olarak isimlendirmek mümkün değildir. Çünkü bir defa her millet ve hareket direkt olarak onlarla ilişkilerinde bunun deneyimini geçirmiştir. İkincisi, bu suçlamalar daha başka türdendirler. Bu suçlamalar kapitalizmin Marksist toplumlara girdiği yolundaki suçlamalardan daha başkadır. Bunlar devrimci, ilerici ve sömürge karşıtı, mücadeleci düşünürler tarafından yöneltilmiştir. Suçlama "onların, kapitalizmin pisliklerine bulaştıkları ve burjuvazi niteliklere büründükleri konusundadır. Marksist dünyanın ikiye ayrılmasından sonra "birbirine düşmüş olan bu iki ortak arasındaki sözlü düelloları dinleyen dünya insanları doğrusu her ikisine de hak vermektedirler.

fası çalışmayan, hiçbir şey anlamayan kimselerdir. Onların gözünde insanlar bu dev ve kompleks aygıt içerisinde muhtelif kalıplara girmek için hazır ham madde durumundadırlar. Adeta birer cansız üretim aracıdırlar. Sadece "numaraları" önemli olan, tüketimin birer "gırtlağı" durumundadırlar.[50]

Bildiğimiz kadarıyla "toplum" (ya da uygarlık) ve insan arasındaki çatışmanın farkına ilk kez Lao Tsu bundan yirmi yedi asır önce vararak şunları haykırmıştır: "Toplumun hareketi tabiatın "öz" hareketine aykırı bir harekettir. Tabiatın hareketi, varlığın "iradesi" olup "Tao" esasına göredir. Toplumun hareketi ise "Li"dir. Tabiatın hareketinde "küllî akıl" toplumun hareketinde ise "cüz'î akıl" (insanın eksik aklı) esastır. Küllî aklın karşısında cüzî akla tabi olmak akılsızlık ve sadece sapıklığa ve gerçeğin dejenere edilmesine, fıtratın yok edilmesine yol açtığından, cüz'î aklın, "toplumsal yaşam" ya da "medeniyet" adı verilen, yapay olarak yaşamın, çalışmanın, tüketimin, yasal ilişkilerin, temel esasların, ahlâkî kuralların meydana getirilmesiyle birlikte, küllî aklın işine müdahale etmesine meydan vermemelidir. İnsanlar bu karmaşık ve kapalı zindandan kaçarak tabiatın şefkatli kucağına sığınmalıdırlar. Gerçek bir bilgi (hikmet) ile Tao yolunu keşfetmelidirler. Bu yolun akıntısını kendi fıtratlarında duyumsamalıdırlar. Kendilerini akan nehre bırakan ve sonun-

[50] Burada hesap ve kitabın olduğu gelişmiş uygar toplumlardan bahsedilmektedir. Aksi taktirde geri kalmış ya da sömürge toplumlarda, sözkonusu ettiğimiz konuların hiçbirisiyle uyuşmayan yeni yeni düzenler ve "uydu toplumlar" oluşturulmuştur. Buralarda toplum biliminin kendine ait özelliği vardır ve sırf o toplum için yeniden yazılması gerekir. Gelişmiş toplumlarda insanlara varlık sahasında yer yoktur. Hatta istatistiklerde onlar hesaba bile katılmazlar. Bu toplumlar tek bir insandan müteşekkildirler. Geriye kalanları "soylu" ve "itaat eden" birer hayvandırlar. Onlar bu "bir tek insan" için çalışan, tek onu alkışlayan, tek bir fermanla, hepsi de ülkelerini "çağ atlamış olarak" gören ve kendilerini bu yüzden şanslı sayan vatandaşlar durumundadırlar. Bunların hepsi bir gün gelip yok olacakları endişesiyle yaşamlarına devam etmektedirler. Delil olarak 1700 parti yetkilisinin ortadan kaybolduğu Stalin dönemini verebiliriz.

da[51] sakin ve huzurlu bir şekilde denize ulaşan bir balık gibi ona (fıtratlarına) teslim olmalıdırlar. Böylece hepsinin de orada bulunan varlıklar dizisinden olduğu, hayatın da kendisine tabi olduğu küllî yaratılış cereyanı ve genel varlık hareketi ile uyumlu bir şekilde, kendi sağlıklı ve doğal gelişimlerini devam ettirmeli ve kendilerinin gerçek yazgılarının peşi sıra gitmelidirler."

Eğer kuvvetli bir irfanî kültürün ve Doğu ruhunun egemen olduğu bundan 2600-2700 yıl öncesinin Çin'inde insanın tabiî fıtratının bozulmasından bu derece elem duyuluyorsa, demir ve betondan oluşan bir yığını ve sersemletici hızı insanın önüne koymuş olan günümüzün uygarlığında bunun anlaşılması haydi haydi kolay olsa gerektir.

İdeoloji; bütün imkan ve güçleri kullanma yönündeki genel eğilimi nedeniyle siyasî önderliği, planlamalarda hedeflerin belirlenmesini, tekamülü, ilerlemeyi ve güçlenmeyi temel dayanak noktası yapmış; toplumu insanın yerine geçirmiş ve onu sadece toplumsal hareketin bir uydusu haline getirmiş, hatta kurban etmiştir. Neticede bilimi, felsefeyi ve sanatı insandan çekip alarak politik ve ekonomik güçlere bağımlı kılmış,[52] ahlakı ise göreceli ve değişken toplumsal değerlerin seviyesine indirmiştir. Böylece onu toplumsal motifler taşıyan maslahatlar, yasal zo-

[51] "Tao" lügat olarak nehir yatağı anlamına gelir. Istılah olarak bizim kültürümüzde yaratılış kanunu (sünnetullah) ve fıtratın gerektirdiği olarak ifade edilen şeydir. Toplum, millet, kavim, nation ve ırk için kullanılan ümmet kelimesi ve siyasî hükümet, oligarşik hükümet gibi anlamlara gelen imamet "Emm" kökünden gelmekte olup yol, yürümek, önder, yer yüzünde toplu olarak ortak yaşam ya da bir ırkın insanlara tahakkümü anlamlarına gelmektedir. Bu meseleye dikkat çekmenin ayrı bir değeri olup meselenin daha derin ve akıllıca düşünülmesine vesile olmaktadır.

[52] Kapitalist dünyadaki sanat faaliyetlerinde görülen savurganlığa hatta fesada, sanatçının "işçi"ye dönmesi, sanat eserlerinde güzelliğin, çeşitliliğin kalkması, sanatçıların politik makamların siparişlerine ve resmî standartlara göre sanat eserleri hazırlaması, müzisyenlerin birer siyasî yatırım ve propaganda kurumlarına yem olması bu bağımlılığı daha iyi göstermektedir. Sanat yalnızca özgürlüğün ve aşkın olduğu bir ortamda filizlenir ve gelişir. İçtenlik ise sanatın özüdür.

runluluklar, genel geçer makul adetler, gelenekler, görenekler ve alışkanlıklarla bir tutmuştur. Burjuvazi ve Marksist materyalistler, ahlâkın daimî alt yapısı olan din ile mücadelelerinde ahlâka saldırmakta, toplumsal ve sınıfsal yönelimlerinde onu ortaya sürmektedirler. Akılcı ve sosyologca çıkarsamalarda bulunarak, değerlerin kutsallığını ve soyluluğunu, ahlâkın kaynaklarını reddetmektedirler. Bunların üretim sistemine, sınıfsal ilişkilere ve toplumsal düzene bağlılıklarını, toplumsal gerekliliklerin ürünü olduklarını delillendirerek ahlakın, maddî üretimin üst yapısı olduğunu, edilgen, yapay, ikincil, değişken ve göreceli olduğunu ileri sürüp bundan dolayı dinî anlayışın aksine, bunların soylu, kutsal, yüce varlık üzerinde hüküm süren ve insanın gerçek özünden beslenen değerler olmadığı sonucunu çıkarmaktadırlar. Ancak burada karıştırılan bir konu vardır. Bu, mantıkta "mugalata" adı verilen karıştırma için en bariz örneklerden birisidir. Bu da toplumsal ve ırksal gelenekleri, görenekleri, davranışları ve yaptırımları; "insanî değerler" ve insan türüne ait faziletler dizisinden olan ahlâkın yerine koymak ve bu değerleri, yapılan yanlış bir analiz sonucu, toplumsal ve ırksal olan davranışın zorunlu bir sonucu olarak görmektir.

Toplumsal ahlâk, toplumsal düzenin ürünüdür. Bu durumda doğal olarak toplumun üretim sistemiyle, kültür tipiyle ve politika şekliyle uyum halindedir. Toplumsal düzenin değişmesiyle birlikte toplumsal değerlerin de "karşıtlaşma" ölçüsünde değişim geçirmesi gayet normaldir. İnsanî ahlâk ise insanın türsel özünden dışa yansıyan değerlerin ve varlıksal niteliklerin bütünüdür. İnsan türünün tekamül ve gelişimine paralel olarak kristalleşir ve belirgin bir hal alır. Bu ise onların yerleşmesini ve soyluluğunu artıran bir harekettir.

Toplumu "insan"ın yerine geçirmek –ki insanın bütün varlıksal değerlerinden ve insan türüne ait cevherin dışa vurumlarından soyutlanmasına ve toplumsal zorunluluk nedeniyle insanda olan bütün soyluluklarin yoksanmasına ve insanî olan şeylerin

kınanmasına yol açar– insanın toplum karşısında kendi kendisine yabancılaşmasının en büyük nedenidir.

Marks'ın dine saldırırken sürekli sözlerini tekrar edip durduğu Feuerbach, dini, insanın kendisine yabancılaşmasında "etken" olarak ileri sürüyor. Bunun sebebi, insanın Tanrı'ya tapınması, Tanrı'nın ise "insanın dışsal bir yansımasından ibaret olmasıdır. Bunun anlamı şudur: İnsan varlığında taşıdığı bütün sıfatları, imkanları ve güçleri kendisi dışında "Tanrı" adındaki bir varlıkta arıyor. Bu arada da O'nun karşısında "tapınma" duygusuna kapılıyor. Kendisinde olan şeyleri dua ile O'ndan istiyor. Bu ilişki içerisinde "kendi"sinden sıyrılmış olan insan kendisini (kendi benliğini) hiç hissetmemektedir. Bu durumdaki insan kendisinde bulunan her şeyi kaybetmiş ve ona gerçeği öğretecek olan sıfatlara yabancı kalmıştır.[53]

[53] *Hristiyanlığın Hakikati* adlı kitap. Meşhet Edebiyat Fakültesi'ndeki "İnsan bilimleri" derslerinde konuyu etraflıca ele almıştım. Bu yargı aynı ölçüde yürürlükte olan dinle (gerici dinler, dinî gericilikler) karşılaştırıldığında da geçerlidir. Bunu pratik gerçeklerden de çıkarmamız mümkündür. Fakat dinin gerçek özüne indiğimizde bunun baştan başa, gerçek olmayan yersiz bir yargı olduğunu görürüz. Hatta diyebiliriz ki bunun tam tersi geçerlidir. Bu "yansıma" tenakuzdan, "gerçek din" ile "pratikte yaşanan din" arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Gerçek dinde insan, Allah'ın ruhuna sahip evrensel konumdadır. Tarihsel sorumluluğunda ise O'nun sıfatlarının taşıyıcısı ve halifesi olan bir yaratıktır. Öyle bir dünya görüşü ki insana verilen soyluluk ve azamet hiçbir materyalist ekolde "sözkonusu edilebilir" ve "aklen göz önünde tutulacak" şeyler değildir. Hatta materyalist hümanizm, (maddenin soyluluğu üzerine kurulan insanın soyluluğu anlayışı) varlık felsefesinde dar, karanlık, bilinçten ve değerden yoksun olan bir evrenin tanıtımını yaptığı için ideolojide insanın varlıksal olarak genişlemesini ve değer olarak olgunlaşmasını "varlık" ve "evren"in sınırları içinde mümkün olanın ötesine taşıramaz. Bunun tam aksi ise gerici dinlerde ya da dinsel gericiliklerde geçerlidir. Bunlar ibadet, ziyaret, tevessül, şefaat, adak, niyaz, dua, yas tutma, ağlama, garibanlık, istihare, el öpme, körü körüne taklit gibi sıfatlara fazlasıyla sahip olan, zayıf, kendisine, aklına ve "eylem"ine inancı olmayan varlıklar ve kutsal tipler üretirler. Bu varlıklar, güzel bir yaşamda ve hoşnutlukta kendilerinin, kendi irade ve uğraşlarının bir etkisinin olduğunu kabul etmedikleri gibi, gayptan para kazanmak, sağlıklı olmak, borcunu tez elden ödemek, geziye çıkmak, evine hırsızın girmemesi, zengin olmak gibi şeyleri de talep etmektedirler. Zulümden, tutsaklıktan, istibdattan, sömürülmekten kurtulmak ve fesatları savmak için daha uyanık olmak ve uyarmak yerine güçlü olmak, düzenli ol-

3- Kurtuluş: Bütün dinlerin nihai ideali kurtuluştur. Hinduizm baştan başa kurtuluş için çırpınışlarla doludur. Hindistan'ı "yerinde duramaz" kılan bu felsefe ve ruhu, kara parçasının dipsiz kültür okyanusunu, Doğu insanının medeniyetinin ömrüne tekabül eden uzun tarihler boyunca her zaman dinmeden coşkun

mak, savaş için hazırlıklar yapmak, adım atmak, ayaklanmak, cihat etmek yerine Allah'a, Peygamber'e, İmam'a, kabristana ve seyyide rüşvet vermeyi tercih etmektedirler!... Adak, dalkavukluk, dua, niyaz, çalışma karşılığı verilen para, imamın türbesine para saçmak ya da onun türbesinin kapısını veya çatısını altından yaptırmakla bu arzularına ereceklerini düşünmektedirler. Bugün düşüncede ve pratikte Kur'an'ın yerini almış olan *"Mefatihu'l Cenan"* kitapları, Kur'an'ı yaşam sahnesinden çıkararak kabristana sürgüne gönderdi. Bunlar, bizim gerici dine ait kitaplarımızdandır. Günah bağışlamaktan, ishali iyileştirmekten tutun, özgürlüğün kazanılması ve diktatörlüğün sona erdirilmesine kadar insanın bütün idealleri en ufak bir zahmete katlanmaksızın ve uğraş vermeksizin sadece özel vakitlerde zikredilen evradla, kerametle ve sihirle gerçekleşmektedir. "Kim Kadir suresini okursa Allah tarafından görevlendirilen bir münadi ona şöyle seslenir: Allah senin geçmiş günahlarının tümünü affetti, amellerine yeniden başla! Yaşam için zorunlu olan şeylerin sağlanması, ekonomik durumunun iyileştirilmesi için gusledip iki rekat namaz kıl, namazın sonunda da "Ben bu iki rekat namazı Peygamber ve ailesine hediye ettim" de daha sonra da secdeye giderek dört defa falanca duayı oku. Sonra sol tarafına koyarak tekrarla. Sonra ellerini boynuna geçirerek (?) ve şehadet parmağını kaldırıp euzu besmele çekerek bunu dört kez oku. Ardından sakalını sol elinle tutarak ağlamaya başla, eğer ağlayamıyorsan ağlamaklı ses çıkar yani ağlıyor gibi görün! Bu halde iken şöyle de: Ya Muhammed Ya Resulellah, Ya... sonra secdeye kapan secdede iken nefesin kesilene dek "Ya Allah" de. Daha sonra Muhammed ve âline selam olsun, benim falanca meselemi hallediver! Caferi Sadık bu konuda şöyle diyor: "Ben Allah adına (haşa) kefilim ki o yerinden kalkmadan haceti yerine getirilir!" Sonuç? Birleşmiş Milletler Gıda Teşkilatı uzmanları Amerikalıların sofra artıklarıyla bütün dünya Müslümanlarının hatta daha da fazlasının karınlarını doyurabileceklerini açıklamaktadırlar. İşte bu Feuerbach ve onun ardılı olan Manc'ın dile getirdiği "alinasyon" hastalığının en açık örneğidir. İnsanın gücünü ve iradesini felce uğratan onun zilletini ve sersemliğini pekiştiren bir din! Sabah vaktinde okuyacağı bir vird ile ona beyaz bir kart vermektedir ki bununla geceye dek işlediği cürümler daha önceden bağışlanmış olacak ve onun hesabına hiçbir şey kaydedilmeyecektir. Anlaşılmayan bir ibarenin tekrar edilmesiyle birlikte ferde kıyamette bütün insanlara şefaat edecek ve kendisini cennete götürecek bir güç verilmektedir. Öte yandan "A'la" suresinin bir defa okuyan kimseye cennete istediği kapıdan girmesini rica edeceklerdir! Tabii ki bu kimselerin bütün istekleri de mübarektir!

bir şekilde tutan (Muksha) kelimesi, kurtuluş anlamına gelmektedir. Üç büyük kardeş din olan, "İbrahim milleti"nden olma gibi, aralarında ortak özellikler bulunan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam aynı şeye çağırmaktadırlar ki bu da kurtuluştur. İbrahimî dinin temel özelliği, alt yapısı ve İslam'ın en büyük sloga-

Şimdi soruyorum: Feuerbach ya da Marx açısından dinin ruhu, Tanrı'ya tapmanın özü ve dinin gerçek mesajı *Mefatihul Cenan*'da ve ona bağlı burjuva parçalarının hayatlarında mı daha açık olarak görülür, yoksa Kur'an'da ve ilk olarak ondan beslenen Muhammed, Ali, Hüseyin, Zeynep, Ebuzer, Birinci Bedir, Sıffin ve Kerbela'da savaşan muvahhitlerin hayatlarında mı? Materyalist bir din araştırıcısı; dinin gerçekliğini, toplumsal eğitim ve öğretimdeki rolünü öğrenmek için, eğer bilimsel prosedüre ve mantıksal araştırma kurallarına uyarak tarihsel pratik ve realist delillere dayanmadan ve o dini ilk metinlerine ve öz kaynaklarına el sürmeden, bilinen ve mevcut örnekleri inceleyip araştırmadan nereye varabilecek ve ne yapabilecektir? Benim, bir sosyoloji ve İslamoloji öğrencisi olarak Feuerbach'ın düşüncelerinin gerçekliğini kendi çevremde gözümle görerek bilmem bir yana bunun böyle olduğunu ondan daha derinlemesine ve açık olarak görüyorum. Evet ben dinsel gericiliğin her geri kalmış yaratıkta, iyiyi, kötüyü, güzeli, çirkini bile ayırdedemeyenlerde, zilletin, zorbalığın ve zulmün kurbanları olan, birkaç dua sözcüğü ile cennetin anahtarlarını elde edeceğine, tarihî şehitlerin elde ettiği derecelere ulaşacağına inanan kimselerde var olduğunu görüyorum. Aynı zamanda Ali'yi de biliyorum. Dinin gerçek ve duru özü ve temsilcisi olan Ali'yi. Allah'a kulluk etmekte coşan bir kaynak ve O'nun karşısında duyulan huşunun ve aşkın timsali Ali'yi... İnsanî ben bilincini, hayret verici bir irade gücünü, özgür düşünce ve ruhu, varlıksal tekamülü, yüce değerlerin billurlaşmasını, insanî soyluluğu, dopdolu ululuk, yücelik ve güzellik hazinesini, baskın ve kendine iman gücünü, bilincin parlak doruklarına dayanmayı, ruhsal açıdan kuvvetliliği, kendi iradî yaratıcılığını onun varlığında, yaşamında, toplumsal sorumluluğunda olağanüstü bir nurla beraber görmeyen var mı ki? Onun sözlerini dinleyenler, Onun yolundan gidenler, Onun bu tip arsız, âdi ve alçak dinî çehrelerden, Feuerbach'tan daha fazla nefret ettiğini, böylelerine ondan daha fazla saldırdığını fark etmiyorlar mı dersiniz? Sayıları 129'a varan hitabelerinde kendi çağında hatta günümüzde böylesi dindar Müslümanlara ve Şiîlere seslenmektedir: "Neredeler sizin büyükleriniz ve özgür düşüncelileriniz? Hepsi gittiler. İşte onların yerini siz molozlar aldınız. Dudaklarınız ancak kendinize hakaret etmek ve kendi adınızı anmak için bir araya geliyor! "İnna lillahi ve inna ileyhi raciûn." Canınızın istediği her tarafa bir göz atın, ne görüyorsunuz? Fakirlikten kıvranan yoksullar, Allah'ın nimetini, Allah'ı tanımamak ve hak yemek için kullanan zenginler, daha fazla servet biriktirmek için Hakk'ın verdiğini halktan sakınan cimriler, kulakları bilgiçlik taslayanları dinleyerek şüphelerden dolayı ağırlaşmış insanlardan başka kimleri görebi-

nı olan tevhidin kendisi de "kurtuluş"a ermek için bir metoddur, yoldur: "La ilahe illallah deyiniz ki kurtulasınız." "Yaratılış felsefesi"nin bütün dinlerde, milletlerin geçmiş mitolojilerinde, "Sami" dinindeki Tevrat'tan tutun da Yunan mitolojisindeki "yaratılış"a kadar, Zerdüştîlikten Afrika zencilerinin ve Amerika

liyorsanız deyin bana! Böyle iken Allah'ın kutsal evine gitmek istiyorsunuz ha? O'na komşu olmak istiyorsunuz. O'nun en aziz dostları olmak istiyorsunuz? Öyle bir pislik ortaya çıkmıştır ki onu perişan edecek ve değiştirecek hiçbir itirazcı yoktur. Onu kendisine doğru çekmeyip de ayağıyla uzaklaştıracak kimse henüz çıkmamıştır. Dikkat edin, cennet konusunda Allah'ı aldatmak olmaz! (Müminlerin bununla dikkatleri *Mefatihul Cenan* kitabına çekiliyor olabilir.) Lanet olsun emrettikleri iyiliği terkedenlere ve sakındırdıkları kötülüğü işleyenlere!

İlginç olan şey bu sözlerin muhataplarının kimlikleridir. Bu sözlerin muhatabı müşrikler değildir. Hatta Muaviye'nin zulüm kurumuna alkış tutan Müslümanlar, Cemel'de hıyanet edenler ya da Nehrevan'da cahil, tutucu ve arkadan vuran kimseler de değildir. Bunlar Ali taraftarı olan kimselerdir. O'nun velayetini tanıyan, onun imamlığını kabul eden, onun sözünü dinleyen ve onun saflarında savaşan kimselerdir. Bu mescitte konuşan kimse ile onu dinleyen topluluk birbirine tamamen zıt olan iki pakta ait insanlar değildirler. Eğer bir kimse her ikisi (konuşan ile dinleyenler!) arasındaki farkı ayırt edemiyorsa bir hiçtir. Aslında bu kimse bilimde ve akılda hiçbir problemi olmayan kendi halinde bir kimsedir! Ancak az çok ayırt edici bir akla sahip biriyse dinin gerçek yüzünü ve onun özünü, "kendi kendine yabancılaşma" (alinasyon), "kendini tanıma" ve "ben bilincine erişme" üzerindeki etkisini buradan ayırt etmesi gerekir. Birbirine zıt olan bu iki kutbun her iki ucunda da aynı dinin "iki ayrı kutbu" olduğundan bu konuda genel bir yargıda bulunmak, bilimsel ve gerçekçi olamaz. İki uç arasındaki aralık bazen, tezat ve tanakuz yani katil ve maktul, cellat ve şehit, zalim ve mazlum, sömürgeci ve sömürgeye karşı çıkan devrimci şeklinde de belirebilir. Bütün toplumlarda ve tarihte birçok örneklerine rastlanan bu tür tezatlardan haberdar olan halkçı ve gerçekçi bir aydının "büyük merciîlerin" yüz yıl önce "ferman buyurdukları" şeyin bugün hâlâ tekrar edilip durduğuna dikkat etmeden yapamaz.

Elbette böyle bir zıtlığın bilimsel açıklaması da vardır. Ortaya çıkması da bundan dolayı doğaldır. "Dinin özü" insanın ideallerini açıklayan, insanın varlıksal değerlerine sahip ve insan fıtratının bir yansıması olan bir ideolojidir. Dinin gerçek (yani pratik) hayattaki durumuna gelince; onun toplumsal düzenin çevrelediği alan içinde kendine ait olan ve olmayan şekliyle yansımasıdır. Dinin doğal olarak böyle bir toplum içinde profili ortaya çıkar. Toplumun alt yapısı toplumsal tipler, ilişkiler, semboller, sınıfsal yapılar, ekonomik yapılar, milli kültür, tarihsel değişim safhası, gelişmişlik derecesi, kurduğu uygarlığın niteliği ve tipi ile uyum gösterir. Bilimsel ya da felsefî bir ideoloji

Kızılderililerinin "yaratılış felsefesi"ne kadar, bütün milletlerdeki durumu üzerinde yapılan araştırmalar ve karşılaştırmalar göstermektedir ki bu derece birbirlerine yabancı ve uzak olan kültürlerdeki yaratılış felsefesinde ortak olan birkaç nokta vardır: 1) İnsanın "istisnaî bir varlık" olarak yaratılışı, 2) Aydınlığın, paklığın hakim olduğu, adil, hak gözeten ve eşitlik taraftarı yönetimin bulunduğu dönemler, 3) Adem oğullarının savaşı, fesadı, zorbalığı, karanlık sultayı ortaya çıkarmaları, 4) Tanrı'nın insanı yarattığına pişman olarak onu reddedip kovması, 5)Tufanın ortaya çıkışı; sel ve felaketler şeklinde görülerek fesatçı bir neslin ortadan kalkmasına sebep oluyor. Bunu türlerin hepsinden birer numune bırakmak ve "en uygunu seçmek" esasına dayalı bir tür "soy ıslahı" olarak niteleyebiliriz. İnsan tarihinde yeni bir kültür, yeni bir medeniyet ve yeni bir ahlâkla, yeni bir dönem açılıyor. 6) Artık uzaklarda kalmış olan altın çağlara, çok uzaklarda kalan yitik cennete karşı duyulan özlem, aydınlığın, doğrunun, hakkın, paklığın galibiyetine ve nihai kurtuluşun gerçekleşeceğine inanma ve bunların beklentisi.

"İlk günah" (peche originale) bütün yaratılış felsefelerinde adeta insanın yoldaşıdır. "Günah" ya da isyan konusunu insanda "varlıksal" bir konu olduğunu görüyoruz. "Fıtrat"ı, "macera" olarak anlatmak mitolojide kullanılan söylem tarzının özelliğinden ileri gelmektedir. Şuna iyi dikkat etmeli ki dinsel mitolojilerde ve hikayelerde geçen olaylar birer "tarih" değil, "felsefe"dirler. Bunlar olup geçmiş vakalardan değil, "gerçekler"den bahsederler. Burada bilinmesi gereken en önemli şey şudur: Dinlerin sözünü ettiği ve davet ettiği güzellik, hakikat ve derinliklerle dolu bir dünya ile tanışabilmek, ancak böyle bir bakış açısıyla mümkündür. Dinin kullandığı dili bilmemek "varlık", "yaşam" ve "insan"

ile onun toplumdaki gerçekleşimi arasında bulunan bu aralık, insanın toplumsal çevre üzerindeki hükmetme ve yapıcılık gücü mutlaklaşana dek ve toplum bütünüyle düşünen ve bilinçli insanın (düşünsel eyleminin) bir dış yansıması şekline gelinceye dek devam edecektir. Sürekli kendisiyle savaş halinde olunması ve kabul edilememesi gereken bir aralıktır bu. Ancak hiçbir zaman onu görmezlikten gelmek ve inkar etmek de gerekmez.

konusunda en yüce düşüncelerle, akıl ötesi ve bilim ötesi en hayatî gerçeklerle dolu olan bu dünyayı bilim dışı, akıl dışı hurafelerle dolu karanlıklar ülkesi olarak görmemize sebep olur. Halkı "sanılarına tapan ve donuk"; aydınları ise "şüpheci ve inançsız" yapan, neticede her ikisini de en zengin hazinelerinden eden şeyler, aynı zamanda halka hayat veren itici güçler, aydınlar için "ben bilinci", "varlıksal tekamül" ve "insanî değerler"in zinde kalmasını sağlayan bir sermaye olabilir. Bunun en trajik ve kötü sonuçlarından birisi şudur: Toplumu manevî bölümlemede "sınıflara"[54] ayıran, düşünsel ve kültürel olarak "iki kutuplu" kılan şey, aydın ve halk arasındaki ayrılık, birbirlerine duydukları yabancılık, nefret ve zıtlaşmadır. İşte bu, bir toplumdaki en kötü sınıfsal düzendir. Toplumsal parçalanmanın, millî bölünmenin ve insanî çözülmenin en kötü şeklidir!

Yaratılış mitolojilerinin tümünde tekrar edilen "isyan" olgusu, bütün doğal varlıklar arasında insanın varlıksal ayrıcalığına işa-

[54] Sosyolojinin ve antropolojinin konularını, sadece sosyolojinin ve Batı'daki sağ ve sol ideolojilerin çizdiği, bilinen sınırları içindeki şekliyle anlayan kimseye bu ifadeler elbetteki garip gelecektir. Söz konusu bilimlerin metinlerinde, bunlara rastlanmadığı için bidat, bunun neticesinde de küfür sayılacaklardır. Ancak bu kalıplardan kurtularak özgürce düşünmek imkanı olduğunda, en azından, bizim de üyesi olduğumuz toplumlar konusunda görüş belirtme imkanı olduğunda bu gerçekleri daha açık bir şekilde gözlerimizle görmemiz mümkün olabilecektir. Aydın, toplumun "beyni"; halksa "kalbi" durumundadır. Bunların aralarında doğacak bir "ikicilik" ve yabancılık toplumun "iki kimliklilik" hastalığına tutulmasına yol açacaktır. Birbirinin tersi yönlere hareket eden atların koşulu olduğu fayton gibi. Ya da motoru kıble yönüne hareket eden, farları Türkistan caddesini aydınlatan bir otomobil gibi. İşte böyle bir yolculukla hiçbir yere ulaşılmaz. Aydınlarımızın taşıdığı mesaj "kısır" kalmış, halkımızın "yaratıcı" gücünü, imanlarının itici gücünü bozulma, gerileme ve çöküntü ile karşı karşıya getirmiştir. Birisi başkalarının yaptığı konserveleri yerken, diğeri de önceki akşamdan kalan yemeğin gerisini getiriyor. Çok önceleri sindirimi yapılmış yemeklerin gevişini... Birinin adı bilimsel ideoloji, "aydın olma" ve uygarlık; diğerinin adı din, milliyet ve ahlak; ikisinin de buhranı aynı ölçüde. Bu Kadir gecesinde ölü cesede "ruh" üfleyecek ve güneşin siyah kalıplarını parçalayacak şey nerede? İşte o gün toplumumuz birbirine uyumlu ve zinde olan tek bir pakt haline gelir. Aydınlar ve halk aynı dili konuşurlar. Organik bir birlik kurmak için "iman"da ve bilinçlilikte birbirlerine yardım ederler.

ret etmektedir. Bu, Allah'a karşı yapılan bir başkaldırıdır. Hatırlatmak gerekir ki burada Tanrı, doğanın ve bütün yaratıklar üzerinde otorite kurmuş olan belirlenmişliğin sembolüdür. Bu mitolojilere göre melekler Allah'ın emrini yerine getiren memurlar durumunda iken sadece insan, başına buyruk bir halde baş kaldırıyor. Yani bütün varlıklar ve evrendeki bütün güçler kendi içgüdülerinin yazgısına mahkumken ve doğadaki hakim yasalara mutlak olarak tâbi iken özgür iradeli olan, her şeyin kendisine bağlı bulunduğu belirlenmişlik zincirinden (determinizm) paçayı kurtaran ve "seçebilen", bütün zorunluluk sınırlarını aşabilen ve yasaklanmış alanlara girebilen, sadece ve sadece insandır. Kur'an'ın ve Tevrat'ın ifadelerinde geçtiği gibi, Adem kıssasındaki "yasak meyveye yaklaşmak" ya da onu "yemek" de bu anlamdadır. "Yasak" meyveyi birkaç anlamda yorumlamışlardır. Ben "Dinler Tarihi" ve "İslam Bilim" derslerinde bundan kasdın "ben bilinci" olduğunu söylemiştim. Bu anlamı hem aklî veriler hem de naklî destekleyiciler pekiştirmektedirler.[55] Ancak bugün görüşüme sadık kalmakla birlikte bu konuda daha pişmiş ve daha derin bir perspektife sahip oldu-

[55] "İslam Mektebi" dergisinin müdürü, "Genç Neslin Kurtuluşu" adlı kuruluşun sorumlusu, ünlü yazar ve din tebliğcisi ve *"el-Mizan"* tefsirinin mütercimi Nasır Mekarimi Şirazi bey 51 yılında, malum siyasî çıkarlar ve dinî olmayan delillerle üzerime küfür ve ithamlarla yüklü dalgalar boşaltmıştı. Amaç ise avamı tahrik etmek, zihinleri bulandırmak ve her zamanki gibi konu "din" ve tabiî ki "velayet!" İslam Mektebi dergisinin bir iki sayısında, benim görüşümü delil ve açıklamalarıyla birlikte açık bir şekilde vermeden, daha önceki yıllarda olduğu gibi, kesin bir şekilde tekfir ve töhmette bulunarak şiddetle reddetmişler. Onların bu konudaki en büyük delilleri ise, "Yasak olan şeyin kötü ve reddedilmiş olması kaçınılmazdır, bundan dolayı da bu meyvenin "ben bilinci" olması mümkün değildir"! Bu beyler özellikle avamın diline ve düşünce perspektifine ne kadar da aşinalar! Bu tip okuyucuların nazarında böylesi delillerin ne kadar aldatıcı olduğunu ne de iyi görüyorlar! Bundan daha mantıksız delil olamaz. Sizler fakirsiniz ve Kur'an'a abdestsiz dokunmanın yasak olduğunu söylüyorsunuz. Ya da Ali, Allah'ın zatı hakkında düşünmenin "yasak" olduğunu buyuruyor. Şimdi siz bu "yasak"tan ne anlıyorsunuz? Düşünün ki bunlar, yani Kur'an ve Allah (Allah'a sığınırız) bu konuda onların aklî delillerini teşkil ediyor. Düşüncemi çürüten ve "yasak meyve"nin yasak olduğu için güzel bir şey olmadığını sabitleştiren aklî bir delil!. Onların öbürlerinden da-

ğumu söyleyebilirim. Özellikle bu konuda sahip olduğum anlayışa göre aslında Kur'an'ın lafzını sağa sola çekmeye ve ona sözlük anlamının dışına taşacak bir müdahalede bulunmaya gerek bile yoktur. Bu anlam sadece lafzın çizdiği sınır içinde kaldığı gibi, müfessirlerde yaygın olduğu şekliyle aklî, naklî, ilmî ve bilgilerle süslenerek "nass"dan uzaklaşmamakta, diğer kelimelerden imdat bekleyerek tehlikeli ve kaydırıcı bir şekilde "tercüme"den "tevil"e doğru kapı aralamamaktadır.

Yasak ağaç ya da meyveyi bilmece olarak görmeye, buğday, arpa, elma ve diğer hububat ve meyva türleri ile açıklamaya çalış-

ha aldatıcı olan, aslında hiçbir değeri olmayan naklî delilleri de var. Onlar beni Orta Çağ kafasıyla düşünmek, bilime ve bilince karşı çıkmakla, bilimi yasaklayan, düşünce özgürlüğünden ve halkın rasyonel uyanışından korkan, Orta Çağların gerici din adamlarının etkisi altında kalmakla suçluyorlar. Bunlar İslam'da ise bilimin övüldüğünü ve hiçbir eski ve yeni, Şiî ve Sünni tefsircinin Farsça ve Arapça hiçbir tefsirin yasak meyveyi "ben bilinci" anlamına gelecek şekilde yorumlamadığını söylüyorlar. "İşin erbabı" (işten kastı da "din") olmayan kimselerin böyle saptırıcı ve İslam'a ters fikirler ileri sürmesinin sebebi nedir ki acaba? Eğer bizler bu işe el atıp da düzeltmemiş ve onları irşat etmemiş olsaydık İslam Bilim derslerini dinleyenler "yasak meyve"yi bu anlamda anlayacaklar, dolasıyla sapıtarak cehennemlik olacaklardı!" "Şükürler olsun ki Dinler Tarihi derslerinin fotokopileri çıkar çıkmaz bendenizin imanı, yasak meyveye getirilen yorumun müminlere ulaşmasının yanlış olduğunu düşünmeme sebep oluyordu. Aklî delilleri kocaman bir hiç, ancak bunların naklî delilleri de beni ürpertti doğrusu. Birçok tefsir ve kelam kitabında bu meseleye ilişkin açıklamalar görmüştüm. Ne var ki dinî konularda yazılar yazan ve en azından Allame Tabatabaî'nin *"el-Mizan"*ını Farsçaya çeviren bu meşhur yazarın kesin bir şekilde hiçbir Şiî, Sünnî ve Arapça, Farsça tefsir kitabında yasak meyvenin "ilim" anlamına gelecek şekilde yorumlanmadığını, kesin olarak yasak meyvenin "yerilen" bir şey olduğunu, bundan dolayı da "haset" anlamına geldiğini söylemesi beni ivedilikle tefsir kitaplarına müracaat etmek zorunda bıraktı. Bu konuda Şiîlerin en meşhur, en makbul ve herkesin elinde bulunan, tüm talebelerin, vaizlerin müracaat kitabı olan *"Tefsiri Safi"ye* baktım. Burada gördük ki müfessir "yasak meyve"nin bütün güzel ve kutsal şeyler hatta ilimler, daha kutsal olan şeyler anlamına geldiğini nakletmiş: "İlim, Ehlibeytin ilmi ve Ali'nin velayet makamı, bazı kimseler..." Daha da enteresanı hemen ardından, "Hevalarına uyan tevil taraftarları, yasak meyveye "haset" anlamını veren kimseler, ancak heva ve hevesine uyan ve kendi kafalarından yorum yapan kimselerdir" demesi, yani yasak meyvenin "haset" anlamına geldiğini söyleyen cümlesini ilave etmesidir!

maya; felsefî, mistik, kelamî ve mezhebî tevillere girişmeye; ilim, Ehlibeyt'in ilmi, velayet makamı ve şefaat etme gücü ya da *Tefsir-i Safî*'nin ifadesi ile, Makasim Şirazi bey gibi haset şeklinde yorumlayarak heva ve hevesine uyan kimse durumuna gelmeye ne gerek var? Yasak kelimesinin kendi başına yüklendiği anlamı yok mu?

"Yasak" yani "yasaklanmış"[56], "yasaklanmış ağaç (şecere-i memnua), yasak ağaç". Yasaklık: Bitki, canlı cansız bu büyük doğadaki her şeyin kendisine yaklaşamadığı, onu belirlenmiş sınırlarının dışına çıkaramadığı şey. Her bir varlık için konulmuş belirli, zorlayıcı sınırlar. Değişim, hareket, yön, nitelik, fiziksel ve kimyasal özellikler, kalıtsal özellikler, etkiler, tepkiler, çevresel uyumlar, yaşam şekli, ilişkiler, karşıtlıklar, uyuşumlar, itkiler, iç güdüler, gereksinimler, idealler, yetenekler, imkanlar, oluşum tarzı, gelişim ve yeme şekli, sevdalanma şekli, aralarındaki ve doğa ile olan bağlarının niteliği, ırksal ve iklimsel kazanımla elde edilen özellikler ve son olarak onu belirleyen "olan biten" şeyler... Bunların hepsi önceden belirlenmiş şeylerdir. Sınırları çizilmiştir. Nedensel zorunluluğun yasalarına bağlı her şey, her varlık sonsuz nedensellik zincirinin bir halkası, önceden belirlenmiş ve mutlak zorunluluk yularına bağlı durumdaydı. Gerçekten de doğal takdirin bir oyuncağı, bilimsel belirlenmişliğin tutsağıydı. Bizim deyişimizle alın yazısı önceden yazılmış ve bundan kaçış da mümkün değildi. "Sınırları" koruyan zorunlu ve itaatkar bir mahpustu. Zindan içinde konulmuş olan tüm kurallara harfiyen uyuyor, kendisi için yasak olan "şey"in saygınlığını koruyordu. Kendisi için bir "meyve" mi yasaklandı,

[56] Şu rivayet ne kadar da anlamlı ve düşündürücüdür: İmam Sadık'ın genç ve akıllı telebesi, Şia'nın güçlü ve "ağzı laf yapan" bir savunucusu olan Hişam, dinî mezhepler, felsefî ve fıkhî ekoller arasında cereyan eden kelamî tartışmaların, fikrî ve itikadî mücadelelerin başladığı ve doruğa ulaştığı bir çağda yani İslam tarihinde Abbasiler döneminin ilk yıllarda şöyle diyordu: Ben rehberim olan İmam Sadıktan birkaç kelime öğrendim ki ondan sonra hiçbir tartışmada yenilmedim, hiçbir konuda pes etmedim. Bu "el-Mau ismun li'l-meşrub ve'l-hubz ismun li'l-me'kul" (Su içilecek şey için konulmuş bir isim, "ekmek" ise yenilecek şey için konulmuş bir isimdir.) cümlesidir.

onu yemiyordu. "Buradan geçmek yasak" yazılı levhanın bulunduğu yerden geçmemesi, oraya gitmemesi, hiçbir haddi "aşmaması" gerekiyordu. Tıpkı, yapısının gerektirdiği şekilde, belirlenmiş raylar üzerinden gitmekte olan bir tren gibi ayağının altını görüyordu. Onu bu şekilde kurmuşlardı. Sağa ya da sola bir adım kadar da olsa bu raydan çıkamazdı. Bir an bile yön değişikliği yapamazdı. En küçük "seçme" ve "özgürlük" hakkına dahi sahip değildi. Büyük veya küçük, kibar veya kaba, güzel veya çirkin, akıllı veya geri zekalı, cesur veya korkak; karada, havada, denizde ya da her ikisinde yaşayabilen olmak, değersiz ya da değerli olmak, "tehlikeli" veya işe yarar olmak... bunların hepsi O'nun önceden belirlenmiş sınırları, önceden hazırlanmış kalıpları, nitelik ve nicelik yönünden kaderi olan ölçütlerdi. Onun yazgısıydı. Ve O, ilahî, ya da doğal "belirlenimin" hakim ve üstün pençesi üzerinde bir boncuk gibidir. O'nun müdahalesinden dolayı "yapılan" hiçbir iş yoktur.[57]

Bir gün geldi "dünya" hayret veren harikulade bir varlığın zuhuruna şâhit oldu. Gözüyle görüyor, ama yine de inanmıyordu. Şekilleri, sesleri, seyir çizgileri, gidip geldikleri, eğilip büküldükleri alanlar; iş sınırları, yapısı daha önceden belirlenmiş, sürekli bir kişiliği olmayan, öbür ucu başkalarının elinde bulunan iplere bağlı kukla insancıklar arasından, dünya aniden şaşkınlıkla baş kaldıran birine şâhit oldu. Artık iş işten geçmişti. Bu yaratık emir dinlemiyordu, sahnenin gerisinde bulunan ve "tüm ipleri elinde tutan"a itaat etmiyordu. Kendisi için çizilmiş olan sınırın dışına çıktı, yasağı deldi. Her şey üzerinde hakim olan otoriteye baş kaldırarak "özerklik" kazandı. "İnsancık"lar kendilerine ulaşan kaza gereğince ve önceden yapılarına konulmuş olan "kader"e göre dönüp duruyorlardı, zinciri kırarak kendi

[57] Adem'in yaratılışında "bilinç" ve (yasağı çiğnemek suretiyle) başkaldırı unsurlarının birbiriyle iç içe olduğunu biliyorsunuz, işte bundan dolayı "yasak meyve"nin tefsir edilmesinde tevile açılımlı yorumlara gerek olmadığını söylüyoruz. Yasak ağaca geçmişte vermiş olduğum "bilinç, ben bilinci" anlamından vazgeçmiş değilim. Başkaldırı ve bilinç birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Kısacası "insan iradesi" denilen madalyonun iki yüzünü temsil etmektedirler.

başına dolaşan sadece oydu. Kendi iradesinin "kaza"sına göre hareket ediyordu. Kendisi için önceden yazılmış alın yazısına el atarak onu değiştiriyordu. Her sınırı geçiyor, her "hadd"i aşıyordu. Nizam, intizam demeyip her şeyi birbirine katıyordu. Başkalarının işine de karışıyordu. İlginçtir ki diğer insancıkların boyunlarına da "ferman" yularını geçirerek kendi peşinden sürüklüyordu. Her şeyi oyunlaştırıyor, yoldan çıkarıyor ve yol gösteriyor, başka bir yöne gönderiyor, başka bir yöne yönelmekte ondan etkileniliyordu. Kendisini yeniden yaratıyor, sahnenin düzenine el atarak onu isteğine göre değiştirmek, kullanmak, altüst etmek, diğer yolları kapayarak yeni ve bidat bir yol icat etmek için elinden geleni yapıyordu.

Ne oldu? Yoksa bu, insancıklardan birinin kılığına girerek yeryüzüne inen Allah mıydı? Hayır hayır, sadece insancıklardan birisi, ansızın gözlerini açarak kendine gelmişti. "İnsancık" ansızın gözlerini açarak kendisini tanımış ve bilinçli olmuştu. "İnsancık" olduğunu görünce çirkinliklerinin farkına vardı. Sonra güzelliği tanıdı, tutsak olduğunu anladı. Sonra özgürlüğünü istedi. Kendisini "köle" olarak gördü. Sonra Allah'ı aramaya koyuldu. Evet artık "insan" oldu.

Bilince, özgürlüğe, yaratıcılık özelliğine, önderlik etme özelliğine, yönetme özelliğine kavuştu. Aynı zamanda varlığı açısından özsel bir değişim geçirdi.

Büyüklük, ebedilik, fedakarlık, yücelik, özsel hareket, varlıksal kalkınma, idealistlik, metafizik hasletler, kutsallık, sabır, gerçekçilik, güzellik, ululuk, hidayet, olgunluk, gerçeği tanımak, gayb, hikmet, hakkaniyet, adalet, ihsan, bağış, takva, ihlas, acıma, soyutlama, mutlak sonsuzluk, aşk, cömertlik, varlıksal arınma, tek kelime ile "değer"ler! İşte geçirdiği değişim neticesindeki kazanımları!

Ne enteresan! Yoksa yeryüzünde başka bir Tanrı mı ortaya çıktı? Hayır öyle değil. Allah bu toprak yapılı "insancık"a kendi ruhundan üfleyerek ondan Adem'i yani "insan"ı yarattı. İstemişti

ki evrende Tanrı benzeri, kendisine benzeyen, kendisinin halifesi olan bir varlık olsun!

Bir kulu öyle bir şekilde yaratmıştı ki kendisine bile baş kaldıracak güce sahipti. Burada O'nun yaratıcılık gücüne bir zarar gelmediği gibi aksine bu, O'nun yaratıcılık gücünün en büyük nişanesidir. O, güzel yaratılışın sembolüdür. Donuk, kör, bilinçsiz ve sayısız heykeller topluluğundan, Allah'ın halifeliğini yapacak bir varlık yarattı. Onu "yaratıkların en güzeli" olarak övgülere boğdu. Kendi yaratıcısına bile baş kaldıran bir "yaratık".

Baş kaldırmaması ise onun itaatidir. Heidegger'in deyişiyle "Günah işleyebilen yegane melektir. Günah işlemediğinde ise sevap işlemiş sayılır."

Bütün dinî kıssaların ve özellikle Adem'in yaratılış hikayesinin değişmez ve ortak konusu olan "günah" meselesi insanda iki varoluşsal özelliğin varlığına işaret etmektedir: Birincisi ben bilinci olup, canlının kendi tekamül seyri içinde devrimci bir sınırdan geçtiğine işaret etmektedir. Öyle bir sınır ki niteliksel, şekilsel ve doğal tekamülünü, yolunun sonunda özsel değişime ve niteliksel tekamüle dönüştürüyor. Öyle bir "sınır" ki onunla başka bir dünya başlıyor. Madde ötesine kapı aralanıyor. Zihnin eşya ile ilişkisi demek olan ve klasik mantığın "eşyanın suretinin zihinde hazır bulunması" diye tarif ettiği bilgi, maddî varlığın evrimsel hareketinde yüksek bir derecede olması şeklinde anlaşılabilir. Canlı olan bedenin "yükseliş" seviyesi öyle bir safhaya ulaşıyor ki zihniyete arılık, parlaklık ve duyarlılık kazandırıyor ve orada kesin bilginin oluşmasıyla birlikte ilişkileri ve olguları anlıyor.

"Ben bilinci"ne gelince, gerçekte ben bilinci, maddî olmayan bir mahiyettir. Şayet birinin bu konuda tereddütü varsa, şüphesiz bu kimse ben bilincini kendi varlığının derinliklerinde "bulmamış" demektir. Genellikle de böylelerinin ben bilincini, "bilim" ile karıştırdıkları, her ikisini de aynı şey zannettikleri görülür. Ekseriyetle bu karıştırma Arap, İran ve Avrupa kültürlerinde bu kavramı karşılamak için kullanılan kelimenin yetersizliğinden

ileri gelmektedir. Ya da en azından bunun etkisi vardır.[58] Ben bilinci aslında "bilim" kökünden gelmemektedir. Aynı şekilde ben bilincinin içeriği de tamamen farklıdır. Halbuki her ikisi için de aynı kelimeyi kullanmaktayız. Huzurî ilimle husulî ilmin[59], ben bilinci ile bilginin, öte yandan "conscience" ile "science"ın karıştırılması da aynı şekildedir. Bu iki sözcük arasındaki benzerlik insanın dış dünyaya ilişkin bilgisi anlamına gelen "bilim" ile "ben bilinci"ni karşılaştırarak ben bilincine "insanın kendisi hakkındaki bilgisi" anlamının verilmesinden ileri gelmektedir. Bildiğimiz gibi "bilgi" ve "ben bilinci" iki yeni terimdir. Modern çevirmenlerimizin Fransızcasına bakarak uydurdukları iki terimdir. Tıpkı bunun gibi edebiyatta, felsefede, sanatta, şiirde, politikada, ekonomide, teknolojide, doğal bilimlerde, insan bilimlerinde görünüşte yani yapıyı oluşturan unsurlar olarak Farsça'dan alınmış ancak gerçekte Farsça olmayan birçok kelime, ifade ve terim vardır.

Aslında bizim "ben bilinci" olarak adlandırdığımız şey bilimsel bilgi türünden bir şey değildir. Ben bilinci, bir tür insana ait olan insanın varlıksal anlayışıdır. Bu anlayış içinde insan "varlıksal anlamını" ve "evrensel konumunu" kolayca bulabilir.

58 Örnek: "Farksız"ın sözlük anlamı "indifferent". Ya da bakış açısı: Point devue. Toplumsal kabuk: Couche soc. Kitle: Masse. Hatta dilin asıl özelliğini teşkil eden terkiplerde ve eylemlerde, tamlama ve zarf ifade eden harflerde de böyledir: Cumartesi akşam: Samadi soir. "......için" mektup yazmak ya da göndermek: Envoyer pour. Birini anlamak: Comprendre quelq. Bunlardan hiçbiri çok bozuk ifadeler olmayabilir. Hatta birçok yerde dilin zenginliğini bile artırabilirler. Ancak asıl bağışlanmayacak olan şey Fransızcayı bilip de Farsçayı iyi bilmeyen tercümanların yaptığıdır. Bunlar Fransızca kelimelerin Farsça karşılıklarını tam bilmedikleri için uydurma yoluna gidiyorlar. Sonuçta Farsça yavaş yavaş bütünüyle yozlaşıyor. Öyle ki bugün bir İranlı kendisinin ya da ana dili İngilizce olan birinin anlamadığı telaffuzla Farsça konuşuyor. Dil, sözcükler bütünü değildir. Dil, bir milletin ahlâkî özeliklerini güzel ve anlamlı inceliklerini de beraberinde taşıyan düşünsel incelikleri, estetik güzellikleri algılama ve ifade etme özelliğinin, meselelere bakışının bir bütünüdür. Bugün yarım aydınlar ve yarım sanatçılar arasında revaç bulan, kelimeleri Farsça olan ancak halkın anlamadığı yeni bir dil dalgası başlamış durumdadır.

59 İlm-i huzurî: Bir şeyin şekli değil de ilminin zihinde belirmesi. İlm-i husûlî: Bir şeyin şeklinden sonra ilminin zihinde belirmesidir; "ilm-i intibaî" (Çev.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSAN ve TARİH

Sondan Başlamak

Değerli hocalar, değerli hanımlar, beyler ve öğrenciler!

İnsan bilimleri, sosyoloji, tarih, felsefe ve antropoloji ile hiçbir ilginiz olmasa da üniversitelerin değişik bölümlerinde okuyan sizlerin az çok bu gibi konulara kulak dolgunluğunuzun olması gerekir. Şüphesiz bir konferansın içine sıkıştırılarak tarih ve insandan nasıl söz edilebileceğini merak etmişsinizdir. İnsan ve tarih konusunun ya da bunlarla yakın ilişkisi olan konuların, değil bir konferans, birkaç konferansın bile içine sığdırılamayacağına inanıyorum. Bu konuda sizinle hemfikiriz. Çünkü bilimlerdeki en karmaşık ve en geniş meseleler insana ait olanlardır. Bu arada hatırlatalım ki insana ait en karmaşık ve en geniş konu, insanın kendisi ve tarihidir. Şu halde usül olarak insan ve tarihten söz edebilmemiz için bizim, insan ve tarih konusunda açık bir tanıma ulaşmamız gerekmektedir. Doğal olarak böylesi bir şeyin geniş bir alanı olacaktır. Eğer öğrencilere ders verebileceğim bir sınıf ortamında olsaydım öncelikle tarihi, tarihin anlamını, çeşitli tarihsel ekolleri anlatır, büyük tarihçiler hakkında kısa ve özlü bilgiler verirdim. Geçmişten günümüze dek tarih biliminin ya da tarih felsefesinin oluşumunu, Aristo'dan günümüze, tarih konusunda ortaya konulan değişik metot ve anlayışları ele alırdım. Sonra da insana gelirdim. Yine Aristo döneminden başlayarak, Sartre hümanizmine dek olan döneme, Doğu'daki insan anlayışına, insanın anlamına; İslam, Yahudilik, Hristiyanlık, Çin, İran ve Hindistan'daki felsefî, dinî ve mistik ekollere doğru bir gezinti yapardım. İşte tam bu sırada insan ve tarih ilişkisine gelirdim. Ama gerçekte bunlardan hiçbiri olmamıştır. "Olabilir" cinsten de değildir. Hatta buna ilişkin konu başlıklarını hatırlatmam bile imkansızdır. Tarih ve insana ilişkin konularda sohbet etmeyi "muhal" ya da en azından "problem" olarak nitelediğim için mecburen, sondan başlamam gerekiyor. Bu gibi konuları giriş olarak kabul ediyorum. Eminim ki buraya teşrif buyurmuş olan hanımlardan ve beylerden birçoğunun insan bilimlerine zaten yeteri kadar aşinalıkları vardır ve ben bu varsayımımda yanılma-

mışımdır. Böylece verdiğim bu "bilgi"den sonra sözlerime başlarken tarih ve insan konusundaki görüşlerimi bu bilgimin süzgecinden geçireceğimi, çeşitli ekolleri ve görüşleri, özellikle de günümüz dünyasında gündemde olan ekolleri ve görüşleri ele alacağımı bildirmek isterim.

Bu konuda Avrupalılar kadar bizim de problemlerimiz vardır. İlk önemli problem, kelimenin sözlük anlamıyla ilgili olduğu için, basit bir meseledir. Ancak anlaşmamız kelimeler aracılığı ile gerçekleştiğinden "idea"nın tanınmasına ve anlaşılmasına aracılık eden kelimelerin açıklanması gerekmektedir.

Tarih konusundaki çelişki kelimeden kaynaklanmaktadır. Hem Arap ve Fars edebiyatındaki "tarih" kelimesinde hem de İngilizce, Fransızca ve Almanca karşılıklarında bir çelişki söz konusudur. Her iki kültürde de iki değişik kavram, tek bir kelime ile ifade edilmektedir. Bildiğimiz gibi bir "bilim" bir de "bilimin konusu" vardır. Örneğin yer, gök, unsurlar, toplum, ruh; hepsi de bilimin konusuna girmektedir. Jeoloji, fizik, kimya, sosyoloji, psikoloji ise kendi başlarına birer bilimdirler. Yine "tıp" kelimesi bir bilim adıdır. Konusu insan bedeni ve bedendeki hastalıklardır. Şu halde bu bilimin konusu için "bedenin hastalıkları" dediğimiz bir ifade, kendisi için de "tıp" dediğimiz ayrı bir ifade kullanıyoruz. Ancak tarih biliminde her iki "kavram" da yani hem bilimin kendisi hem de konusu, "tarih" dediğimiz aynı kelimeyle ifade edilmektedir. Eski dönemlerden günümüze dek olan olaylar, ilişkiler, etkileşimler, ölümler, doğumlar, sınıfların oluşumu, medeniyetlerin doğuşu, gelişmesi ve çöküşü, insanın doğa ve diğer şeyler ile ilişkisinden ortaya çıkan insana özgü olaylar ve oluşumlar tarihin konusunu teşkil etmektedir. Bunlar bizim aynı zamanda "tarih" kelimesi ile ifade ettiğimiz tarih biliminin konusudur. İkinci mesele, bizim bu olaylar arasındaki ilişkiler hakkındaki bilgimiz, bilincimiz ve inancımızdır. Aynı şekilde insanlığın bu geçmiş boyunca yürüdüğü yola, tarih öncesinden günümüze dek insanlığın ilerlemesinin, tekamülünün ve hareketinin bağlı olduğu yasalara olan inancımız-

dır. Bu, tarih biliminin tanımıdır ki biz aynı zamanda buna da "tarih" diyoruz. Şu halde ifadelerime dikkat etmeniz gerekiyor. Kullandığım ifadelerde bazen geçmişten günümüze dek dışsal bir varlığı bulunan tarihin konusunu bazen de "bizim zaman sürecinde olan olaylar arasındaki yasalara nisbetle olan bilgimiz" anlamında olmak üzere tarih bilimini kastediyorum.

Fakat bizim tarihsel araştırmaların yapıldığı alanlarda tarihî materyallerin depolanmasından ibaret olan ölü ve terkedilmiş bir metot hâlâ kullanılagelmektedir. Genel olarak biz hâlâ geçmişe ait yığınla bilgisi olan kimseye tarihçi diyoruz. Halbuki bu tür bilgisi olana da tarihçi (müverrih) diyoruz. Başka bir deyişle "tarih" bilimini bilene değil de tarihin konusuna giren şeyleri bilene yakıştırıyoruz bu kelimeyi. Bütün hastalıkları bedeninde taşıyan ve "ümmülemraz" (hastalıklar anası) olan kimseye "doktor" dediğimiz gibi!

İnsanın "Bilim" Olmasının Tarihi

Ancak bugün artık hiç kimse böyle birine tarihçi demiyor. Öğrencilerin kinayeli ifadeleri ile artık ölmüş kimselerin gıybetini yapmaya tarih adı verilmiyor: Kabir kazmalar, olayların aktarılması ve geçmişte yaşayan insanların hayat hikayeleri, tarih kategorisine sokulmuyor. Bunu derken hiç yararı yok demek istemiyoruz. Ya da bu görevi üstlenen kimseyi boş işle uğraşan biri olarak nitelemiyoruz. Bunlar eğer metodik ve düzenli olurlarsa birer araştırmacı ve anketçi durumundadırlar. Bir anketçi şehirleri ve köyleri gezerek bilgiler toplar. Daha sonra bilinmesi gereken bu bilgileri sosyologun hizmetine sunar. Sosyolog da bu verileri ve görünüşte birbiriyle hiçbir ilişkisi olmayan bu materyalleri esas alarak sosyoloji adlı bilimin yapısını kurmaya başlar ve sosyolojik yasaları bir bir ortaya koyar. Sosyoloji, onun çıkarımlarda bulunduğu şeydir. Çeşitli yerlerden topladığı yığınlar değil. Bunlar gerekli olan materyallerdir. Bir binanın projesini çizeni ve onu gerçekleştirerek binayı yapanı, bir de sağdan soldan çimento, kireç, tuğla vb. maddeleri toplayarak bir yere yığanı düşünmeniz konuyu anlamanızı daha da kolaylaştıracaktır.

Her durumda bilim işçileri ile bilim adamları birbirinden farklıdır. "Bilim" ile "düşünür" arasında önemli fark olsa gerektir. Tarihçilik, bu malzemeleri geçmişten derleyen kimsenin bu alandaki çalışma tarzıdır. Ancak tarih günümüzde kazandığı anlam itibariyle, bundan sonra yani malzemeleri toplama evresinden sonra başlamaktadır. Yani olan şeylerin gözlemleri bilimsel zihniyet perdesi üzerinde işlendikten sonra bilimsel, gözlemsel ve mantıksal inceleme, araştırma ve tetkik yoluyla bir bilim adamının, bir filozofun ve sosyologun beyni, anketçi tarafından toplanmış olan bu bilgilere dayalı olarak "Tarih bilimi" adı verilen bir yapı kurar.[60] Bu perspektifle tarih, başka bir "anlam", başka bir önem ve değer kazanmaktadır. Emerson'a "Tarih nedir?" diye sorduklarında, "Tarih olmayan şey nedir?" diye karşılık vermiştir. Tarihe eskiden yüklenilen anlama göre Napolyon şu sözü söyleyebiliyordu: "Tarih herkesin inandığı yalanlardan ve uydurma şeylerden ibarettir." Ancak Emerson'un sözünün anlamını günümüze uyarlayarak tekrar soracak olursak, acaba insanın yaşamında tarih olmayan nedir? Ya da tarih olup da insanın yaşamında bulunmayan ve şimdiki insan ile alakalı olmayan şey nedir? Hegel ve Sartre felsefesi gibi felsefî ekollerde tarihin, Tanrı'nın halefi olması boşuna değildir. Eğer Sartre'ın kullandığı ifadenin tapınmayı çağrıştıran kısmını törpüleyecek olursak, bana göre ilahî hatta İslamîdir. Şunu demek istiyorum: Eşyayı ve kainatı "varlık" alanına çıkaran Allah, insan konusunda bu Tanrı'ya özgü yaratıcılık risaletini insana uygun görüyor. İnsan Allah'ın kendisine uygun gördüğü ve "kendi kendisini yaratmak"tan ibaret olan bu "risalet"i tarih adı verilen bir etken vasıtasıyla yerine getiriyor. Şu halde tarih, Prof. Chan-

[60] Gerçek bilimin iki safhası vardır: Duyusal safha ve zihinsel safha. İlk safhada kararını vermiş durumdadır. İşini kolaylaştıracak araçlar duyu ve hafızadır, işi ise toplamak ve korumaktır. İkinci safha bilimin meydana geldiği safhadır. Burada işini kolaylaştıracak araç "mantık" ve akıldır. İşi ise "çıkarım"da bulunmaktır. Üzülerek söylemek gerekir ki bizim kültürümüzde tarih henüz ilk safhanın dışına çıkacak bir yol bulamamıştır. Bu "bilimsel bir eksiklik"ten de öte toplumsal bir trajedi ve korkunç bir insanî fakirliktir!

dell'in deyişiyle "İnsanın oluş bilimidir." İnsan, tarihte ve tarih vesilesiyle oluşuyor. Yani insan, insanlığını ve varlığını tarihte yaratıyor.

İnsanın Tarihsel Kişiliği

Zamanımızda insan denilen bir şahsiyetten anladığımız şey daha önceleri ortada yoktu. Neanderthal insanı[61], insana ait olduğunu kabul ettiğimiz özelliklere ve karakterlere sahip değildi. Avrupa'da, Bizans'ta, Doğu'da Batı'da bu özellikler aniden ortaya çıkmış, bir yerden alınmış ya da gökten inmiş değildir. "Neanderthal insanı" insan suratlı bir maymun kılığındaydı. Gerçi fizyolojik olarak boyu bosu, bedeni ve diğer canlılığını gösteren özellikleri onun "insan" olduğunu çağrıştırıyordu. Ama insanî özellikler ve karakterler bakımından tarihsel insandan, modern insandan farklıydı. Tarih boyunca şimdiki tipine kavuştu. Tarih "insan kılıklı maymun"u maymun kılıklı insan yaptı!

Yeni bir konu daha gündeme geliyor: "Ben" ve burada oturmakta olan "sen'ler, yani şu anda bir insan ferdi olarak konuşuyor olan ben ve "yerlerinde oturmakta" olan, ağırlığı olan, gereksinimi olan, duygulanan, düşünen, siz "ben"ler ya da insan fertleri (küllî insan, zihinsel insan ya da tarihsel sürecin insanı değil, şu andaki "ben'ler ve "siz"leri kastediyorum) otuz, kırk, elli yıl yaşamakla oluşmuş, insan olmuş değiliz. Bizler "yokluk"tan dünyaya (varlık sahasına) otuz, kırk veya elli yıl önce gelmedik. Ne ki çocukluğumuzda, henüz dünyaya adım attığımızda bu tür duygulardan, şefkatlerden, özelliklerden, düşünsel eğilimlerden, tutuculuklarımızdan, temayüllerimizden ve doğalarımızdan hiçbirine sahip değildik. Kendine ait hiçbir özgün rengi olmayan bir yaratıktık. Sakini olduğumuz her çevrede başka bir şekilde boy gösterebilirdik. Fakat bu çevrede doğup yaşadığımız için bugünkü "boyamıza" boyanmışız. İlk anda aklımıza geldiği gibi "ben" ve siz yaşadığımız ömür boyunca oluşmuş in-

[61] Neanderthal, Batı Almanya'da Düsseldorf yakınındaki bir derenin adı. 1896 yılında burada yirmi bin yıl öncesine ait bir insan kafatası bulunmuş ve bu kafatasına "Neanderthal insan" adı verilmiştir. (Çev.)

sanlar değiliz. Hayata doğumumuzla birlikte başlamadık. Belki her fert yaşadığı toplumun tarih kitabından ibarettir. Burada bizatihi var olan herkes otuz yıllık, kırk yıllık, elli yıllık ömrünün ürünü ve neticesi değildir. Tarihinde geçen üç bin yılın, dört bin yılın, beş bin, altı bin, hatta daha fazla yılların birikimi ve neticesidir. Çünkü şu an burada oturmuş konuşmakta ve düşünmekte olan "ben" (aynı şekilde orada bunu duymakta, anlamakta, düşünmekte ve yargılarda bulunmakta olan sizler) taşıdığım bütün özelliklerimle birlikte, 1400 yıl önce meydana gelmiş tarihî bir hadise olan Sa'd b. Ebi Vakkas'ın İran'a hücumunun, Haçlı savaşlarının, İslam'ın Mekke'de ortaya çıkışının, 2600 yıl önce Zerdüştîliğin doğuşunun, 2500 yıl önce İran'da milliyetçiliğin ve taassubun doğuşunun ve şekillenişinin, 2300 yıl önce Yunanlı İskender'in Hehamenişiler zamanında İran'a saldırısının, Buda'nın, Mehavira'nın, Lao Tsu'nun, Sokrates'in ortaya çıkışının, Rum bilginlerinin, Sasaniler döneminde İran'a kaçışlarının, Hace Nizamül Mülk'ün Nizamiye medreselerini kuruşunun, hatta Firdevsi'nin, Sadi'nin, Hafız'ın ve Mevlana'nın icra ettikleri güzel sanatın ve benim "geçmişimde geçmiş" olan diğer bütün etkenlerin bugünkü mevcut yapıma doğrudan katkıda bulunmuş şeyler olduğunu açık ve seçik olarak görüyorum. Görüyorum ki bunlar benim nasıllığımı belirlemişlerdir. Ben ahlakımda, huyumda, gidişatımda, perspektifimde, doğamda, ruhumda, gördüğüm renklerde, tarihin bu politik, toplumsal ve manevî etkenlerinin parmağını hissediyorum. Şüphesiz eğer ben Zerdüşt'ün çıkmadığı, İslam Peygamberi'nin gönderilmediği bir toplumda yaşamış olsaydım şu anda sahip olduğum düşünsel, duygusal ve ruhsal yapıma sahip olmayacaktım. Daha farklı biri olacaktım. Başka bir insan, başka bir "ben" olacaktım.

İnsan: Varoluşun Özden Öncelenişi

Öte yandan tıpkı Hegel gibi Sartre'ın da tarih felsefesine mal olmuş çok büyük ve çok meşhur bir sözü vardır: "Tarih, kişiliksiz, cinsiyetsiz, niteliksiz, şekilsiz ve özsüz bir heykel olan, var olan insana ruh üfleyen, anlam ve insanlığın anlamını kazandı-

ran bir etkendir." Şu soruların cevabında bu durum daha da belirginleşir: Acaba insan yok mudur? Bu soruya "Elbette vardır." şeklinde cevap verebiliriz. Ancak, "O nasıldır?" sorusuna verilebilecek bir cevabımız yoktur.[62] İnsan hiçbir niteliği olmayan bir varoluştur. Egzistansiyalizmin (varoluşu özün önüne geçirmek) anlamı budur. İlk insanın varoluşu, Alman Jaspers'in ve Danimarkalı Kierkegaard'ın (dindar varoluşçuların) savunduğu gibi ya Allah tarafından ya da Sartre ve benzerlerinin (tanrıtanımaz varoluşçular) savunduğu gibi doğa tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra "insan olma niteliği" ve nasıllığı tarih boyunca kendi eylemi (praxis) aracılığı ile şekillenmiş ve "öz"leşmiştir. Bu konunun gün ışığına çıkarılmasıyla birlikte konu bir bütün olarak aydınlanmış olacaktır. Sartre bütün doğal şeylerin önce özünün (ki gerçekten doğrudur) sonra da varlığının yaratıldığını söylüyor. Örneğin ben bir marangozum; önce kafamda bir masa taslağı (özü) çiziyorum. İşte efendim ölçüsü şu olacak[63]; şu şu niteliklerde olacak. Bunlar "öz"ü teşkil ederler. Masanın yaratımını üstlenmiş olan "ben"in zihninde ilk önce beliren masanın nasıllığıdır. Daha sonra bu "öz"e "varlık" kazandırıyorum. Yani elime keserimi, testeremi alarak masa olacak ağaçtan "masa" yapmak için işe koyuluyorum ve sonunda masayı "var" ediyorum. Peki hangi masayı? Taslağı daha önce kafamda belirmiş olan masayı. Şu halde önce masanın özü, daha sonra da varlığı meydana gelmiş oldu. Allah yarattığı bütün şeylerde, onun zihinsel şeklini ve o şeyin nasıllığını önce kafasında ve niyetinde belirleyip daha sonra da belirlemiş olduğu bu "öz"den o şeyi yaratmıştır. Örneğin diyelim, Allah bir aslan yaratmak istiyor; kuyruğu ve yelesiyle cesur, güçlü ve aslanda bulunması gereken

62 Farsça'da "Hest" varoluşu (varlığı) "Est" ise özü (mahiyet) açıklar. "Beraderet hest?" (Kardeşiniz "var"mı?) "Beraderet şair est?" (Kardeşiniz şair midir?) cümlelerinde olduğu gibi.

63 Şu ağırlıkta, falanca ağaçtan, şu kadar masrafa patlayacak, şu renkte ve şu şu özelliklere sahip, falanca çekmece ölçüleri olan, filanca yüzey ölçüsü olan ve boyu şu kadar olan bir masa... İşte bunlar masa henüz yapılmadan önce masanın taslağını (özünü) teşkil eden niteliklerdir.

bütün özelliklere sahip bir aslan. Önce bu aslanı zihninde ve niyetinde canlandırıyor. Buna göre önce aslanın mahiyeti, Allah'ın iradesinde ve ruhunda oluşmuş, daha sonra da bu aslanı dünyada "varlık" alanına çıkarma, yaratma işine girişmiştir. Anlaşıldığı gibi her şeyin önce özü yaratılıyor daha sonra da önceden belirlenen bu "öz"e dayalı olarak varlığı yaratılıyor. Yani şeylerin özü varlıklarının gerçekleşmesini sağlıyor. Sadece insan bu kuralın dışında tutulmuştur. Allah önce insanın maddî varlığını yaratmıştır. Nasıl bir varlık? Hiçbir özelliği olmayan tamtakır bir varlık. Bir tür elli, altmış, yetmiş kilo "olan" bir yaratık. Şekli nasıldı? Rengi nasıldı? Ne tür bir varlıktı? Ne durumdaydı? İyi miydi? Kötü müydü? Çirkin miydi? Güzel miydi? Bunlardan hiçbir niteliğe bürünmemişti. Sonra bu varlık, her şeyden soyutlanmış olan bu oluş, kendi seçmesiyle, kendi nasıllığını yaratmaya koyulmuştur. Seçti, planladı, eyledi ve bu süreç içinde nitelik kazandı, öze kavuştu ve insan oldu. Yer kürede yaşayan, kendisinin ve Allah'ın ortak katkılarıyla var olan dünün ve bugünün insanının asıl "maya"sını, ilk mayasını Allah ona vermiş, o da bu mayayı bugünkü şekle sokmuştur. Kendisine Allah tarafından verilen bu mayaya "öz" vermiştir. Tamamı, bugünün insanının nasıllığını teşkil eden bu nitelikler tarih aracılığı ile ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi egzistansiyalizme göre tarih, insanın Allah (ya da doğa) tarafından yaratılışının devam ettiği bir süreçten ibarettir. Daha özlü ifade etmek gerekirse insanın oluşumu iki iradenin ürünüdür; birisi onun varlığını yaratmış olan Tanrı ya da doğa[64], öbürü de ona bugünkü özü-

[64] Parantez arası hemen şunu belirteyim: "Tanrı" ya da "doğa" diyorum; çünkü bize anlattıklarının tersine egzistansiyalizmin kurucuları arasında yer alan Kierkegaard ve çağdaş varoluşçu bir filozof olan Jaspers, Allah'a inanmış olmaları bir yana belki Ondokuzuncu asrın ve çağımızın en dindar filozoflarındandır. Kierkegaard ve Jaspers, biri Ondokuzuncu asırda diğeri Yirminci asırda olmak üzere Avrupa'nın en büyük dindar filozoflarındandır. Daha sonra İkinci Dünya Savaşı sonrası buhranlı dönemlerin, düşünsel alanda dehşet buhranlarının yaşandığı dönemin filozofları olan Sartre, Conty ve ömrünün yarısına dek Camus bu ekolden Tanrı'yı dışlıyorlar. Bunların egzistansiyalizmi tanrıtanımaz egzistansiyalizmdir. Halbuki egzistansiyalizmin kurucuları dine en çok

nü ve niteliğini kazandırmış olan tarihtir ki her ikisi de insanın iki yaratıcısı konumundadırlar.[65]

Kendisini ve Evreni Bilen Tek Varlık İnsandır

Hegel'in tarih konusunda buna benzer bir yaklaşımı daha vardır. Gerçi Hegel'in idealizminin egzistansiyalizmle hiçbir benzerliği yoktur. Hegel'e göre ezelde, başlangıçta mutlak bir varlık, mutlak bir "ide" yani "Tanrı" vardı. (Bunu Tanrı olarak isimlendiriyoruz. Ancak bu bütün büyüklük sıfatlarını üzerinde taşıyan fakat ben bilinci olmayan bir Tanrı'dır.) Bu mutlak varlık (ruh) üç diyalektik temel üzerine kurulu olarak varlık göstermiş ve böylece maddî doğa yaratılmıştır. Mutlak ruh, maddî doğada göründüğünde doğa, bitki şeklinde evrime uğradı, bitki hayvan şekline girerek evrim geçirdi, hayvanın evrim geçirmesi ise insan suretine girmekle oldu. Böylece o ezelî mutlak ruh ve mutlak "ben" doğadaki tedricî evrimiyle birlikte daha olgunlaşmış, daha açık bir şekilde görünüyor ve ben bilincine daha çok yaklaşıyor, sonuçta hepsinden daha anlayışlı ve da-

yönelen kimseler olarak ün yaptıkları halde, bizler Avrupa'daki felsefî, toplumsal ve sanatsal ekolleri oldukları gibi değil de bize bu ekolleri tanıtanların istediği şekilde tanıyoruz. Bu ise gerçekten üzücü bir durumdur. Bunu zikretmeden geçmek istemedim.

65 Adem'in yaratılışı kıssasında, Sartre'ın egzistansiyalizmi hümanizme uyarlamak için gösterdiği mantıksal ve lafzî çabaların aksine hiçbir tevile ve zorlamaya gerek kalmaksızın, bir tür özel egzistansiyalizm göze çarpmaktadır. Allah, Adem'i yaratmaktan kastının sırf yeryüzünde halifelik yapacak birini yaratmak olduğunu açıklıyor. Melekler, Adem'den önce yaşamış olan insanlarla karşılaştırarak insanın kan dökücü ve fesatçı özelliklerinden söz ediyorlar. Bu olay, Adem'in yaratılışı öncesinde oluyor. Allah bunu ne inkar ediyor, ne de tasdik ediyor. Sadece "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" diyor. Onun yani insanın "öz"ünden, mahiyetinden hiç söz etmiyor. Adem'in yaratılışından sonra onun meleklerle denenişi ve galip oluşu, cennetteki başkaldırısı ve yeryüzüne sürgüne gönderilişi... Bunların hepsi geçen zaman süreci içerisinde kendi iradesi ve eylemi ile kazandığı nitelik ve özellikleridir. Adem "âsi" olarak yaratılmıyor. Adem baş kaldırıyor. Bu uzun mesele, Havva, Habil ve Kabil macerasıyla sürüp gidiyor. Bu konuda Abadan Petrol Fakültesi'nde HŞ. 1347 yılında verdiğim "Adem'in Yaratılışındaki Hümanizm" adlı konferans metinlerine müracaat edilebilir.

ha çok bilen insan suretinde görünüyor... Neden? Çünkü insan bütün doğal varlıklar arasında kendisini ve evreni "anlayan" yegane varlıktır. Düşünen, isteyen, seçen, bir yasaya baş kaldıran, doğadaki süregelen belirlenmişliği değiştiren, kendi yapısındaki sistemi, var olan sistemin önüne geçirmeye çalışan, yapan, yaratan, yok eden... bir varlık. Her ne kadar Tanrı'nın kişiliğiyle özdeşleşmiyorsa da gördüğümüz gibi Tanrı gibi eyliyor. Varlık alanında düşünebilen, istediği gibi karar verebilen, yaratabilen, seçebilen, öldürebilen, doğmasını sağlayabilen sadece ve sadece Tanrı'dır. Bütün evren, maddî doğal varlıklar, canlı cansız her şey Allah'ın kontrolünde ya da doğanın kontrolünde zorunluluğa tabidirler. Kendilerinden sadır olacak ya da kendilerine dönük herhangi bir irade ve bilgiye sahip değildirler. Bitki büyüdüğü gibi filizlenir, çiçek açar, meyveye durur, sonra sararır ve nihayet kurur gider. Rüzgar eser, yüce dağlardan aşar... Ay, yerküresinin etrafında döner... Hepsi de bunları, güçleri olmaksızın, bilmeksizin ve duyumsamaksızın bağlı bulundukları ve ona göre yaratıldıkları yasalara bağımlı bir şekilde yaparlar. İnsana gelince evrendeki bütün varlıkların tersine düşünen, yaratan, bidat işleyen, baş kaldıran, kendini ve evreni bilen bir yapıya sahiptir.

Pascal'ın "iki sonsuzluk" konusunda meşhur ve oldukça güzel bir sözü vardır: "Güçsüz bir kamış çubuğunun bile insanı öldürmeye gücü yeter (küçük sonsuzluk). Öte yandan bütün dünya el birliği ederek, kuvvet hazırlayarak insanı öldürmeye kalkışsalar aynı insan kendisini öldüren güçlerden daha büyüktür (büyük sonsuzluk). Çünkü onu öldüren bütün doğal varlıklar onu öldürdüklerini anlamazlar ve duyumsamazlar. Öldürülen insan öldürüldüğünü bilir ve bunu duyumsar." Anlaşıldığı gibi insan aynı ölçüde, bütün maddî güçler üzerinde ve bütün varlıklara karşı kendisini otoriter kılan ilginç bir güce daha sahiptir ki bu da onun bilgisidir. Kendisi ve evren hakkındaki bilgisi onun iradesidir. Bugün şâhit oluyoruz ki insan irade, teknik ve bilim ile coğrafî ve iklimsel şartları, yine aynı şekilde botanik ve biyoloji yasalarını kendisine faydalı olacak şekilde gün-

den güne geliştiriyor ve değiştiriyor. Doğa yasaları gereğince kaysıya dönüşmesi gereken bir bitkiye, doğanın gerektirdiği belirlenim çizgisi içerisinde insan, bilgisi ve iradesi ile müdahale ederek bu zincirin uzayıp gideceği yolu değiştiriveriyor. Bu irade kimin iradesidir? Hegel'e göre bu "mutlak ruh" dediğimiz varlığın iradesidir. Bu, doğanın olgunlaşma sürecinin en mükemmeli olan insanda ortaya çıkmış ve ben bilincine kavuşmuş olan Tanrı'nın iradesidir.

Çağdaş Düşüncede Tarih Anlayışının Niteliği

Bundan sonra artık Hegel, faydasız ırksal konulara dalıyor ve cahilî kavmiyet şiirleri döktürüyor. Mutlak ruh, tabiattaki seyrini insanla devam ettiriyor... İlahî mutlak ruhun taşıyıcısı olan insanın kendisi tarihsel süreç içerisinde manevî tekamülüne kavuşuyor. Mutlak ruhun daha çok ben bilinçli olması ve dış evren hakkında daha çok bilgiye sahip olmasından ibaret olan insanın tekamülü, insanın zihinsel aklının, "idea"sının daha mantıksal, daha akılcı ve daha ben bilinçli olması şeklinde tahakkuk etmektedir. Ne yazık ki Hegel bu noktada böyle bir saplantıya giriyor. İnsanlar arasında Doğulular daha çok duygusal, ilhama ve aydınlanmaya daha fazla bağlı oldukları ve daha ziyade ben bilinçsizliğine duçar oldukları için, diğerlerine nazaran daha "noksan"dırlar! Avrupa insanı analiz, sentez, mantık, akılcı düşünce ve daha derin bir ben bilinç safhasına ulaştığından "mutlak irade"nin ona yansıması daha fazladır. Şu dönemlerde dinin hakim olduğu skolastik çağın son bulması, akıl ve felsefe çağının başlangıcı olan Rönesans'tan günümüze mutlak "idea" (Tanrı), fiilî olarak aklî evrimin gerçekleşmesi ve ortaya çıkmasıyla meşgul oluyor! Velhasıl Batı insanına daha çok tecelli eden bu mutlak ruh ya da ezeli Tanrı'nın inayetiyle Batılı insanlar arasında Almanlar, herkesten daha çok mantıklı, daha çok akılcı ve daha çok felsefîdirler. Almanlar arasında da Hegel Bey'in sülalesi, akrabaları, dayıları, amcaları, annesi ve babası bu sıfatlara daha çok sahip olsa gerek. Bunlar alemin ezelî mutlak ruhunu en çok yansıtan kimselerdir! Gülmeyiniz lütfen! Bunlar

benim ifadelerim, Hegel'in kendi kullandığı ifadeler daha da gülünç; bakınız ne diyor: "Alman toplumunda millî ruhun en fazla tecelli ettiği yer devlettir. Yani mutlak ruh, bütün evrenden daha çok fiilen Alman saltanatını elinde bulunduran hükümetlere yansımaktadır." Doğal bir diyalektik süreç içerisinde insan aracılığı ile ben bilincine ulaşan mutlak Tanrı felsefesine uygun olarak Hegel, kendi deyişiyle, insanın Tanrı'ya değil, Tanrı'nın insana muhtaç olduğu sonucuna ulaşmaktadır. O zaman doğal olarak Tanrı, Hegel'in felsefesinde, Tanrı'ya tapan Alman saltanatının hizmetindeki kullardan (terbiye edilmişlerden) biri durumuna getiriliyor. Bu da Hegel gibi mucizevî bir dehaya sahip olan kişilerin bazen ailevî, yerel ve korkunç bencilliklerine nasıl bağlandıklarını ve gülünç hatalar yaptıklarını gösteriyor. Bu olay, Hegel'in orta derecedeki talebelerini ve onun kitaplarının yarısını okumuş olan bizleri, "Acaba bizler korunmuş muyuz?" şeklinde bir soruyla başbaşa bırakarak korkutmuyor mu?

Gördüğümüz gibi Hegel düşüncesinde tarih (eğer çirkin olan taraflarını bir kenara itecek, kullandığı ifadelere takılmayacak, özellikle de onun düşüncesinin özünü bizim kendi tanıdığımız kültürümüzde bir derinliği olan tabirlerimizle açıklayacak olursak oldukça ciddiyet kazanacaktır), âlemin öncesiz olan mutlak ruhu, doğa âleminin tekamül süreci içerisinde yön veren bir etkendir. İnsanı, arka arkaya gelen ve izlediği ardışık tekamül safhaları içinde, gelecekte bu mutlak ruhu değiştireceği bir yere ulaştıran yine tarihtir. Yani şimdiki insanda ortaya çıkan yaratıcı güç ve irade, insanın Tanrı olabileceği dereceye kadar güçlenecek ve olgunlaşacaktır. Hegel'in deyişiyle, Tanrı insanda aklın ve ben bilincinin doruğuna yükseliyor. Böylece insan doğa üzerinde öyle bir otorite kuruyor ki tıpkı Tanrı yani küllî aklın mutlak yaratıcısı gibi öyle bir yaratıcı ve mutlak irade sahibi oluyor ki artık doğa yasalarını kendi tasarrufuna alan insan, mutlak bir ruh haline geliyor. Mutlak bir "idea" oluyor.

Burada sözkonusu olan, bu sözlerin sağlıklı ya da sakat oluşu değildir. Bu konuları dile getirmekle almak istediğim sonuçlar-

dan birisi tarihin değeri ve büyüklüğüdür. Öbürü ise gerek Hegel'in mutlak idealizminde gerek Manc'ın mutlak materyalizminde gerekse Sartre'ın yeni egzistansiyalizminde olsun, günümüzdeki tarih anlayışlarının niteliğidir.

Üçüncüsü ise günümüze kadar tesirleri devam eden Ondokuzuncu asır materyalist filozoflarının ekollerindeki materyalist tarih görüşüdür. Bu filozoflara göre tarih, bütün olarak insanın geçmişten günümüze, günümüzden geleceğe evrimsel hareketinden ibarettir. Peki bu evrimsel hareket nasıl bir şeydir? Maddîdir ve belirlenimci yasalar zinciri esasına bağlıdır. Bunun anlamı şudur: Tarih sürecinde, insan toplumu tamamen kendisini nehirin akışına kaptırmış bir çakıl taşı durumundadır. Suyun gücü bu taşı hareket ettirip önüne katmaktadır. İnsan toplumu da tarih denilen nehrin önünde zorunlu olarak "ilerleme" yönünde hareket etmektedir. Bu hareket, suyun önündeki taşın yani insanın iradesine, isteğine ya da toplumdaki kahramanların istek ve iradelerine göre değil, toplumda var olan zorunlu maddî yasalara göre belirlenmektedir (determinisme historique). İnsan toplumu ister istemez bu güzergahta hareket edecektir.

Bu felsefî ekolde tarih, belirli ve zorunlu durakları olan bir caddeden ibarettir. İlk durak sınıfsız ve sürü halinde olan ilkel toplumdur. O zamanın insanları ayrıcalıksız ve bölünmenin olmadığı, birbirleriyle karmaşık ilişkileri bulunmayan bir toplumda yaşıyorlardı. Sınıflar yoktu. Meslekler çeşitlenmemişti, üretim karmaşıklaşmamış ve kitlesel boyutlara ulaşmamıştı. Mülk edinme, üretim araçlarına bağlı değildi. Doğa yaygın ve cömert bir üretici, insanlar da tüketici konumundaydı. Hepsi "birlik" olup sürüler halinde ormana, nehir kenarına ya da deniz kıyısına giderek orada avlanıyor, meyve topluyor sonra da gruplar halinde geri dönüyorlardı. Geçimlerini temin yolu sadece avcılıktan ibaret olduğundan, üretim ve servet kaynağı olarak orman ve doğa herkesin emrinde olduğu için ve insanlar ihtiyaçlarını onlarla fazlasıyla karşıladıklarından uzmanlaşma, meslek gruplarına ayrılma, sınıfsal anlaşmazlıklar, mülk edinme, biri-

nin varlıklı diğerinin yoksul olması, birinin köle diğerinin "ağa" olması, iyi ırk, kötü ırk, tekelcilik, meşru ya da meşru olmayan hırsızlık, haklılık ve haksızlık diye bir şey yoktu. Sınıfsız bir toplum vardı. Bu, ilk komündür (cemaat). Doğanın cömertçe sunduğu sofranın etrafındaki insanların primitif eşitliği içinde insanın yaşadığı ilk evdir. Daha sonra çiftçilik dönemine, sınırlı üretim kaynaklarının bulunduğu ve belirli üretim araçlarının keşfedildiği, mülk edinmenin icat edildiği devreye geçildi. Henüz mülk edinme, tapusu babadan oğula geçen veraset sistemi, soylular ırkı, dinsel emirler, hukuk kuralları olmadığı için, mülk edinme hakkını belirleyen "zorba güç"tü. Mülkiyet geldiğinde, kölelik de hemen arkasından ortaya çıkmakta gecikmedi. Alt ve üst sınıf ortaya çıktı. İşte bu dönemde insan kaçınılmaz bir şekilde sınıflı toplum devresine girdi. Daha sonra "çiftçilik dönemi" denilen bu dönemde mülk edinme esasına dayalı sınıflı toplum feodaliteyi doğurdu. Tarihte böylece feodalite dönemine geçildi. Determinist bir diyalektik esası üzerine kurulmuş bir dönem. İnsan geliştikçe kendi düşmanını ve kendi karşıtını da içinde besliyor. (Örneğin ben ilerlediğim ölçüde kendi ölümümü de içimde taşımış oluyorum. Ben iki yıl sonra artık ölüme daha da yaklaşmış oluyorum. Her nefeste, ilerlediğim ölçüde kendi düşmanımı, kendi yokluğumu da kendi içimde beslemiş oluyorum). İşte feodal toplum da aynı şekilde geliştiği ölçüde, genişlediği ölçüde bu âlemde "koynunda yılan besleyen bir yaratık" gibidir. Bu evrimsel diyalektik, sınıfsal yapı, üretim şekli, feodalite dönemindeki yaşam tarzı temel alınarak, burjuvazi adlı parasal yaşam, kazanca ve ticarete dayalı yaşam, hareketli ve açık yaşam, feodal yaşamın derinlerinde karmaşıklaşmış bir şehir yaşamı denilen faktörü de ortaya çıkarmaktadır.

Bir köye bakınız; bir köy ağası ve köylüler. Böyle yerlerde seyyar satıcılar vardır. Şehirden ya da diğer köylerden ihtiyaç maddelerini satın alarak köylerde satarlar. Seyyar satıcının mağazası onun eşeğidir. İşte bu gibi işportacılar burjuvazinin babasıdır.

Yavaş yavaş dükkânlar doğuyor; köyde bir, iki, üç, beş dükkân açılıyor... Köyün sıradan orta sınıf ahalisi arasından çıkan bu dükkâncılar yavaş yavaş yeni isimler ve terimler türetiyorlar. Tüketim düzeyini ve tüketim çeşidini artırıyorlar. Dükkancı olduğu ve parayla haşır neşir olduğu için, üretimleri sabit kalarak masrafları artan köylüler yavaş yavaş ona borçlanıyorlar. Dükkânların yıldan yıla kabaran "alacaklı" listeleri, köy ağalarının elinden çıkarak "tekelleşen" para, köy ağasını daha "zayıf" yaparken dükkancıyı daha çok şişiriyor. Nihayet köy ağasının burma bıyığından başka hiçbir şeyi kalmıyor. Bir gece kalkarak iş bulmak için şehrin yolunu tutunca dükkâncı onun mirasçısı olarak toplumda onun yerine kuruluyor. Burjuvazi, böylesi bir feodalizmin içini kemirerek koflaştırıyor ve sonunda birden bire feodalizm yıkılıyor. Büyük Fransız devrimi, içi boşaltılmış olan eski geleneksel fazilet ve aristokratlığın bu faziletlerden habersiz olan ve bunu reddeden güçlü genç burjuvazi karşısında iflas etmesidir.

Burjuvazi dönem böylece başlıyordu; ticaret dönemi, zanaatkarlık dönemi, parayla iş görme dönemi ve ekonomik değişim dönemi olan burjuvazi giderek gelişiyordu. Yalnız değildi, endüstri de yardımına koşuyordu burjuvazinin. Bilim ve paranın gayrimeşru birleşmesinden doğan makina, "bilgin" ve kazanan olarak sahneye çıkıyordu. Yaygın orta tabakayı oluşturan burjuva sınıfı yavaş yavaş gelişme ve sermaye artırımı süreci içinde başkalaşım geçiriyordu. Sonra bütün kapitallerin birkaç kişinin ya da birkaç şirket, kartel ve tröstün elinde temerküz etmesinden ibaret olan endüstriyel kapitalizmin ve ardından para, kredi ve hisseler de yine bu tip tekellerin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Onlarca iş hanları... her birinde iki yüz tüccar... her biri ayrı bir odada çalışıyor... Çarşıda, pazarda sıra sıra dizilmiş dükkanlar tren vagonları gibi... Caddelerde yüzlerce satıcı para kazanma işiyle meşguller... Bunlar yavaş yavaş birkaç kurdun, aslan ya da kaplanın saldırısından kaçan bir sürü durumuna düşüyorlar. Birkaçı daha işin başında cüsseli hayvanların karnı-

na hemen iniveriyor. Onların karınlarını şişiriyorlar ve geliştiriyorlar. Geriye kalan takatsiz ve ufak tefek işlerde çalışanlar tutunamayarak dökülüyorlar. Çaresiz gereksinimlerinin şiddetinden ve zorlamasından ötürü değişik şekillerde ve değişik yerlerde işçilik veya memurluk yaparak ömür tüketmekte ve bu devlerin tutsağı ve hizmetçisi olmaktadırlar. Örneğin, süpermarketlere bakınız, etrafındaki bakkallara ne yapmış? Makina çağında kapitalin tekelleşme eğilimi vardır. Kapital binlerce ferde ya da parçaya bölünemez. Bir şehirdeki bin tüccar yerine üç dört kapitalist ve on bin mağaza yerine birkaç büyük mağaza... Buna göre, bu eğilim esasına göre satış mağazaları arasında görülen temerküz eğilimi, büyük şirketler, dev ekonomik kuruluşlar arasında gizli açık bağların oluşmasını da zorunlu hale getirmektedir. Tröstler, karteller kurulmakta, ayrıca bugün şâhit olduğumuz gibi, 19. yüzyılın rekabetçi kapitalizmi bugün yerini anlaşmalı kapitalizme terk etmektedir. Sonuç itibarıyla da 19. asır düşünürlerinin ve sosyologlarının bulundukları kestirmelerin, tümevarım ve tümdengelimlerin, analizlerin dayanaksız olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kapitalizm her durumda ne yapıp edip böyle bir kapitalizme yükselerek "ekonomik emperyalizm" safhasına erişiyor. Dünya üretim ve tüketiminin kaderini birkaç kişinin eline veriyor. Sınıfsal toplum içindeki mevcut diyalektik karşıtlık esasına dayalı toplum ilerlemesinin doğal belirleyiciliği, primitif sınıfsız toplumu dönemden döneme geçiriyor. Ta ki ilk dönemlerin sınıfsız toplumuna tekrar ulaşılsın! Ancak vahşî bir toplum olmayıp yüce uygarlığa sahip bir toplumdur bu.

Anlaşılacağı üzere tarih, başlangıcında sınıfsız olan bir insan toplumundan ibaretti. Bu devreleri zorunlu olarak toplumun kendisi, tarihsel diyalektik aracılığı ile, bir evreden başka bir evreye, oradan da daha başka bir evreye ulaştırıyor... Nihayet kesin bir şekilde ve zorunlu olarak yolun başına dönüyor ki orada bu kervanın gelişi dört gözle beklenmektedir. Bundan ibaret olan tarih nasıl hareket ediyor? Diyalektik esasına göre; daha

sonraki evrelerde düşmanını içinde taşıyan bir "evrede" gelişmek, ilerlemek suretiyle. Şöyle de açıklayabiliriz: Bir ailede baba, konumu itibariyle gelişip güçlendikçe oğlu da aynı şekilde yaşamında güçlü bir konuma gelmektedir. Çocuğun güçlenmesi babanın zayıflaması, çocuğun "oluşu" babanın "yok oluşu" anlamına gelmektedir. Zamanın geçmesiyle çocuk çıta gibi bir delikanlı olduğunda artık baba ihtiyarlamış ve kof olmuştur. Sonra çocuğun öldürücü bir yumruk darbesiyle baba yok olur. Artık ikinci "evre" başlamıştır. Bu çocuk yine kendi güçlenmesi oranında antitezi, karşıtı olan çocuğunu kendi içinde besler. Antitez olan çocuk büyüyüp geliştikçe tez olan babanın fonksiyonunu ortadan kaldırır. Bunun sentezi ise çocuğun da başka bir babaya dönüşmesidir. Köyde otoriteyi elinde bulunduran köy ağası zayıf olan dükkancıyı kendi içinde besliyor... Nihayet köy ağasını alt ediyor ve köyün tüm işlerini kendi eline alıyor. Para babası oluyor... İş yeri sahibi oluyor... İş yerini zenginleştirdikçe ve geliştirdikçe içinde ve eşiğinde "işçi" de daha fazla güçleniyor ve sıkışıyor. Artık bundan gerisini çıkarabilirsiniz.

İşte bu diyalektik esası üzerine çeşitli tarihsel evreler kendi kendilerine "birbirlerine" dönüşüyorlar. Tarihsel belirlenmişlikten oluşan insanlık toplum kervanını diyalektik metodu ile zorunlu olarak bu evrelerden geçiriyor. Kervan dönüp dolaşıp "sınıfsız toplum"da park ediyor.

İnsanı Toplumsal Çevrenin Belirleyiciliği Yaratıyor

Gördüğümüz gibi birinin isteğine bağlı olarak dışarıdan dikte edilmiş ya da birine bağlı olmayıp kendi özündeki doğal yasalara göre, tarihsel evrelerini nasıl arka arkaya gelerek, toplumun doğal yasalarına uygun bir şekilde gelişim gösterdiği, istediği doruğa ulaştığı ve patladığı ortadadır. Hemen arkasından da başka bir "evre" devreye giriyor; işin çeşidine, iş makinalarının, üretimde kullanılan araçların, üretime özgü olan kaynakların türüne dayalı olarak bunlarla uyuşan özel kurallar, ekonomik, toplumsal ve hukukî ilişkiler ortaya çıkıyor ki bunlar bir bütün

olarak toplumsal düzene şekil veriyorlar. Bu toplumsal şekil ise özel "toplumsal çevre"yi ve "toplumsal aşama"yı meydana getiriyor. Örneğin iş aletleri ağ ve kayık; iş alanı da deniz ve nehir olduğu zaman, doğal olarak bu durum, çeşitli ilişkileri, toplumsal hukuk kurumlarını daha sonra da toplumsal düzeni, şekli ve toplumsal çevreyi yaratacaktır. İş aletlerinin kürek, saban ve eşek, iş alanının ise toprak, su, bahçe ve kanal olduğu dönemlerde başka kurumlar ve ilişkiler doğacaktır. İş aletleri makinalaşınca yönetsel kuruluşlar, sınıfsal, hukukî, toplumsal ilişkiler, toplumun düzeni ve şekli bütünüyle daha başka olacaktır.

Bir yandan bildiğimiz, öte yandan bildiğimizi gözlerimizle gördüğümüz gibi insan; çevresinin, daha doğrusu işinin şekli tarafından yaratılmakta, işinin şeklini iş gördüğü aracın türü belirlemektedir. Kahveci, şoför, köylü, çoban, öğretmen, yönetici, gazeteci, mahalle amelesi, fabrika işçisi, kamu personeli, bekçi, erkek ve kadının ahlakî, ruhsal ve düşünsel özelliklerini ve tiplerini bilmeyen hiç kimse yoktur. Yine insanların birkaç tür davranış sergilemesinin "birkaç tür işleri"nin olmasından ileri geldiğini bilmeyen yoktur. Şehirli ile köylü arasındaki fark için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Mesela kaçakçılığı meslek haline getirmiş ve bu yolla zenginleşmiş bir köylüyü göz önüne getirelim. Başka bir köylünün de hırsız olarak dağa çıkmış olduğunu düşünelim. Üçüncü bir köylünün ise Tahran'daki makina fabrikasına gelerek işçilik yaptığını var sayalım. Her üç tip insan da "su"dan geldikleri halde hiçbirisi artık daha önce oldukları gibi değildir. Yalnız burada sorulması gereken "Bu ne tür bir insandır?" sorusu değil, "Hangi tür düzenin insanıdır?" sorusudur. Gayrete ve dostluğa dayanan komşuluk, akraba ve soya olan düşkünlük, misafirperverlik, çocuk çokluğuna (köyde yaşadığı dönemlerden kalan komşuluk ve ailevî ilişkilere) dayalı bir insanlık... Yaşanılan şehir hayatı ilerlemiş bir hayat değilse, bir ailenin hayatında komşu, değişik roller üstlenmektedir; bekçilik, kiracılık, hastabakıcılık, kahvehanecilik, bankacılık, aileler arası mahkemede, adalet şurası üyeliği rollerini üstlenmektedir.

Sonra komşuluk hakkı ortaya çıkıyor, sonunda komşu komşuyla dostluğa ve samimiyete, ahlakî fazilete ve insanlığa dayanan ilişki içine giriyor. Bugün yüzlerce modern toplumsal kuruluşun işlerini sona erdiren misafirperverlik de bir ahlakî fazilettir. Günümüzde caddeler var, telefon ve telgraf var, hızlı taşıma ve iletişim araçları var, banka var, otel var. Yolun ortasında otomobiliniz birden bozuluveriyor, birkaç saat uğraşıyorsunuz, tamir etmeye çalışıyorsunuz, nafile. Kullanabileceğiniz başka imkanlar var, örneğin otobüs ya da trene binerek istediğiniz yere hemencecik ulaşır ve işinizi görebilirsiniz. Yolda ya da yabancı bir yerde paranız suyunu çekti veya çalındı, siz gidip telgraf çekerek para isteyebiliyorsunuz ya da bankadan çek karşılığı para alabiliyorsunuz. Her taraf otel, restoran ve kahvehanelerle dolu. Ancak İbn Batuta yaşadığı çağda Berehüt gibi çöllerden geçiyordu. Kabilelere uğruyordu. Bazen bir mescit ve bir harabeden başka yabancıların sığınacağı hiçbir yeri olmayan kapalı köylerden geçiyordu. Eşeği hastalanacak olsa hırsızlar onu soyup soğana çeviriyor, böylece onu yoluna devam etmekten alıkoyuyorlardı. Eğer hayatî bir önem arz eden misafirperverlik ve yabancıları kollama geleneği olmamış olsaydı hiç kimsenin kendi memleketinden dışarıya adım atma imkanı olmazdı. İşte çöldeki kabileler ve ev sahipleri arasında bu gayreti meydana getiren şey toplumsal şartlar ve yaşamsal gereksinimlerdir. "Eğer bir yabancı bizim topraklarımızdan, bizim aşiretimizden, bizim köyümüzden geçer de bize konuk olmaz, soframızda yemek yemez ve bizden eman almadan geçip giderse ihanet etmiş sayılacağından canı tehlikededir!" diye düşünüyorlardı. Arap kabileleri, yolunu kaybetmişlerin, yolcuların, yabancıların çölde tek başına kalma ihtimalini düşünerek, her yoldan geçeni misafirliğe çağıran ve onları ağırlayan, kerem sahiplerinin adreslerini gösteren ateşler yakıyorlardı. Bu onların övünç vesilesi sayılırdı. Şu halde insan, özelliklerini toplumsal düzenden almaktadır. Toplumsal düzen, gördüğümüz gibi, toplumun tarihteki zorunlu değişimine ve hareketine uygun olarak oluştuğu için, insanı

çevresel zorunluluğun oluşturduğunu ve zorunlu toplumsal değişimin onu değiştirdiğini söyleyebiliriz.[66]

Bilim Putçuluğunun ya da Siyantizmin Ortaya Çıkış Nedenleri

17. yüzyıldan itibaren mantık ve bilime dayalı olarak eğitim görmüş bir sınıf ortaya çıktı. 19. yüzyılda, (Ondokuzuncu yüzyılın özelliği, doğal bilimlerin gelişme kaydetmesinden ileri gelmektedir.) kimya, fizik ve biyoloji her gün yeni yeni icatlar yaptılar, ye-

[66] Maalesef artık vakit kalmadı. Öğrencilerim tarafından birkaç kez tekrar edilen bana yönelik eleştirilere burada değinmek istiyorum: Bu eleştirileri bana yönelten öğrencilerin beni herkesten daha çok anlayan kimseler olduklarına inanıyorum. Onlar şöyle diyorlar: "Derslerde Hegelizmi işlerken tıpkı tarih felsefesinde Hegel idealizminin taraftarı gibi görünüyorsunuz. Tarihsel determinizmi, insanlık tarihinin belirlenimciliğe dayanan evrelerini; diyalektiği işlerken, ekonominin asıl oluşunu, iş aletlerinin ve çevre şeklinin insan üzerindeki nedensel etkisini, insanın çevresindeki güçlerin zorlayıcılıklarının bütününden ibaret olduğunu, insanın kendi kendini yaratmak bir yana, çevrede yetişen bir meyvenin ürünü olduğunu söylüyorsunuz. Nietzsche'nin nihilizmini işlerken her şeyin yokluğundan söz ediyor, bütün değerlerin, bütün geleneklerin ve bütün toplumsal, tarihsel ve ahlakî "tutunacak dalların" aslının astarının olmadığını söylüyorsunuz. Dinleri, Lao Tsu'yu işlerken mutassıp bir dindar gibi görünüyorsunuz: Bazen Budist bazen Lao Tsu taraftarı bazen Konfüçyüs bazen Veda dininden gibi görünüyorsunuz. Bazen de bütün bunları eleştiri bombardımanına tutarak yerden yere vuruyorsunuz. Ekolleri işlerken tıpkı o ekolün savunucusuymuş gibi bir tavır sergiliyorsunuz. Nedir bu çelişkinin sebebi? Siz hangi dine mensupsunuz? Hangi düşünce kalıpları içinde düşünüyorsunuz? Burada sizin huzurlarınızda insan, tarih, yaşam ve her şey hakkındaki dünya görüşüne bağlı olarak kendi dinimi ve tuttunduğum yolu açıklamak istiyorum. Taraftarlarımdan ve arkadaşlarımdan hiçbirinin beni tasdik etmeyeceğini bilsem de bunu yapacağım (gülüşmeler). Ancak, ancak, bunun için peygamberlik iddiasında bulunmaya hiç gerek yok. Özellikle de diğer her meslekten daha fazla yayılma imkanı olan modern çağda ve hasseten de bizim toplumumuzda olursa! Bu "alaylı ifade" onlar tarafından daha önce kullanılmıştı. Ama son zamanlarda bunun aleyhimde ciddi bir ithama dönüştüğünü görüyorum. Önceki ithamlar eskiyip tutmayınca başka başka ithamlar gündeme getirdiler.

(Bu dipnot maalesef el yazmasının fotokopi ettirilmesi esnasında yer almamış ve bir kısmı kaybolmuştur. Bu dipnottan geriye kalan kısmın şöyle devam ettiği anlaşılmaktadır: "Meşhet'te büyük küçük herkes benim hakkımda mantıkî bir çıkarsamada bulunmuştur. Ben İslam Bilim kitabında bütün peygamberlerin "çöl"den kıyam ettiklerini söylemiştim. Mezinan çöl olduğu için, ben de peygamberlik iddiasında bulunuyormuşum"!) (Derleyen)

ni mucizeler yarattılar. Bu görüş bütün insanî bilim dallarına hatta felsefe, din ve edebiyata bile yansıdı. Doğal bilimler, doğal bilimlerin yasaları, diğer bir deyişle doğanın –bitki doğası, madde doğası, canlı doğası– işleyişinin ve evriminin üzerine dayandığı temeller bütün parlaklığıyla her gün gerçekliği ve pratikteki varlığı itibarıyla daha "belirgin" ve daha "görünür" bir hâl alıyor. Bunlar insanın "güç yetirebilirliğini" ve gücünü, insanın doğa üzerindeki otoritesini artırdı ve artırmaya devam ediyor. Doğal bilimlerde, fizikte, kimyada ve biyolojide arka arkaya gelen baş döndürücü orjinal başarılar "bilimlere iman"ı o kadar kuvvetlendiriyor ve o kadar artırıyor ki artık bir bilim taassubunun meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu taassup özellikle de 19. yüzyılda o denli yoğunlaşmıştı ki Claude Bernard şöyle diyordu: "Ben eğer ruhu ya da Tanrı'yı ameliyat bıçağımın altında görmediysem bunlar yok demektir." 19. yüzyıl doğal bilimlerinin elde ettiği saygınlığı bütün çıplaklığı ile ortaya koymakta olan bu cümleden, o dönemde birçok bilginin natürizme yani "doğanın üstünlüğüne inanan bilimsel ekol"e inandıklarını da çıkarıyoruz. Natüralizm bir "din" şekline girerek bütün insan bilimlerinin alt yapısına kondu. Bilim ve "bilime tapınma"yı esas kabul eden natüralist ekollerden biri de Darvinizmdir. Canlı organizmadaki, yeni bir canlanışa ve yükselişe, canlıların aralarında mücadele etmelerine, en iyisinin seçimi[67] gibi esaslara inanmayı gerektiren Darvinizm, hayvan ve bitki türlerinin dönüşümünü incelemektedir. Örneğin tek hücreli bir "amip"in birkaç hücreliye dönüşerek bir tür suda yaşayan balığı oluşturduğunu, sonra bunun karada yaşayan yumuşakça bir canlıya, sonra cüsseli bir canlıya, ardından memeliye, daha sonra maymuna ve nihayet insana dönüştüğünü söylemektedir. Darvinizm, yaşamak için savaş ve çevrenin değişen şartlarına uyum gösterme esasına bağlı olarak türün daha evrilmiş türe dönüşümü kuralına dayalı olan fizyolojik bir evrimin açıklamasını yapmaktadır.

[67] Darwin ekolü doğru olan "varsayımın"da ancak ve ancak yaşayan varlıkların fizyolojileri konusunda gerçekçi olabilmiştir.

Modern çağlarda siyantizmin ortaya çıkmasının üç temel nedeni vardır:

1- Orta Çağın çökmüş ruhunun, donuk Katolik görüşünün ve kilisenin otoritesinin yıkılması; bilimsel fetihlerin ve skolastik zindanlardan kurtuluşun etkisiyle oluşan "büyüklenme".

2- Modern çağda bilimin özgürlüğüne kavuşmasından hemen sonra ortaya koyduğu ve gelişmiş ülkelerin uygarlığını, yaşam tarzını bütünüyle değiştiren akla hayale gelmeyecek icatlar ve keşifler.

3- Bilimin "olgunlaşmamış" olması, henüz delikanlılık çağını yaşamış olması, parlak başarılarına rağmen "alçakgönüllü" olabilecek kadar bir olgunluğa erişmemiş olması. Doğa ve onun sonsuz gizemlerinin, kendi sınırsız bilinmeyenlerinin büyüklüğünü ve çokluğunu duyumsayacak kadar bilime "malum" olmadığından siyantizm otaya çıkmıştır.[68]

19. asırda Fransızların deyişiyle Claude Bernard; insanın içini "cebinin içi" gibi bilmekteydi! Fizyolojinin, psikolojinin, biyolojinin, ırk bilimin, halk bilimin, sosyolojinin, tarihin ve diğer antropoloji dallarının ilerleme gösterdikleri, insan adı verilen türlü şaşırtıcılıklarla dolu realitenin sayısız meçhullerinin bilindiği, birçok yoğun karanlıkların, antropolik incelemelerin sürekli yanan güçlü projektörlerinin ışığı altında, gün ışığı gibi olduğu 20. yüzyılın ilk yarısında insan fizyolojisi konusunda Nobel ödülü alan Alexis Carrel insandan "bilinmeyen" olarak söz etmekte ve bilimin, gizemlerle dolu olan insanın iç dünyasını çözmekte tek bir adım bile atamamış olduğunu itiraf etmekte-

[68] Gurwitch'in deyişiyle "bilim yükseldikçe daha alçak gönüllü bir tavır sergiliyor." Sıradan fizik, kimya, biyoloji okuyan kimselerin kesin bir şekilde bütün problemleri hallettiklerini söylemelerine ve sorulan sorulara kesin dille cevap vermelerine karşın, modern bilimin babası konumunda olan Einstein, Max Plack, A. Carrel gibi kimseler bilmedikleri şeyler konusunda hayrete, ümitsizliğe düşüyorlar ve susuyorlar. Bu gibileri "Belki, fiili olarak, görünüşe bakılırsa, bir bakış açısına göre" gibi şüphe ve olasılık dolu ifadelerle konuşmaktadırlar.

dir. 19. asırda tarih felsefecileri, tarihin gerçekliğinden bahsederken öylesine bir söylemi yeğliyorlardı ki bu alanda hiçbir bilinmeyenin kalmayabileceğinden ve bütün tarihsel problemlerin kesin bir şekilde ve birkaç değişmez formül ile çözülebileceğinin mümkünlüğünden bahsediyorlardı.

Sosyoloji, toplumda 198 toplumsal yasa keşfetmişti. Bugün Gaurvitch, "Modern sosyolojinin bugün elde ettiği bulgular ve başarılar, keşfedilen bu yasaların gerçekte var olmadığını göstermektedir." diyor.

"Bilimsel tabiatperestlik" dini, özellikle de Darvinizm nazariyesinin açıklanmasıyla birlikte gücünün ve mutlak otoritesinin doruklarına yükseldi. Öyle ki düşünceleri tamamen varlıkların türsel dönüşümünden ibaret olan Darvinizmin dayandığı temellerin din, medeniyet ve toplum hatta edebiyat gibi insanî bilimlerle uyumunu sağlamak suretiyle büyük bir gelişme gösterdi. H. Spencer, sosyolojiyi bu din ile aynileştirirken, Brounter, klasizm ve romantizm gibi edebî ekolleri "varlıksal türler" olarak algıladı. Buna göre Darvin'in görüşündeki "yaşamsal kavga" ve "en uygunun seçimi" esasına göre bir edebî ekol diğerine dönüşüyordu. David Hume ise dinin doğal tarihini yazmıştı. Daubenton, Sommering, Blumenbach gibi kişiler insanı antropolojik, biyolojik ve fizyolojik kuramlar çerçevesinde değerlendirdiler.

Yani bunlara göre insan, doğal bilimlerin kolayca çözebileceği, inceleyebileceği ve mantıksal çıkarımlarda bulunabileceği sıradan bir canlıdan başka bir şey değildi.

Bilimin böbürlenişi, 19. asra hatta 20. asrın başlarına kadar devam etti; 1900 yılında zirveye ulaştı. 1900 yılı aynı zamanda burjuvazi ümitlerin yani terminolojik ifadesiyle "yaşamın tatlılığı"nın doruğa ulaştığı bir yıldır. Peki sebebi nedir? Artık, insanın muzafferiyetinin zirvesinde olduğu duyumsanmaya başlanıyor. Bilim sınırsız gücüyle her gün yeni bir "zafer" elde ediyor, yeni bir "icad"da bulunuyordu. Burjuvazi, gelişmişliğinin ve refahının doruğunda yaşamını sürdürüyordu. Ne var ki buna rağmen tatlı ve güzel bir yaşamdan başka düşündükleri hiçbir şey

yoktu. Oysa günümüzde 20. yüzyılın tanımlayıcı özelliklerinden olan ıztırap, başkaldırı, acı çekme, bedbahtlık ve kötümserlik işte bu "yaşamın tatlılığı"nın günümüze yansımış şekilleridir. Doğal bilimlere olan tapınma o derece arttı ki Spencer ve Brounter gibi kişiler insan bilimlerini (insanın anlamından, ruhundan ve düşüncelerinden bahseden bilimleri) de toplum bilim, tarih, hukuk bilimi, halk bilim, kültür bilim, uygarlık bilim gibi Darvin'in evrimsel zincirindeki türsel dönüşüm temeline göre açıklayabileceğimizi söylemektedir. Brounter'in komikliğine bakın! Brounter şöyle diyor: Edebî ekollerin Darvin'in görüşleri doğrultusunda nasıllığını ele alabiliriz. Örneğin klasizm tür olarak canlı bir türdür. Klasizmden sonra romantik akım meydana geliyor (yani klasizm romantizme dönüşüyor). Romantizm, örneğin Neanderthal insanından günümüze dek evrilmiş bir insanı ifade eder. Romantizmden yeni şiir türü, ak şiir oluşuyor. Sonra natüralizm evresine geçiliyor. Naturalizmi realizm, onu da sürrealizm izliyor. Hatta sanatsal ve şiirsel duyguları bile doğanın canlı varlıkları üzerindeki Darvinizm nazariyesine göre bilimsel yolla açıklamak mümkündür! Bunların ayrı spesifik bir konu olduğu, özel araştırma yöntemleriyle ve ayrı ekoller oluşturarak inceleneceği yolundaki iddialar, onlara göre doğru değildir.

İnsan Kendi Kendisinin Yaratıcısıdır

Kısa kesmem gerektiğinden burada hepsini inceleyemediğim bu ekoller, tarih ve insan huzurunda iki önemli görüşe sahiptirler: Birincisi, insanın kendine özgü bir mekanizmasının bulunmadığını, aksine tıpkı bitkiler ve hayvanlar gibi doğanın zorunlu yasalarına tabi olduğunu ve ben bilincine sahip olmayan insanın, tabiat ve toplumun belirlenmiş yasaları tarafından yaratıldığını savunan, "bilimperest"lik dinine inanan ve doğal bilimlerin üstün olduğunu söyleyen bilim adamlarının dahil olduğu ekollerdir. Materyalizmin de böyle bir ekol olduğunu söyleyebildiğimiz gibi, tarihsel belirlenimciliğe inanan kişileri de bu ekole dahil edebiliriz. Çünkü bunlar; insanı, bireysel iradesin-

den; akletmesinin, bilincinin ve iradesinin eseri olarak tarihsel ve toplumsal yazgısına etki edebilme gücünden mahrum bırakmaktadır. Bir bakıma buna mecburdurlar. Çünkü doğada "insan iradesi" ve "insan ben bilinci" gibi şeylere bu belirlenmişliğin dışında bir ayrıcalık tanımak mümkün değildir.

İkinci grup, Sartre gibi insanı asıl kabul eden hümanistlerdir. Ayrıca Sartre'dan başka 18., 19. ve 20. asırda birçoğu hümanist olan ve Sartre'dan daha ileri giderek insan iradesinin üstünlüğüne inanan bilginler de vardır. İnancı ve düşünceyi toplumdaki değişmelerin ana etkeni olarak gören ünlü düşünür Max Weber, Marks'ın söylediğinin tam tersine inanmaktadır. Max Weber, din sosyolojisinde Katolik mezhebini gösteren eğri ile endüstriyel geri kalmışlık eğrisinin ve kapitalizmi, Protestanlığı ve burjuvazizmi gösteren eğri ile endüstriyel ekonomik gelişmişlik eğrisinin Batı insanının yaşadığı iklimlerdeki paralelliğine dikkat çekmektedir. Almanya ve Amerika Protestandırlar. İtalya ve İspanya ise bütünüyle Katoliktirler. Protestanlığın çoğunlukta olduğu bütün diğer ülkeler maddî gelişmişlik bakımından daha öndedirler.

Görüldüğü gibi zühdün, dünyadan yüz çevirerek ahirete yönelme fikrinin hakim olduğu Katoliklik ile maddî paylaşımı, akılcılığı, mantığa dayanmayı, dünya hayatının soyluluğu inancını esas alan Protestanlık, toplumun ekonomik ve sosyal düzeninde ve maddî alın yazısında belirleyici birer etkendirler.

İnsan, bütün görünümlerinde, eylemlerinde, toplumsal konumunda ve sahip olacağı geleceğinde direkt olarak kendi isteminin ürünüdür. Hiç kimse çevrenin, tarihin ve toplumun belirleyiciliğini ya da kalıtımsal nedenleri ileri sürerek kendisini bunlara nispet edemez. Hatta Sartre, anadan doğma kör ve felç olan kimselerin geri kalmışlıklarından ve zayıflıklarından sadece ve sadece kendilerinin sorumlu olduğuna inanıyor. Çünkü bunlar arasında gözde kişilikler ve kahramanların varlığı yadsınamaz. Dolayısıyla da bu özürlü kimseler isterlerse pekala başarılı olabilirler.

Bireyin ya da Toplumun Asıllığı

Diğer bir ekol, toplumbilimcilerin tarihçi ekolüdür. Bireyi bir hiç olarak gören sosyolojizme göre birey, içi ancak toplumun ruhu tarafından doldurulan boş bir testi gibidir. Öyleyse kimin neyi varsa bu ona toplum tarafından verilmiştir. Şayet birey, cinayet işleyen, düşük ahlaklı ve çirkin biriyse, düşüklüğü, caniliği ve çirkinliği ona münasip gören toplumdur. Eğer birey topluma hizmet eden temiz huylu ve fedakar biriyse bunlar ferdin beyaz sayfaları üzerine toplum tarafından yazılmış yazılardır. Şu halde ferdin yalnızca güzel, iyi ve kötü gibi niteliklere sahip olmaması bir yana o, sorumlu bile değildir. Onu yaratan toplumdur; toplum kendi bölgesinde barındırdığı bütün fertlerin eylemlerinde "belirleyici etken" rolü görmektedir. "Toplum bireyi yaratmaktadır; birey kendi başına bir hiçtir; hiçbir işe de yaramamaktadır." şeklindeki toplumu üstün tutan ve bireyi ikinci plana iten görüş bugün o kadar yaygınlık kazandı ki artık bütün halkın zihninde az ya da çok bir yere sahiptir. Bazen rastlıyoruz: Çok feci bir cinayet işlemiş bir katili mahkemede yargılıyorlar, idamını istiyorlar, bütün yürekler yaralı! Nisbeten daha tahsilli ve daha aydın olan kimseler günahın suçluda olmadığını, toplumun ve çevrenin onu bu şekilde yetiştirdiğini söylüyorlar. Bunlar suçu bireysel bir olgu olarak kabul etmiyorlar. Suç toplumsal yapının bir gereği olarak oluşuyor. Her toplum kendine özgü insanlar yetiştirdiği için neticede bu topluma özgü suçlar doğar. Bu düşünürler toplumun asıl olduğuna inanarak bireye, toplum tarafından üzerine çizgiler çizilen beyaz bir sayfa olmaktan başka bir rol biçmezler.

Toplumun ya da bireyin asıllığı konusu 19. yüzyılda yaygın olarak tartışılan bir konuydu. Yani yüzyıl öncesi düşünürlerinin sıcak baktığı bir konuydu. Günümüzün yeni toplum bilim anlayışında artık bu tartışmalar ortadan kaybolmuş ve yerini "Sosyoloji mi asıl yoksa psikoloji mi?" tartışmasına bırakmıştır. Bu ikisi arasındaki savaştan galip çıkan sosyoloji olmuştur. Sosyoloji psikolojiye hiçbir asıllık hakkı tanımamaktadır.

Sosyoloji ya da Psikolojinin Asıllığı Mücadelesi

Asrımızda psikoloji, bireye ait olan ve kendi konuları arasında yer alan her şeyi sosyolojiye kaptırmış durumdadır. Bireyin sadece hafıza, çağrışım ve heyecanı toplumdan almadığına, onun kendi malı olduğuna inanmaktadır. Oysa sosyoloji bu üç niteliği dahi bireye ait olarak görmemekte ve bunların bireyde toplum tarafından oluşturulduğunu öne sürmektedir.

Kalıtımı, bireyin niteliksel oluşumunu sağlayan etken olarak kabul eden psikologlar, kendilerine ait olan konuları sosyolojinin saldırılarına karşı korumak için onu kendilerine dayanak edinmektedirler. Buna göre, benim "iyi" ya da "kötü" olmam, "çirkin" ya da "güzel" olmam, deri rengimin "iyi" ya da "kötü" olması benim sorumluluğumu gerektirmiyor. İyi ruhlu ya da kötü ruhlu olmam, ahlakımın ve insanlığımın iyi ya da kötü olması benim sorumlu olmamı gerektirmiyor. Bunlar kalıtım yoluyla bana taşınan ve bende oluşan, "ben" olmayan renkler ve mayalardır. İnsan nasıl ki beden olarak belirlenmiş ve değiştirilmeyen bir ölçü, bir renk, bir şekil, bir duyu ve bir sinire sahipse ruhsal, ahlakî ve düşünsel doğası bakımından da onun "tür'lüğünü oluşturan belirli bir insan doğasına sahiptir. 19. asır radikalistlerinin kendilerine dayanak edindiği ve egzistansiyalistlerin reddettiği "beşerî tabiat" ya da beşerî vicdan insanın değişmez ve müşterek olarak fıtratında var olan ve onun özsel kaderini oluşturan özellik ve niteliklerden ibarettir. Bu, iradenin değiştiremeyeceği bir kaderdir. Çünkü irade ve istem de bu türsel fırtat ve tabiatın ürünüdürler. Şu halde açıktır ki birey kendi "mahiyetini" kalıtım yoluyla edinen "belirlenmiş" ve "yaratılmış" bir varlık olmaktan öte bir şey değildir.

İnsanın Kendine İnanmayışı

Ben; kanı, ırkı ve kalıtımı kendisi tarafından yaratılmış biriyim; ırkçılık, faşizm. Ben, gizli bilincin, ruhsal düğümlerin, içgüdüsel ya da aslî cazibelerin eğitsel, çevresel ve kalıtsal etkenler üzerine etkisi sonucu oluşmuş biriyim; "psikolojizm". Ben, toplumumun yarattığı biriyim; "sosyolojizm". Ben, çevremdeki doğal

şartların, suyun, havanın ve coğrafî şartların eğittiği biriyim; "natürizm", "coğrafizm". Ben, tarihsel süreç içinde şekillenmiş, benden önce geçenlerin bütününün aynası olan biriyim; "histo-rizm". Ben, kültür alanında verimli olan ülkemin topraklarında yetişmiş olan bir bitkiyim; "kültüralizm". Ben, iş şeklimin, iş araçlarımın türünün, ekonomik sınıfımdaki konumumun, üretimdeki rolümün ve ekonomik şartlarımın şekillendirdiği biriyim; "ekonomizm". Emeksel zorunluluk, üretim araçlarının asıllığı yani Marksizm... Ve ben Allah'ın yarattığı ve O'nun istediği doğrultuda hareket eden biriyim; kadercilik, fatalizm.

Gördüğümüz gibi her yöne giden yol kapalı! Hepsi de insanı devre dışı bırakmaktan söz ediyor. Hepsi de insanın özsel köleliğinden, mutlak ve fıtrî tutsaklığından ve elinin, kolunun bağlı oluşundan söz ediyorlar. Çeşitli, hatta birbirine karşıt olan bu ekollerin hepsi de "insanın insan oluşunun", insanın beninin ve onun Tanrı'yla olan yüce akrabalık bağının ve insanî zevklerinin aşağılanması ve yok edilmesi için el birliği etmiş durumdadırlar. Hepsi de "Tanrı, madde, küfür, din, felsefe, bilim, sosyoloji ve tarih" adı altında insanda ortaklaşa bir inanç ve iman oluşturma gayreti içindedirler. Bu da insanın kendine inanmamasıdır. Yaratıkların en şereflisi, Allah'ın akrabası ve sevgilisi, evrenin kralı, yerin sahibi olarak zamanın hakimi, evrenin nazlı gözü, lambası ve efendisi olarak adlandırılan insanın bütün güdüleri şu komik ve hamasi şiire dönüşüveriyor: "Ben, yiğidin Rüstem olduğu dönemde yaşayan biriyim!" Şimdi bu şiire göre Rüstem'in "Tanrı" olması, tarih olması, coğrafya olması, toplum olması, üretim araçları olması, cinsel içgüdü olması ya da ekonomik alt yapı olması benim için neyi değiştirir ki? Hoparlör ya da radyo "Allah'ın aslanından bahseden vaazlar yayınlamakla ya da Beethoven'in beş numaralı senfonisini veya "İstasyona gittim, yâre veda ettim." şarkısını yayınlamakla acaba yeni bir "değer" kazanır mı, ya da eski değerinden bir şey kaybeder mi? Fark eden bir şey olur mu? Gerçi diyeceksiniz ki determinizmde de bir tür değer ve değerlerin tür ve dereceleri vardır. Bir füze ya

da bir uçurtmanın kendilerine ait olan "değer"leri yoktur. Çünkü her ikisini de yapan başkasıdır. Burada değer kavramı konusunda bir belirsizlik ve anlaşmazlık gündeme geliyor: Taş ve altının, jet ve kağıt uçurtmanın, meryem çiçeği ile gavzeban çiçeğinin, mabet ile mutfağın farklı değerlere sahip olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Ancak burada değer, bunların insana verdikleri faydaya göre ya da yapılmaları esnasındaki işçiliğin durumuna göre belirlenmektedir. Her durumda bunlara değer veren ve "değer" belirleyen insandır. Sanayi ürünü ya da doğal şeylerden hiçbirinin kendi başlarına değeri yoktur. Bunların değeri göreceli ve değişkendir.

İnsanda İradenin Asıl Oluşu

Konumuz insanî değer, yani insanda değerin ölçüsü ve değerin belirlenmesinde ölçü olan şeydir. Peki nedir bu? İrade! Evet yalnızca irade. Düşünce de yaratıcılık da değil. Bu ikisi irade olmaksızın, kompleks bir hesap makinası ile bir fabrikanın işlevini yerine getirirler ancak.

Her inanç ve ekolün kendisine dayanak olarak seçmesi gereken bir "temel" vardır. Bütün varlıklar tıpkı kendisini doğasıyla uyumlu bir şekle getirmek için çalışan canlı bir yaratık gibidir. Varlıkların evrimleşmesini sağlayan, çevresine uyum gösterme durumudur (adaptation). Kendisini çevresine uydurmayan bir canlı yok olur. Yok olan hayvanların yok oluşlarının sebebi "değiştirilmiş" çevreyi değiştirememeleri, yeni çevreye ve şartlara ayak uyduramamalarıdır. Sonra böylece yok olup giderler. Ancak insan bunun tam tersine mesajı, "çevreyi ihtiyaç ve idealine göre uyarlamak ve değiştirmek" yönünde olan bir varlıktır.

Öyleyse insan olmak imkanı görecelidir. İki ayak üstünde yürüyen, eli, avuç içi ve alnı kıllı olmayan herkes insan değildir, konuşan hayvandır. Aristo'nun insanı "konuşan hayvan" şeklinde tanımlaması doğru bir tanımlamadır. Hepsi de konuşan hayvandırlar ancak hepsi insan değildir. İnsan, çevresini kendi ideallerine uyumlu hale getirme ya da değiştirme gücüne sahip olduğu ölçüde insandır. Çevresine uyum gösterdiği ve çevresinin

ürünü olduğu ölçüde de bitki ve hayvan gibi doğal bir tür olmaktan öte hiçbir değeri yoktur. "Bitki" ve "hayvan" nedir? Ben bilinci olmayan doğanın tezgahında dokunmuş ve doğanın oyuncağı olan varlıklardır. Fakat insan, kendisi de doğanın ürünü olmasına rağmen doğada başka bir yol çizen güçtür. İnsan Promethee gibi bir varlıktır.

Promethee Kimdir?

Yunan mitolojisinde, Roma mitolojisinde, Tevrat'ta ve Kur'an'da geçen "insanın yaratılışı" hikayesinde bir "insan" vardır. Anlaşıldığı kadarıyla bunların hepsi de daha önce aynı kökene sahip gerçeklerdi. Ne var ki sonraları görüldüğü gibi değişmişlerdir. İnsanın Kur'an'da hepsinden daha açık ve belirli bir şekilde tanıtımı yapılmıştır. Yunan mitolojisinde Promethee, tanrılardan birisidir. Aynı zamanda insan türüyle uyuşum içindedir. Promethee Yunan tanrılarından biridir. Bu ad bir nitelikti̇r. İnsanî bir yetenektir. Fakat bu "nitelik" sembolik bir cisim kılığına bürünmüştür. Varlık alanında da "kişilik" kazanan, tanrılar âleminde diğer tanrılarla birlikte Zeus'un huzurunda duran bir tanrı haline gelen bir "ide"dir. Zeus, doğa üzerinde otorite kurmuş ya da evrenin sembolü olan büyük tanrıdır. İnsan yeryüzündedir ve ateşe, nura, sıcaklığa sahip değildir. Kapkaranlık bir yaşam sürüyor. Gecesi gündüzü hep "gece" ve "kış" olan insan, yeryüzü zindanında mahkumdur! Promethee insan severdir! Doğanın sembolü olan Zeus'a karşı insanı sembolize eden bir yaratık! Promethee, göksel bir unsur olan ve tanrıların elinde bulunan ateşi bir gece gizlice Zeus ve diğer tanrılar uykuda iken çalarak yeryüzüne getiriyor ve insana veriyor! İnsan böylece ateşe kavuşmuş oluyor. Zeus'la birlikte diğer tanrılar sinir küpü oluyorlar. Promethee'yi Yunanlıların, korkunç akreplerden başka hiçbir kimsenin yaşamadığına inandıkları Kafkas dağlarında zincire vururlar. Yanına acımasız bir kartal bırakırlar. O Kafkas dağlarında (insanın büyük işkencesi yalnızlığın sembolü) zincirde bağlı olduğu halde (insanın büyük çilesi köleliğin ve hürriyetsizliğn sembolü) yapayalnız! Keşke sadece

yalnız olsa kartalla birlikte! Kartal, Promethee'nin ciğerini parça parça diderek bütünüyle yiyor. Sonra iki aşamadan geçerek Promethee tekrar ciğerine kavuşuyor. Sonra kartal tekrar didiklemeye ve yemeye başlıyor. Olay tekrarlanarak devam ediyor. Ciğer tekrar yerine geliyor, kartal onu tekrar yiyor... Yani sonsuza dek devam edecek olan ebedî işkence.

Bu neyin sembolüdür? Zeus, doğal ve maddî yasaların sembolüdür. Yunan mitolojisindeki tanrılar tanrısı, bizim inancımızdan farklı olmak üzere yerin, göğün ve onların bilincinin yaratıcısıdır. O semboldür. O, doğanın sembolüdür. Yaratıcı değildir. Olsa olsa sadece bir tanrıdır, doğanın kralıdır. Promethee, insanî ön bilişin, ön görüşün, akletmenin, düşünmenin ve iradenin sembolüdür. Ateş, doğanın ve yeryüzünün sahip olmadığı insanî ben bilincinin, görmenin ve doğa üstü gücün sembolüdür. Genel olarak ele alacak olursak insan doğada olmayan şeyi yapabilir; doğada olmayan şeye (ateşe) sahip olabilir. Yine doğanın gereğinin ve ondan isteğinin tersine bir davranış gösterebilir, kendini yapabilir, doğayı gözlemleyip anlayarak kendi buyruğu altına alabilir.

Söz konusu ateş, ben bilinçli ve aydın olma ateşidir (Ateş ve sıcaklık, irade ve nur, görme ve bilinç). Hem ilahî özelliği (yani madde ötesi, her ikisinden de yoksun olan tabiat) hem de ebedî işkence çekişi, insanın tutsaklığına, yalnızlığına ve sürekli derbeder oluşuna işaret etmektedir. Çok doğru ve aynı zamanda çok şaşırtıcı. Nasıl oluyor da bu ateş insanın hem övüncü hem de derbederliğinin "özü" oluyor? Nasıl oluyor da bu ateş hem ilahî ve göksel bir ateş hem de insanın zincire vurulmasını temin eden bir ateş oluyor? Bu, insan olmanın gereği, insanın aydınlığı ve bilinçliliğidir. Onun gurbeti olan bu dünyadaki çilesi, çektiği ızdıraplar ve bu yaşamdaki ağır sorumluluğu üstlenmiş olması, egzistansiyalizmin "varlıksal sarsılma" dediği şeydir. Alfred Duweyny'nin Musa şiirinde geçtiği gibi hayvan ve bitkinin istirahatgah olarak seçtikleri yer ve içinde zahmetsiz bir şekilde rahat ettikleri, sorumsuzluk ve tüketimin hakim oldu-

ğu, ben bilincinin olmadığı cennet, Adem'in başlangıçta kaldığı yerdir. Adem kıssasında geçen yasak meyve de işte bu ateştir. Şeytan ise Promethee'dir. Adem'in cennetten yeryüzüne, saadet ve huzurdan sıkıntılar ve uğraşılar diyarına indirilişi, yukarıda sözü edilen insan türünün bilinçsiz sükunetinden ve hayvanlık çağından sıkıntılı ve ızdıraplı bir yere ve ben bilincinin olduğu bir döneme geçmesi ile aynıdır. Tevrat'ta açık bir şeklide, Kur'an'da ise göndermelerle işaret edildiği gibi Adem'in yediği yasak meyve görme, şeytanın ilişkisi ise açık bilinçtir. Bilinçsiz insan günahsızdır; iradeden ve "görme" den yoksun olan Adem, baş kaldıramayan bir hayvan ve bitki konumundadır. Doğaya bağımlı bir köle, çevrenin iradesiz kuklası, zorunluluğun ürünü, mecbur ve aynı zamanda yaratamayan, yok edemeyen, herhangi bir yolda yürüyemediği için "yol"dan sapması da mümkün olmayan bir varlık... "Yoldan çıkaran" şeytanın; durgun ve aciz olan bir varlığı yoldan çıkarmasına imkan yoktur. Bugün de ne şeytanla ne de Allah'la bir alışverişi olmayan "rahat ve günahsız" insanların var olduğunu görmüyor musunuz? Hem de bir yığın! Yeryüzündeki bütün yiyecekleri ve nimetleri insanlara ve kendilerine haram ediyorlar! Reis bey kendilerine bir şaka etmeyiversin zevkten dört köşe oluyorlar. Çünkü onlar, varlığının farkına ancak bu şekilde ve bu sebeple varırlar. Bunlar zamanın aletleridir. Doğal yaratıklardır. Tamamen çevrenin beslediği varlıklardır. Bunlar her zaman için günah işlemekten korunmuşlardır. Çünkü hata yapsalar bile suçu kendilerine ait değildir!

İnsan: Tanrının Akrabası

İnsan, bir yarısında şeytanî, diğer yarısında ilahî özellik olan, ben bilinçli ve yaratıcı bir varlıktır. Dinî metinlerde üzerinde durulan Tanrı ile akrabalık ve Tanrı'ya benzeme bundan dolayıdır. Ona üflenen Tanrı'nın ruhu da budur.[69]

[69] Dinin insanı aşağıladığını (fatalizm) söyleyen kimselerin sözüyle bunun ne kadar birbirine karşıt şeyler olduğunu görüyorsunuz: İnsanı konuşan bir hayvan, doğal bir hayvan, yüzde yüz maddî ve doğanın boyutlarıyla kuşatılmış

Bu ruh, yani ben bilinci ve insanın evren hakkındaki bilgisi, ön düşünüş ve yaratma iradesi, Tanrı'da mutlak olarak, insanda ise nisbî olarak, bilimsel belirlenmişlik yasalarıyla kuşatılmış olarak, çevresel ve doğal şartlarla sarılmış olarak bulunmaktadır. İnsan ile, her halükarda "bilen, yaratan ve yapan" bir varlık kastedilmektedir. İnsan sorumluluğu da burada ortaya çıkmaktadır. "Sorumluluk" dediğimizde (bunun oluşum koşulu olarak) iradeyi, "irade" den bahsettiğimizde (bunun oluşum koşulu olarak) özgürlüğü söylemişizdir. Bizim filozofların tabiri ile seçim. Unutmamak gerekir ki bir ekol, belirlenimciliğe inanıyorsa (bu; ilahî, maddî, gaybî ya da pratik hayatta görülen cebir olabilir) sorumluluktan söz etmesine imkan yoktur. Çünkü sadece "özgür" olan kimse sorumludur. "Özgür", iradesinin ya da isteklerinin menşei kendisi olan kimsedir. Yani aynı zamanda "seçmeyebileceği" şeyi seçen kimsedir. Diğer bir ifadeyle onun eylemi doğa ötesi ya da kendisi dışındaki doğal bir belirlenimin etkisiyle oluşmuş bir eylem değildir.

İki Yol: İrade ve Zorunluluk

Bu noktada, oldukça çetin olan iki yolun bulunduğu yol ayrımına geldik. Şayet "belirlenim"e inanan biriysek yani daha öz olarak söyleyecek olursak insan iradesini, doğal, toplumsal, tarihsel, ırksal ya da ilahî kaderin iyice kuşatma altına aldığı bir varlık kabul ediyorsak onu, "irade"den yoksun bir varlık olarak görmüş oluruz. Bu da insanın alaşağı edilmesi, ondaki "öz" değerlerin ve her tür sorumluluğun yok edilmesidir. O zaman her şey, çirkinlik ve güzellik, sadakat ve hıyanet, iyi ve kötü, alçak ve yüksek, çöküş ve ilerleme, casusluk ve cihat; insan adlı fiziksel ve kimyasal özelliklere yani bir "hiç"e dönüşmüş olur. İnsan-

bir varlık olarak ya da ekonomik, içgüdüsel ve cinsel bir hayvan olarak gören ve onu aşağılayan bir düşünceyle, insanı mutlak bilinç ve irade olan Allah'la komşu yapan ve O'nun gibi yapan (onun sıfatlarına bürüyen), yeryüzünde onun halifesi olduğunu ilan eden bir düşüncenin karşılaştırmasını artık siz yapın! Ancak öncekilerin mantığımızı felce uğratan sözlerine karşı ne yapılabilir ki?

lar bir yanda acı meyve, öbür yanda ise tatlı meyve veren zerdali gibi olurlar. Köleliğe baş kaldıran Spartaküs'ün bu başkaldırısı tıpkı ateş üzerinde kaynayarak coşan su gibi onun doğal niteliği idi. İsyan etti, çünkü "asi" olarak yaratılmıştı; isyan etmeden yapamazdı. Başkaldırı, onun derisinin ya da gözünün rengi gibi ayrılmaz bir parçaydı. Neron'un Roma'yı yakmaktaki niyeti ondan zevk almaktı. Şehrini yakılmaktan kurtarmak için kendisini yakan Budist ile şehri yakan kimse, kendi eylemlerinden sorumlu olmaları bakımından eşit durumdadırlar. Gördüğümüz gibi determinizme inanmak yani "insana" inanmak, Gurvitch'in deyişiyle bir tür "leş olmak", bizim kendi ifademizle "kendini mecbur etmek", kendi kaderini oluşturmada özgür iradenin ve insanî sorumluluğun etkili olduğunu kabul etmemek, daha doğrusu alnımıza geçmişte yazılmış şeylere teslim olmak söz konusu olunca, bu "yazar"ın tarih olması, iş aletleri olması, doğa olması, coğrafya olması ya da Kirâmen Katibin olması, ikincil bir problemdir ve çok da önemli değildir.

Öbür yandan, eğer insanın çevresinden bağımsız olarak bir iradeye sahip olduğunu kabul edersek onun değerini ve soyluluğunu korumuş oluruz. Ne var ki o zaman da bir tür metafiziğe inanmış, bilimi hatta duyumsanan realiteleri görmezlikten gelmiş oluruz. Her şeyin nedensellik zinciriyle çepeçevre kuşatılmış olduğu; hiçbir hareket, durum ve olgunun tek başına mücerret bir şekilde var olamadığı doğal dünyada, sözü geçen umumi zincirden azat olan "irade" adlı bir şeyi kabul etmemiz; onu bütün hareket ve eğilimlerinde "bağımsız" olarak görmemiz, herhangi doğal bir nedenin etkisi olmaksızın, onun dilediğini, gönlünün her istediğini, dilemeyebileceği şeyi ve dileyebileceği şeyleri dileyen olduğunu söylememiz nasıl mümkün olabilir? Şu halde iradenin "ilk neden", "nedenlerin nedeni" olması gerekir. Kendinden önce ona etki eden başka bir "ilk neden" in bulunmadığı bir neden olmalı irade. Yani yaratılışımızla birlikte Tanrı tarafından zihnimize konulmuş "bizden önce olan" bir kavramın olmayacağına inanmaktır. Bu görüşe göre insanın, kendi kendisi-

nin nedeni olması gerekir. Yani insan, "Tanrı"(!) yani ilktir. Öbür taraftan biz biliyoruz ki insan doğal bir varlıktır. Maddî nedenlerin ürünüdür, yeryüzünde doğma büyümedir. Yüzlerce bilimsel nedensellik dallarında bu yeryüzüne, bu doğaya bağlıdır. Sudaki, havadaki, yiyecek ve içecekteki en ufak bir değişiklik dahi düşüncesini, durumunu, gidişatını değiştirir. Örneğin soğuk suyla bir duş alınca dünya görüşü ortaya çıkar; midesinde bir burukluk başlar ve felsefî kötümserliğe duçar olur! Bağımsız bir iradeye sahip, nedensellikten kurtulmuş, doğadan bağımsız, ilk neden ve nedenler nedeni olan insan, böyle bir varlıktır. İki göz kapağının birleşmesi gezegenler üzerinde iz bırakan bir doğada (insanda), iradenin bütün doğal etkenlerden ve nedenlerden uzak kalması nasıl mümkün olabilir? Her nedeni etkileyen bir nedenin bulunduğu dünyada iradenin kendi isteğine göre yaşaması nasıl mümkün olur? Çizdiğimiz bu tasvir ancak insan iradesini bu dünyanın bir unsuru olarak görmediğimiz zaman mümkündür. Tıpkı eski arifler ve bilgeler gibi onu soyutlar aleminden nedenler ve sebepler dünyası olan bu dünyaya düşen ilahî bir parıltı, melekûtî bir unsur olarak görmek durumundayız. Hafızın sözünde özetlendiği gibi:

"Ben melektim cennette eğleşirdim
Beni dünya meyhanesine Adem getirdi."

Ve madde ötesi, özgür, kendi kendine "eyleyen" ve seçebilen, doğa ötesi, birbirine bağlı mekanizmalar bütününden oluşan, saray şeklinde ifade edilebilecek bir ben'e inanmak...

Epikür'den Sartre'a kadar herkes hatta materyalistler bile insanî değerleri ve madde ötesi duyguları bütünüyle yok etmek ve insanı iradeden ve sorumluluktan yoksun bir varlık olarak görmek istemişler, çaresiz bir tür metafiziksel idealizme saplanmışlardır. Kendi dünya görüşleri ile çelişkiye düşmek pahasına da olsa insana "maddî olmayan istisna bir varlık" gözüyle bakmışlar, onun için doğal olmayan bir boyut ya da madde ötesi bir doğa biçmişlerdir. Epikürizmin kurucusu olan Lasiupus'un etkisi altında evrende atomların asıl olduğuna inanan (atomizm),

ruhu ve öte dünyayı inkar eden Epikür bile şöyle söylüyor: "İnsan da ruh da atomlardan müteşekkil olup maddîdirler ve ölümle birlikte yok olurlar. Fakat insan atomlardan oluştuğunda, maddî bir cana büründüğünde gökten bir parıltı iniyor. Onda yuva yapıyor ve onunla birlikte oluyor, insan ölüp de ruhu yok olunca bu parıltı tekrar göğe çekiliyor!"

Çağımızın en büyük materyalist ve diyalektikçisi olan, tanrıtanımaz, doğa ötesine inanmayan Sartre'ın da çaresiz olarak insanı, farklı yapıda bir varlık olarak algılaması ve "Doğal dünyanın bütün varlıklarının özleri varlıklarından önce oluşmuştur; insan bu kuralın dışındadır; onun varlığı özünden önce oluşmuştur!" demesi bizi fazlaca şaşırtmamalı.

Sartre'ın yaptığı da bir tür metafizik değil mi? Terimsel ifadesiyle "nedensellik"ten kaçınma değil midir? İnsanı, nedensellik zincirinden ve doğal determinizmden kurtarmak için ona gaybî ve doğa ötesi bir öz vermek istemiyor mu bu sözüyle? Sartre, "Ben seçiyorum ve bu seçimimde özgürüm." dediğinde (seçen varlık olan "özgür ben" dört duvar ve dört durum ile sınırlandırılmış olsa da) ortaya, Sartre'ın bu "ben" ile, doğal olmayan bir nedene bağlı olarak belirlenmeyen, "doğmamış" bir şeyi kastettiği ortaya çıkmıyor mu? Evet, eğer hümanizm, içgüdüsel aşağılık düzeyinden daha yukarı çıkmış olsaydı, Antik Yunan'da ve 18. asır radikalistlerinde görüldüğü gibi temelsiz bir tür ben merkezlilik ve bencillikten daha derin ve daha köklü meselelere eğilseydi, insan türünün kendi kendine tapınmasına değil de daha yüce değerlere, insanî değerlere dayansaydı ister istemez "insan evrende istisna bir varlıktır" gerçeğine ulaşacaktı.

Bu inançsal zorunluluk, Fransız İşçi Akademisi'nin kurucusu, *"Felsefenin İlkeleri"* adlı kitabın yazarı, diyalektik materyalizmin ideologlarından ve Marksizm'in önde gelen simalarından olan George Politzer'in bile insan konusunda böyle bir çelişkiye düşmesine yol açmıştır: "Biz Marksistler pratikte materyalist, ahlakta idealistiz". Şimdi soruyorum: Bu söz "İnsan maddî olmayan bir şeydir." anlamına gelmiyor mu? Politzier neden ide-

alizme bu haracı vermek zorunda kalıyor? Çünkü "insanın, yaşamını başkalarının yaşamı için feda eden bir canlı" olduğunu görüyor. Bu öylesine gizemli, öylesine şaşırtıcı bir olgu ki maddî nedensellik ya da ekonominin asaleti ilkelerinin sınırladığı alan içinde tutmak mümkün değildir.

Öyleyse ne yapmalı? Yani nasıl düşünmeli? İnsanın saygınlığını ve yüce değerlerini korumak için insanı bu dünyada ona etki eden tüm neden ve etkenlerden soyutlamak ve onu özgür, bağımsız olarak mı görmek gerekir? Ya da onu dış etkenlere karşı eli kolu bağlı olarak mı algılamalı? O zaman insan üzerinde gaybî ya da aynî bir kaza ve kaderin olduğunu kabul etmiş; dolayısıyla insan olmanın bütününü oluşturan sorumluluk ve özgürlüğün ruhuna fatiha okumuş; insanı sadece, ipi başkasının ya da başkalarının elinde olan, daha değerli bir alet ve daha kompleks bir canlı, ebedî nedensellik zinciri içerisinde altın bir halka olarak kabul etmiş olmaz mıyız?

Şimdi problemin doruğuna ulaşmış bulunuyoruz. Konunun karmaşıklığı ve zorluğu şu an iyice gün ışığına çıkmış durumdadır. Farkındaysanız şimdiye dek konferansta hep belirsizliklerin ve açmazların hakim olduğu konularla karşılaştınız; konunun daha bilinmez, daha müşkil ve daha çetrefil bir hâle geldiğini farkediyorsunuz. Problemin bir iken ikiye çıktığı yargısına varabilirsiniz. Ben buraya kadar muvaffak olduğuma ve problemi planladığım gibi ele aldığıma, konunun bilimsel bir üslupla, gerçekte olması gerektiği gibi bir gelişim seyri izlediğine inanıyorum. Çünkü bizim bir problemi, "halledildi" denebilecek, kafamızda beliren istifhamları ondan çıkarabilecek bir kolaylıkta ortaya koyma alışkanlığımız var. Bu, olsa olsa araştırma yapmadan kafasında halkın beğenisini kazanmak için demogojik önyargıları bulunan propagandacıların işidir. Tıpkı başkalarının önünde, aslında yerini bildiği bir şeyi arıyor görünen kimse gibi, göz boyayıcı... Başkalarının gözleri önünde sağa sola koşuşturup bir şey arıyor, sağa sola bakıyor, aramadık yer bırakmı-

yor. Aniden gözünü bir yere dikiyor ve aradığı şeyi daha önce sakladığı yerde buluyor. Bu tür bir metot, aldatıcılıktan ibarettir, kısırdır. İşte bizim sürekli olarak incelemelerinde hoşlarına giden sonuçlara varan, zaten daha önce de bildikleri ya da ortaya çıkmasını istedikleri şeylere dikkat çeken araştırmacılara, bilginlere sahip olmamızın sebebi budur. Günümüzde din bilginlerinin ve araştırıcıların çağlar boyunca halkın uygulayageldikleri şeyleri bulmaları gibi. Ayrıca yeni yazar ve düşünürlerimiz iki meydanlı yarışmada sürekli sağlarına sollarına bakıp koşa koşa yarışlarını, kendilerini bekleyen hakem kurulunun yanında tamamlayacak ve böylece kendi sporcularını teşvik edecek bir cesaretten bile yoksundurlar. Şampiyon, önceden belirlenmiş olan mesafeyi en hızlı koşana denilmektedir. Bu yarış esnasında araştırıcıların kafalarında yarışta geri kalmak ve hakemlerin hoşuna gitmemekten başka hiçbir endişe yoktur. "Yemin etmiş" olan araştırıcıların bu tür araştırma ve inceleme metotları...[70]

İnsanın sorumluluğu burada başlıyor. Tarihsel determinizm konusundaki düşüncem, sosyologlara ve sosyolojizme (toplumun asıllığını ve sosyolojinin asıllığını savunan ekol) inanmam, natürizme yani doğal bilimlerin kaynağına, coğrafî çevrenin ve maddî şeklin insan üzerindeki etkisine inanmam beni, hem natüralizme yani "insanın doğada yaşadığı için doğanın etkisi altında olduğuna hem de tarihçiliğe yani tarihin insanı yarattığına; insanın, tarihin bir parçası olmaktan başka bir varlık göstermediğine inanmaya sevk ediyor. Tarihin, insanın geçmişini oluşturduğuna inanıyorum; toplumun asıl olduğuna da inanıyorum. Yani her bir birey toplum tarafından oluşturulmuştur. Hatta ve hatta ekonominin asıllığına, insanın, çalıştığı işin etkisi altında oluştuğuna, dahası ekonominin insanın toplumsal yaşamı üzerinde önemli bir etken olduğuna ya da en önemli etken olduğuna da inanıyorum. İşte benim bu ekollere hatta insanın

[70] Bu boşluk kitabın aslında da var. (Derleyen)

doğadan farkının, iradesi, gücü ve yaratıcılığı olduğuna inanan Hegel ekolüne olan yakınlık derecem[71] budur.

Üzerinde durulması gereken başka bir konu daha var. Söz konusu edilen toplumlarda da durum bu olduğu için Afrika çölünde konumlanmış, zor ya da kolay coğrafî şartlarda hayatiyetini devam ettiren bir toplum, köy tipi ya da kırsal alanda yaşayan bir toplum coğrafî konumuna, sulanabilme durumuna, üretim ve beslenme durumuna; yüz derilerinin, boylarının, ırklarının, miraslarının ve dillerinin durumuna göre daima değişmektedir. Şu halde doğa etkeninin insan yapısı üzerinde etkili olduğunu inkar etmem gerekmez. Yine biliyorum ki eğer bir İran ve İslam tarihine sahip olmayıp da sonradan Yunan tarihine, Batı Avrupa tarihine dahil olsaydım başka bir perspektife ve başka bir duyguya sahip olurdum. Tarihin benim yapım üzerinde etkili bir etken olduğunu inkar edemem. Kürekle çalışan, tek başına çalışan, çiftçilikle uğraşan bir köylü ile, aletle çalışan bir toplulukta iş gören, özel toplumsal ilişkilerin olduğu yerde çalışan bir işçinin birbirinden farklı kimseler olduğunu ve bu farkın iş türü ve iş aletlerinin şeklinden kaynaklandığını inkar etmem doğru olmaz. Yine toplumun büyük bir etken olduğunu da kabul ediyorum. Birey, toplumun varlığını kendisinde yansıtan bir ayna gibidir. Benim vicdanım, toplumumuzu ve benimle ilişkisi olan herkesi yansıtan bir aynadan ibarettir. Bunların birçok değişimlerin, kargaşaların, savaşların, felsefelerin, manevî dirilişlerin hatta direk olarak ekonomi etkenine etki eden unsurların olduğunu biliyorum ve bunların böyle olduğuna da inanıyorum. Ama (bilirsiniz, "amadan sonrasının babasına lanet" diye bir deyim vardır) olan ile yani planlanmış bir şekilde bulunmayan ile olması gereken şey arasında fark vardır. Kur'an'da insanın yaratılış hikayesinde bu iki safha gerçekten

71 Ben aslında öz olarak Hegel'le aynı düşüncedeyim. Hegel ile anlaşmazlığımız yalnızca ifade başkalığındandır. Buna göre gelecekte insanda ilahî irade daha fazla ortaya çıkacaktır. Hegel'e göre ise insan "mutlak ruh"a ulaşacak ve geriye dönüş başlayacaktır.

çok güzel bir şekilde ele alınmaktadır. Ama insan türüne işaret eden bir semboldür. Adem'in öyküsü, Kur'an'ın tanıttığı kadarıyla insan türünün niteliklerinin açıklanmasıdır. Öyküde yer verilen her bir hikayecik bu "tür"ün mahiyetinin bir niteliğini açıklamaktadır. Bu gözle baktığınızda öykünün ne kadar yüce, mana yüklü, insana soyluluk ve yücelik veren bir özelliğe sahip olduğunu fark edersiniz. İnsan; Allah'ın iki unsur kullanarak yarattığı bir varlıktır. Olaya yüzeysel olarak baktığımızda insanın kabul edemeyeceği kapalılıkta olduğunu ve gerçek içeriğine eğilerek ona baktığımızda ise çok gerçekçi ve onu reddedecek kimsenin olmayacağını anlarız.

İlk önce Tanrı, yeryüzünde kendi sıfatlarını taşıyan bir varlık yaratmak istiyor. Ve melekler buna karşı çıkarak itiraz seslerini yükseltiyorlar. Ortaya çıkıyor ki ilahî sıfat, insanın Tanrı'ya benzemesi, Allah'ın şu sözünde ortaya konmuştur: "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız." İslam'ın resmî görüşü de budur. Kimler Allah'ın ahlakıyla ahlaklanabilir? Yetenekleri ona uygun olanlar. İnsan, tekamülü ölçüsünde, ilahî olmayan (yani Allah'ın mutlak gücünü gösterdiği alana taşmayan) sınırlar içinde bunu gerçekleştirebilir. Yani sorun, insanın tekamülüdür.

İnsanın Sorumluluğu

insanın sorumluluğu burada belirgin bir nitelik kazanıyor. Kastedilen, "hiçbir şeyin olmadığı" temeline dayalı Sartre'ın "iyi niyeti" değildir. Sartre "Sen sorumlusun." diyor. Peki ben kime karşı sorumluyum? Bu soruya da Sartre "kendi iyi niyetine karşı" şeklinde cevap veriyor. "İyi niyet" dediğin şey nedir? "Bir ölçü"nün, hiçbir şeyin olmadığı, yeryüzünün ve gökyüzünün anlam kazanmadığı, bilince sahip olmadığı, hatta imanın özel bir nasıllığının olmadığı, neyin nasıl olacağının bilinmediği bir zamanda insan kendisini istediği bir şekilde yaratabilir. Artık bunun "iyi" ya da "kötü" olduğunun ölçüsünü belirleyecek kimdir? Benim bunu, "doğru" bildiğim için yaptığım, hem de kendi özgür irademle seçtiğim için buna itiraz etmeye hakkım yok. Ancak Sartre diyor ki sorumluluk burada başlıyor. "Bu eylemi

kendin gerçekleştirdiğin için başkalarının bu noktada seni örnek almaları pekala mümkündür. Başkaları örnek aldıklarında sen en iyi olan şeyi eylemek için acı çekersin, vesvese çıkarırsın. Çünkü insanlar her zaman en güzel olanı yapmayı severler." Diyorum ki ama ben (herkes en güzelini yapmayı sevse de) her zaman en kötü olan şeyi yapmayı seviyorum! Öyleyse sorumluluk nedir?

Peygamberler geldiklerinde "Size şah damarınızdan daha yakın olan bir Tanrı vardır. Bilginin alın yazısı onun elindedir. O sizin bütün işlerinizi gözetler; iyi ya da kötü işlediğiniz en küçük şeyin bile karşılığını verir. Sizin bu dünyada yaptığınız iyiliğe ve kötülüğe karşılık sizi şu şekilde bir cennet, şu şekilde bir cehennem beklemektedir!" diyorlar. Halkın bu durumda hem Allah'ın gücüne ve gözetlemesine hem de her yapılan şeyin karşılığının olduğuna inanarak, sorumluluklarını nasıl yerine getirdiklerini görürüz. Tanrı'nın, cennetin, cehennemin, karşılığın, hesaba çekilmenin olmadığı, ölçünün bulunmadığı, yukarıda ölçüyü belirleyecek kimsenin olmadığı ya da ellerinde bizim temel alacağımız bir örneklerinin, ölçütlerinin bulunmadığı, kendi tabiri ile her şeyin "boş" olduğu, mutlak bilinçsizliğin hakim olduğu ve gökyüzünün ahmak olduğu bir dünya insanının varlığına inandığımızda ahmak, sorumluluk duygusu hisseden kimseden başkası değildir.

Ben, Gabineu Peter ve 19. asrın ırkçı filozofları gibi Alman ırkını, Arya ırkını veya başka bir ırkı üstün tutmak ve bunları tarih ve medeniyetteki ilerlemenin etkeni olarak görmek niyetinde değilim. (Hayıflandığım yok, şimdiye dek bunları hep severek yaptım, başarılı olmam bunun doğru olduğunu gösteriyor). Spengler gibi kültürü, ilerlemenin ve medeniyetin temeline koymuyor, insanları bir kültürün dar kalıpları arasına sıkıştırmıyorum. Materyalizmin geçmişten günümüze dek ve özellikle de gelecekte insanın gereksinimlerini, onu cezbeden şeyleri, insana etki eden değişik etkenleri açıklayacağına inanmıyorum. Ayrıca insanın acılarının, onun yaşam imkanlarından yeterince fayda-

landığında sona ereceğine de inanmıyorum. Bugün Batı düşünürlerinin ve gençlerinin içine düştükleri açmazların bütün halk sınıfları için ekonomik ferahlıklar sağladığımızda aşılacağını ve düşünce üzerindeki kara bulutların dağılacağını söylememiz basitlik olur kanısındayım. Gerçi açlığın ve maddî sıkıntıların yaşandığı, her düşünürün başka bir şeyi düşündüğü, kendi zamanına ve kendi mesajına bağlı kaldığı bir ortamda, açlığın halledilmesi gereken ilk sorun olduğuna, maddî bölüşümdeki eşitsizliğin giderilmesi gereken ilk sorun olduğuna, toplumsal adaletin ve genel eşitliğin insanın nisbî idealleri ve tekamüle ulaşacağı yegane yol olduğuna inanıyorum. Bu ütopyanın ya da sınıfsız toplumun ilerde gerçekleşeceğine inansam da toplumsal parçalanmanın ve ihtilafın halledileceğine, yaşamda genel maddî bölüşüm probleminin halledilmesi gerektiğine ("Halledilmesi gerekir" sözünden de öte bu her aydının ve her dönemin en temel çözüm bekleyen sorunlarındandır. Tarihsel tekamül merhalelerinde ve gelecekte her eylemin temel dayanak noktası konumundadır.) inansam da aynı zamanda bunun insanın sonsuz ve nihaî hedefi olduğu inancına katılmıyorum. İyi bir hayat yaşamak, toplumsal adalet, manevî servetlerin ve imkanların umumun faydası için kullanılması, artık insan için gidilecek yer olmayan bir "son durak" değildir. Bunlar olsa olsa insanın madde ötesine gitmesi için yerine getirmesi gereken ilk ve temel şartlardır. Çünkü deneyimlerle sabitleşmiştir ki işçi ya da ezilmiş sınıfa mensup olan kişiler toplumsal ya da ferdî planda meydana gelen ekonomik değişikliklerle müreffeh bir hayata kavuşuyorlar. Ancak ahlakî açıdan gelişmemiş olmaları bir yana, daha da alçak bir seviyeye düşmektedirler. Burjuvanın para düşkünü, çirkin, aşağılık bir hayat yaşamasının; sanatı, bilimi, maneviyatı, her şeyi kendi içgüdüsel ve aşağılık lezzetperestliğine alet etmesinin sebebi hikmeti nedir dersiniz? Neden burjuvazi bir hayata karşı saldırıya geçiyoruz? Eğer ekonomiyi temel[72] değil de hedef olarak kabul

[72] Ekonominin "temel" olduğunu ben de kabul ediyorum. Ancak hedef ile "temel" birbirinden farklı şeylerdir: "Temel", üzerine çatı çatılan şeydir. Hedef

edersek, eğer hedefi her şey için "ekonomi" şeklinde belirlersek toplumu baştan sona burjuvazileştirmiş oluruz. Yani şimdi ona, ahlakına, davranışına, dünyasına ve görüşlerine saldırdığımız zengin sınıfın ahlakını, dünyasını ve görüşünü her düzeyde yaymaya uğraşmamız ideal olamaz. Diyelim ki bu ahlakı yaygınlaştırmamız gerekiyor; bu bizim ilk görevimiz. Peki bu görevi neden yerine getiriyoruz? İnsanlık bu yolla gelişim sürecini devam ettirsin diye! Hangi gelişim?

İnsan, Adem'in yaratılışını anlatırken söylemek istediğim gibi, Allah'ın sıfatlarının tecelli ettiği bir güçtür. Allah, insanı kendi suretinde, kendi temsilciliğini yapacak bir şekilde yarattığında ne yaptı? İnsanın "öz"ü olarak "pişmiş çamur"u seçti. "Hamein mesnun" yani kokuşmuş çamur, kokuşmuş toprak. Kendi temsilcisini seçmek istiyor. Kendi emanetçisini belirlemek istiyor. "Kendisini tanıyacak, bilecek olanı yaratmak" istiyor, insanın önünde secdeye kapanmasını emrettiği melekleri nurdan, ateşten; kendi halifesini, dostunu, kendisine aşina olanı ve kendisini bileni yani insanı, kendi emanetçisini ise kokuşmuş çamurdan yaratıyor. Bu maddeleri bir bütün haline getirdiğinde; "Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona ruhumdan üflediğim zaman...." yani bu çamurdan heykelin yapımı tamamlanınca onun içine "kendi ruhumdan üfledim." diyor. İşte insan böylece yaratılmış oldu. Nedir insan? Yani çamurla sembolize edilen sonsuz aşağılıktan ve kokuşmuşluktan, Allah ve Allah'ın ruhu ile sembolize edilen sonsuz azamete ve güzelliğe kadar olan aralık. Bu aralıkta, birinden öbürüne gidip gelen insanın sorumluluğu ve mesajı anlam kazanmaktadır. Bu sözler

ise çatı. Ben ekonomiyi bir temel olarak kabul ediyorum. Yani buradan çatıya ulaştığım bir temel. Çatı başka bir anlamı karşılar. Bunun anlamı şudur: Eğer bu insanı yalnızca müreffeh kılarsak, tıpkı sahipleri tarafından ahırda besiye çekilen ve bu sayede semiz hale gelen bir hayvan gibi daha sonra onu alçaltmış oluruz, insan bu merhalede bütünüyle cennetini ve mutluluğunu göremediği gibi kendi nefsine karşı en kötü sıkıntıları ve en hızlı başkaldırıları bile reva görmektedir. Burjuvazinin zor bir durumda olduğunu görüyoruz. Halbuki bunların sıkıntısı maddî kaynak azlığı yüzünden değildir: Camus'nun ve Sartre'ın içine düştüğü açmaz da bu değil mi?

Hegel'in sözlerine benzediği kadar ben Hegel'e inanırım, onun söylediklerine değil. Ancak eğer doğru İslamîleştirecek olursak Hegel'in sözleri İslamîdir diyebiliriz.

Sosyolojik tabir ile insan; iradesi olan, yaratma, seçme, ayırdetme gücü bulunan ve sorumlu olan bir varlıktır. Sorumluluk benim "seçme"min ve irademin ürünüdür. Birey özgür olduğu ölçüde, seçme ve irade gücü olduğu ölçüde doğa, çevre ve kalıtım yoluyla elde ettiği şeyler, eğitim ve öğretim onu şuursuzca yaratan (etkileyen) şeylere karşı baş kaldırdığı ölçüde insandır.

İnsanın Dört Zindanı

Bu özgür ruh neredededir? Dört zindanın 1) Doğa zindanı, 2) Tarih zindanı, 3) Toplum zindanı, 4) Kendi zindanı içinde tutsaktır. Birinci zindan olan doğanın, bireyleri kendi koşullarına uygun olarak hapsettiğini görüyoruz. Öyleyse insan, coğrafî şartların belirlenim kanunlarının tahakkümü altında demektir.

Tarih; söylediğim gibi bağlandığım tarihe göre benim nasıllığım ve niteliğim değişir. Öyleyse benim varlıksal mekanizmam, iradem~ tarih zindanında tutsaktır.

Üçüncüsü toplumdur. Şuursuz bir halde bulunan toplumun benim müdahalem olmaksızın beni yarattığı ölçüde ve benim toplum üzerinde bir tasarrufta bulunamamam ve toplumu değiştirememem ölçüsünde ben toplumun da tutsağıyım.

Dördüncü zindan, insanın "kendisi"dir. Bu en çetin zindandan ancak tarihe, topluma, alın yazılarına, yaşamlarına sadece etki etmekle kalmayıp aynı zamanda bunları yaratan ve yapan kimseler kurtulabilir.

Ne demek? Tarih, doğa ve toplum zindanlarından nasıl kurtulunabilir? Önce doğa zindanından nasıl kurtulduğumuza bakalım: Doğa zindanlarının bizim sürekli kendisine yapışık olmamızı sağlayan duvarlarından biri de cazibe idi. Biz bugün bu cazibe duvarını teknik vasıtasıyla doğanın sırlarını çözmek suretiyle kırmış durumdayız ve artık "duvar"ın bizi engellemesi diye bir olay yoktur. Hiçbir şeyin olmadığı çöl şartlarında bile

modern endüstri merkezleri kurabilir, dev şehirler inşa edebiliriz. Çöl ile yan yana düşünülmeyecek şartları çölde oluşturabiliriz. Doğaya rağmen bir bitkinin, bir hayvanın normal durumunun aksine, daha fazla verim alabilmek için rengini, cinsini ve meyvesini değiştirebiliriz. Çiçeğin, gülün rengini ve kokusunu, doğal determinizm esaslarına göre işleyen yaşını bile değiştirebiliriz. Doğa zindanından kurtuluşumuz, günbegün daha fazla yakamızı elinden kurtarışımız ve bu zindanımıza, doğamıza hakim olmamız nasıl gerçekleşiyor? Bilimle, doğayı tanımakla, bilimle ve teknikle.

Peki tarih ve toplum zindanından nasıl kurtulabiliriz? Tarihi bildiğimiz ölçüde, tarihsel kanunları bildiğimiz ölçüde, tarihsel belirlenimin (cebr-i tarih) anlamını bildiğimiz ölçüde. (Tarihsel "belirlenim"e inandığımı söylemiştim.) ve tarihin belirlediği ve insanın geçtiği bu evreleri tanıdığımız ölçüde. Bizim hiçbir emeğimiz olmasa da toplum ve insan bu evrelerden geçecektir. Bildikten sonra bu gidişatı değiştirmemiz mümkündür. Önümüzdeki bir ya da iki menzili alabiliriz, harekete geçebiliriz. Neyi bileceğiz? Tarihi, tarihsel belirlenimciliği, tarihin gidişatını, geçen zaman süreci içerisinde beşerin toplumsal belirlenimini "bilim" yoluyla bileceğiz.

Toplumu da aynı şekilde kendi seçim alanımıza alabiliriz. Örneğin bir bedevî kendi kabile ruhu tarafından oluşturulmuş ve eğitilmiş bir kimsedir. Topluma karşı isyan etmesi düşünülemez bile. Primitif kabileye mensup olan bir kişinin toplumda baskın olan yaşama, toplumsal törelere, yönetim ve üretim şekline başkaldırdığını hiç duydunuz mu? Hiç böyle birinin dine ve inanca karşı geldiğini duydunuz mu? Mümkün değil. Çünkü böylesi toplumlarda birey toplumun kör ve bilinçsiz bir ürünü durumundadır. Bu kişi toplumu bildiği ölçüde, toplumda geçerli olan toplumsal ilişkilere ve toplumsal yasalara ilişkin tespitlerde bulunduğu ölçüde toplum üzerinde otorite kurmaktadır. Artık toplum onu değil, o toplumu oluşturuyor. Günümüzde insan, toplumsal ilişkileri, yaşadığı toplumdaki zorunlu tarihsel evrele-

ri, yaşama tarzını, üretim şeklini bilim sayesinde değiştirebilme imkanına sahiptir. Toplumdaki hukuksal ilişkileri, bilimsel yasaları, her şeyi değiştirebilir. Artık topluma ilişkin bilgilerimize dayanarak gelecek kuşakları nasıl oluşturacağımıza karar verebiliyor ve bu esas üzerine de öyle bir toplum oluşturabiliyoruz. Şu halde çıkardığımız sonucu söyleyebiliriz: Topluma ilişkin bilgilerimiz, bizim toplumumuz üzerinde hakimiyet kurmamızı sağladı. Artık toplum bizim zindanımız değildir. Biz toplum üzerinde otorite kurmuşuzdur. Toplum bizim ürünümüzdür.

Sonuç; insan tarih boyunca, tarihsel gelişim süreci boyunca doğa zindanından adım adım, doğaya, tarihe ve topluma ilişkin bilgisi arttıkça kendini kurtarabilmiş, özgürlüğüne kavuşabilmiştir. Bu arada insanın arttıkça artan iradesi ve gücü, tıpkı Allah gibi onun da varlıksal yapısında bulunan ilahî mesajın ve isteğin tahakkukunu sağlar.

Dördüncü zindan ise insanın kendisidir. Arnold Toynbee'nin dediği gibi ancak şahsî huyları, içgüdüleri, alışkanlıkları, lezzetleri ve bireysel eğilimleri ayakları altına alan, kendi bireysel cazibelerini öldüren ve bunların yerine toplumda "imari'ı getiren kimseler bir çağ, bir nesil, bir tarih oluşturabilmişlerdir. Musa, İslam Peygamberi, İsa ve Buda (bunlar Toynbee'nin kendi sözleri) ne tür insanlardı? Diğerlerinden farkları neydi? Farkları, kendilerini kendi maddî ve hayvanî zindanlarından kurtaran ve özgürleştiren kimseler olmalarıydı. Kendi "ben"lerine rağmen başka bir "kendisi" (ben) yaratmalarıydı. Anne babanın, çevrenin, şehrin, toplumun, ailenin ve tabiatın yarattığı bir "ben" değil, kendisinin yarattığı bir "ben".

Felsefî Izdırap ve Maddî Izdırap

Bu artık son bir değerlendirmedir. Çok çok özür diliyorum. İkincisi, insanî ızdırap, dert ve sıkıntıdır, iki tür ızdırap vardır ki bunlar birbirine karıştırılmamalıdır: Birincisi sahip olmamaktan, yememekten, giymemekten ileri gelen maddî bir ızdıraptır ki buna ekonomik ızdırap da diyebiliriz. Izdırap, bedenimizin do-

ğal içgüdülerinin ihtiyaçlarını karşılayamamışından, sakinleştirememesinden doğmaktadır. Diğer herkes gibi ekmek, su, ev, yaşam ve gelişme imkanına sahip olması gerekir. Şu halde ekonomiyi asıl kabul eden ve genel eşitliği savunan bütün sosyolojik ekoller yalnızca insanın bu tür ızdıraplarını dindirebilirler ancak. Bu açıdan onların dediklerine inanmak gerekir. Buna göre her insanın açlık, fakirlik ve yoksulluk gibi dertleri beşer toplumundan defetmek için çalışması gerekmektedir, ikinci ızdırabımız metafizik bir ızdıraptır, beşeriyetin felsefî ızdırabıdır. Bütün beşeriyet tarihi bunun böyle olduğunu doğrulamaktadır. Her sınıf, her fert yoksunluktan, fakirlikten, biçarelikten kurtulduğu ölçüde manevî, felsefî ve insanî perişanlığa yakayı kaptırmaktadır. Artık böyle bir kimse için "Ne yiyeyim, ne yapayım, para için hangi kapıyı çalayım?" gibi sorular yerini "Ben neyim, niçin yaşıyorum, neden bu dünyaya geldim, bu dünya nedir, Tanrı kimdir, alınyazısı nedir, mana ne demektir, yaşamam neye yarar, nasıl yaşamalı?" türünden sorulara bırakmaktadır. Sartre'ın ızdırabı, Camus'un yabancılığı nedir? Şâir Şehriyar'ın ızdırabı nereden kaynaklanmaktadır? Antigonün sıkıntısı kimin sıkıntısının tercümanıdır? Sartre'ın ızdırabı kimin ızdırabıdır? E. Ionesco'nun ızdırabı kimin ızdırabıdır? Kafka'nın başkalaşımına sebep olan nedir? Neden başkalaştı? Günümüz insanının, günümüz burjuvasının, günümüz kapitalistinin, günümüz kapitalist toplumunun ızdırabı ve sıkıntısı metafizik bir sıkıntıdır, boşluktan kaynaklanan bir sıkıntıdır. Eğer Sartre ve Albert Camus "Ben bir vahşetin içine düştüm." diyorsa bunun nedeni ne olabilir? Acaba onların haklarını mı gasbettik dersiniz? Sartre bunları açlığından ya da iyi bir yaşam seviyesine sahip olmadığından mı söylüyor acaba? Bunun için mi vahşete düşmüş bunlar? Fransa ve Fransız gençlerin Sartre gibi bunalımlara girmelerinin sebebi maddî imkanların azlığı mıdır? Maddî yaşama karşı başkaldırıdır. Her şeye sahip olduğu halde hippice bir yaşama kaçmaktadır. O burjuvazi türü tüketime, burjuvazi yaşam tarzına, kapitalist yaşam tarzına karşı baş kaldırmıştır. Onu asi yapan sebep

neydi? Metafizik bunalımlar, yaşamın anlamı, insanın anlamı ve varlığın anlamı. Ancak A. Camus, boşluğa ulaşıyor ve bunalıma düşüyor. Sartre için de aynı şey söz konusu. Sartre saçmalığın, anlamsızlığın felsefesini yapıyor: "Adem saçmadır, tarih saçmadır, insan saçmadır, her şey saçma ve anlamsızdır." Ancak bunları anlamlandırması gereken bizleriz. Sen bunlara vereceğin anlamı kimden, nerden alacaksın? J. Isolet diyor ki: "Evrenin şuur, adalet ve anlam esası üzerine yaratılmadığı kanısında olan bir felsefeci vasıtasıyla adalet ve manaya inanmak, zehirli okyanustan bir bardak hoş içimli tatlı su almak için uğraşmaya benzer." Doğrudur, insan manadan yoksun ve saçma olunca sorumluluktan da uzaklaşır ve bomboş olur. Evren saçma ise insan da saçma demektir. Dostoyevski'nin dediği gibi eğer evrenin manasını, yani Tanrı'yı varlık alanının dışına sürersek her şey mubah demektir. Bu ise Sartre'ın da doğruluğuna inandığı bir sözdür.

Her şeye rağmen diyorum ki tarih, toplum ve doğanın bir üstünlükleri vardır ve bunlar insan mekanizmasında büyük etkileme gücüne sahiptirler. Buraya dikkat etmenizi rica ediyorum, çünkü son çıkarsamamdır ve en fazla bir iki cümledir. İnanıyorum ki başlangıçtan şimdiye dek insanın sahip olduğu iki çeşit bunalım vardır: Maddî bunalım, daha fazla kazanma ve eşitlik isteği; ikincisi ise bu dünyaya, yaşama ve alınyazısına bir anlam kazandırmaya yönelik, gerçeği arayan metafizik bunalımdır. "Dünya saçma mıdır, değil midir; boş mudur, değil midir; bizim varlığımız bir şey için mi, değil mi?" gibi sorular insanın içine düştüğü felsefî ve manevî krize işaret etmektedir. İnsanın ekonomik krizlerini, genel eşitlik ve toplumsal adalet, sınıfsal parçalanmanın engellenmesi gibi şeylere inanarak ortadan kaldırabiliriz. Fakat felsefî krizi, felsefî boşluğa düşmemek için varlıktaki manevî temele inanarak kaldırmalı; kendimize karşı sorumluluk hissetmek için ruh, şuur, irade, duygu ve hesabın varlığını kabul etmeliyiz. Sorumluluk hisseden, "boşluk"a düşmez. Kendini bir yerlere, bir şeylere karşı sorumlu hisseden, boşluk diye bir şey hissetmez.

İnsanı Kendi Zindanından Kurtarma Vasıtası Olarak Bilim Ötesi Din

Söylenildiği gibi insanın özgürlüğü ve iradesi yani insanın kaderine müdahale etme imkanı, bilimin gücüyle gelişip kuvvetlendikçe tarih, doğa ve toplum adı verilen üç zindandan yani tutsağı olduğu dört zindandan kurtulabilir. İnsan, tarihin, toplumun ve doğanın etkisi altında bulunan iradesini, bugün düşünce ve tekniğin de yardımıyla doğaya, tarihe ve topluma hakim kıldı. Ancak dördüncü zindan olan "kendisinden (Bacon'a göre doğaya hakim olmamızı sağlayan) bilimle değil, bilim ötesi olan, Toynbee'nin deyişiyle, ben üstü ve olgunlaşmasının motoru olan bir dine inanmakla" kurtulabilir. Toynbee bu anlamı içeren çözümü başka ifadeyle anlatıyor.

Görüldüğü gibi, biri maddî diğeri de felsefî olan insanın iki ızdırabını, bunalımını dile getirdim. Aynı şekilde insanı çevreleyen dört zindanın neler olduğunu söyledim: Bu zindanlardan üçü bilimle ortadan kalkarken biri de din aracılığı ile ortadan kalkmaktadır. Yani bizim dördüncü zindandan çıkmamıza etki eden etken bizim ikinci tür bunalımımızı da sona erdirmektedir.

İlahî Ateş

Toynbee'nin[73] başka bir cümlesine göz atalım. İnsan bu tekamül ile öyle bir yere ulaşmaktadır ki kendi deyişiyle "ilahî ateş"i tutuşturmaktadır, insan sürekli bu metoda dayalı olarak gelişim göstermektedir. Gerçek, insanın felsefî ve ekonomik bunalımlarına cevap verildiğinde, hem maddî hem de manevî huzura kavuştuğunda ortaya çıkar. Biz "insan" olmakla meşgulüz, işte tarihin anlamı da budur, "ilahî ateş" yaratıcılıktan ibaret olan içgüdüsel bir güçtür. Yani, bizim yaratılan olduğumuz değil, ya-

[73] İyice dikkat buyurunuz: Toynbee günümüzün en büyük tarihçisidir; ancak bu onun her söylediğini kabul ediyorum anlamına gelmez! Birçokları tarihte onun gibi bir tarihçinin gelmediğine inanmaktadır. 13 ciltlik *"Tarih Araştırmaları"* adlı kitabı vardır. Tarihte 27 çeşit uygarlık keşfetmiştir. Gerçi bazı kimseler onun bazı görüşlerine katılmamaktadır.

ratıcı olduğumuz gerçeği söz konusu oluyor. Yaratık olmadığımız kadar yaratıcıyız. İnsan olgunlaşmaktadır. İlahî ateş, bizim "ben"imizde içgüdüsel bir güç ve iradenin yaratıcılığıdır. Eğer bu ateşi tutuşturursak benim dediğim şekilde artık orada belirlenim diye bir şey kalmayacaktır. Böyle bir insan için artık belirlenim yoktur. Toplumsal determinizmin, tarihsel ve doğal determinizmin ürünü olan insan tıpkı bir kavun gibidir. Tahran'da yetiştirirsin tatsız olur ama Meşhet'te yetiştirirsin tatlı olur (ancak sadece kavunları böyledir). İlahi ateş, bizim "ben"imizde bulunan fıtrî bir yaratıcı güçtür. Bu ateşi tutuşturduğumuzda gökteki yıldızlar bile bizi tekamül hedefine varmak için verdiğimiz uğraşı engelleyemezler.

Yuşa Peygamber Mısırlı esirleri zafere ulaştırmak için onlara rehberlik etmekteydi. Onları, geri döndürmek ve Beytü'l Mukaddes'i ele geçirmek için asker edinmiştir. Peygamber Yuşa savaşçılara şöyle seslenmişti: "Güneş batmadan önce şehri fethedeceğiz"! Ne var ki güneş batıya ulaşmıştı ki savaşçılar henüz şehrin burçlarının ve hisarlarının gerisine dayanmış olarak savaşıyorlardı. Zafere dair herhangi bir belirti yoktu. Yuşa Güneş'e "dur" emrini verdi. Güneş savaşçılar şehri fethedene dek öylece kaldı, batmadı. Fetihten sonra battı.

Troteksi'nin de buna benzer bir sözü vardır: "Eğer güneş bizim isteğimize göre dönmezse onu aşağı çekeriz."[74]

...[75] Peygamber Albion'u uçurumun başında gördüğünde ona dedi ki: Neden burada titreyerek duralım ve bu halde Tanrı'dan yardım isteyelim. Tanrı'nın bizim içimizde evi varken neden kendimizden yardım istemiyoruz?

"Ah! Beni, seni ve Tanrı'yı işbirliğine iten şey aşk oldu. Kerişna şöyle dedi: Bu işbirliği Tanrı'yla tanışma işbirliğidir ve bizi bu

[74] Benzer bir sözü A. Şeriati Meşhet'te Hitler'den şu şekilde nakletmiştir: "Eğer güneş bizim muradımıza göre dönmezse güneşi dizimizin dibine indiririz." (Derleyen)

[75] Orijinal metinde boş bırakılmış." (Derleyen)

işbirliğine çağırmaktadırlar. Biz kendimizi, modeli suların nüshası üzerinde olan Tanrı'nın ruhuyla bir tutmalıyız; alemin ruhuna girmeli, onun şeklini almalıyız...[76]

Biz "kendimiz"de yazılı olmayan bir plana sahibiz. Bu plan, bizim bozulmadan dolayı üzülmemizi engeller.

Tarihin kendine ait bir determinizmi vardır. Ancak sen insan, bu determinizmin içinde kendi alınyazını yapma sorumluluğuna sahipsin, insan kendisinin elde ettiği şeylerin rehinidir, insanın sonsuz alınyazısı, kendi elleriyle yaptığı, gözleriyle gördüğü bir rızıktır.

[76] Orijinal metinde boş bırakılmış. (Derleyen)

ALTINCI BÖLÜM

EGZİSTANSİYALİZM

Doğu'da, Batı'da özellikle de gençlik üzerinde olumlu ya da olumsuz derin etkisi bulunan Sartre'dan söz etmek, onun 20. yüzyılda ilan ettiği ekolü anlamak gerçekten zordur. Çünkü Sartre'ın özelliklerinden biri de kurmuş olduğu ekolün ve bizzat Sartre'ın kendi kişiliğinin birkaç boyutlu oluşudur.

Sartre hem filozof hem sosyolog hem tiyatrocu hem de bir yazar ve edebiyatçıdır. Görüldüğü gibi delilimiz gayet açık; bir oturumda onun üç yönünü de işleyebilmek ve size tanıtabilmek basit bir iş olmasa gerektir. Bunun nedenine gelince; Sartre'ın değişik yönleri arasında benzer noktalar bulmak oldukça güçtür. Sartre'ın tiyatroculuk ve sanatsal yönü ne kadar aynı doğrultuda ise de felsefî yönünden çok farklıdır.

Daha önce egzistansiyalizmin günümüz dünyasında etkin ve yaygın bir ekol olduğunu söylemiştik. Buna ilaveten egzistansiyalizmin 19. ve 20. asırda ilan edilen en büyük ve en yeni ekol olduğunu söyleyebiliriz. 19. asırdaki bütün felsefî ekolleri saf dışı ettiğini söyleyemesek de en azından onların karşısında büyük bir direniş sergilediğini ve mücadele ettiğini söyleyebiliriz. Sartre'ı anlamak ve tanımak daha çok onun felsefî ve sosyolojik yönünü, her ekolde[77] en önemli yere sahip olan ahlakî (yani beşer yaşamının idaresi, insanın kendisine anlam vermekten ibaret olan) yönünü bilmeye bağlıdır. Ben de buna uyarak Sartre'ın bu yönlerini ele almaya gayret edeceğim.

Sartre Ekolünü Tanımakta Beliren Kapalılıklar

Ülkemizde tıpkı Avrupa'da ortaya çıkan her renkteki ve yöndeki diğer ekoller gibi Sartre ekolü, yüzeysel, genel çerçeve içinde ve anlaşılmaz bir şekilde işlenmektedir. Çünkü buna ilişkin bütün bilgilerimiz tercümeye dayalıdır. Bu tercümeler de genel olarak bir yabancı dil bilince, o dildeki bir eseri ana dile aktarmak için bunun yeterli olduğunu zanneden kimseler tarafından yapılmaktadır. Halbuki bir felsefeyi bilmek, bir dili bilmenin de

[77] Özellikle dinin taşıdığı mesaja da sahip çıkmak isteyen Rönesans sonrasının felsefî ekolleri.

üzerinde bir öneme sahiptir. Herkes Arapça bilmekte, ancak İbni Sina'yı anlayamamaktadır. Herkes Farsça bilmekte, ancak İbn Sina'nın *Dâneşnâme-i Âlâî*'sini anlayamamaktadır. Genelde eksik olan ve eserle aynı branştan olmayan kimseler tarafından sırf "moda" olduğu için yapılan bu tercümeler göstermektedir ki bir ekolde bulunan çeşitli eserler arasında tercüme için en amiyane, en basit ve en düşük eserler tercih edilmektedir. Ancak bütün yönleriyle araştırarak, inceleyerek mümkün olan felsefî ekolleri anlama işi maalesef bizim aydınlarımız arasında genellikle eksik ya da değiştirilmiş bir şekilde yerine getirilmektedir. Bu alanda en fazla değiştirilen de Sartre'ın, dünya, insan ve ahlak konusundaki düşünceleridir. Çünkü bunlar temel olarak karmaşık, kapalı ve problemli bir felsefedir.

Aydınlarımız arasında egzistansiyalizme nispetle var olan bu karmaşa ve anlaşmazlık bütün dünyada vardır. Dünyada hiçbir ekolün öncüleri Sartre ekolünün öncüleri kadar kendi ekollerini savunmak, yöneltilen eleştirilere cevap vermek, ithamları yalanlamak durumunda kalmamışlardır. Sartre'ın eserlerinin çoğu, kendi eserleri konusunda ve başkalarının kendi eserlerine yaklaşımı konusundaki açıklamalarla doludur. O, sürekli olarak şunu haykırıyordu: "Benim egzistansiyalizmim cafeler egzistansiyalizmi değildir. Yaşamdan kaçanların egzistansiyalizmi değildir. Sorumluluk yükünü omzundan atmak isteyenlerin sığınağı olsun diye kurulmamıştır bu ekol. Aksine eylem , sorumluluk, özellikle de yaratıcılık ve yapıcılık ekolüdür."

Sartre haklı olsa da olmasa da ekolündeki düşünce tarzı ve kullanılan dil, dünyadaki, özellikle de kültür ve dil bakımından diğerlerinden daha üstün olan Avrupa'daki aydın kuşağın egzistansiyalizm ekolünü iyi anlamamasına, Sartre'ı iyi tanımamasına neden oluyor. Sartre'ın ifadesiyle, insanı yaratması gereken, dünyanın en hümanist ekolü olduğu iddia edilen bu ekol, günümüzde izleyicilerinin dünyasında öyle bir şekilde algılanmaktadır ki Avrupa ülkelerinde ve diğer ülkelerde verilen haberlerde egzistansiyalistlerin adlarını uyuşturucu madde üreten

ya da fesat odaklarında dolaşan kimseler arasında saymaktadırlar!

Sartrizm ve egzistansiyalizm gibi bir ekol, Sartre ile çağdaş olan, kültür açısından kesin olarak daha gelişmiş ve daha yüksekte düşünen bir kuşakta bu şekilde algılanıyor ve böyle bir toplumsal iz bırakıyorsa o zaman bizim toplumumuz gibi toplumlarda Sartre'ı örnek alan ve onun düşüncelerini yayan düşünür ve yazarlardan şikayetçi olmak hakkımızdır. Neden olmasın ki? Aydınların her şeyden önce bir düşüncenin toplumdaki etkilerini değerlendirmeleri gerekir. Acaba aydınlarımız Sartre ekolünün Avrupa için zararlı olduğuna ve Avrupalıların onu anlayamadıklarına, gençlerin bu düşünceyi doğru bir şekilde duyumsayamadıklarına Doğu ülkelerinde, bizim gibi Doğu toplumlarında ise olumlu etkisinin olacağına mı inanmaktadırlar? Bizim aydınlarımız egzistansiyalizmi onların aydınlarından daha iyi kavrayarak onun yapıcı, yaratıcı bir ekol olduğunu ve herkesin Sartre'ı düşünmesi gerektiğini mi söylemek istiyorlar dersiniz?

Egzistansiyalizm'in Dayandığı Temel: "Varoluş"un "Öz"e Önceliği

Konuya girmeden ve Sartre'ın sözlerinin ruhunu ortaya koymadan önce ekolün temel taşlarını oluşturan birkaç kelimeye burada değinmek istiyorum. Konu yorucu ve sıkıcı bir konu olduğu için sizden peşinen özür diliyorum. Sartre ekolünü anlamak, bu ekolün dayandığı temel terimleri bilmeye bağlıdır. Bu ekolün ruhuna nüfuz edememiş birçok kimsenin başarısızlıklarının sebebi, toplumsal ve felsefî yönü olan bu ekolün felsefî alt yapısına tamamen ve gerçek anlamda vakıf olamayışlarıdır.

"Egzistansiyalizm" kelimesi Farsça'ya "varlığın asıl oluşu" olarak çevrilmiştir (Existance, varlık anlamına gelmektedir.) Genellikle bilim adamları hatta felsefeyle uğraşanlar bile bu yanlışlığı yapmaktadırlar. Sözü geçen "varlığın asıllığı" kelimesini kullanan kimseler Sartre'ın, Aristo'nun, İbni Sina'nın ve (bazısı varlığın bazısı da özün soyluluğuna inanan) diğer filozoflarımızın bu konudaki düşüncelerini ifade etmek için de "varlığın asıllı-

ğı" kelimesini yani aynı kelimeyi kullanmaktadırlar. Halbuki, lafız yönünden bir benzerliğin dışında aralarında herhangi bir benzerlik yoktur. Sartre'ın kurduğu ekol işte bu genel esasa dayanmaktadır. Eğer bunu kabul ediyorsak Sartre'ın diğer sözlerine geçebiliriz. Doğada ve varlık aleminde bulunan bütün şeylerin özleri ve cevherleri "varlıklarından" önce gelir. Bu kurala dahil olmayan sadece insandır. O bütün varlıksal şeylerle bu konuda karşıttır. Yani insanın özü, varlığından sonra gelir. Varlığı özünden öncedir.

Anlaşıldığı üzere egzistansiyalizm yani bütün varlık, evrenin aksine sadece insanın varlığının özünden önce oluşu, başka bir ifadeyle bütün özleri varlıklarından önce gelen diğer varlıklar "essencialist" oldukları halde insan bizatihi "egzistansiyalist"tir sözü ne demek?

Örneğin bir tablo yaratmak isteyen ressamın durumunu düşünelim. Ressam boş tablonun yanı başında durur. Boyasını, fırçasını ve diğer malzemelerini de hazırlamış orada duruyor. Sanatsal değeri olacak olan tablo henüz oluşmuş değil. Sanatsal bir tablo çizilmeden önce ressamın düşüncesinde ve duygusunda "vardır." Ortaya çıkmazdan önce var olan bu şey nedir?

Kendisinden "vardır" olarak bahsettiğim şey "varlıksal var"dan başka bir şeydir. Çizimi yapılacak olan tablo ortaya çıkmadığı halde varlıksal mahiyeti henüz ortada yokken "öz"ü oluşmuş durumdadır. Her marangozun bir takım mobilya eşyası yapmak için kesere ihtiyacı vardır. Yapacağı mobilya eşyasının stili, rengi, şekli, ağacın türü ve sayısı kafasında belirmiştir. Görüldüğü gibi dışarıda bir varlığa kavuşmadığı halde marangozun zihninde "vardır." İşte bütün özellikleriyle birlikte marangozun zihninde yer edinmiş olan şey bu mobilya eşyasının "cevheri" ya da özüdür. Marangoz, mobilyanın özünü, cevherini "sanatı" aracılığıyla varlık alanına çıkarmaktadır. Belirli bir yapıya kavuşmuş olan bu mobilya eşyası artık hem "öz"e hem de "varlık"a sahiptir. Ancak henüz yapılmadığı günlerde "varlık"a sahip olmayıp sadece "öz"e sahipti.

Şu halde her şeyin varlığı, haricî bir varlığa sahip olsun olmasın onun zatından, hakikatından, sıfatlarından ve özelliklerinden ibarettir. Bir başı olan insanın da beş başı olan insanın da "özü" vardır. Aralarındaki fark "varlık"larındadır. Birinin "varlık"ı söz konusu iken diğerinin "varlık"ı yoktur. Beş başlı insanın özü hakkında şöyle bir tanımlama yapabiliriz: "Beş başlı insan, omuzları üzerinde bizim gibi beş başı olan insandır." Sonra şöyle sorulduğunu farz edelim: Acaba o "var" mıdır? Cevap olarak "yok"tur deriz. İkinci soru ise "varlık" konusunda olacaktır.[78]

"Anka kuşu nedir?" diye sorduğumuzda "Ateşten doğan, ateş yumurtlayan ve ateş yiyen bir kuştur." şeklinde cevaplandırırlar. Sonra gerçekten böyle bir kuşun var olup olmadığını (var mıdır?) sorduğumuzda "Yoktur." diye cevaplarız.

Egzistansiyalizm ekolü diyor ki Marcel'e göre Tanrı ya da Sartre'a göre doğa "varlık"ı yaratmak istediğinde dağın, denizin, ağacın, taşların, göğün, yıldızların özleri kendileri yaratılmadan önce Tanrı'nın zihninde mevcuttu. Yani bir mimarın yapacağı yapının tasarımını önceden kafasında canlandırması ve daha sonra onu yapması gibi varlık, yer, gök, bütün yaratıkların "öz"leri zihninde mevcuttu. Sonra zihninde var olan bu "öz"ü esas alarak varlıkları yarattı. Öyleyse bütün evren ve bütün eşya, gerek bizim yaptığımız şeyler gerekse Tanrı ya da doğa tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak yaratılan doğal varlıkların "öz"leri varlıklarından önce gelir. Ama insan bunun tam tersi bir yapıya sahiptir. Yani Tanrı ya da doğa onun özünü yaratmış değildir. İnsan başlangıçta toplu bir heykel, niteliksiz, özelliksiz, "ne" olduğu sorusuna cevap veremeyeceğimiz bir varlık durumunda idi. Bu durumda insanın var olduğunu söyleyebiliriz. İnsan suretinde bir heykel. Ya da insanî hiçbir niteliği olmayan bir hayvan.

İnsan önceleri "öz"e sahip değildir; "öz"ü varlığından sonra oluşmaktadır. Tanrı, insanı yarattığında insanlık özelliği, bir sureti,

[78] Farsça'da "bu nedir?" diye sorduğumuzda o şeyin özünü, "var mı yok mu?" diye sorduğumuzda ise o şeyin varlığını sormuş oluruz.

aklı, yaratıcılığı, şerliliği, sevgisi ve kini olmayan bir varlık yaratmıştı. Bizim, insanî nitelikler olarak bildiğimiz şeylerin hiçbirine sahip değildi. İnsanın, aşka, kine, fedakarlığa, yüceliğe, akla, mantığa, bilgiye ve ilahî bir yaratılış ve duyguya sahip olan varlık olduğunu söylediğimizde onun niteliklerinden bir kısmını belirtmiş oluruz. İnsanın varlığı ne Tanrı'nın zihninde ne de başka bir yerde onun nitelikleri olmadan (tamtakır bir halde) yaratılmıştır. Daha sonra bu varlığın bizzat kendisi yaratıldıktan sonra bu nitelikleri yaratılmıştır. Bir aşçı düşünün, ne pişirmek istediğini bilmiyor. Ne var ne yok bütün yemeklik malzemeleri tencereye boşaltıp karıştırarak, pişirme işlemine başlıyor. Buna göre "yemek" sadece vardır. Ancak "öz"ü yoktur. Aşçı ne tür bir yemek ortaya çıkacağını bilmediği için her dakika kafasını kaldırarak tencerenin içindekilerin ne tür bir yemek olduğuna bakmaktadır ve gitgide de neticeyi (yani pişen yemeğin niteliğini) anlamış olmaktadır. Bu aşçının, ilk kez olmak üzere yaptığı yemeğin "öz"ü onun zihninde (yemekten önce) yoktu.

Bütün var olan yaratmaların, yapmaların aksine ve bir şeyi yapmadan önce onun tasarımını kafalarında canlandıran, projelendiren sanatçıların tersine, Tanrı ya da doğa önce insanın varlığını yaratıyor, daha sonra insanî niteliklerini, irade, seçme, fıtrat ve beğenme yetisi ile yaratan, insanın kendisinden başkası değildir.

Gördüğümüz gibi insan, kendi kendisinin yaratıcısıdır. Bir yazarın ifadesiyle "kendi kendisinin geleceğidir." Yani daha önceleri kendisini yaratanın zihninde, nasıl olacağı canlanmamış olup kendisinin nasıl olacağını belirleyecek olan insanın kendisidir. İşte insanın varlığının, kural dışı olarak özünden önce yaratılışı bu anlamdadır. Burada, bu durumda, ister teist ister ateist olalım, insana en büyük ayrıcalığı vermiş oluruz.[79] Bu da insanın yaratıcılık niteliğidir.

[79] Egzistansiyalistler iki kısımdır. Jaspers gibi bazıları Tanrı'ya inanırlar ve dindardırlar (Katoliktirler); Sartre gibi bazıları ise ateisttirler. Fakat gerçekte onlar da Tanrı'ya inanmaktadırlar. Egzistansiyalizmi bu manada ele alırlar.

Dünyadaki felsefî ekoller arasında insandan en övgü dolu sözlerle bahseden, insanı en çok "mesaj yüklenen bir varlık" olarak algılayan egzistansiyalizmdir. İnsanın varlığını doğa ya da Tanrı yaratmış; ancak yücelikler, güzellikler, iyilikler, insanî nitelikler onun kendi çabalarıyla elde ettiği şeylerdir.

Egzistansiyalizm'de İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu

İnsanın kendi kendisinin yaratıcısı olması gerektiğini düşündüğü için onda iki önemli duygu uyanmaktadır: Biri şiddetli sorumluluk, diğeri şiddetli ruhsal sarsıntıdır. Bu iki kelime egzistansiyalizmin en değerli terimlerindendir.

Neden sorumluluk? Çünkü insanın kendisini, geleceğini ve yazgısını yaratma eylemi bizzat insanın kendisine verilmiş bir görevdir. Şu halde sorumluluk büyüktür. Söz sorumluluktan açıldığında kendisini bir eylemi yapmakla sorumlu tuttuğumuz ya da kendisine bir teklif getirdiğimiz kimsenin özgür olduğunu itiraf etmemiz gerekmektedir. Çünkü beşerî planda belirlenimle belirlenmiş olan bir kimsenin sorumluluğu iddia edilemez. Belirlenime (determinizm) bağlı olan kimse de sorumlu değildir. Biri bize doğru bir demir parçası fırlatsa kafamızın kırılmasından demiri sorumlu tutmayız. Gerçi başımızı gerçekte kıran demirse de bundan onu bize atan kimse sorumlu olur.

Anlaşıldığı üzere egzistansiyalizmin faziletlerinden biri, insanın "özgür" olduğunu kabul etmesidir. Bu görüş, insanın tarihsel, doğal ve içgüdüsel determinizmin kontrolü altında olduğunu savunan 19. asırdaki kaba materyalistlerin ve diyalektik materyalistlerin görüşlerine bir tepkidir.

Natüralistler de doğal determinizme inanmaktadırlar. İnsan, doğanın nasıl gerekiyorsa öylece yaptığı bir bitki ya da başka bir şeydir. Diyalektik materyalistler ise insanın toplumsal ve tarihsel yasaların bir parçası durumunda olduğuna inanmaktadırlar. Ancak egzistansiyalistler insanın kendi kendisinin oyuncağı olduğuna ve kendi yazgısıyla her tür oyunu oynayabileceğine inanmaktadırlar. Böylece insandaki en büyük sorumluluk, insa-

nın kendi kendine insan oluşunu ve özünü yapması, düzenlemesi sorumluluğu olmaktadır. Bu da neticede insanın özgür olduğunu kabul etmeyi beraberinde getirir.

Şimdiye kadar egzistansiyalizmin kullandığı terimlerin neler olduğu anlaşılmış oldu: 1) İnsanın varlığının "öz" ünden öncelenmesi. 2) İnsanın oluşumunda ortaya çıkan sorumluluk ve mutlak sonsuz özgürlük. Bunu yadırgamamak gerekir; çünkü böylesi büyük bir mesaj, büyük bir özgürlüğe sahip olmakla gerçekleşebilir. 3) Egzistansiyalist dünyanın en meşhur terimlerinden üçüncüsü de gönül titremesidir. (kalb sarsıntısı). Sartre'ın ve diğer egzistansiyalist yazarların hepsinin eserlerinde bu terime rastlanır.

Egzistansiyalizm'de Ruhsal Sarsıntı

Ruhsal sarsıntı, perişan insanın özelliklerinden olup durmak dinmek bilmez. Bu ruh sarsıntısı günümüz dünyasında, genç nesil arasında oldukça birbirine karşıt anlamlar yüklenerek kullanılmaktadır. "Stresliyiz ve sarsıntı geçiriyoruz, çok hızlıyız, durgun değiliz. Çünkü ne yapmamız gerektiğini bilmiyoruz. Çünkü tanrımız yok, geleneğimiz yok, çünkü köhne geleneklere inanmıyoruz." Egzistansiyalizm bunları reddetmiştir. Bizi insan yapan, bizi hayata ve oluşa bağlayan bütün geçmiş bağlarımızı koparmıştır. Ahlakî kurallar ve millî ananeler gibi yeryüzündeki bağlarımızı, insanın büyük maneviyatlarla, aşkla, insanın eseri olan Tanrı ile göksel bağlarımızı koparmıştır. Bütün bağımlılıklardan ve bağlardan kurtulan insan bugün havada asılı olarak beklemektedir.

Ruhsal sarsıntı bu anlama gelmektedir. Ne var ki Sartre sürekli olarak kendisinin bu kelimeden kastettiği şeyin sorumluluğu gideren bir sarsıntı olmadığını, ancak sorumlu insanın böyle bir durumda bulunabileceğini hatırlatmaktadır. Peki sorumlu insanın ne tür bir sıkıntısı olabilir? Sıkıntı ve ızdırap, sorumluluğun gereğidir. Kendisinin insan oluşunu, geleceğini hatta başkalarının geleceğini düzenleme görevini üzerine alan kişi, "iyi" ve "kötü" den ve onu sapmasından, sapmamasından yalnızca ken-

disi sorumlu olan egzistansiyalizmde ne kaderin emrine ne de ilahî iradenin emrine verme gibi bir seçeneğimizin olmadığı kimsenin sıkıntısı vardır. Sıkıntıdan kastettiğim şudur: Bu sorumluluğu yerine getirmek için en iyi yolu seçmesi gereken ben, bu yolu nasıl seçeyim? Sorumluluğu gerçekten büyük olan kimsenin, sürekli olarak "bu hassas, büyük mesajı yerine ulaştırmak için seçilebilecek en güzel yol hangisidir?" sorusuyla karşılaşması normaldir. Sartre diyor ki: "Ne yapacağını, teklifin ne olduğunu bilmeyen kimsenin sarsıntısı bozuk ve olumsuz bir sarsıntıdır." Ben bir milletin, bir topluluğun, bir grubun, bir ailenin yazgısının yazılışını üzerine alan ve kendi kararının ve eyleminin bunların yazgısı üzerinde, kısaca kendisinin bunlar üzerinde kesin ve mutlak iz bıraktığını gören kimsenin sıkıntısını kabul ediyorum. Şu halde seçmek için duyulan sıkıntının en iyi yol olduğu söylenebilir. İnsan ancak sıkıntıyı duyumsamakla yanlış yapmaz. Anlaşıldı ki benim sözünü ettiğim sıkıntı sorumlu insanı, sürekli olarak en iyi yolu ve en iyi işi seçmek için kaygılı olan insanı yaratan bir sıkıntıdır. Ancak söz konusu olan sıkıntının, bunlardan daha fazla bir şey olmaması için bir neden yok; çünkü Sartre'ın üzerinde durduğu sorumluluk bunlardan fazla bir şeydir.

Sartre'a Göre Ahlakın Temeli

Sartre en güzel sözünü ahlakî ve manevî alanda söylüyor: "Dine, geleneklere, soyut kavramlara ve antlaşmalara dayanan ahlakı kabul etmiyorum; insanın kutsal olarak seçtiği her kutsal, bana göre ahlakın temelidir."

Ancak burada, bizim sorumluluk dediğimiz şeye insanın sorumluluğunu güzelleştiren ve ona sonsuzluk veren bir aydınlatıcı unsur, ışık göndermektedir. O da şudur: "Hangi şey ahlakîdir?" Eğer Tanrı'nın rızası ya da gazabı bizim ahlakımızı belirlemiyorsa, eğer mutlak hayra ve şerre inanmıyorsak –ki ahlakımızı bu temele dayandırıyoruz– aynı şekilde insanî vicdanı temel alan ahlakı reddediyorsak, ahlakı başka hangi temeller üzerine bina edeceğiz?

Burada Sartre tekrar devreye giriyor: "Ben yalnızca bir duyguya karşı saygı gösteririm. Bu duygu ile paralelliği olan "pratiği" insan vesilesiyle bu hedefe yönelik olarak kullanılan seçmeyi, ahlakî bir pratik olarak algılarım." Hangi duygu? Yolunu seçerken, düşünürken insanda var olan karar verme ve uygulamaya koyma duygusu. Ölçü şudur: Eğer bu durumda, faydalı ya da zararlı, yaptığımız işin bir yaygınlığı sözkonusu ise, herkesin bu işi böyle yaptığını, bizim bireysel olarak gösterdiğimiz pratiğin genel bir yasaya dayandığını düşünüyorsak, yaptığımız bu iş mutlak iyi ve ahlakî demektir. Ancak kalbimizden bu işi yalnızca bizim böyle yaptığımızı, başka hiçbir kimsenin böyle bir yöneliminin olmadığını geçiriyorsak ve başkalarının bu işi yapmasına ve bu işin genel bir yasasının olmasına gönlümüz razı olmuyorsa bu iş mutlak kötü ve ahlak dışı demektir.

Kişi bir işi yapacağı zaman sadece ve sadece kendisinin alın yazısına bağlı olduğu açık olan bir iş olsa da (örneğin insan yemek yemek istiyor, yemek yapmak istiyor, evlenmek istiyor, ev yapmak istiyor. Bunların, kişinin kendisiyle ilgili şeyler olduğu ve toplumla genel anlamda bir ilişkisinin olmadığı açıktır) yaptığı işi ve kendisini sorgulamak ve bu konuda bir yargıda bulunmak durumundadır. Acaba gönlü bu işin genel geçer bir özelliğinin olmasını ve bütün insanların bu işi aynı yasa gereğince yapmasını istiyor mu, istemiyor mu? Başkasının anlamasına ve yapmasına gönlü razı olmadığı bir işi yalnızca kendisi yapan bir kişinin bu tavrına dense dense açık gözlülük denir!

Bu şekilde toplumda bireysel bir iş gördüğü duygusuna kapılan hiçbir kimse olmayacaktır. Aksine herkes kişisel de olsa bir iş gördüğünde bunun genel bir model olması gerektiğine inanacaktır. Sonuç olarak herkes yaşamının bütün evrelerinde "birey" değildir; tersine toplumdan sorumlu olan biridir.

Peki hangi toplumun sorumlusu? Bütün insanlığın. Çünkü, güzel bir iş yaptığında, gönlü bütün insanların da bu güzel işi yapmalarını arzulamaktadır. Görüldüğü gibi herkes hayatında kişisel yaşamı da olsa yaptığı işi, seçtiği metodu, günlük planlarını,

duygularını toplumdan ve insandan soyutlayarak kuruyor değildir. Aksine insan sürekli olarak yaşamda tüm diğer insanlar için örnek geliştirici, metot ve yasa koyucudur. Herkes diğer insanların imamı ve uyduğu kimsedir.

Ruhsal sarsıntı bu bağlamda her insanın ruhunda coşmaktadır. O asla kendi alın yazısının sorumlusu değildir. (Ruhsal sarsıntı ve ızdırabı onun yalnızca kendi alın yazısından sorumlu olduğu duygusundan kaynaklanan bir şey değildir). İnsan gündelik işlerinde hatta kişisel eylemlerinde kendisinin, bütün insanların alın yazılarından sorumlu olduğunu duyumsamaktadır. Burada her insanda var olan büyük bir tümel insanî ruhun varlığına şâhit oluyoruz. Her insan, en özel ve en önemli ruh halinde ve kişisel eyleminde bile insanlığın alın yazısının sorumluluğunu üzerine almaktadır.

İnsanlığın alınyazısını omuzlarında taşıyan, yaptığı her işin başkası için bir örnek olduğuna ve herkesin buna uyduğuna inanan kimse genel anlamda attığı her adımda bu işin en iyi olup olmadığı endişesini taşıyacaktır.

İnsanın Terk Edilmişliği

Diğer bir konu da "terk edilmişlik"tir. İnsan doğada terk edilmiş ve yüz üstü bırakılmıştır. Yapayalnız, tek başınadır. Hem doğada hem yeryüzünde (çünkü tüm diğer varlıkların hilafına yaratılmıştır) hem de gökte terk edilmiştir. Tanrı'nın varlığına inansak bile kendi kendimizi oluşturma sorumluluğunu, varlığımızı yarattıktan sonra bize verdiği için, bizi yaratan Tanrı sadece bizim bedenimizi, heykelimizi yarattığından, bu varlığa insanî renkleri ve nitelikleri kendimizin vermesi gerekmektedir. İşte bu şekilde biz Tanrı tarafından yüz üstü ve terk edilmiş olarak bırakılmışız. Yani kendi kendimize emanet edilmişiz. Alın yazımızı belirleme hakkı bize verilmiş, Tanrı bizim işimize karışmadığı gibi biz de Tanrı'nın yol göstericiliğinden mahrumuz. Öyleyse Tanrı'ya inandığımızı farz etsek bile o bizi bağımsız, özgür ve serbest kılmıştır.

Görüldüğü gibi bağımsızlık, insan için en büyük ruhsal endişeyi de beraberinde getirmektedir. Evrendeki kontrolsüzlük, insana acıyan birinin olmayışı, Tanrı'nın sevgisinden mahrum oluş, büyük bir gücün yol göstericiliğinden yoksun kalma... insanın terk edilmişliğini ortaya çıkaran unsurlardır.

Tekrar edecek olursak insan, varlık aleminde kendi kendisine emanet edilmiş bir varlıktır.

İnsanın Yalnızlığı ve Ümitsizliği

Yalnızlık ve yabancılık konusunu, Sartre'ın eserlerinden daha çok A. Camus'un eserlerinde görüyoruz. Camus'un yalnızlıktan ileri gelen şaşkınlığı ve yalnızlık bunalımı, Sartre'dan daha fazladır. Onun *Etranger* (Yabancı) adlı eseri doğaya, Tanrı'ya, göğe ve bütün varlıklara yabancı olan bir insanı canlandırmaktadır.

İnsan neden yalnızdır? Çünkü doğa ile hemcins değildir. Materyalizmde insan yalnız değildir. Çünkü materyalizmde insan, doğa ile hemcinstir. Olsa olsa doğada en evrimleşmiş varlıktır. Ama egzistansiyalizmde başka cinsten gelen bir yabancı, bir garibandır. Ne kendi cinsinden olan ne de kendisi için yaratılmış bulunan çöle bırakılmıştır.

Herkesin kendisinin sorumlusu olması, varlığın bir yasasının olmaması (biz yasayı kendimiz için yapıyoruz), inandığımız bir temelin olmaması, insanın tarih, doğa ya da ilahî takdir yoluna tabi olmaması, Tanrı'nın inayetinden ümitsiz olmamıza, doğanın bizim alın yazımızı oluşturmasından ya da bizim manevî ve insanî mekanizmamıza müdahale etmesinden ötürü insandan ümidimizi kesmemize yol açacaktır!

Burada Sartre'ın en acı, en zehirli eserleri yazılıyor. Sartre'ın eserlerinde oldukça yoğun bir karamsarlık göze çarpmaktadır. Bu ise savaş sonrası Avrupa insanının ruhsal durumunun Sartre'ın eserlerine yansımış şeklidir.

Sartre savaş sonrası Avrupa'sının bir prototipi olduğu gibi aynı zamanda iyimser gözükmeye çalışan biridir. Ancak hoşgörüsü-

nü bu evrende nasıl bir temele oturtacağını bilmemektedir. Çünkü "din" denilen şey ortadan kaybolmuş, bilim yıkıma uğramış, onun nazarında bütün ahlakî ekollerin değeri düşmüş, bütün felsefeler vara vara "boşluk"a varmış, Orta Avrupa ve Batı Avrupa öylesine korkunç ve hayret verici savaşların, katliamların yapıldığı yer haline gelmiş ki kendi yaptığını yine kendisi yıkmaktadır. İşte Sartre böylesi bir ortamda bunları düşünmektedir. Sartre ümitsiz olmamak için çırpınıp duruyor. Sabrederek "insan" kalmak istiyor. Ama hangi esas üzerine dayalı bir "iyimserlik" geliştireceğini bilmiyor. Onun eserlerinde şaşkınlığa batmış, acıklı durumda olan bir ruh hali görmemizin sebebi de budur. Dünyada ahlakî maneviyata dayalı bir ekol sunmak isteyip de bütün delillerini elinden aldıkları için hiçbir şeyi dayanak yapma imkanı kalmayan bir insanın ruhunu yansıtmaktadır! Söz insandan ve ahlaktan açılmışken şunu söyleyelim ki Sartre'ın eserlerinin zehirli ve kötümserliğe batmış yönü sırıtmaktadır. O şöyle diyor: "İnsana bile ümit beslememeliyiz." Ne demek? Yani ben görevimi ifa ediyorum, işimi görüyorum. Bu faaliyetim esnasında diğerlerine de örnek olmasını istediğim en güzel yolu seçmek istiyorum. Ne var ki ben dostlarımın, yoldaşlarımın, sırdaşlarımın, ortak idealleri paylaştığımız kimselerin bu konuda bana uyacaklarına hiç ümit beslemiyorum. Benim kontrolüm altında bulunmayan başka toplum ve kuşak insanlarının kesinlikle benim yaptığım bu fedakarlığı ve tesis ettiğim adalet esasını ya da güzel düşüncemi destekleyecekleri ve bana karşı vefalı olacakları ümidinde değilim.

Farz edelim ki ben bugün Fransa'ya hizmet etme ülküsünü kendime bir yol olarak seçmişim. Örneğin, onların bilgi materyallerini artırmak ya da Fransız halkının bilinç düzeyini ve akıllarını kullanma oranını yükseltmek için çalışıp çabalamak istiyorum. Neden bu işe soyunuyorm? Sadece ve sadece gönlüm bütün Fransızların da aynı şeyi yapmalarını arzuladığı için. Öyleyse benim yaptığım ahlakî bir iştir. Öyleyse bu benim görevimdir. Ancak yaptığım bu işte tüm Fransızların beni destekleyeceğini asla

ümit etmiyorum. Bu yolda canım pahasına çalışıyor, yaşamımı insanlar için cömertçe feda ediyorsam da gelecek kuşakların benden övgüyle bahsedeceklerinden kesinlikle ümitsizim. Çünkü insan için sürekli kutsal sayılan genel geçer bir yasa yoktur. Bütün insanların inandıkları ahlakî bir ölçü yoktur. Ben bugün insanlar için ya da insanların düşünsel düzeylerini yükseltmek için fedakarlık yapmayı kendime bir iş olarak belirliyorum ve bunu ahlakî bir eylem olarak algılıyorum. Ancak başka bir kuşağın bu uygulamayı beğenmemesi ve beni insanlara "hizmet eden" biri olarak kabul etmemesi ve kendilerinin de başka bir yolu tercih etmesi pekala mümkündür. Ben gelecek kuşağın yargılarına inanmıyorum. Çünkü herkes kendi istediğini seçerek yapmak istiyor ve bu seçiminde genel geçer insanî bir yasası yoktur. Neden? Çünkü, insanî yasalar genel değildir.

Egzistansiyalizm'de Ahlakî Ölçüt ve Örneğin Yokluğu

Şimdi egzistansiyalizmin en önemli ve en can alıcı konusuna geldik. İnsan "hiç" değildir, o kendisini oluşturan bir varlıktır. Yani, ilk safhada "seçme"si, ikinci safhada da yaptığı "iş" vardır.

"Seçmek"ten ne anlıyoruz? Biz kendi kendimizi yaratmak zorundayız; kabul, peki burada kıstasımız ne olacak? Egzistansiyalizme göre insanın özü, önceden bir Tanrı tarafından belirlenmemiştir. Elinde ahlakî bir ekol ve din bulunmayan bizler insan olarak, "insan"ı neye ve hangi ölçüte göre yaratacağız?!

Egzistansiyalizmin en zayıf noktalarından biri burada yüzünü gösterdi. Şimdiye kadar mantıklı, sağlam, doğru ve dikkatle düşünülmüş bir yol tutturan Sartre'ın bundan sonra artık zorunlu inişe geçtiğini gözlemliyoruz. Yani Sartre gibi büyük bir dehanın zorunlu olarak bu düşüşü yaşaması gerekiyor. Nedenine gelince; daha önce kendi egzistansiyalizmini bütün yüce ve mutlak ölçülerden soyutlamış, çırılçıplak bırakmıştı.

Şu ana kadar "iyi"nin ve "kötü'nün ne olduğunu, yüce insanın kim olduğunu, neden canlı olduğumuzu, tekamül yolunun hangisi olduğunu, ne yapmamız gerektiğini, onları esas alarak

belirlediğimiz birkaç "numune"ye ve "ölçüt'e sahip olduğumuzu anladık. Saydığımız eylemlerin değişik esaslara ve belirli ölçütlere göre yapıldığını kabul ediyorduk.

Bu ölçütlerden birisi, insanlara tarih boyunca zaman ve kültürlerin değişikliğine göre sunulmuş olan Tanrı ve dinî kurallar idi. Bu kurallar bize; insanın sürekli topraktan Tanrı'ya, maddî alçaklıktan manevî yüceliğe, düşüklük ve gelişmemişlikten manevî gelişmişlik ve olgunluğun zirvesine uzanan yolda hayvanî içgüdüsel duyumlarının yerine aşk dolu bir tapınmayı tercih eden varlık olduğunu hatırlatmaktadırlar. Yollar ve ahlakî kurallar belirlidir. İyinin ve kötünün ölçüsü "Allah" idi. Bu dünyada hesap ve kitabın olduğu, büyük bir hakiminin bulunduğu biliniyordu. Benim eylemlerim belirli ve sabit yasalara göre her dönemde kontrol edilmektedir. Ben Allah'a karşı iyi işlerimden ve yanlışlarımdan sorumluyum.

İkinci örneği natüralistler[80] ortaya koymuştur: Natüralistler, Tanrı'nın varlığını kabul etmemekle birlikte Tanrı'yı kabul etmeksizin manevî bir ahlaka sahip olabileceklerini söylemektedirler. 1900 yılında (bu sayı oldukça tarihsel bir semboldür) bu işin başını çeken Fransa'da, okullardaki dini esas alan ahlak derslerinin değiştirilmesi, programından "Tanrı" unsurunun çıkarılması ve Tanrı'dan hiç söz edilmemesi gerektiğini açıkladılar. Peki fedakarlığı, "iyi" olmayı ve ahlakî kuralları nasıl muhafaza edeceklerdi? Buna da çözümleri hazırdı; "Ahlakî kuralları Descartes'ten, Voltaire'den, Diderot'tan vs. alırız. Onlar iyiliksever ve şefkatli olabileceğimizi, diğerleriyle uyum sağlayabileceğimizi, kendi çıkarlarımızı toplumun çıkarları uğruna feda edebileceğimizi, hiç kimseyi incitmeyebileceğimizi, kadınlarımızı dövmeyebileceğimizi vs. söylemişlerdi. Bu genel bir bildiri niteliğindeydi. Tanrı'ya inanmamıza, amellerimizle kendisine karşı sorumlu olduğumuz bir hakimin varlığına inanmamıza gerek olmadan da bu işleri yapabiliriz. Çünkü Tanrı yoktur. Onun yerine geçecek, bize yol gösterecek insan vicdanı (bilinci) vardır."

80 "Radikalistler" olması da muhtemeldir. (Derleyen)

İnsan vicdanı ne demektir? İnsan vicdanı, bütün insan fertlerinde ortak olan bir güçten ibarettir. Tarih boyunca coğrafî farklılıklarda ortaktır. Ortak niteliklere ve ortak özelliklere sahiptir. Bu nitelikler bedevî insanda, uygar insanda, kızıl, siyah ve beyaz derilide, Doğuluda ve Batılıda ortaktır. Bu, insanın doğal ve genel vicdanıdır. Hangi renkten, hangi tipten olursa olsun herkes bu mayaya sahiptir. O bana neyin iyi ve neyin kötü olduğunu söyleyebilme gücüne sahiptir. İyi ya da kötü bir iş yaptığımızda o vardır. Paylaşma, rıza gösterme ve ferahlama buna yardım eder. Şu halde Tanrı'yı kaldırarak onun yerine ahlakî ölçüyü ve insanın genel vicdanı olan ve bütün insanlarda ortak olan manevî ahlakın uygulanmasını yerleştiririz.

Ancak Sartre genel beşerî vicdanı ya da tüm insanların ortaklaşa sahip oldukları bir "öz"ün varlığını kabul etmiyor, insan ve onun varlığı yoktur, insan bizim gelecekte yaratmamız gereken ve yaratmakta olduğumuz niteliklerden ibarettir. Yani "insan" geçmişte olmadığı gibi şu anda da yoktur. Biz şu an insan olma halini yaşıyoruz. Daha güzel bir ifade ile bir insan oluşturma, kendi insan mekanizmamızı oluşturma halindeyiz. Her insanda ortaklaşa var olduğu söylenen vicdan ve nitelikler böylece yoksanmış olmaktadır. Ona göre bunlar kuruntudan başka bir şey değildir. Yalnızca "varoluş" hepsinde ortaklaşa var olan şeydir.

Nitelikler, kendimizin oluşturmak zorunda olduğu ve tarih boyunca oluşturulan renklerden ve olgulardan ibarettir. Peki özgür ve sorumlu olan, pratiği ile herkese örneklik etmesi gereken insan bu pratiğini hangi ölçüye dayanarak seçecek?

Sartre bu noktada oldukça duyarlı bir örnek veriyor, diyor ki: "Öğrencilerimden biri gelerek dedi ki: Ben çok büyük ahlakî problemlerin içine düştüm. Annemin benden başka kimsesi yok. Bir yandan da İngiltere'ye giderek dostlarla işbirliği yapıp onların çıkarına olan şeylerde fedakarlık yapmak istiyorum. Şimdi "hasta olan annemi mi yoksa ortak düşüncelere sahip olduğumuz dostlarımı mı tercih etsem iyi olur?" diye düşünüp

duruyorum. Acaba annemin yanında mı kalsam yoksa İngiltere'ye mi gitsem?"

Burada ne Mesih'in ne de Kant'ın ona verebileceği herhangi bir yanıt yoktur. Ne diyor Mesih: "Birbirinizi seviniz, birbirinize hizmet ediniz." Kant ise "Benim ahlakî görevim nedir?" sorusunun cevabında konuya şöyle yaklaşıyor: "Eğer her şey sadece o şey için yapılırsa başka bir şeye aracı kılınmazsa bu tutum ahlakî demektir. Örneğin fakir birine yardım ettiğinizde onun size dua etmesini beklerseniz ya da Allah size bu davranışınızın karşılığını vereceği için bunu yaparsanız bu iş ahlakî değildir. Gösterdiğiniz davranış türü iyi de olsa ahlakî değildir. Davranışınızın belli bir hedefi yoksa sadece öyle yapmak için öyle yaptıysanız görünürde iyi olduğu için ahlakîdir." Bu, Bay Kant'ın ahlakî klavuzluğudur!

Buna göre eğer o annesini tercih ederse ve İngiltere'ye gitmezse bu davranışı, görünüşte ahlakîdir. Çünkü annesini sadece tercih etmek için tercih etmiş oldu! Ortada başka bir hedef gözükmemektedir. Ancak, o aynı zamanda mücadele ettiklerine inandığı, hemfikir olduğu arkadaşlarının yanına gitmedi çünkü orada bir vesile sözkonusu olması ihtimali vardı. "Siz çalışınız, hedefe ulaşınız, ben de size katılacağım." Görüldüğü gibi burada ahlakî olmayan bir sonuç vardır. Fakat o davranışın kendisi ahlakî olduğu için oraya giderse, annesini feda etmiş ve hedefine ulaşmada vesile kılmış olur. Bu durumda onun bu tutumu da ahlakî olmayan bir davranıştır. Öyleyse öğrencisine hangi tutumunun en iyisi olduğunu söyleyecek bir ekol var mıdır?

Sartre diyor ki: Ona egzistansiyalizmin konuya yaklaşımını söyledim. Sen özgür olduğun için istediğini seç, yani yarat, gönlüne başvur!"

Yani ahlakî tutumun hangisi olduğu sorusuna Sartre da sağlıklı cevap veremiyor? Anne mi seçilecek yoksa hemfikir olduğu dostlar mı? Halk mı önemli yoksa annenin duygusu mu? O kadar mantıklı ve bilimci bir adamdır ki bir yerde duraklayarak "gönlüne başvur, sana ilham edilen her neyse onu seç!" yani,

eğer daha çok anneni seviyorsan onları feda edersin ya da tersi. Her iki halde de ahlakî bir tutum içinde sayılırsın. Hangisi ahlakî? "Yaptığın, seçtiğin şey!" Hangi ölçüye göre? "Senin seçimine esas olan ölçü"ye göre. Peki bunun en iyi tutum olduğunu hangi ölçüye göre belirleyebileceğiz? Ahlakta ölçü yoktur. Ölçüyü davranıştan sonra oluşturuyoruz. Eğer anneni seçtiysen ahlakî bir ölçü meydana getirmişsin demektir. Anneni artık her ahlakî mesaja tercih etmen gerekir. Şayet ortak düşünceleri paylaştığın arkadaşlarını seçtiysen başka bir ölçüt yaratmışsın demektir!

Sartre diyor ki: "Sonra ertesi gün ona ne yaptığını sordum. Dedi ki annemin ben olmaksızın hayatını idame ettirebilmesi mümkün değil, onun için annemi seçtim. Ona, sen ahlakî bir davranış sergilemişsin." dedim.

Burası egzistansiyalizmin en karmaşık noktalarından biridir. Çünkü şu an zihnimizde bulunan düşünceyle çelişmektedir. Problemi anlamanın zorluğu neden ileri geliyor? Bir işi yapmak istediğimiz zaman önce kendi seçtiğimiz kutsal bir "temel"e dayanarak bu işin iyiliğini ve kötülüğünü tartarız. Sonra "Neden bu işi yaptınız?" diye sorduklarında "Bu temel daha iyi de onun için, bu iş diğerinden daha iyi olduğu için!" şeklinde cevap veririz. Eğer ben soyumu ve akranlarımı yoldaşlar uğruna feda etmişsem buna neden olarak, soy sop düşkünlüğünün kötü bir iş olduğunu, insanları tümüyle sevmek gerektiğini gösteriyorum. Ne yazık ki egzistansiyalizmde ne Tanrı'nın seçmiş olduğu zihinsel ve soyut bir ölçü ne de vicdan vardır. Ne Tanrı ne de vicdan!

İyi ve kötüyü ilham eden, ahlakî kuralları bize bahşeden bir vicdan ya da temeller koyan bir Tanrı olmadığında herkesin yaptığı iş, iyi niyetle yapılmak koşuluyla, "ahlakî"dir.

Egzistansiyalist Ahlaka Eleştirel Bir Yaklaşım

Sartre'a sormamız gereken başka bir konu gündeme geliyor. Annesinin yanında kalmayı ya da dostlarının yanına gitmeyi seçme konusunda kararsız kalan gencin bu iki yoldan birisini

seçmesi gerekiyor, seçtiği her yol da Sartre'a göre ahlakî sayılıyordu. Peki üçüncü yolu seçip ne annesine ne de dostlarına gitmeyi değil de geziye, eğlenceye gitmeyi tercih etmiş olsaydı, öğrencimizin seçtiği bu üçüncü yolu kötülemek için elimizde bir ölçü olacak mıydı? Öyle bir ölçüye sahip değiliz!

Dostoyevski'nin ifadesiyle "Tanrı'yı doğadan çıkarırsak her şey mübah olur!" Andre Gide'nin de dediği gibi "Evrende insanın eylemlerinin ya da insanın manevî yüceliklerinin ölçüleceği mutlak değerler bulunmuş olsaydı varlık diye bir şey olmazdı. Her şey boş ve abes olurdu."[81]

Bizim bireysel eylemlerimizin dışında mutlak bir ölçüt yoksa iyi ve kötü davranış, sadakat ve hıyanet, hayır ve şer, güzellik ve çirkinlik arasındaki ayrılık ortadan kalkacak demektir. Kişinin seçtiği eylem türü "seçkin" olup eleştirisi olanaksızdır. Çünkü bir eylem eleştirilebilir olduğunda bizim dayanacağımız ve eylemleri ona göre açıklayabileceğimiz temeller, ahlakî ve manevî değerler bütünü var demektir. Bunlara göre eylemleri değerlendirip uygun olmayanı reddederiz, uygun olanı da kabul ederiz.

Evrende var olan hiçbir şey yoksa, evrendeki bütün nitelikleri ve insana ait şeyleri hepimizin inandığı soyut bir manevî esasa göre değerlendirmezsek, tüm insanlar, yüce insanın, iyi ve kötü insanın kim olduğunu, en yüce beşerî niteliğin ne olduğunu bilmiyorlarsa, herkesin yaptığı iyi veya kötü eylemin ahlakî ölçüye uygun olduğunu söylüyorsak (çünkü bizim inandığımız anlamda mutlak bir iyi ve kötü olmadığı için bu eylemin "iyi" ya da "kötü" olduğunu söylememiz imkansızdır.) Sartre'a ve onun büyük bir dahi olduğuna inanan dünya gençlerine şu soruları sorma hakkınız olsa gerektir:

[81] Andre Gide'e "Abes nedir? diye sorduklarında "Abes, var olan ancak hiçbir şekilde açıklanamayan şeydir. Şu örnekte olduğu gibi: Ben yolda, sokakta giderken hiç yeri değilken biriyle merhabalaşıp hal hatır soruyorum, sonra çok geçmeden o kişi beni hatırlayarak tebrik kartı gönderiyor. Bu boş ve anlamsız bir davranıştır." şeklinde cevaplandırıyor.

İnsanlar arasında halk için, inancı ve davası için, bilim için, beşerî bilgi için annesini, çocukluk duygusunu, akrabasını, aşkını, parayı ve serveti hiçe sayan ya da canını tehlikeye atan kimse ile şahsî zevki için Roma'yı yakan Neron, menfaati için bir grup insanı topyekün öldüren bir gangster arasında ne fark vardır? Ben bunlardan hangisini suçlayacağım? Hangisini yücelterek ona övgüler dizeceğim? Bu mümkün mü? İki kişi düşünün ki biri insanları cehalet ve fesat ateşinden kurtarmak için kendisini yok ederken, ikincisi kendi çıkarı için başkalarını yakıyor. Elimde bunların birini mahkum etmemde, diğerini ise ödüllendirebilmemde işime yarayacak bir kriter var mı?

Sartre'ın cevabı: "İyi davranışın kriteri, insanın onun iyi olduğunu bilmesi ve davranışının genel geçer olmasını arzulamasıdır!"

Orta Çağ'da Araplar kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı... Ve gönülleri istiyordu ki bu davranışları herkes tarafından benimsensin! Yani Araplar bu tavırlarının yanı sıra kız çocuklarını diri diri gömmeyen kimseleri kınıyor, şerefsiz ve hamiyetsiz olarak nitelendiriyorlardı. Şimdi buna göre kızlarını diri diri gömen bir toplumda yaşayan insan kendi kızını toprağa gömmeye karar verdiği gibi gönlünün bu davranışının genel geçer bir âdet haline gelmesini, herkesin onun gibi davranmasını istemesinin egzistansiyalizme göre ahlakî bir dayanağı vardır.[82]

Tersini düşünelim: Yine aynı toplumda bu tip bir davranışı tasvip etmeyen ve bu cinayeti işlemeyen birini düşünelim. Bu toplumda herkesin bu davranıştan vazgeçtiğini düşünelim. Diyelim ki bu toplumda kız çocuğunu gizlice diri diri gömen bir kişi bulunsun. Bu adam o durumda "Keşke başkaları da beni örnek alsa!" diye ah vah ediyor! Yani bu cinayeti işleyen kişinin başkalarının bu umumî geleneği terketmesine gönlü razı olmuyor! Dikkat edin burada herkesin kızını diri diri toprağa göm-

[82] Diğerlerinin de onun yaptığını yapmasını hayal etmek bile çok rahatsız edici. Böyle bir duyguyla bu çirkin cinayeti işliyor. Aynı zamanda gönlü başkalarının da öyle yapmasını arzuluyor. Duygusunu beğenmekten başka dayanacağı bir ölçüt olmadığı için onun bu davranışı ahlakî oluyor!

düğü bir toplumda onlara uymayarak kızını yanında tutan ve başkalarının da aynı şeyi yapmasını isteyen kişi ile, herkesin bu cinayeti işlemekten vazgeçtiği bir toplumda kızını diri diri toprağa gömen ve bu davranışın umumileşmesini isteyen kişi arasında egzistansiyalizme göre hiçbir fark yoktur. Çünkü her ikisi de böyle bir tavır sergiledikleri esnada yaptıkları işlerin genel geçer olmasını istedikleri için ahlakî bir iş yapmışlardır!

Sartre ekolünün en "kırılgan" noktası ve boyutu burasıdır. Birçok yönden gelişmiş ve üzerinde düşünülmeye değer noktaları bulunan Sartre ekolünden derinlemesine etkilenen gençlerin etkilenme nedenini de burada aramak gerekir. Manevî bağları için yaslayacakları hiçbir dayanak bulamayan, önceden yaratılmış hiçbir "örnek"e sahip olmayan bu gençler neticede, Sartre'ın bizzat ifade ettiği gibi, sersemliğin, başıboşluğun ve bunalımın içine düşmektedirler.

Sartre 1937 yılından bu yana dört beş kez kahvelere, restoranlara, üniversitelere gidip çeşitli insanlarla temas kurarak onlara meramını anlatmaktadır. Benim "bunalımla kastettiğim, ahlakla kastettiğim söylenildiği gibi değildir!" Ancak görünen köyün de (pratiğinde görüldüğü gibi) kılavuza ihtiyacı yoktur. Yani biz sürekli olarak onlara ulaşma arzusu içinde olduğumuz ahlakî yüce ölçülere, "büyük insan" "yüce ve şeref veren ahlak" gibi düşüncelere sahip değilsek neden Sartre'ın dem vurduğu o zor sorumluluğu benimseyelim ki?

İnsanlık, tarih boyunca Allah'a inanmış, cehennemden korkmuş, cenneti arzulamış, kendisini Allah'a karşı sorumlu saymıştır. Ne var ki ahlakı ve ahlakî öğretilerini "cennet, cehennem, Tanrı, insanın böylesi büyük bir güç karşısındaki sorumluluğu" gibi esaslar üzerine kuran Peygamberler genelde insanlığın ahlakını temizleme hususunda ve toplumdaki sapmalara karşı verdikleri mücadelelerinde başarısız kalmışlardır.

Sartre'a soruyorlar: "Sen insanın bütün sorumluluklarını kabul ediyor ve insanın kendisine karşı sorumlu olduğunu söylüyorsun; onun kime karşı ve hangi ölçütlere göre sorumlu olduğunu söyler misin?"

Sartre'ın söyleyecek fazla bir şeyi kalmamıştır: "İnsan kendisine karşı sorumludur; herhangi bir ölçüt de yoktur!"

Sartre devam ediyor: "İnsanın önünde duran bütün alametler ve bütün işaretler ortadan kaybolmuştur. Yani seçtiği her yönün onun için bir "yol" (görüş) olduğu bir çölde yaşamaktadır."

"Falanca işi yapman gerekir, şöyle hissetmen gerekir, sağduyulu olmalısın! Hiçbir probleme ve kıyaslamaya inanmamalısın! Dünya anlamsız, yaşam hedefsizdir; yaşama hedef verecek ve dünyaya anlam kazandıracak olan da insanın kendisidir." Bunlar Sartre'ın, ahlakî öğretisindeki sorumluluk anlayışının neliğini anlatan görüşleridir!

İnsanın eylemlerinin karşılığının garantilenmediği ve karşısında sorumluluk duyulacak bir gücün bulunmadığı, neyin nasıl yapılacağına dair bir numunenin bulunmadığı ve sadece Sartre'ın tavsiyelerini temel alan bu ekole göre, insanlığı ve günümüzün çılgın kuşağını bir yere götürmek mümkün müdür? Manzara gördüğümüz gibi.

Sonuç

Bu konuda aynı zamanda genel yargım olan son sözlerim şunlardır: Egzistansiyalizm, insanı tarihsel determinizmin kuklası olarak gören diyalektik materyalizm ile karşılaştırıldığında, insanı doğal bir nesne olarak kabul eden natüralizmle karşılaştırıldığında, insanı kendi müdahalesi bulunmayan kanunların elindeki bir oyuncak olarak tanıtan belirlenimcilik (cebr) ile karşılaştırıldığında, ekonomik problemlerin çözülmesiyle birlikte insanlığın tüm sıkıntılarının ortadan kalkacağını, insanlığın tüm emellerinin gerçekleşeceğini savunan Marksizm ile karşılaştırıldığında; 19. ve 20. asırda insanlığa sunulan "boşluk" üzerine kurulu nihilist ve pesimist ekollerle karşılaştırıldığında, en iyisi olduğu görülür.

Bilim, dini toplumun dışına itekledikten ve toplumu yönlendirme işini üstlendiğini açıkladıktan sonra büyük dünya savaşlarını sahneye koydu. Daha sonra gerçeğin hizmetinde olacağı yerde ekonomik mallarla, üretim ve tüketim ile ilgilenen bir kurum haline geldi. Broucht'ın deyişiyle; "Bilim Orta Çağ'daki durumundan daha trajik ve daha alçak bir şekilde çökmüştür." 1933 yılında bilimin böyle bir çehreye büründüğünü görüyoruz. Avrupa toplumlarında dinin bundan daha iç açıcı bir durumda olduğunu söyleyemeyiz. Hepsinden önemlisi de insanın, huzurunu temin edecek araçlar yapmak için "huzurunu" hiçe saydığı "bir yaşam"a müptela olmuş olmasıdır.

Böyle bir bataklığın içine düşmüş, gayri insanî, hastalığın kol gezdiği bir havayı soluyan bir insan için, bugünün insanını anlamayan 19. asrın ekolleri ile karşılaştırıldığında (savaş sonrası ortaya çıkan kuşağın başka bir ekol ve mesaja gereksinim duyduğu göz önünde tutulmalıdır) egzistansiyalizmin en büyük bilimsel ve insanî değeri; Marksizm'in, materyalizmin ve natüralizmin tersine, insanın özgür olduğunu ilan etmesi, kendinden sorumlu, kendi özünün yaratıcısı ve eğiticisi olarak tanıtmasından kaynaklanmaktadır.

Zamanımıza kadar görülen bütün ekoller arasında egzistansiyalizmin, günümüzün zavallı insanının gereksinimlerine en iyi cevap veren bir ekol olma özelliği gösterdiğini görüyoruz. Ancak “yüce insanın” karşısında, insanın Budizm’deki gibi, endüstriyel tenasühün aptal dolabından kurtulması için bütün insanların inanacağı ve karşısında ciddi bir sorumluluk duygusu taşıyacağı hiçbir yol ve hiçbir “mutlak model” gösteremediği için güçsüz bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır.

EKLER

Yalnızlık

İnsan; Sürgündeki Tanrı Benzeri Mahluk adlı eserimde söylediğim gibi, *Kevir* adlı kitabımda baştan başa hissedeceğiniz gibi, yalnızlık "insan olma durumu"nun en açık seçik özelliğidir. Din, aşk ve sanat bu garip ruhun süreklilik arz eden coşmalarıdır. "Sazlıktan koparılan bu ney sürekli ayrılık ve kavuşma arzusuyla inleyip durmaktadır." İnsan![83] Kendini bilme, seçim ve yaratıcılığın beşer türünde gelişen ve insanın evrilmiş saf örneklerini meydana getiren cevheri, bizzat onun tabiata, kör düzene, onu kuşatan duygusuz ve bilinçsiz belirlenime ve onunla aynı evi paylaşmasına rağmen onu tanımayan bütün varlıklara yabancılığını açıklar.

Yalnızlık –benim anlayışıma göre "ayrılık" ve "gurbet" denilmesi daha uygundur– realistlerin yargı kalıplarının aksine (Lao Tsu'dan Molla Sadra'ya dek) Doğu mistisizmindeki idealizmle ve (Eflatun'dan Berkeley ve Hegel'e dek olan ve Heidegger'lerin deyişiyle) Batı'nın felsefî idealizmiyle bir tutulamaz. Ayrıca tedavüldeki anlamıyla realizmden de farklıdır. Bu bir tür burjuvazi "gönül hastalığı" insanın acıları ve rüyalarıdır.[84] Refah, kendiliğinden bir tür "görünen gerçeklerden soyutlanma" anlamı içermektedir. Çünkü başkaları üretim işinin ağır yüklerini omuzlarında taşırlarken ve yaşamın verdiği sıkıntılarla haşır neşir olurlarken o beyefendi her şeyden habersiz sadece "yemek"le meşguldür. Vurdumduymazlık, beşerî yaşam henüz bundan mahrum olduğu halde tek başına bir "gaflet"tir. Gaflet ise ceha-

83 "Beşer kelimesini "konuşan hayvan" olan insan anlamında kullanıyorum. "İnsan" kelimesini ise nispeten, ben bilincine ve özgürlüğe kavuşmuş, olgunlaşmış türün niteliği anlamında kullanıyorum,

84 *İslam Bilim* kitabında buna değinmiştim: Dünyadan kaçmayı ve ahireti ön plana çıkarmayı salık veren mistik dinler, aristokratlığın hakim olduğu toplumların ürünüdürler. Peygamberleri de hep aristokrat sınıftandır. (Çin, Hindistan ve İran'da olduğu gibi). Dünyayı ön plana çıkaran (dünyayı düzenlemeyi hedef alan) dinlerin ise genellikle yoksun bırakılmış kesim arasında yayıldığını, Peygamberlerinin de çoban, bazen de işçi vb. meslek erbabı olduğunu görüyoruz (Musa, Nuh, Davud, İsa ve İslam Peygamberi buna örnektir).

lettir. Çalışmaksızın yemektedir. "Tüketim" üretimin zorunlu hem de mantıklı bir sonucu olduğu için, üretim henüz çalışarak zahmet çekme ile iç içe olduğundan, bu ikisini tanımadan tüketen kimse, olağanüstü koşullarda yaşamını devam ettiren insanlık dışı bir yaratık konumundadır. İşte bundan dolayı şunu gerçek ile bağdaşır bir halde söylemek mümkündür: "Vurdumduymazlık onu yabancılaştırmaktadır." Gerçek insan suretinden yani bedensel ve zihinsel olarak çalışan, üreten ve ürettiğini tüketen biri olmaktan çıkarak yalnızca tüketen hayalî bir varlık haline gelmektedir. Yabancılaşmış bir insan kimdir? Kendisini "Ben Rüstem'in pehlivan olduğu dönemi de yaşayan biriyim." diye tanıtan kimsedir.

"İşsizlik ve pragmatistlik onu öyle bir hale getirmektedir ki bütün varlığını kaplamış olan nemelazımcılığın ve bütün ömrünü kaplayan boş vakitlerini baştan başa evrende, yaşamın tamamında ve kendi varlığının derinliklerinde dehşetengiz bir boşluk ve öldürücü bir durgunluk olarak hissetmektedir. Gereksinim, hareket, bilinç, yaratıcılık, sorumluluk, tehlike, çile çekme, direnme, başarı, yenilgi, tedbir ve uğraş gibi şeyler "varoluş"a yön verdiği, yaşama "anlam" kazandırdığı için ve onun bütün bunlardan habersiz bir şekilde yaşaması, aynı zamanda dünyada ve yaşamda her şeyden faydalanması sebebiyle mecburen tatlılıklar gönlünü tırmalamakta ve güzellikler gözünde çirkin görünmektedir. Nimetleri aşağılamakta, maddî yaşamdan bıktığını söylemektedir. Yaşamı "tekdüze", varlığı "saçma", doğayı "boş", göğü "budala", insanı hiçbir şeyi olmadan "sorumsuz" olarak yaratılmış bir varlık, "oluş"u anlamsız ve sonuçsuz, hayatı boş, tekdüze ve usandırıcı olarak görmektedir. Sonuçta kaçınılmaz olarak ya Buda gibi "oluş"tan uzak kalmakta ve neticede arzunun ürünü olan zehirlerden korunmakta ya da Roussou (Camus'un kahramanı) gibi Epükürist bir kötümserliğin peşine düşmekte veya Camus gibi vara vara "saçma"ya varmakta veya Gide gibi "kendi kendini aldatmakta" ve "berzah denilen hayalî cennet"e sığınmakta veya Brechett gibi her "iman"a

gülmekte ve her bekleyişi sonu olmayan ütopik bir bekleyiş saymakta veya Sartre gibi varoluşu "boş", insanı ise "anlamsız" olarak nitelemekte yahut tasavvufta olduğu gibi yalnızlığını yenebilmek için kendi kabuğuna çekilmekte, hareketsiz, tekdüze soğuk bir yaşamı ısıtmak için aşk ateşini tutuşturmakta, ölümsüzlüğe ulaşmak ve anlam kazanmak için "tapınış" kokusu veren bir hava içinde başıboşluk ve anlamsızlıkla kendi varlığını yok etmekte ya da sorumluluk yüklenmeksizin, dağılmış varlığına ve varlığın parçalanmış sersemletici çokluğuna bir neden bulmak için bir kutup (şeyhin) etrafında tavaf etmekte veya müreffeh dünya insanlarının başkaldırısı gibi, karanlık ve dar duvarlar arasında güçlülük ve lezzetten temin ve tayinin boğuculuğunda sıkışmakta ve gönlü doyumun sıkıntısından ve her istediğini elde edebilmenin rahatlılığından daralmakta, düzenli, belirlenmiş, tertipli bir yaşama doymaktadır. Artık enteresan ve macera dolu şeylere yönelmekte, sürrealizmde, türlü türlü formalizmde ve sanatsal tekniğin soyluluğunda karar kılmaktadır. Empresyonizmden, cinsellikten, ruh çağırmaktan, Yoga yapmaktan, vejetaryenlikten, Mazdeizm'den, sapık Doğuculuktan ve yalancı dinlerden zevk almaktadır.

Bunlar, vurdumduymaz insanların, hayatı, beni ve evreni anlamlandırma ve doldurma isteklerinin zorunlu bir sonucu olarak oluşmuş şeylerdir: Değişiklik, uyuşturucu kullanma ve heyecan!...

Bu, değerleri dünyada ve yaşamda yaratan insandır. Bunu ne hümanistlerin benmerkezciliği anlatmak ne de alelade pragmatizmin yüzeyselliğini ve donukluğunu açıklamak için söyledim. İnsan, bir "olup bitmişlik" süreci içinde değil, oluş süreci içindedir.

İnsanın gerçekliği, değişik biçimlerde ve değişik özlere sahiptir. Her varlıksal boyutunda başka bir görüntü vardır. Düşüncede, toplumsal ve zamansal gerçeklerden soyutlanmış olarak var olan bir boyutun da "soylu ve sahici bir gerçek" olması mümkündür. Aynı zamanda bir insan toplumsal bütünden ayrılmaz bir parçadır. Toplumun vicdanını kendi varlığında taşır. Büyük,

duyarlı ve gelişmiş ben bilincini kabul eden bir dünya görüşü içinde "kendisi"ne gelmekte; yavaş belleme ve şaşkınlığına rağmen, kendisine karşı kendi doğasını ve kaderini belirlemektedir. Hareketli olmak, yaşamak ve ölmek, düşüncesinde üç soru olarak belirmekte; şaşkınlık, korku ve ızdıraptan doğan üç kaynak olarak duygularına oturmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki "oluşum endişesi" bizatihi bir gerçeklik ifade eder. Öyle ki ruh, yaşam endişesinden uzak durduğunda, toplumsal ben bilincinden varlıksal ben bilincine geçiş yaptığında daha korkak ve daha bunalımlı bir yapıya bürünür.

Böyle bir anlayış çerçevesinde insan yalnızca kabuğuna çekilmekle kalmayıp karşımıza yaşam ve hareketlilik tufanından uzak kalan, esintisiz "nirvana" uzayında mistik bir şekilde dinlenen biri olarak çıkmaktadır. Yine sadece kendisinden uzaklaşan biri olarak kalmayıp aynı zamanda günlük açmazların içinde kaybolmakta ve "olan"ın sınırları içine hapsolarak doğanın dar sınırlarının dışına çıkamamaktadır.

İnsan doğada ne "var olmuş olan" ne de "ortaya çıkan"dır. İnsan doğada "olmakta olan"dır. Onun dünyada kullanabileceği şeyler pek fazla değildir. Dünyadaki bütün okyanusların suyu onun susuzluğunu gidermez. "Varlık" onun bedensel varlığını daraltmaktadır. Kendisini çevreleyen dış dünyanın çokluğu içinde garip, aç, dertli, hoşnutsuz ve isyankardır. İnsan bu evrende muhacir bir ruhtur. Sürgündeki Tanrı benzeridir!

Amacı, sorumluluğu ve çilesi olmayan kişi, başını bağlamak için meşguliyetler peşinde koşacaktır. Gerçekle alakası olmayan ve onu tanımayan bir düşüncenin onun ölçüsünü, tadını, çilesini, kapasitesini kendisinde duyumsamaması kaçınılmaz olacaktır. "Boşluğa" ve "saçma"ya çark edecektir; her şeyi, kendisini, yaşamı, evreni boşuna, anlamsız, karmaşık ve "hiçlik" olarak görecektir.[85]

[85] Gerçi bunlar yüce insanın da sahip olduğu endişe ve konulardandır. Benim bu hastalıklı sembollere dayanmam bunları doğrulamak için değildir.

İnsanın Yaratılış Felsefesi

"Londra Ayı" adıyla bilinen bale, Fransız bir grup tarafından yeniden sahneye kondu. Biraz değişiklik yapılmış. Biraz dedim ama oldukça önemli olduğunu da söyleyeyim.

"Londra"yı güneşin battığı bir anda canlandırmışlardı. Elektrik lambalarını yakmışlardı. Ancak yine de doğru dürüst görülmüyordu. Şehrin üzerindeki kötü görünümlü Ay üzerinde yer yer sevimsiz lekeler görülüyordu. Dev binalar ayın içine dalmış belirsiz hayaletler gibiydi. Şehirde hareketsizlik hakimdi. Durgunluk hakimdi. Hiçbir ses işitmiyorsunuz. Ağır ve süregiden bir sessizlik. Gözünüze yalnızca "tik tak" sesi çıkaran saat ilişiyor; her durumda, her olayda, zamanın kendi fonksiyonunu yerine getirdiğini, geçtiğini, hiçbir şeye aldırmadan, bir an olsun duraksamadan yoluna devam ettiğini gösteriyordu.

Ansızın Ay'ın derinliklerinden bir gölge renklenerek daha belirgin bir halde ortaya çıkıyordu. Lambaların ışığı, içerde çalan müziğin sesi, sıcak ve aydınlatılmış bir odanın pencerelerinden dışarı sızıyor. Bir insan gölgesi biraz evin önünde bekliyordu. Evet, insan olduğu anlaşılıyordu; biraz durup yola koyuluyordu. Londra'da Ay tutulmuş, kuş uçmuyodu. Kimse bu insanın nasıl bir durumda olduğunu, ne düşündüğünü, ne yaptığını, nereye gittiğini bilmiyordu. Adam yola koyuldu. Ay'ın içine giriyor ve Ay'ın içlerine doğru kaybolup gidiyordu. Sonra onu seyreden biri neler olduğunu görmek için can atıyordu. Hiçbir haber ve işaret alamıyordu. Tekrar Londra şehri, Ay'ın içinde kaybolmuş, suskun Londra şehri görülüyordu.

Sadece yine aynı saat fonksiyonunu yerine getirmeye devam ediyordu: Tik tak, tik tak...

Şunu söylemek istiyor; herkesin tanıdığını düşündüğü bu insanî varlığı o saat tanımamaktadır. Herkes bir ifade kullanıyor, yorum yapıyor: Biri "şaşkının biri" deyip geçiyor, başka biri "Eviyle arası açılmış galiba" diyordu. Bir diğerinin yorumu daha başka: "Sahne, yaşamın ne kadar durgun, Ay gibi bulanık,

karanlık olduğunu canlandırıyor. Adam ise yaşamdan bıkmış, kaçan birini görüntülüyor." Bu arada, insan uygarlığını ve bu uygarlık içinde sıkıntılı ve muzdarip bir yaşam süren insanı konu aldığını, adamın ise geride uygarlığı bırakarak kaçan birini canlandırdığını, 12 milyon nüfusu olan bir şehirde bile insanın yalnız olduğuna işaret ettiğini söyleyenler de yok değildi. Evet herkes bir şeyler söylüyor, herkes olayı yorumlamaya çalışıyordu. Düşünerek o adamı tanımaya çalışıyordu. Ancak orada hiçbir şey bilmediği için adamın kim olduğunu, ne düşündüğünü, nereye gittiğini, ne istediğini bilmeyen ve konuşmayan biri görünüyor ki o da hakkında yorum yapılan adamın ta kendisi!

Bu öyküde Adem'in enteresan yaratılış hikayesine benzeyen birçok şey var. Orada, Adem'in yaratılış hikayesinde söylediğim, söylemek istediğim şeyleri şu anda söylüyorum. Ne kadar uğraşsam da, yine görüyorum ki kelimeler pes etmiş. Bu manayı yüklenecek güçleri yok. Bir bilseniz kelimelerin yetersizliğinden, uyuşukluğundan, boşluğundan ve kofluğundan nasıl zorlandığımı! Fakat dile bağımlılığı olan bu hayvanların da hakkı var doğrusu. Ne yapılabilir ki yine bu bedbaht ve zebun kelimeleri konuşuyorum. Ne günahları varsa? Ömürleri boyunca bu insanın uşağı ve tellalı oldular. Katipler, kazananlar, tacirler, yalancılar, dalkavuklar, dilenciler, fakir ya da zengin dilenciler, gevezeler, ağzı laf yapanlar, gazete yazarları, üniversite hocaları, kıssacılar, şâirler, "karakaplı kitap" yazarları, vaizler, mersiyeciler, ağıtçılar, sözcüler, gıybetçiler, politikacılar, "vay azizim"ciler vs... Kelimeler, bunların kurduğu mekanizmada hangi kalıba sokulmak istendiler de girmediler ki? Bunlar ömürleri boyunca sabahtan akşama, akşamdan gece yarılarına dek ne yapmışlar ve ne yapmaktadırlar? Gece gündüz, birkaç kişiden oluşmuş topluluklarda pis kokulu, salyalı, boğucu ve karanlık ağızlarından labirent gibi dolambaçlı, dar, karanlık ve pasaklı kulak deliklerine arka arkaya fırlatırlar. Nereden geliyorlar, nereye gidiyorlar? Ne iş için gelmiş, nerelerde kullanıyorlar? Gerçekten gülünç ve utanç verici! Nerede üretilip diziliyorlar?

Ağızda! Ağız neresi? Ağzı biliyoruz, midenin dışa açılan yolu; öyle mi? Öyle değil mi? Mide girişi! Şüphesiz bu evde, mideye giden yolda yetişen, orada boy salan ve sonra fonksiyonunu yerine getirmeye başlayan kelimelerin nasıl bir koku verdiğini, psikolojik durumlarının nasıl olduğunu tahmin etmek zor değildir. Mescide giden yolda değil, mideye giden yolda yetişen kelimeler başlangıçta bu doğum yerinde ve yuvada dünyaya gelirler, orada olgunlaşırlar ve verimli hale gelirler, daha sonra da yine ömürlerinin sonuna dek bu "aygıt"a hizmet etmeye devam ederler. Şimdi gelin, bana bakın ve benim perişanlığıma ve bitkinliğime gözyaşı dökün! Midenin yolu üzerinde duran soyu bozuk, sürekli olarak böcek gibi ömürlerini toprak üzerinde yılanvârî hareketlerle geçiren bu uşaklarla Tanrı'nın enteresan iradesini, onda yanıp tutuşan aşkı, ezelde, tan vaktinde en ulu mucizeyi yaratmak için kolları sıvayışını ve yaratıcı kalemiyle en uzun kasidesini kara toprak levhası üzerine kazıyışını, iyilikçilik hayalinin mucizevî keserinin gücü kendi akrabasının, sadece kendisine akraba olanın şeklini kendi ruhunun mermerinden yontuşunu ve Allah'ın, özünde aşk bulunan bu varlığın önünde melekleri secdeye kapandıran şeyin, Allah'ın aşk serenadı olduğunu anlatacağım için...

Nasıl olacak? Nasıl güç yetirilebilir? Kuyunun içindeki tembel, obur, hasta, kanadı kırık evcil kuşu, göklerin yüksekliklerine kanatlandırmak, yüce Tanrı'nın huzuruna, miraca götürmek nasıl mümkün olur? Olur mu? Buna imkan var mı dersiniz?

Ben İbni Sina'yı okurken ruhu, bu gizemli ve harikulade yaratığı, "Ruh buhar şeklinde bir cisimdir ki..." gibi nitelemelerle anlatmalarına güldüğümü iyi hatırlıyorum. Oysa şimdi kendime gülüyorum. Gece gündüz sersemce bu sayfaları karalayan kelimeler; *Cebrail'in Kanat Sesleri* adlı eserdeki o sessiz gecede, dağın zirvesindeki meleklerin gülümsemesinde olduğu gibi, bazen Tanrı'nın gazabı bazen kuyunun başında ağlayan Ali'nin boğazında düğümlenen ağlamalar gibi, bazen de Zerdüştî rahibin yutkunduğu ağıtlar gibi manalar ve duygular karşısında kendi

boğazında olana ağlıyorlardı. Kalbinin dehlizinin yalnızlığına başlarını uzatarak feryat ediyorlardı. Ah! Kelimeler bunlarla ne yapmak istiyorlar? Onların burada bulunması ne dayanılmaz bir durum! Bu aşağılık, adi, soyu bozuk ve pis bir kaynaktan beslenmiş tellalların, sevgilerin en ilahî, en güzel yasemin kokularının ve en güzel hatıraların bulunduğu aydınlığa gitmesine yol vermek ne çirkin şey. Sevimli bir balığın yüzmesi, akrabasının ruhunun billur havuzunda akrabasını hatırlamaması. Birbirlerini hayal ettikleri bir atmosferde iki yalnızın resminin raksetmesi. Ve titreyişler, titreyişler... Ne diyeyim? Kelimelerin gelmediklerini görmüyor musunuz? Ne yaparsam yapayım faydasız. Hepsini sıraya diziyorum. Binlerin, yüz binlerin arasından sesi en güzel olanını, en iyisini, en soylusunu, en yüksekte uçanını özenle seçiyorum. Ve yola koyuluyorum, birkaç adım gitmeden yalnız kalıyorum. Evin çatı seviyesinin biraz yükseğinden uçurduğumda, onların birer birer nehirlere, sokaklara, kuyulara, caddelere ve evlerin üzerine düşüşünün seslerini işitiyorum. Çaresiz susuyorum. Anbean, saat başı, biçare ve şaşkın biri gibi oracıkta çöküp kalıyorum, ne yapacağımı bilmiyorum. Bazen kelimeler olmadan yalnız gitmeyi deniyorum; ne güzel, ne rahat, ne kolay! Nereye gitmek istesem Allah'la başbaşayım, Allah'ın huzurundayım. Peygamber'in "gece yolculuğu"nun (İsra) da böyle olduğunu söylüyorlar. Şâir Ümid'in bahsettiği sefer:

Seninle dün gece nereydi gittiğim yer?
Allah'a Allah'ın huzuruna gittim.
Melekler kanat gererek beni yüzdürdüler demiyorum.
Gökten altın yağdı demiyorum.
Sadece seninle Allah'a gittik...

Sonunda soruyordu: "Nasıl gittin, neden gittin?" "Seninle nedeni olmadan gittim..." Yorgun, ümitsiz bir halde en acı üzüntülerin döküldüğü dudaklarla geri dönüyordum. Suskun bir halde evimin bir köşesine çekiliyorum. Artık hiçbir şey hatırlamıyorum. Bu ümitsiz anlarda ne durumda olduğumu, ne düşündüğümü, düşünüp düşünmediğimi bilmiyorum, anımsamıyo-

rum. Ancak konuşmaların, yazıların arasında sustuğum yerlerin de buralar olduğunu biliyorum. Bundan dolayı da neye başlasam yarım kalıyor. Bundan sonra beyaz satırlar başlıyor. Sessizce söylenen cümleler başlıyor. Peki beyaz satırları hangi göz okuyacak? Peki sessizce söylenen cümleleri kim dinleyecek?

Sürekli kükreyen dalgalar arasından denizin sessizliğini de dinleyebilen kimse bunu yapamayacak mı?

Allah'ın gözler ve kulaklar için yarattığı en büyük nimetlerden biri de; bütün seslerin "20 frekans"tan daha azını ve "20.000 frekans"tan daha yükseğini duyamayışlarıdır. Gözler, renklerin "0,1 mikron"dan daha küçük boyutlusunu ve "50 km."den daha uzağını göremiyorlar. Eğer buna güçleri yetseydi çıldırıp ölürlerdi. İnsanın bunları duyumsamaya gücü yoktur. Kılcal damarları bir feryatla paramparça olur. Ben bir gözün bu beyaz satırları okumayacağını umuyorum. Ve umuyorum ki sessizce söylenen, telaffuz edilmeden mırıldanılan bu cümleleri işiten bir kulak olmasın, kimsenin kanını omzuma yüklemek istemiyorum. Birinin çıldırmasına gönlüm razı olmuyor. Ben sürekli akrabalarımın, dostlarımın, tanıdıklarımın, okuyucularımın ve dinleyicilerimin esenliği ve afiyeti için dua ediyorum. Onları her zaman salim bir bedende, salim bir akılla görmeyi arzuluyorum. Gerçekten de bunlar ne güzel şeyler!

Bu iki şekilde suskunluğum olmadığında; gece yapayalnız göklere doğru, Allah'a doğru seyrü sefere devam ediyorum. Kelimeleri bir kenara fırlatıp attığımda tek başıma yoluma devam ediyor ya da yorgun ve mahzun bir halde evimin bir köşesine tekrar dönüyorum. Kabuğuma çekilip düşünmüyor, hiçbir şey söylemiyor, duyumsamıyorum. Bazen yolun yarısından geri dönüyor, evin çatısına konuyorum. Yine kelimelere çağrı yapıyorum, onların arasından en iyilerini seçerek yeniden yolculuğu deniyorum; başka bir yönden, başka bir yoldan gideyim diyorum. Yine kelimeler benimle ancak birkaç adım yürüyebiliyorlar, sonra tekrar "pes" diyorlar. Tekrar yalnız kalıyorum. Şüphe, şüphe, şüphe, şüphe... "Nereye kadar?" Yapayalnız gidiyorum.

Bazen eve dönüyorum. Artık bir "hiç" doğuyor. Gördüğümüz gibi burada o daldan bu dala, o yoldan bu yola, neye başladıysam hemen bitiriyorum. Konuşmalar hiçbir zaman bitmiyor... Söyledikçe söylenmemiş şeylerim artıyor. Yazdıkça yazılmamış şeylerim belirginleşiyor. Peki bu arada benim neler duyumsadığımı kim nerden bilecek ki? Ben bu karmaşa içinde, bu şaşkınlık, bu sersemlik içinde parça parça oluyorum, her parçam ayrı bir yöne kanatlanıyor ve kayboluyor. Bu şekilde sürekli parçalanmış bir şâhit olmak, altüst olmak, rüzgarda uçmak, kendi gözünde bile kaybolan biri olmak... ne zor şey!

***

Evet konumuz Adem'in yaratılışı idi. Konu, Kur'an'ın sözü etrafındaydı. Allah, Adem'i niçin yarattı? "Nasıl yarattı?" değil. Çünkü bunu özet olarak vermiştim. Niçin yarattı? Niye yarattı? İnsanı yaratmak Allah'ın neyine? Ne işine yarayacak? Allah bu sorulara Kur'an'da cevap veriyor. Ancak İslam tarihi boyunca bu sözü birçok müfessir, kelamcı, filozof ve arif neden anlamamış? Bu arada, sözü geçen anlamın nasıl olup da bu yıl bana, benim zihnime doğduğuna hayret ediyorum. Anladığım kadarıyla, Allah'ın bu sembolik, anlaşılması zor ifadenin açımlamasını bana nasip etmesi birçok gerçekle örtüşüyor. İnanıyorum ki bunların herkese kapalı kalmasının haklı nedenleri var. Zira onların Allah'ın yüce azametini açıklamada dar anlayışlar içinde kalmaları ayetin mucize dolu anlamını çözmede yetersiz kalmaları sözkonusu idi. Ayetin içinde gizlenmiş anlamları yanlış anlama durumları vardı.

İşte ayet:

"Vema halaktu'l cinne ve'l inse illa liya'budûn."

"İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (5/Zariyat Suresi, 56)

Ne demek? Allah'ın kulları ibadet etsin diye yaratması bir tür bencillik olmuyor mu?

Ayetin bu nahoş anlamdan gelebileceği başka bir anlamı olamaz mı? Ayet Allah'ın "bencilliği" dışında başka bir şey içermiyor mu?

Ne kadar da anlamsız bir bencillik!

Ancak söz bu sınırların ötesine taşabilecek bir anlamı da içeriyor. Bencillik, ama nasıl? İbadet, ama nasıl?

"Abd" kelimesinin sözlük anlamını derinlemesine anlamasam da "Abbede't-tarîk"[86] şeklindeki kullanım bana yol gösterdi. Düzgün, inişi kolay, yokuşu olmayan bir yol. Öyle ki yolcu, yumuşak dalgalar arasında yüzen kayık gibi, bu yolda yürüyor. Gaye, huzur ve sükun içinde yol almak. Yol, yolcusunun ayaklarını incitmiyor, Mugilan dikeni bu Kâbe yolunun yolcusunun ayağına batmıyor. Ayağını yara bere yapmıyor, kan ter içinde bırakmıyor. Tıpkı geminin ya da şahinin altındaki sular ve hava gibi Kâbe'ye sevdalanmış olan bu yolcunun ayakları altında da hep yumuşak ve dost yol var.

Ve Allah, ilahî iradenin adımları altında düzgün, yumuşak bir geçit olsun diye, insanı yarattığı yol Allah'ın istemlerinin gerçekleştiği yerdir.

İnsan, Allah'ın yolu olarak yumuşak, rahat, yürünebilir bir yol olmayı nasıl başarabilir? Tıpkı bir yolun tesviye edilmesinde, düzeltilmesinde izlenilecek yöntem gibi; tepelenmesi, toprağın sertleşmesi için merdanelenmesi, taşlarının yerli yerince yerleştirilmesi, aynı hizada tutulması, yoldaki otların ve dikenlerin temizlenmesi, kısaca yolun yürünebilir hale getirilmesi, stabilize edilmesi. Allah'ın iradesinin bu yoldan dorat gibi hızlıca ve hiçbir yerde sürçmeden geçmesi ve gideceği yere ulaşması için.

Gideceği yer ne demek? Yoksa Allah bir yere mi gitmek istiyor? O'nun geçit yeri ve yolu olan, O'na yumuşak ve uygun bir geçit olan insan, bu meçhul yolun nereye gittiğini, Allah'ın bu geçitten geçerek nereye gitmeye niyetli olduğunu, yolculukta hedefinin ne olduğunu bilmiyor.

86 "Yolu düzeltti, ziftledi" anlamına gelmektedir. (Çev.)

Benim şu an cevap olarak düşündüğüm şey ne derin, ne güzel ve ne heyecanlı! Beni ne büyük, ne ebedî ve şaşırtıcı duygulara boğdu, bir bilseniz!

Evet, Allah bu yoldan sürekli gülerek muzafferane bir şekilde nereye gitmeyi arzuluyor? Anlamada ve öğrenmede sahip olduğunuz tüm güçlerinizi bu manayı anlamak için harekete geçirmeniz gerekiyor.

“Bu yolda, sembolik olarak anlaşılan, Tanrı’nın koşarak varmaya çalıştığı yer (varış noktası) insandır.”

Ne diyorum? Geçit insan, Tanrı’nın iradesinin adımları altında kalan yol, insan; Tanrı’nın koşarak varmak istediği yer, yine insandır.

Olur mu? Yol da hedef de aynı. Evet yol ve hedef ikisi de birdir.

Ne diyorsun, az şeylerle yetinen idrak? Yol ve hedefin bir olduğunun gün ışığı gibi görülmesi gerek! Ne diyeyim? Yine bu sınırları aşman gerekir. O zaman öyle bir sınıra ulaşabilirsin ki orada yolun ve hedefin aynı olduğunu kabul etmen gerekiyor. İşte burada avamın “teslis”i tevhide dönüşür. Baba, Oğul ve Ruhulkudüs birleşiyor.

Fakat Tanrı insan geçidinden (yol) yine insana ulaşıyor. Ne yapıyor?

Adem, toprağa tutsak edilmiş bu “akraba” “yarı toprak, yarı tanrı” olan varlık, yolun sonunda, kendi göksel akrabasına kavuşmayı beklemiyor mu?

Tanrı Adem’i, kendi gizli hazinelerini çıkarması ve kendisini tanıması için yaratmadı mı? Göklerin sönük yalnızlığında, yıldız öbekleri içinde insan yalnız değil mi? Samanyolunun altında yalnız değil mi? Şükreden melekler arasında yalnız değil mi? Bu “varlık” dünyasında “bilinmez” değil mi?

İnsan, Allah’ın pak nefsi, Allah’ın yeryüzündeki halifesi, Allah’ın sırrının sahibi, bu muallimin, isimlerin gizemini öğrettiği

özel öğrencisi değil mi? İsimleri sadece ona öğretmedi mi? Bu sembolleri öğrenmekle insan, gizli hazinenin, Allah'ın marifetli bir elin açmasını istediği bir hazinenin anahtarını elde ederek kapısını açmadı mı? Yine aynı insan, merhametli Rabb'ine kavuşma arzusunda değil mi? Yarısı Allah'la eşit doğaya sahip olan ve bedeninde bunu duyumsayan insan, yeryüzündeki tutsaklığından, toprağa tutsak oluşundan, dünyalı olan öbür yarısı, dar bir alanda sıkışıp kalmıyor mu? O yolun sonunda iyiliksever akrabasına kavuşmayı beklemiyor mu? O, bu meçhul yolcuya, kendi vatanında garip olan yaratığa, bu tanınmamış sönük varlığına yaklaşmak istemiyor mu? Yeryüzündeki "kendi ruhundan üfürdüğü akraba"sını toprağa olan tutsaklığından kurtarmak, onu kendi içine çekmek, onu kendisiyle beraber göklere, ilk yurduna tekrar götürmek istemiyor mu?[87]

Allah, yeryüzündeki akrabasıyla kavuşmayı arzulamaktadır. Yeryüzünde "mahkum" ve O'nun tanıdık emanetçisi olan insanda O'na kavuşmayı dört gözle beklemektedir. Yorgun bir şekilde O'na yaklaşmaktadır. Peki ne yapmalı?

Bu yolun düzeltilmesi, yürünebilir hale getirilmesi, merdanelenmesi, yola uygun taşların yerli yerince döşenmesi, yolun diken ve otlardan arındırılması ve bu iştiyaklı yolcunun, sadece koşan bu yabancı yolcunun ayakları altında yumuşak, sakin ve uygun bir hâle gelinceye dek, O'na itaatkâr oluncaya dek işlenmesi gerekiyor.

Sen ey insan! Sen ey tek Tanrı'nın yalnız akrabası! Ey Tanrı hazinesinin emanetçisi! Ey yerde ve gökteki tanıdık dost! Ey toprak tutsağı! Ey yolun sonunda O'nun gelmesinden kararsızlığa düşen! Bir ömürdür gözünü bu yola diken! Ey uzaktan sana doğru koşarak gelen bu yolcunun çıkardığı tozdan hayrette kalan! Ey koşan ve gelen bu yolcunun varmak istediği hedef! O'nun iradesinin adımları altında geçit ol! Düzlen! Eziver ken-

[87] *Bu, "Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz."* ayetinin anlamıdır. (2/Bakara Suresi, 156)

dini! Kır! Parçala! Sadece "Tek olan" akraban karşısında itaatkar ol! Teslim ol! Sönüver! Sus! Ta ki sana doğru koşan bu yolcu yolda kalmasın, evsiz kalmasın! Yorulmasın, ümitsizliğe düşmesin! Taşlar, yoldaki kaba saba şeyler, deve dikenleri ayaklarını yaralamasın! Kırmasın, yolda düşmesin! Önündeki uzun yolunu esenlikle yürüsün! Ve yolun sonunda dört gözle O'na kavuşmayı bekleyen sana tezelden ulaşsın! Ve bu antlaşma yerindeki "Elest"[88] sabahında "Zerr" aleminde"[89] yaşıyorken, burada birbirimizle buluşmayı kararlaştırmıştık; birbirinden uzak düşmüş bu iki akraba tekrar birleşsin! Bu iki yabancı birbiriyle tanışsın! İnsan tutsak olan yarısını özgürlüğe kavuştursun, kendisinin gökteki akrabası olan Allah'ın gizli hazinesinin tılsımını çözsün! Allah kendisinin yetiştirdiği mucizevî varlığa kavuşmakla kendisinin bilinmemekten kaynaklanan acısını unutsun! Değerli yaratığını kendisinin ebedî yalnızlık dergahına götürsün! O'nunla ünsiyet ve "insan"lık kursun!

Burada dinin bahsetmiş olduğu "teslim", "rıza", "tefviz"[90], "ibadet" ve "İslam" gibi kelimelerin derin anlamları ortaya çıkmış olmaktadır. İnsan, Allah'ın kendisini daha hızlı bir şekilde insana ulaştırması için Allah tarafından düzlenmiş bir yol oluyor. İlnsan O'nun karşısında ne kadar çok teslim olursa o kadar O'nun nihaî hedefi haline gelir. Böylesine karmaşık olan yaratılış gayesine de ulaşmış olur.

88 Bu derin ve ilginç konuyu ileriki bölümlerde ele almayı düşünüyorum.

89 Allah, insanları Adem'in sulbünden zerreler şeklinde yaratmıştır. İşte insanların buradaki durumuna "âlem-i zerr" durumu denir. Zerr: küçük yaratık, ufak karınca ve nesil anlamındadır. (Çev.)

90 "Havale etmek", "bırakmak" anlamına gelir. Kendi işlerini, vereceği kararı ve iradesini Allah'ın iradesine teslim etmek, havale etmek. Şu ayette buna işaret edilmektedir: *"Ufevvidu emrî ilallahi"* (40/Zümer Suresi, 44) (Ben işimi Allah'a bırakıyorum şüphesiz Allah kulları görür.) Farkında olduysanız burada "ibadet" ve "abd" genel olarak geldikleri anlam olan "hor görmek ve zelillik, zayıflık" anlamlarına gelmiyor. Bu yorumla ayetteki anlam "gurur" ve "aşağılama"dan daha yüce bir anlama gelmektedir.

Ve sen ey insan! Allah'ın bu mesajına kulak ver! Çünkü nirvanaya ulaşman için, Allah'ın senin bedeninde hulul etmesi için, gök ve yer arasındaki uzun aralıkları katetmen için, bedene olan tutsaklığının devam etmesi, toprak zincirinde, yeryüzünde kalman gerekir. Teslim riyazetiyle, ibadet işkencesiyle, Allah'ın hulul (!) yolunu senin ruhunun O'ndan bir dalga olduğu, o kaynağa giden yolu düzlemen gerekir. Sen bu toprak tutsaklığında kendi bağımsızlığını elde edebilirsin, Allah'ta fâni olabilirsin; böylece Allah senin içine girer, sen Allah olursun, Allah da sen olur; ikilik ortadan kalkar. Bunların hepsini elde etmen mümkündür. Burada söylenilenlerin hepsine ulaşabilirsin. Her ne kadar toprak hayatında olsan ve (alçak yeryüzüne bağlanıp kalmışsan da) tapınma yolunu biliyorsun ve ibadet ediyorsun, yüce teslim ve rıza makamını değerli tefviz sermayesini kazanmış olursun. Böyle yapman ve böyle olman gerekir.

Ey meleklerin secde ettiği sen! Ben "başkaldırı"yı sevmiyorum. Her bir tuğyan dalgası, her bir patlama sesi, her sıçrayış beni incitiyor.

Çok! Çok! Çok! Artık göremiyorum! Teslim olmuş bir ömür! Katlanan bir yaşam, yıllar, yıllar.... Ne diyeyim? Kuşaklar ve kuşaklar... Hücumların, darbelerin, başkaldırıların temaşası. Temaşa, katlanma ve teslim!

Artık yapamıyorum! Her başkaldırı beni teslime, en azından teslime katlanmaya yöneltiyor! Her katlanma bir tür teslim değil midir? Baş kaldırmak istiyorum, insan "baş kaldıran hayvandır." "Baş kaldırıyorum öyleyse varım."

Durmuştum. Ve renk ateşi nurdan ardarda gelen patlamalar, korkulu ve çakmak gibi parlayan gözlerimin önünde uzaya doğru kalkışa geçiyorlardı, dönüyorlardı, kendi sihirli oyunlarıyla meşgul oluyorlar, başıma üşüşüyorlardı. Bense ne yapacağımı bilemiyordum. Bütün olup bitenlerden kurtulmak ve rahatlamak için gözlerimi kapayacak olsam dünyam kararıyor, tekrar gece başlıyordu. Her şey geceleşiyordu! Yaşamım karan-

lıklara dönüşüyordu. Gözlerimi açacak olsam bu sihir yağmuru altında beziyordum. Sihirli ateşin verdiği şaşkınlık, kopardığı tufan, tehlike, perişanlık; teslimiyete, sakinliğe, asayişe susayan ruhumu, yıllarca garip denizin kenarında suskun, düşkün olan ve yalnızca hasretin, hayalin ve hatıraların dizinde uyuyan, gözünü hareketsiz denizin sularına dikmiş olan ruhumu incitti, perişan etti ve yaraladı.

İnsan yeryüzünde Allah'ın halifesi ve onun akrabasıdır. Diğer bütün varlıkların kendi emrine verildiği, irade sahibi olan, Allah'ın seçtiği yegane varlıktır. Yani yeryüzünde mutlak irade sahibi olan istediği herşeyi yapan Allah, kendi ruhundan insana üflemiştir. İnsan, iradesiyle yeryüzünde Allah'a benzer şekilde O'nun gibi hareket edebilir. Ancak O'nun kadar değil.

Hepsinden önemlisi de insanın balçık ve Allah arasında bulunması ve irade sahibi olduğu için de ikisinden birine meyletme serbestisinin elinde olmasıdır. Özgürlük ve seçme hakkı insanın sorumlu olma zorunluluğunu da beraberinde getirir. Bundan dolayıdır ki İslam'a göre insan, kendi alın yazısından sorumlu olan tek varlıktır.

ISBN 978-975-6004-44-9

www.fcr.com.tr